

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Iskolavezető: Dr. Gergely Jenő, DSc.
Középkori Magyar Történeti Program
Programvezető: Dr. Draskóczy István, CSc.

Körmendi Tamás

AZ IMRE, III. LÁSZLÓ ÉS II. ANDRÁS MAGYAR KIRÁLYOK
URALKODÁSÁRA VONATKOZÓ NYUGATI ELBESZÉLŐ FORRÁSOK KRITIKÁJA

Bölcsészdoktori (PhD-) értekezés

Témavezető: Dr. Bertényi Iván, DSc.

A bíráló bizottság tagjai:

Elnök: Dr. Sz. Jónás Ilona, DSc.

Belső bíráló: Dr. Draskóczy István, CSc.

Külső bíráló: Dr. Zsoldos Attila, DSc.

Tag: Dr. Makk Ferenc, DSc.

Titkár: Dr. Nagy Balázs, PhD.

Póttag: Dr. Almási Tibor, PhD.

Póttag: Dr. Sághy Marianne, PhD.

ELŐSZÓ

Disszertációm célja az 1196—1235 közötti magyar történelemre vonatkozó nyugati kútfők történeti-filológiai szempontú kritikai elemzése. Az Árpád-kor hazai elbeszélő forrásainak Szentpétery Imre által szerkesztett, máig használatos kiadása ill. a korszakunkat illusztráló okleveles anyag gyakorlatilag teljesnek tekinthető kiadottsága nyomán ez utóbbi két forráscsoport egyes darabjait részletekbe menően és alaposan vizsgálta a hazai történettudomány. A külföldi elbeszélő források hagyományozódását, hitelességét és tartalmát azonban annál kevésbé vizsgálták historikusaink, pedig ezek a kútfők nem egy esetben a hazai köztörténethez is nélkülözhetetlen adalékokat szolgáltatnak. Immár hét évtizede, hogy Gombos Ferenc Albin munkája nyomán a külföldi kútfőknek az Árpád-kor magyar történelemre vonatkozó anyagát összegyűjtve, szemelvényes formában is forgathatja a történet-szakma: egy olyan kézikönyv azonban, amely módszeresen vizsgálná az egyes szövegek közötti filológiai és tartalmi kapcsolatokat, a forráshierarchiát és az egyes források hitelességét, megbízhatóságát, sem addig, sem azóta nem készült. Marczali Henrik idestova ötnegyed évszázada kiadott tanulmánya ma már vázlatnak is vézna lenne, Gombos Ferenc Albin pedig helytakarékosági okoknál fogva tudatosan száműzte a *Catalogus fontium*ból az érdemi kritikai apparátust. Disszertációm – jóllehet igen szerény időkeresztmetszeten belül – ezt a hiányt igyekszik pótolni.

Munkámat a Magyar Ösztöndíj Bizottság 2006-ban kéthónapos bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjjal támogatta, amely lehetővé tette, hogy az Österreichische Nationalbibliothek, továbbá a Bécsi Egyetem és az Institut für Österreichische Geschichtsforschung könyvtárait használva gyűjtsem össze az idehaza nem elérhető szakirodalmat; további könyvtári kutatásokat folytattam Párizsban, a Bibliothèque nationale de France-ban, ill. Pessacban, az Université de Bordeaux III gyűjteményében. Végeztül köszönetet mondok mindazoknak, akik disszertációm készítése során tanácsaikkal vagy támogatásukkal segítettek: mindenekelőtt témavezetőmnek, Bertényi Iván egyetemi tanárnak, azután Georg Scheibelreiter és Anton Scharer (Universität Wien, Institut für Österreichische Geschichtsforschung), továbbá Michel Popoff (Université Paris III – Sorbonne) professzoroknak.

Budapest, 2008. február 18.

BEVEZETÉS

Dolgozatunk címe szerint az 1196—1235 közötti magyar történelemre vonatkozó nyugati elbeszélő források kritikáját készülünk elvégezni. A magyar történelem részének tekintünk ilyen szempontból minden eseményt, amely az ország korszakunkban meglévő politikai határai közt zajlott, avagy ezeken kívül, de magyar személyek közreműködésével, részvételével. Az Árpád-házi hercegnőket, ill. az uralkodók özvegyeit ilyen szempontból csupán addig tekintettük magyarnak, amíg végleg el nem hagyták az országot: tettük ezt egyfelől jogtörténeti megfontolások okán (hiszen a *ius civile* szemléletének megfelelően a feleség kikerül atyja hatalma alól és átkerül férje hatalma alá), másfelől merőben praktikus indokoknál fogva (mivel ellenkező esetben Szent Erzsébet legendái önmagukban is terjedelmesebb korpuszt alkottak volna, mint összes többi kútfőnk együtt, ráadásul a szentéletrajzok komplex elemzése – nem pusztán történeti, hanem teológiai, liturgiai, dogmatikai és filozófiai jellegű konnotációkkal zsúfolt alkotásokról lévén szó – speciális felkészültséget és elhivatottságot igényel, így maguk arra nem vállalkozhattunk).

Nyugati elbeszélő forrásokon dolgozatunkban a latin rítusú kereszténység területén, de a magyar országhatárokon kívül keletkezett kútfőket értünk. Kivételt csupán a korszakunk magyar történetére vonatkozólag fennmaradt egyetlen dalmáciai forrással, Spalatói Tamás *Historia Salonitanájával* tettünk: ezt annak ellenére is göröcső alá vontuk, hogy az Adria partján emelkedő érseki város, ahol a mű keletkezett, korszakunkban mindvégig a magyar király fennhatósága alatt állt, tehát nem számított *per definitionem* külföldinek. A dalmáciai történeti hagyomány ugyanis a magyartól tökéletesen független rendszert alkot – így ebben az esetben politikailag hiába volt része a tengerparti tartomány vizsgált korszakunkban a Magyar Királyságnak, az ottani történetírás a magyar historiográfia elvi mezsgyéjén mindvégig kívül maradt.

Kizárólag középkori forrásokat használtunk, mégpedig a szó klasszikus, egyetemes értelmében véve: a reneszánsz megjelenése utáni, különösen pedig 16. századi vagy még későbbi kútfőket csak abban az esetben vettünk figyelembe, amennyiben vélhetően elveszett, középkori előzmények felhasználásával olyan adatokat őriztek meg számunkra, amelyek máshonnét nem ismerhetők meg. Mintánk ezen a téren a *Repertorium fontium* szerkesztőinek elvi állásfoglalása volt, amely szintén kizárta a kései források felvételét a

monumentális kézikönyv-sorozatba.¹ A Gombos Ferenc Albin *Catalogus*ában szereplő kútfők közül így nem foglalkoztunk a Bajor Aventinus, Komorowói János és ifjabb Marin Sanuto műveivel. Ugyanakkor sikerült olyan forrásokat is összegyűjtenünk, amelyek Gombos figyelmét elkerülték: így mindenekelőtt Heisterbach Caesarius és a francia Rutebeuf Szent Erzsébet-legendáit, ill. Marcantonio Sabellico *Res Venetae* c. művét. Forrásaink nyelve többnyire latin volt; az egyes tradíciók részletesebb feltérképezése azonban nem egyszer szükségessé tette, hogy középnyelvi és ófrancia nyelvű forrásokat is felhasználjunk. Latin forrásidézetek esetében az ún. erasmista ortográfiát alkalmaztuk: a felhasznált forráskiadványok egy részét ugyanis középkorias, míg más részüket klasszikus helyesírást követve szerkesztettük, s a szövegek egységesítése csakis így volt lehetséges.

Kritikai vizsgálatra vállalkoztunk, ami esetünkben azt jelenti, hogy a kútfőbázis egy-értelmű definiálása és téma földrajzi és időbeli határainak kijelölése után az összes vonatkozó adat felgyűjtésére és értékelésére törekedtünk. Minden egyes kútfő pontos forrásértékét a lehető legkorszerűbbnek ismert szakirodalom alapján igyekeztünk felmérni, s minden egyes adatot külön-külön is mérlegre tettünk, tartalmi és megfogalmazásbeli jegyek alapján, történeti és filológiai szempontból egyaránt vizsgálva becslüket és eredetüket. Témánk természetéből adódóan a korszerű szakirodalom nem mindig a legfrissebb: különösen német nyelvterületen – ahonnét forrásaink túlnyomó többsége származik – a szövegkiadáshoz kapcsolódó kritikai elemzést nem ritkán száz-százhusz esztendeje elvégezték, s annak megállapításai mai is érvényesek; másfelől a történeti kutatás figyelme az utóbbi évtizedekben – s ez pedig különösen francia és angol területen jellemző – elfordult a forráskutatástól. Magunk az ilyen esetekben a máig mérvadónak számító, régi, ám nem elavult szakmunkákra úgy hivatkoztunk, hogy mellettük mintegy hitelesítésképpen egy-egy közelmúltban megjelent kézikönyvet vagy szaktanulmányt is igyekeztünk fel-tüntetni.

---

¹ HOLTZMANN, WALTHER – MORGHEN, RAFFAELLO: In: RF. II. VII—IX.

AZ 1196—1235 KÖZÖTTI MAGYAR TÖRTÉNELEM ESEMÉNYEI A KÖZÉPKORI NYUGATI ELBESZÉLŐ FORRÁSOKBEN

Dolgozatunk első részében – még mielőtt az egyes kútfők részletes kritikai elemzésébe bocsátkoznánk – először is korszakunk magyar történetének a nyugati kútfőkben megjelenő történéseit vesszük számba,² majd egy rövidebb és egy bővebb esettanulmány erejéig elidőzünk az 1203-i varasdi jelenet kritikájánál, ill. a Gertrúd királyné haláláról szóló forrásadatok tipológiájánál. Az alábbi listára kizárólag a hitelesnek elismert adatokat vettük fel.³

1196. [április 23.]: Meghal III. Béla király.⁴

² Eseménytörténeti fejezetünkben minden egyes adat mellett külön jegyzetben tüntetjük fel az azt tartalmazó forrásokat, ill. ez utóbbiak dolgozatunkban használt jelzőszámait.

³ Ezek: 1200: III. Ince kiközösíti Imre királyt (Amiens-i Miklós – 2.1.1.); 1207: a boszorkányos képességu, erdélyi Klingessor (Clingesore) mester részvétele a wartburgi dalnokversenyen (Apoldai Dietrich: Szent Erzsébet élete – 1.3.4., Reinhardsbrunni Krónika – 1.3.6., Johannes Rothe: Düringische Chronik – 1.3.8., Szent Erzsébet élete – 1.3.9.); 1208: II. András fiát, Kálmánt halicsi királlyá koronázzák (Miechówi Mátyás – 8.2.3.); 1210: Kálmán sikertelen hadjáratot vezet Halicsba (Miechówi Mátyás – 8.2.3.); 1225: II. András és I. Lajos bajor herceg összeesküvést sző VI. Lipót osztrák herceg ellen (Garsteni Évkönyv – 1.1.13.); 1231: II. András kincsekkel vásárolja meg biztonságát a muszlim asszasszinok szektájától (Troisfontaines-i Alberik – 2.1.7.), 1234: megszületik Szent Kinga, Béla ifjabb király és Laszkarisz Mária leánya (Kis-Lengyelországi Évkönyv – 8.2.2.; valószínűleg 1224-ben született); 1235: kun előőrsek (?) bukkannak fel Kerc környékén (Nagy Belga Krónika – 1.5.9., Troisfontaines-i Alberik – 2.1.7.).

⁴ Megjegyzendő, hogy bár szakirodalmunk többnyire körlehetetlen egyértelműséggel teszi április 23-ra a király halálának napját (MÁLYUSZ—KRISTÓ I. 477.; KRONOLÓGIA I. 124.), forrásaink nem zárnak ki minden más időpontot 1196 áprilisának végén. III. Béla elhunytát hazai kútfőink közül a 14. századi gestaszerkesztmény két fő variánsa is eltérő időre keltezi: (1190.) április 23-ra (Budai Krónika), ill. április 26-ra (Bécsi Képes Krónika – SRH. I. 463.), a Zágrábi Krónika megint csak április 23-ra (SRH. I. 211.), de valószínűleg éppen a gestaszerkesztmény adatait átvéve (mivel a Budai Krónikához hasonlóan bizonyosan rossz évre, 1190-re teszi az király halálát). Külhoni forrásaink még nagyobb zűrzavart mutatnak: az Admonti Halottaskönyvben április 24. a magyar uralkodó elhunytának emléknapja (NECR. ADMUNTENSE 295.), a klosterneuburgiban április 25. (NECR. CLAUTONB. 28.); a Kremsmünsteri Évkönyv folytatása szerint III. Béla hűsvétkor halt meg (ami 1196-ban április 21-ra esett – CONT. CREMIFANENSIS 549.), Troisfontaines-i Alberik szerint pedig nagycsütörtökön (április 18. – ALBERICUS TRIUM FONTIUM 873.); a Heiligenkreuz Halottaskönyv azon közlését, mely szerint a magyar király halálának évnapja októberben lett volna (NECR. SANCRUCENSE 120.), a többi forrással összevetve nyugodtan elvethetjük mint téveset. A szakirodalom Pauler Gyula nyomán az április 23-i időpontot tartja a legvalószínűbbnek (PAULER 1899. II. 12., 485-9. jz.; MAK, FERENC: *The Árpáds and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century*. Bp., 1989. 124.; Uő.: In: KMTL. 91—92.): a Budai Krónika adata mellett tanúskodik az a körülmény is, hogy bár az ott szereplő 1190-es évszám mindenképpen hibás, 1196-ban (vagyis III. Béla halálának valós évében) április 23. valóban keddi napra esett, éppen úgy, ahogy ez utóbbi forrásunk állítja. További nyugati kútfőink, amelyek III. Béla elhunytának csak az évet rögzítik: a a Kremsmünsteri Évkönyv (1.1.2.), Reichersbergi Magnus krónikájának folytatása (1.1.4.), a Klosterneuburgi Évkönyv 2. és 3. folytatása (1.1.8.), a Garsteni Évkönyv (1.1.13.), az Osztrák Krónika (1.1.17.), továbbá a Leobeni Névtelen (1.1.19.) és Andrea Dandolo (5.1.3.) krónikája.

1197: Meghal Mária királyné, III. Béla özvegye;⁵ háború tör ki Imre király és öccse, András között.⁶

1198: Bernát az új spalatói érsek.⁷

1199: András VI. Lipót osztrák herceghez menekül, Imre öccsét üldözvén Ausztria keleti határvidékét pusztítja;⁸ I. (Přemysl) Ottokár feleségül veszi Konstanciát, III. Béla leányát.⁹

1200: Imre, András és VI. Lipót békét köt Gergely *Sancta Maria in Aquino* titulusú szerpap-bíboros és Konrád mainzi érsek közvetítésével.¹⁰

1202. november 10—24.: az Enrico Dandolo doge vezette velencei seregek és a velük szövetséges keresztetek megostromolják és elfoglalják Zárát.¹¹

1203: Imre király foglyul ejti András herceget;¹² Sváb Fülöp és IV. (Braunschweigi) Ottó birodalmi trónharcában utóbbit a magyar uralkodó csapatokkal támogatja.¹³

1204: III. Lászlót még apja életében megkoronázzák;¹⁴ meghal Imre király.¹⁵

1204 után: Bizánc elestét követően Magyarországról is sokan érkeznek a keresztetek közé a gyors meggazdagodás reményében.¹⁶

⁵ Johann Rode (1.8.2.), Auxerre-i Róbert (2.1.2), Andrea Dandolo (5.1.3.).

⁶ Garsteni (1.1.14) és Admonti Évkönyv (1.1.14.), Viterbói Gottfried VI. Henrik császár tetteiről szóló gestája (5.3.1.).

⁷ Spalatói Tamás (4.1.).

⁸ Klosterneuburgi Évkönyv 2. és 3. folytatása (1.1.8.), Osztrák Krónika (1.1.17.); Veit Arnpeck Osztrák krónikája (1.2.19.), Kölni Királykrónika (1.5.2.); továbbá évszám nélkül: Osztrák Ritmusos Krónika (1.1.10.); hibás évszámmal: Lambachi Évkönyv (1.1.3.), Leobeni Névtelen krónikája (1.1.19.), Zwetli Évkönyv (1.1.20.).

⁹ Prágai Kozma krónikájának 2. folytatása (7.1.), Csehek Krónikája (7.2.), Giovanni de' Marignolli (7.3.), Csehországi Krónika (7.6.); továbbá évszám nélkül: Lübecki Arnold (1.8.1.); hibás évszámmal: Jan Neplach (7.4.), Přibík Pulkava (7.5.).

¹⁰ Klosterneuburgi Évkönyv 2. és 3. folytatása (1.1.8.), Paltram Vatzó (1.1.16.), Leobeni Névtelen (1.1.19.), Veit Arnpeck Osztrák krónikája (1.2.19.), a Kölni Királykrónika (1.5.2.), Amiens-i Miklós (2.1.1.).

¹¹ Devastatio Constantinopolitana (1.2.1.), Kölni Királykrónika (1.5.2.) és 1. folytatása (1.5.3.), Pairisi Günther (1.6.1.), Halberstadti püspökök története (1.7.1.), Auxerre-i Róbert (2.1.2.), Laoni Névtelen (2.1.3.), Andres-i Vilmos (2.1.6.), Troisième Fontaines-i Alberik (2.1.7.), Jean le Long d'Ypres (2.1.9.), Flandriai grófok krónikája (2.1.10.), Andrea Dandolo (5.1.3.), Andrea Navagero (5.1.5.), Genovai Évkönyv (5.3.2.), San Germano-i Richárd (5.3.5.), Geoffroy de Villehardouin (9.1.1.), Robert de Clari (9.1.2.), Martino da Canale (5.1.1.); továbbá évszám nélkül: Osztrák Ritmusos Krónika (1.1.10.).

¹² Melki Évkönyv (1.1.1.), Klosterneuburgi Évkönyv 2. és 3. folytatása (1.1.8.), Leobeni Névtelen (1.1.19.), Spalatói Tamás (4.1.).

¹³ Reinhardsbrunni Krónika (1.3.6.), Sankt-Galleni Burkhard (1.4.1.), Stadel Albert (1.7.5.).

¹⁴ Garsteni (1.1.13.) és Admonti (1.1.14.) Évkönyv, Osztrák Krónika (1.1.17.), Fundationes monasteriorum Bavariae (1.2.15.).

¹⁵ Melki Évkönyv (1.1.1.), Garsteni (1.1.13.) és Admonti (1.1.14.) Évkönyv, Fundationes monasteriorum Bavariae (1.2.15.), Troisième Fontaines-i Alberik (2.1.7.), Andrea Dandolo (5.1.3.); továbbá évszám nélkül: Osztrák Ritmusos Krónika (1.1.10.); hibás évszámmal: Klosterneuburgi Évkönyv 2. és 3. folytatása (1.1.8.), Osztrák Krónika (1.1.17.), Leobeni Névtelen (1.1.19.).

¹⁶ Sankt-Blasieni Ottó (1.5.1.).

1205: Konstancia özvegy királyné a gyermek III. Lászlóval VI. Lipóthoz menekül;¹⁷ András háborúval fenyegeti az osztrák herceget;¹⁸ a kis király meghal, holttestét a győri püspök hozza haza, s Székesfehérvárott temetik el;¹⁹ anyja hazatér Aragóniába;²⁰ **május 29.:** II. Andrást királlyá koronázzák.²¹

1207: megszületik Szent Erzsébet.²²

1208: Egbert bambergi püspök, Gertrúd királyné fivére II. András udvarába menekül, miután Sváb Fülöp német király megmérgezésének gyanúja vetült rá.²³

1209: IV. Ottó német király a csehországi Pilsenben békeegyezményt köt a csehek, a lengyelek és a magyarok köveivel.²⁴

1210 után [1211]: a Német Lovagrend „birtokokat szerez” Magyarországon.²⁵

1211: Szent Erzsébetet eljegyzik Lajossal, I. Hermann türingiai tartománygróf fiával, s Türingiába viszik, jövendő apósa udvarába;²⁶ I. Hermann követeit – Meinhard von Marburgot, Walther von Vargilát és Berta úrasszonyt, Egenolf von Bendeleiben özvegyét II. András Pozsonyban fogadja.²⁷

1213. szeptember 28.: Töre fia Péter ispán Pilis mellett megöli Gertrúd királynét, akit a közeli ciszterci monostorban temetnek el; a gyilkost II. András karóba húztatja;²⁸ **az év folyamán:** II. András ismét felveszi a keresztet;²⁹ II. Frigyes szász herceget és I. Ottokár cseh királyt a birodalmi belviszályban magyar csapatok segítik IV. Ottó császár ellenében.³⁰

¹⁷ Klosterneuburgi Évkönyv 3. folytatása (1.1.8.), Admonti Évkönyv (1.1.14.), Osztrák Krónika (1.1.17.), Fundationes monasteriorum Bavariae (1.2.15.), Boncompagnus (5.3.3.).

¹⁸ Admonti Évkönyv (1.1.14.), Fundationes monasteriorum Bavariae (1.2.15.), Boncompagnus (5.3.3.).

¹⁹ Klosterneuburgi Évkönyv 3. folytatása (1.1.8.), Admonti Évkönyv (1.1.14.), Osztrák Krónika (1.1.17.), Fundationes monasteriorum Bavariae (1.2.15.).

²⁰ Klosterneuburgi Évkönyv 3. folytatása (1.1.8.), Osztrák Krónika (1.1.17.), Barcelonai grófok gestája (6.1.).

²¹ Veit Arpeck Bajor krónikája (1.2.18.).

²² Veit Arpeck Bajor krónikája (1.2.18.), Rövid évkönyv a türingiai tartománygrófokról (1.3.2.), Apoldai Dietrich: Szent Erzsébet élete (1.3.4.), Reinhardsbrunni Krónika (1.3.6.), Johannes Rothe: Düringische Chronik (1.3.8.) és Szent Erzsébet élete (1.3.9.), Fuldai Márton (1.4.3.); továbbá évszám nélkül: Heisterabachi Caesarius (1.5.6.), Rutebeuf (2.2.5.); hibás évszámmal: Hermann Korner (1.8.3.).

²³ Hohenburgi Krónika (1.6.2.).

²⁴ Lübecki Arnold (1.8.1.).

²⁵ Német Lovagrend nagymesterei (1.9.3.).

²⁶ Rövid évkönyv a türingiai tartománygrófokról (1.3.2.), Apoldai Dietrich: Szent Erzsébet élete (1.3.4.), Reinhardsbrunni Krónika (1.3.6.), Türingiaiak Krónikája (1.3.7.), Johannes Rothe: Düringische Chronik (1.3.8.), Meissen Krónika (1.3.10.), Fuldai Márton (1.4.3.); továbbá hibás évszámmal: Goslar kolostori krónika (1.7.6.).

²⁷ Rövid évkönyv a türingiai tartománygrófokról (1.3.2.), Reinhardsbrunni Krónika (1.3.6.), Türingiaiak Krónikája (1.3.7.), Johannes Rothe: Düringische Chronik (1.3.8.), Meissen Krónika (1.3.10.).

²⁸ Ld. dolgozatunk Gertrúd királyné halála az elbeszélő forrásokban c. fejezetét.

²⁹ Laoni Névtelen (2.1.3.); továbbá hibás évszámmal: Klosterneuburgi Évkönyv 2. és 3. folytatása (1.1.8.), Osztrák Krónika (1.1.17.).

³⁰ Braunschweigi Rimes Krónika (1.7.5.).

1213. szeptember 28. után [1214]: IV. Bélát apja életében megkoronázzák.³¹

1215. november 11—30.: követei útján a magyar egyház is képviselteti magát a IV. lateráni zsinaton.³²

[1216]: II. András hadjáratot vezet Halicsba.³³

1217: II. András csatlakozik a keresztes hadjárhoz;³⁴ **augusztus 23:** megérkezik Spalatóba, hogy tengerre szálljon seregével, de mivel a városnak nincs elegendő hajója, kénytelen Velencétől vásárolni gályákat, és ennek fejében végképp lemondani Záráról;³⁵ seregével részt vesz a Tábora-hegyen vívott csatában;³⁶ **az év folyamán:** Władysław Odonic kaliszi herceg Magyarországra menekül;³⁷ Spalatóban Slaviz az új választott érsek.³⁸

1218. január 6. után: II. András csapatai jelentős részével elhagyja a keresztes sereget, és Tripoliszba megy;³⁹ Bizáncból magával hozza Theodorosz Laszkarisz császár leányát, Máriát, feleségül Béla fia számára;⁴⁰ Bulgáriában I. Aszen Iván foglyul ejti a magyar uralkodót, és csak azzal a feltétellel engedi útjára, ha neki ígéri leánya, Mária kezét;⁴¹ **augusztus 24. után:** az észak-egyiptomi Dímját ostromában Tamás választott egri

³¹ Osztrák Rítmusos Krónika (1.1.10.).

³² Ursbergi Burkhard (1.2.5.), Hohenburgi (1.6.2.) és Petersbergi (1.7.2.) Krónika, Dietrich Engelhus (1.7.7.), Auxerre-i Robert (2.1.2.), Laoni Névtelen (2.1.3.), Liège-i Rainer (2.1.5.), Andres-i Vilmos (2.1.6.), Troisfontaines-i Alberik (2.1.7.), Bernard Gui: Flores chronicarum (2.1.8.), Senones-i Richer (2.2.4.), Praeclara facinora Francorum (2.2.6.), Melrose-i Évkönyv (3.1.), Roger of Wendover (3.5.), Pápagyegyzék (5.3.6.).

³³ Hibás dátum alatt: Lett Henrik (1.9.1.).

³⁴ Reichersbergi Magnus krónikájának folytatása (1.1.4.), Göttweigi Évkönyv (1.1.5.), Hainburgi Henrik (1.1.7.), Klosterneuburgi Évkönyv 2. és 3. folytatása (1.1.8.), Admonti (1.1.14.) és Friesachi (1.1.15.) Évkönyv, Paltram Vatzó (1.1.16.), Osztrák Krónika (1.1.17.), Leobeni Névtelen (1.1.19.), Zwettli (1.1.20.) és Weihenstephani (1.2.2.) Évkönyvek, Altaichi Hermann Évkönyve (1.2.6.), Osterhofeni (1.2.10.) és Augsburgi (1.2.11.) Évkönyvek, Új Erfurti (1.3.5.) és Reinhardsbrunni Krónikák (1.3.6.), Johannes Rothe: Düringische Chronik (1.3.8.), Kölni Királykrónika (1.5.2.), Hohenburgi Krónika (1.6.2.), Kisebb Colmari Évkönyv (1.6.3.), Salmiandi Évkönyv (1.9.2.), Auxerre-i Róbert (2.1.2.), Troisfontaines-i Alberik (2.1.7.), Bernard Gui: Flores chronicarum (2.1.8.), Beauvais-i Vince (2.2.3.), Andrea Dandolo (5.1.3.), Francesco Pipino (5.3.10.), Jacques de Vitry (9.2.1.), Paderborni Olivér (9.2.2.); továbbá évszám nélkül: Thomas Ebendorfer (1.1.21.), Veit Arpeck Bajor krónikája (1.2.18.), Corveyi Bernát (1.5.4.), Sächsische Weltchronik (1.7.3.), Dietrich Engelhus (1.7.7.); hibás évszámmal: Autun-i Honorius steyri folytatása (1.1.18.), Johannes Kungstein (1.5.8.), Hermann Korner (1.8.3.), Jüngere Hochmeisterchronik (1.9.4.), Rouen-i Krónika (2.2.2.), Roger of Wendover (3.1.), Dunstable-i Évkönyv (3.4.), Liber de temporibus (5.3.7.), Luccai Tolomeo (5.3.8.).

³⁵ Andrea Dandolo (5.1.3.)

³⁶ Kölni Királykrónika (1.5.2.), Hohenburgi Krónika (1.6.2.), Jacques de Vitry (9.2.1.), Paderborni Olivér (9.2.2.).

³⁷ Poznańi Évkönyv (8. 1.1.), Nagy-Lengyelországi Krónika (8.1.3.), Nagy-Lengyelországi Évkönyv (8.1.4.); továbbá hibás évszámmal: Gnieznoi Évkönyv (8.1.2.), Miechówi Mátyás (8.2.3.)

³⁸ Spalatói Tamás (4.1.).

³⁹ Klosterneuburgi Évkönyv 2. és 3. folytatása (1.1.8.), Osztrák Krónika (1.1.17.), Új Erfurti (1.3.5.) és Reinhardsbrunni (1.3.6.) Krónika, Johannes Rothe: Düringische Chronik (1.3.8.), Kölni Királykrónika (1.5.2.), Johannes Kungstein (1.5.8.), Bernard Gui: Flores chronicarum (2.1.8.), Praeclara facinora Francorum (2.2.6.), Andrea Dandolo (5.1.3.), Francesco Pipino (5.3.10.), Jacques de Vitry (9.2.1.), Paderborni Olivér (9.2.2.).

⁴⁰ Andrea Dandolo (5.1.3.)

⁴¹ Spalatói Tamás (4.1.).

és Péter győri püspök is részt vesz;⁴² utóbbi elesik;⁴³ **az év folyamán:** Berthold kalocsai érseket aquileiai pátriárkává választják.⁴⁴

1219. szeptember 2: Tamás választott egri püspök embereivel elhagyja a Dímjátot ostromló keresztesek táborát;⁴⁵ **az év folyamán:** [Kán nb.] Gyula közbenjárására Guncellust választják spalatói érsekké;⁴⁶ Assisi Szent Ferenc követői közül néhányat Magyarországra küld,⁴⁷ ezeket azonban kevéssel azután, hogy egy meg nem nevezett magyar püspök jóvoltából átkeltek az Adriai-tengeren, pásztorok megverik és kifosztják.⁴⁸

1221. szeptember 29. előtt: Szent Erzsébet feleségül megy VI. Lajos türingiai tartománygrófhhoz;⁴⁹ **szeptember 29.:** VI. Lajos és hitvese útra kel Magyarországra, hogy meglátogassák II. Andrást;⁵⁰ **az év folyamán:** Acontius pápai legátus útján III. Honorius pápa palliumot küld Guncellusnak;⁵¹ a domonkosok Bolognában tartott generális káptalanja létrehozza a magyarországi provinciát, s élére Paulus Hungarust állítja.⁵²

1222: egy Ábrahám nevű magyar ferencest a német provinciális, Steyri Caesarius pappá szentel Wormsban;⁵³ Magyarországot eléri a görög területről kiinduló marhavész.⁵⁴

1223: Esztergomot és Óbudát tűzvész pusztítja;⁵⁵ a Kárpátok és az Al-Duna közötti területre pogányok [valószínűleg a kunok] költöznek.⁵⁶

1225: Acontius legátus egyházi tilalom alá helyezi Spalatót, mivel a polgárság által megválasztott comest, az eretnek hírében álló Pétert a klérus nem hajlandó beiktatni, és a tömeg betör a székesegyházba.⁵⁷

1226: a liège-i származású Róbert veszprémi püspök esztergomi érsek lesz.⁵⁸

---

⁴² Reinhardtsbrunni Krónika (1.3.6.), Új Erfurti Krónika (1.3.5.), Giovanni Codagnello (5.3.4.), Francesco Pipino (5.3.10.), Paderborni Olivér (9.2.2.), Tolvei János (9.3.3.).

⁴³ Paderborni Olivér (9.2.2.).

⁴⁴ Salzburgi Évkönyv (1.1.12.).

⁴⁵ Paderborni Olivér (9.2.2.), Tolvei János (9.3.3.).

⁴⁶ Spalatói Tamás (4.1.).

⁴⁷ Giordano da Giano (11.1.), Perugiai Névtelen (11.2.), Nicolaus Glassberger (11.3.).

⁴⁸ Giordano da Giano (11.1.), Nicolaus Glassberger (11.3.).

⁴⁹ Apoldai Dietrich: Szent Erzsébet élete (1.3.4.), Reinhardtsbrunni Krónika (1.3.6.), Johannes Rothe: Szent Erzsébet élete (1.3.9.), Meissen Krónika (1.3.10.); hibás évszámmal: Hermann Korner (1.8.3.).

⁵⁰ Apoldai Dietrich: Szent Erzsébet élete (1.3.4.), Reinhardtsbrunni Krónika (1.3.6.), Johannes Rothe: Szent Erzsébet élete (1.3.9.).

⁵¹ Spalatói Tamás (4.1.).

⁵² A Prédikátor Testvérek története Dániában (10.1.), Bernard Gui: Catalogus (10.3.).

⁵³ Giordano da Giano (11.1.), Nicolaus Glassberger (11.3.).

⁵⁴ Cono d'Estavayer (1.4.2.), Nagy Belga Krónika (1.5.9.), Hohenburgi Krónika (1.6.2.), Troisfontaines-i Alberik (2.1.7.).

⁵⁵ Troisfontaines-i Alberik (2.1.7.).

⁵⁶ Nagyobb Schäftlarni Évkönyv (1.2.3.) – a problémás szöveg hely értelmezésére tett kísérletünket ld. ugyanott.

⁵⁷ Spalatói Tamás (4.1.).

1227: II. András sikertelen hadjáratot vezet Halicsba;⁵⁹ Róbert esztergomi érsek Béla ifjabb király jelenlétében⁶⁰ 10 ezer (más források szerint 15 ezer) kunt keresztel meg;⁶¹ Kálmán szlavón herceg felkeresi Spalatót.⁶²

1228: Róbert esztergomi érsek kunország püspökévé szenteli Theoderiket;⁶³ a ferecesek német rendtartományának új feje, Iohannes de Plano Carpino többek közt Magyarországra is missziót küld.⁶⁴

1233. november 1. körül: magyar-osztrák háború,⁶⁵ a magyarok Ausztriában a Lajta-menti Höfleinig hatolnak előre, s délen megtámadják a stájer végeket is, az osztrákok viszont felégetik Dévényt; II. András és II. (Harcias) Frigyes békét köt; a magyar uralkodó Bécsijhelyen vendégeskedik, majd az osztrák herceg jön Magyarországra;⁶⁶ **az év folyamán** meghal Jolánta királyné, Egresen temetik el;⁶⁷ [Pecorari] Jakab bíboros, pápai legátus országos zsinatot tart.⁶⁸

1234. május 1.: II. András és Béla ifjabb király részt vesz Fülöp meissenai ögróf és Konstancia osztrák hercegnő esküvőjén a Bécs melletti Stadlauban;⁶⁹ **az év folyamán:** meghal András herceg;⁷⁰ [Pecorari] Jakab bíboros a német származású domonkost, János testvért bosznia püspökévé szenteli.⁷¹

1235. szeptember 8.: Jolánta, II. András leánya feleségül megy I. Jakab aragón királyhoz;⁷² **az év folyamán:** magyar támadás Ausztria ellen cseh szövetségben,⁷³ a

⁵⁸ Nagy Belga Krónika (1.5.9.), Troisfontaines-i Alberik (2.1.7.).

⁵⁹ Klosterneuburgi Évkönyv 3. folytatása (1.1.8.), Paltram Vatzó (1.1.16.), Osztrák Krónika (1.1.17.), Leobeni Névtelen (1.1.19.).

⁶⁰ Huizinge-i Emo (1.5.5.).

⁶¹ Paltram Vatzó (1.1.16.), Osztrák Krónika (1.1.17.), Leobeni Névtelen (1.1.19.), Huizinge-i Emo (1.5.5.), Nagy Belga Krónika (1.5.9.), Troisfontaines-i Alberik (2.1.7.).

⁶² Spalatói Tamás (4.1.).

⁶³ Troisfontaines-i Alberik (2.1.7.).

⁶⁴ Giordano da Giano (11.1.), Nicolaus Glassberger (11.3.).

⁶⁵ Lambachi Évkönyv (1.1.3.), Heiligenkreuzi Évkönyv 1. és 2. folytatása (1.1.6.), Klosterneuburgi Évkönyv 3. folytatása (1.1.8.), Jens Enikel (1.1.11.), Bécsi Domonkos Évkönyv (1.1.9.), Salzburgi Évkönyv (1.1.12.), Osztrák Krónika (1.1.17.), Leobeni Névtelen (1.1.19.), Zwettli Évkönyv (1.1.20.), Altaichi Hermann (1.2.6.), Augsburgi Évkönyv (1.2.11.), Veit Arnepek Osztrák krónikája (1.2.19.), Dietrich Engelhus (1.7.7.); továbbá hibás évszámmal (adott esetben megkettőzve a háborúra vonatkozó híradást): Heiligenkreuzi Évkönyv 2. folytatása (1.1.6.), Leobeni Névtelen (1.1.19.), Zwettli Évkönyv (1.1.20.), Osztrák Krónika (1.1.17.).

⁶⁶ Heiligenkreuzi Évkönyv 1. folytatása (1.1.6.), Klosterneuburgi Évkönyv 3. folytatása (1.1.8.), Jens Enikel (1.1.11.), Osztrák Krónika (1.1.17.), Leobeni Névtelen (1.1.19.), Zwettli Évkönyv (1.1.20.), Veit Arnepek Osztrák krónikája (1.2.19.).

⁶⁷ Troisfontaines-i Alberik (2.1.7.).

⁶⁸ Troisfontaines-i Alberik (2.1.7.).

⁶⁹ Heiligenkreuzi Évkönyv 2. folytatása (1.1.6.), Admonti Évkönyv (1.1.14.), Leobeni Névtelen (1.1.19.), Zwettli Évkönyv (1.1.20.), Osztrák Krónika (1.1.17.), Veit Arnepek Osztrák krónikája (1.2.19.).

⁷⁰ Troisfontaines-i Alberik (2.1.7.).

⁷¹ Troisfontaines-i Alberik (2.1.7.).

⁷² Troisfontaines-i Alberik (2.1.7.), Rövid Barcelonai Krónika (6.2.), Jerónimo Zurita (6.3.)

magyarok Bécs környékét dúlják, II. Frigyes osztrák herceg békét kér;⁷⁴ II. András feleségül veszi Beatrix estei örgrófléányt;⁷⁵ [szeptember 21.:] meghal II. András király;⁷⁶ előbb Váradon,⁷⁷ majd Egresen temetik el;⁷⁸ vándorós felesége, Beatrix áruhában német földre szökik, és ott hozza világra utószülött gyermekét, Istvánt;⁷⁹ a Duna mentén árvíz pusztít.⁸⁰

A fenti eseménysornak négy részletére érdemes bővebben is kitérünk; úgy véljük ugyanis, hogy azokat a dolgozatunkhoz felhasznált külhoni források legalább részben más megvilágításba helyezik. Az első három esetben egyszerű évszámkorrekcióról van szó, a fennmaradó kettő pedig a magyar állam külkapcsolatainak 13. század eleji történetéhez szolgáltathat szerény adalékot.

1.) Ismeretes, hogy az 1190-es évek végén I. (Přemysl) Ottokár cseh király eltaszította első hitvesét, Ottó meissenai örgróf leányát, s Konstanciát, III. Béla gyermekét, Imre király hűgát vette nőül.⁸¹ A magyar és a cseh uralkodócsalád közötti házassági kapcsolat egyszersmind még szorosabban elkötelezte Imrét az 1198-ban kiobbant, Sváb Fülöp és IV. (Braunschweigi) Ottó között zajló birodalmi trónviszályban III. Ince pápa császárléltje, Ottó oldalán, hiszen ez utóbbit támogatta a magyar király újdonsült sógora is. A nászti szakirodalmunk hol 1198-ra, hol 1199-re keltezi;⁸² forrásaink közül azonban Prágai Kozma

⁷³ Heiligenkreuzi Évkönyv 2. folytatása (1.1.6), Garsteni Évkönyv (1.1.13.), Leobeni Névtelen (1.1.19.), Zwettli (1.1.20.) és Erfurti Domonkos (1.3.1.) Évkönyvek, Kölni Királykrónika (1.5.2.), Veit Arnepek Osztrák krónikája (1.2.19.); továbbá hibás évszámmal: Melki (1.1.1.) és Salzburgi (1.1.12.) Évkönyvek, Osztrák Krónika (1.1.17.).

⁷⁴ Heiligenkreuzi Évkönyv 2. folytatása (1.1.6), Leobeni Névtelen (1.1.19.), Zwettli Évkönyv (1.1.20.), Kölni Királykrónika (1.5.2.), Veit Arnepek Osztrák krónikája (1.2.19.).

⁷⁵ Padovai Rolandino (5.2.1.), Ferrarai Ricobaldo (5.2.3.), Estei Krónika (5.2.6.), De antiquitatibus Placentinae (5.2.7.), Pistoiai Zomino (5.2.8.), Galvaneo Flamma (5.3.9.); továbbá hibás dátummal: Padovai Évkönyv (5.2.2.), Padovai Krónika (5.2.5.)

⁷⁶ Veit Arnepek Bajor krónikája (1.2.18.), Szász Világkrónika (1.7.4), Troisfontaines-i Alberik (2.1.7.), Pistoiai Zomino (5.2.8.); továbbá hibás évszámmal: Zwettli Évkönyv (1.1.20.), Apoldai Dietrich: Szent Erzsébet élete (1.3.4.), Hermann Bote (1.7.8.), Velencei Paolino (5.2.4.), De antiquitatibus Placentinae (5.2.7.); jó évszámmal, de hibás napi dátummal: Padovai Krónika (5.2.5.). – A helyesnek elfogadott napi dátum abból következik, hogy IV. Béla privilegiális okleveleinek dátumsorában szeptember 21-nél fordulnak az uralkodói évek (PAULER 1899. II. 509–510: 112. jz.).

⁷⁷ Troisfontaines-i Alberik (2.1.7.).

⁷⁸ Veit Arnepek Bajor krónikája (1.2.18.).

⁷⁹ Troisfontaines-i Alberik (2.1.7.), Padovai Évkönyv (5.2.2.), Padovai Krónika (5.2.5.), Estei Krónika (5.2.6.), Pistoiai Zomino (5.2.8.).

⁸⁰ Heiligenkreuzi Évkönyv 2. folytatása (1.1.6), Leobeni Névtelen (1.1.19.); továbbá hibás évszámmal: Osztrák Krónika (1.1.17.), Zwettli Évkönyv (1.1.20.).

⁸¹ ZEMLICKA, J[AN]: LMA. VI. 1553.

⁸² 1198-ra teszi az eseményt: KRISTÓ—MAKK: Az Árpádok családfája [melléklet]; KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC: In: KMTL. 64. – 1199-re: WERTNER 1892.; PAULER 1899. II. 31.

krónikájának 2. folytatása, a Csehek Krónikája, azután Giovanni de' Marignolli műve, ill. a Csehországi Krónika is kivétel nélkül 1199-re teszi I. Ottokár és Konstancia házasságát.⁸³ Jóllehet a fenti kútfők egymással szorosabb-lazább szemmatikai kapcsolatban állnak, egybehangzó bizonyosságuk alapján – és különösképp figyelembe véve azt a tényt, hogy az 1198-i évszám *egyetlen* ismert forrásunkban sem szerepel – a külpolitikai szövetséget is jelentő frigyét 1199-re kell kelteznünk.

2.) A Laoni Névtelennél fennmaradt adat szerint 1213-ban II. András király újólág felvette a keresztet.⁸⁴ Hasonlóról számol be, csak éppen tíz esztendővel későbbre, 1223-ra keltezve a magyar uralkodó ismételt fogadkozását a Klosterneuburgi Évkönyv 2. és 3. folytatása, ill. az Osztrák Krónika. Utóbbi három szövegben betű szerint ugyanazt olvashatjuk, s tekintetbe véve mindazt,⁸⁵ amit a mondott kútfők keletkezési körülményeiről és forráshagyományáról tudunk – hogy ti. a klosterneuburgi korpusz 2. és 3. continuatiója között szoros szövegkapcsolat van, ill. hogy a *Chronicon Austriacum* magyar adatainak meghatározó hányada éppen a klosterneuburgi annales anyagából való szó szerinti átvétel formájában – egyértelműen kijelenthető, hogy a három szöveg tulajdonképpen egyetlen hagyományt képvisel, így a Laoni Névtelen adatával nem három forrást szegezhetünk szembe, hanem csak egyet. Ha pedig innen nézzük, az egyébként megbízható szerzőként ismert Laoni Névtelen krónikájában fennmaradt évszám azért tűnik hihetőbbnek, mert míg 1213-ban a pápai politika legfontosabb célkitűzése volt a Szentföld visszafoglalása, 1223-ban – alig három esztendővel az előző keresztes hadjárat lezárulta után – a kérdés nem szerepelt hasonló súlytal napirenden.⁸⁶

3.) Troisfontaines-i Alberik és Cono d'Estavayer művei, továbbá a Hohenburgi Krónika egymástól függetlennek tetsző tudósítása szerint az 1220-as évek első felében marhapestis söpört végig Európán, elpusztítva az állatállomány java részét.⁸⁷ Az erre vonatkozó adatot már Pauler Gyula is idézte, a járvány magyarországi kitörését 1223-ra keltezve.⁸⁸ Az Árpád-kor eseménytörténetének monográfiája ezen a ponton – noha jegyzeteiben erre nem utal, s a főszövegben is csak Troisfontaines-i Alberikre hivatkozik – kétségtől Cono d'Estavayer *Notae et miracula* c. művéből indult ki: egyfelől csaknem szó szerint idézi a lausanne-i kanonok lajtsromát azzal kapcsolatban, hogy mi minden pusztult

⁸³ ANN. PRAGENSES I. 169.; CHR. BOHEMORUM 41.; IOHANNES DE MARIGNOLA 603.; CHR. BOHEMIAE 283.

⁸⁴ ANONYMUS LAUDUNENSIS 456.

⁸⁵ CONT. CLAUSTRONB. II. 623.; CONT. CLAUSTRONB. III. 636.; CHR. AUSTRIACUM 234.

⁸⁶ ZIMMERMANN 2002. 166–169.

⁸⁷ ALBERICUS TRIUM FONTIUM 914.; CHR. HOHENBURGENSIS 87.; CART. LAUSANNE 14.

⁸⁸ PAULER 1899. II. 85.

el, másfelől átveszi annak évszámadatait is, hogy ti. a járvány 1223—1226 között dühöngött volna Európa-szerte. Csakhogy Cono d'Estavayer értesülésével két másik kútfő egybehangzó tanúságát szegezhetjük. Troisfontaines-i Alberik szerint a járvány 1224-ben érte el a francia területeket, egy évvel korábban, 1223-ban a németek földjét, s kettővel előbb – vagyis 1222-ben – sújtotta először Magyarországot. A ciszterci krónikás művétől teljesen függetlennek ismert, elzászi keletkezésű Hohenburgi Krónika ugyancsak 1223-ra teszi a marhapestis áttérjedését a Birodalom területére, tehát megerősíti Alberik adatát. Parányi jelentőségű felismerés ugyan, de szögezzük le: a járvány eszerint valószínűleg már 1222-ben elérte Magyarországot.

Az iménti korrekcióknál némiképp nagyobb súlyú a korabeli diplomáciatörténet két olyan mozzanata, amelynek a hazai szakirodalom csekély teret szentel.

1.) Kizárólag Lübecki Arnoldnál olvashatunk arról, hogy 1209-ben IV. Ottó német király a csehországi Pilsenben tanácskozást tartott a meisseniek, a csehek, a lengyelek és a magyarok követeivel, s végül békét kötött velük, minekutána a birodalmi trónviszály épp előző esztendőben csendesedett el egy időre Sváb Fülöp halálával.⁸⁹ Imre király korábban, 1203-ban magyar csapatokkal támogatta Ottót:⁹⁰ arra viszont semmiféle adatunk sincsen, hogy trónralépte után II. András is beleavatkozott volna a küzdelembe (ismereteink szerint csupán 1213-ban küld majd csapatokat a császár elle, I. Frigyes szász herceg és I. Ottokár cseh király megsegítésére). A tárgyalások ily módon valószínűleg elsősorban a meglévő békesség megszilárdítását célozták.

2.) A Nagy-Lengyelországban keletkezett középkori elbeszélő források korszakunk magyarországi történetét csupán egyetlen részlet erejéig érintik: úgy tudják, hogy Władysław Odonic kaliszi herceg, miután nagybátyja, III. (Öreg) Mieszko nagylengyel fejedelem ugyancsak Władysław nevű legifjabb fia megfosztotta országrészétől, II. András magyar királyhoz menekült, s évekig a magyar uralkodó vendégszeretetét élvezte, mielőtt hazatérhetett volna. A fenti história összesen öt kútfőnkben három különféle dátummal szerepel: a Poznańi Évkönyvben, a Nagy-Lengyelországi Krónikában és a Nagy-Lengyelországi Évkönyvben 1217-nél, a Gnieźnói Évkönyvben 1197-nél, végül Miechówi Mátyás 16. század eleji kompilátumában 1214-nél.⁹¹ A három változat közül természetesen

⁸⁹ ARNOLDUS LUBECENSIS 246.

⁹⁰ PAULER 1899. II. 31.; KRISTÓ 1986. 100.

⁹¹ ANN. POSNANENSES 25.; ANN. GNEŚNENSES 3.; CHR. POLONIAE MAIORIS 97.; ANN. POLONIAE MAIORIS 80.

az a legkevésbé hihető, amelyet egyedül az amúgy is súlyosan romlott szövegeket fenntartó, nagyjából három évszázaddal későbbi forrás őrzött meg: a Miechówi Mátyás által kínált 1214-i évszámot ezért elvetjük. A Gnieznói Évkönyv adatával szembe ezek után három további kútfő közlését szegezhetjük, ráadásul ezek egyike, a poznańi székeskáptalanban keletkezett annales korszakunk egyik legmegbízhatóbb nagy-lengyelországi forrása.⁹² Azonban szövegkritikai megfontolások mellett a történeti háttér is azt sugallja, hogy az 1217-i évszámot kell helyesnek tekintenünk.

Bő két évtizeddel Władysław Odonic magyarországi menekülését megelőzően, 1193-ban III. (Öreg) Mieszko nagylengyel fejedelem fiát, Odót tette Kalisz hercegevé, Odo azonban egy esztendő múltán meghalt, gyermeke, a mindössze négy esztendős Władysław Odonic (Odo fia Ulászló) pedig természetesen még nem léphetett atyja örökébe. III. Mieszko tehát unokája nevében magára vállalta Kalisz kormányzását; amikor viszont 1202-ben ő is meghalt, másik fia, Władysław Laskonogi (Hosszúlábú Ulászló) lett Władysław Odonic gyámja és a kaliszi hercegi javaik kezelője. Négy esztendővel később, 1206-ban Odo akkor még mindig csak 16 esztendős fia, nagybátyja távollétét kihasználva megszállta kaliszi várat, Laskonogi azonban fegyvereseivel rövidesen visszavette tőle, Odonicnak pedig menekülnie kellett. 1206-ban és 1207 első hónapjaiban rokonánál, I. (Szakállas) Henrik sziléziai hercegnél húzta meg magát, majd visszatért atyai örökségébe, ahol ezúttal nagybátyja fölé kerekednie, és viszonylag tartósan, tíz évre berendezkednie. 1217-ben azonban ismét fordult a kocka: Laskonogi elfoglalta Kaliszt, Władysław Odonic pedig ezt követően mintegy 12 esztendőre eltűnt a nagy-lengyelországi küzdőtérrel.⁹³ Ha valamikor, hát ekkor időzhetett Magyarországon.

Ha végigtekintünk azon események során, amelyek nyugati kútfőinkben megőrződtek az 1196—1235 közötti magyar történelemről, ezek elsősorban a külpolitika, az egyházi viszonyok és az uralkodók dinasztikus kapcsolatainak alakulását illusztrálják; ezenfelül legfeljebb néhány csodás vagy csodásnak vélt tünemény, ill. természeti csapás sorakozik a lajstromban – tökéletes tükörképpét nyújtva mindannak, amit a korabeli történetírás preferenciáiról tudni lehet.⁹⁴ A belpolitika eseményei szinte kizárólag akkor jelennek meg, ha azoknak valamilyen külső következménye van: az Imre és András közti trónviszály

⁹² KŰRBISÓWNA 1959. 69—89.

⁹³ SZWARGA 1982—1987. XI. 75—100.

⁹⁴ GRUNDMANN, HERBERT: *Geschichtsschreibung im Mittelalter. Gattungen – Epochen – Eigenart*. Göttingen, 1987⁴. 38—48., 64—71.; KERSKEN 1995. 1—12.; BREISACH, ERNST: *Historiográfia*. Ford.: Baics Gergely. Bp., 2004. (Osiris tankönyvek) 125—128., 133—134.

legnagyobb visszhangot kiváltó részlete pl. cseppet sem véletlenül az a momentum, amikor a király osztrák területen is tovább üldözi testvérét, s ezzel a belháború az ország határain túlra terjed. A vizsgált perióduson belül három olyan eseményt találtunk, amelyről viszonylag sok forrás terjedelmesebben is megemlékezik: ilyen Zára 1202-i ostroma, a Gertrúd elleni 1213-i merénylet, ill. II. András részvétele a 1217-i keresztes hadjáraton. Közülük a királynégylkosságot megörökítő kútfők sztemmatikai viszonyaival dolgozatunk külön fejezetében is foglalkozni fogunk.

A VARASDI JELENET ÉS KRITIKÁJA

„Miután András visszatért Magyarországra, a testvérek közötti viszálykodás tetőfokára hágott. Az ország összes előkelője és csaknem a teljes magyar haderő egész sokasága elhagyta a királyt, és törvénytelen módon András herceghez csatlakozott. A királlyal pedig csak szerfölött kevesen maradtak, és azok is úgy megrettentek a hatalmas lázadás okozta félelemtől, hogy nem merték reményre buzdítani a királyt, hanem inkább arról győzködtek, hogy meneküljön. Történt pedig, hogy egy napon a felek egymást megközelítvén serényen készülődtek, hogy csatába bocsátkozzanak; de mivel a király része a másikhoz hasonlítva semekkora sem volt, Imre igencsak aggódni kezdett, és fejét törvén azon töprengett, hogy mihez fogjon ilyen nagy bajban. Végül égi sugallatra, igen dolgos igyekezettel hasznos megoldásra lelt, amelynek segítségével mind a királysághoz való jogát helyreállíthatta, mind a vérontástól ártatlan maradt. Akkor így szólt övéihez: »Ne kövessetek, hanem maradjatok kicsit hátra.« Majd fegyverzetét letéve csupán a kormánypalcát vette kézbe, és nyugodtan elindult az ellenség csapatai felé: ment a fegyveresek sokaságán keresztül, erős hangon kiáltva: »Most meglátom majd, ki merészel kezét emelni a királyi sarj vérére!« Ezt látván mind elhúzódtak előle, és egy hangot sem mervén szólni, széles utat engedtek neki innen oda. Miután pedig odaért a fivéréhez, fogta őt, és a csatára felsorakozott hadseregéből kivezetvén rabságba küldte egy várba.»⁹⁵ Így beszéli el Spalatói Tamás *Historia Salonitana* c. művében Imre és András trónviszályának talán legismertebb mozzanatát, amikor 1203-ban a király foglyul ejtette ellene már harmadízben pártot ütő öccsét.

A kétségkívül hatásos elbeszéléssel szemben elsősorban azért merülhetnek fel kételyek, mert az alsó-ausztriai Klosterneuburg ágostonos monostorának évkönyve – egészen pontosan annak 2. és 3. folytatása – egész másképp láttatja az 1203. esztendő hazai politikatörténetének e fordulópontját: „Imre, Magyarország királya, noha szerzetesek útján szavát adta fivérének, csellel elfogta és bilincsbe verve örökre bebörtönözte őt; de még ugyanabban az évben az isteni bosszútól találan betöltötte végzetét.»⁹⁶ Pauler Gyula, noha ismerte a Klosterneuburgi Évkönyv idézett passzusát, alapjában véve történeti hitelűnek fogadta el Spalatói Tamás elbeszélését, legfeljebb egyes részleteivel szemben fogalmazott meg kételyeket, leszögezve, hogy a két fivér között tényleges háborúra 1203-ban nem került

⁹⁵ THOMAS SPALATENSIS 140—142.

⁹⁶ CONT. CLAUSTRONB. II. 620.; CONT. CLAUSTRONB. III. 634.

sor.⁹⁷ Lényegében Pauler nézetét osztotta Kristó Gyula is.⁹⁸ Sokkal egyértelműbben fogalmazott újabban Szabados György, aki az alsó-ausztriai annalest Imrével szemben ellenséges beállítású forrásnak minősítve lényegében tökéletesen hitelesnek minősítette Spalatói Tamás tudósítását, és koholmánynak az osztrák forrásét.⁹⁹ A Szegedi Tudományegyetem tudományos főmunkatársának állásfoglalása alapjaiban érinti a dolgozatunkban vizsgált forrásbázis két jelentős tételének forrásértékével kapcsolatos értékítéletünket, így aztán mindenképpen ki kell térnünk rá.

Szabados György a következő érvek alapján utasította el az ágostonos környezetben lejegyzett kútfő tanúbizonyságát: az András elfogására vonatkozó adat bizonyosan nem egykorúlag, hanem később került az annales anyagába, mivel ugyanazon mondaton belül szól – méghozzá évszámhibával – Imre király 1204-ben bekövetkezett haláláról is, ráadásul „az előadáson végighőzódik egy Imre-ellenes szemléletet hordozó szál”; továbbá Imre halálát a szöveg kétszer is említi, 1203-nál és 1205-nél, és „a súlyos, kétszeres időtévesztés évekkal későbbre keltezi az évkönyvírók elhomályosult emlékezetét.”¹⁰⁰ Ha azonban egyenként mérlegre tesszük ezeket az argumentumokat, kiderül, hogy egyik sem perdöntő erejű.

Először is: igaz, hogy a Klosterneuburgi Évkönyv 2. folytatása nem egykorú a benne leírt eseményekkel: kútfőnk anyagát biztosan 1224 után állították össze, mivel a szöveg erre az évre még tartalmaz adatokat; s a kritikai irodalom szerint sajnos nem is határozhatunk meg ennél pontosabb keletkezési évkört.¹⁰¹ Spalatói Tamás munkájában viszont még 1266-i eseményekről is szó esik, ami azt jelenti, hogy valószínűleg még később keletkezett, mint az alsó-ausztriai annales minket érdeklő folytatása. Ha tehát kronológiai alapon, az események megtörténte és lejegyzése közötti nagy időbeli távolság okán akarjuk elvetni az alsó-ausztriai forrás témánkra vonatkozó részletét, akkor ugyanilyen alapon a Spalatói Tamásnál szereplő históriát is hiteltelennek kell tekintenünk.

Másodszor: teljességgel egyetértünk Szabadossal abban, hogy a klosterneuburgi ágostonosok egyértelműen ellenségesen viszonyultak Imre királyhoz; a Szegedi Tudományegyetem tudományos főmunkatársának érvelése helyeyütt nemcsak azért meggyőző, mert a forrásszövegből vett példákkal gazdagon illusztrált tételtől van szó,

⁹⁷ PAULER 1899. II. 490. 34.

⁹⁸ MT. I. 1270.; KRISTÓ 1986. 100.

⁹⁹ SZABADOS 1999. 109–110.

¹⁰⁰ SZABADOS 1999. 110.

¹⁰¹ WATTENBACH, W[ILHELMUS]: In: CONT. CLAUSTRONB. II. 613–614.; KLEBEL 1928. 95.; LHOTSKY 1963. 189.; SCHMALE 1975. 167–185.; SOMMERLECHNER 1999. 577–578.

hanem azért is, mert egyszersmind arra is választ ad, hogy mi lehetett az ellenszenv oka: alighanem Imre 1199-i támadása az osztrák területek ellen, amely súlyosan érinthette az alsó-ausztriai egyházi intézményt és birtokait is.¹⁰² Ugyanakkor viszont arról se feledkezzünk meg, hogy az 1200-ban született Spalatói Tamás sem saját tapasztalatai alapján írta meg a *Historia Salonitanát*, hanem valószínűleg elsősorban a helyi főszékeskáptalanban vezetett feljegyzésekre támaszkodva.¹⁰³ Amennyire igaz, hogy a klosterneuburgi ágostonosok nem ok nélkül viseltettek ellenszenvvel Imre iránt, annyira valószínűsíthető az is, hogy a 12–13. század fordulóján Spalatóban, ahol az érsek ekkoriban épp Bernát, Imre király egykori nevelője, majd egyik legfőbb híve és támasza volt,¹⁰⁴ aligha készülhetett volna olyan történeti munka valamelyik helyi kanonok tollából, amely család jellemű szószegőként mutatja be a magyar uralkodót – még akkor sem, ha a Varasd melletti, híres jelenet esetleg mégsem úgy történt meg, ahogy a spalatói hagyomány azt fenntartotta. A klosterneuburgi kanonokoknak, noha valószínűleg okkal gyűlölték Imrét, semmi közvetlen érdekük nem fűződött ahhoz, hogy hazug mesét kerítsenek András elfogatása köré; ezzel ellenben a spalatói káptalan tagjainak érdekeltségét abban, hogy adott esetben elkendőzzék a magyar uralkodóra rossz fényt vető históriát, nézetünk szerint sokkal kevésbé lehet kizárni. Hiába igaz – ahogy Szabados György is írja –, hogy Imre ága már réges-rég kihalt, amikor Spalatói Tamás írásba foglalta a *Historia Salonitanát*:¹⁰⁵ ha forrásai tendenciózusak voltak, akkor adott esetben pártosságuk az ő művére is hathatott

Harmadszor: ha egy kéziratban ugyanarról az eseményről több párhuzamos tudósítás olvasható, akkor az általában nem a szerző „elhomályosult emlékezetének” a jele, hanem annak hogy a vizsgált forrás több korábbi kútfő felhasználásával keletkezett. Amennyiben tehát a Klosterneuburgi Évkönyv folytatásainak anyagában két különböző időpont szerepel Imre király halálának dátumaként, az pusztán arra utal, hogy a szöveget összefésülő kései kompilátor legalább két, egymásnak ellentmondó adattal rendelkezett, s mindkettőt lelkiismeretesen rögzítette. Ne feledjük: évkönyvről van szó, tehát a középkori történetírás azon műfajáról, amely a legkevésbé tűri a monoton kronológiát megtörő elvi eszmefuttatásokat, a szerző forráskritikai vélemény nyilvánítását.¹⁰⁶ Mindez természetesen

¹⁰² SZABADOS 1999. 110. – Ugyanakkor megjegyzendő: a klosterneuburgi monostor 1148-i alapításától fogva mindvégig ágostonos közösségnek adott otthont, nem pedig bencéseknek (RÖHRIG, F[LORIDUS]: In: LMA V. 1225–1226.).

¹⁰³ KARBIĆ, DAMIR – SOKOL, MIRJANA MATIJEVIĆ – SWEENEY, JAMES ROSS: In: THOMAS SPALATENSIS XXXVIII.

¹⁰⁴ THOMAS SPALATENSIS 134–140.

¹⁰⁵ SZABADOS 1999. 109–110.

¹⁰⁶ BREISACH 2004. 109–110.

nem bizonyítja azt, hogy a klosterneuburgi hagyomány hitelesebb lenne a spalatóinál; a fentiekkel legfeljebb arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy nézetünk szerint az alsó-ausztriai annales közlését sem lehet egyértelműen elvetni, s forráskritikai szempontból az a leghelyesebb, ha visszatérünk Pauler Gyula és Kristó Gyula fentebb ismertetett álláspontjához.

A Klosterneuburgi Évkönyv korszakunkba vágó 2. folytatásának amúgy két, részben eltérő kéziratihagyománya létezik: a kritikai irodalom szerint ezek némi időbeli különbséggel keletkezettek: előbb az A-jelű redakció, majd azt ennek anyagát részben átvevő, részben kiegészítő B-jelű.¹⁰⁷ A két hagyomány különböző híradásokat őrzött meg Imre király haláláról.¹⁰⁸

A-redakció	B-redakció
<p>1205: <i>Eimricus rex obiit, cui Andreas frater suus successit.</i></p>	<p>1203: <i>Eimricus rex Ungariae data fide per religiosos viros fratrem suum dolo captum et catenis constrictum perpetualiter incarcerationavit, sed eodem anno divina ultione percussus in fata concessit.</i></p> <p>1205: <i>Eimricus rex Ungariae – mirum – qua die dolo fratrem ceperat, revoluta tempore et ipse captus, interitu quem consortem habere noluit heredem reliquit.</i></p>

Egyértelmű, hogy Imre király halálára vonatkozólag a B-variáns komoly többletet tartalmaz; hasonlóképpen az is jól látható, hogy ehelyütt nemcsak a két redakció között feszül ellentmondás, hanem a B-jelű hagyomány két passzusa között is: az egyik 1203-ra teszi Imre elhunytát, a másik 1205-re. A furcsa kettősséget a fentebb már idézett filológiai szabályszerűség figyelembevételével a legkönnyebben úgy magyarázhatjuk, ha azt feltételezzük, hogy a B-redakció szerkesztője legalább két kútfő anyagát használta fel az idézett helyen: az 1203-ra keltezett híradás tehát valószínűleg más közvetlen forrásra megy vissza, mint az 1205-re datált. Ezek a források – mint az szövegünkbe került passzusaikból

¹⁰⁷ WATTENBACH, W[ILHELMUS]: In: CONT. CLAUSTRONB. II. 613—614.

¹⁰⁸ CONT. CLAUSTRONB. II. 620.

látható – részben hasonló históriát őriztek meg András bebörtönzéséről: Imre király mindkettő szerint csellel ejtetette foglyul öccsét (*dolo captum*, ill. *dolo ... ceperat*), azonban az egyik szerint a család uralkodó még ugyanazon évben az isteni igazságszolgáltatás áldozatául esett, míg a másik úgy tudja, csupán egy évvel később, gaztette évfordulóján érte utol a végzete. Ez utóbbi variáns érdekessége, hogy egyéb forrásaink szerint András 1203 októberi elfogatása és Imre 1204 őszén (valószínűleg szeptemberben) bekövetkezett halála között valóban csaknem pontosan egy esztendő telt el: éppen úgy – csak persze másik években –, mint ahogy a B-szöveg hagyomány 1205-i adata állítja. Ez ismét arra figyelmeztet, hogy pusztán a dátumhiba okán nem szabad elvetnünk a Klosterneuburgi Évkönyvben szereplő tudósítást; már csak azért sem, mert a korszakunkban dívó gótikus könyvírásban (amellyel a B-redakció legkorábbi kéziratait is lejegyezték)¹⁰⁹ mindössze a középső vonalközt kitöltő, egyetlen rövid, függőleges vonal különbözteti meg a római MCCV-t Imre király halálának helyes évszámától, az MCCIV-től; oly parányi tollhiba pedig, mint e számjegy elhagyása, bármikor előfordulhat a szerkesztés vagy a másolás során.

---

¹⁰⁹ WATTENBACH, W[ILHELMUS]: In: CONT. CLAUSTRONB. II. 613.

GERTRÚD KIRÁLYNÉ HALÁLA AZ ELBESZÉLŐ FORRÁSOKBAN

Az 1196—1235 közötti évek magyarországi eseményei közül II. András első feleségének halála a leginkább reprezentált momentum a nyugati elbeszélő forrásokban: vizsgálódásaink szerint pontosan 50 ismert külhoni kútfőnk említi. A híres merénylet főbb mozzanatait már a 19. században megnyugtatóan tisztázta a kutatás: eszerint 1213. szeptember 28-án néhány magyar előkelő, köztük Turoy fia Péter ispán, Kacsics nb. Simon és Bár-Kalán nb. Bánk korábbi nádor ugyancsak Simon nevű veje – kihasználva a Halics elleni háborúba induló II. András király távollétét – a pilisi erdőben megrohanta a királyné sátrát; Gertrúdot lekaszabták, a környezetében tartózkodó Berthold érsek és a szintén Magyarországon időző VI. Lipót osztrák herceg pedig csak nagy nehezségek árán tudott elmenekülni. A királynét a pilisi ciszterciek monostorában temették el.¹¹⁰

Mint arra a szakirodalom már többször rámutatott, a királynégylkosság hátterét és részleteit elbeszélő forrásaink eltérő módon láttatják: adataik nem egyszer szögesen ellentmondanak egymásnak, s a szűkszavú, szentviten, évkönyvszerű híradások mellett éppúgy akad közöttük Gertrúd alakját makulátlan tisztaságúra fényező, sőt a szentség hírébe öltöztető, nyilvánvalóan elfogult beszámoló, mint a gyilkosokat mentegető védőbeszéd, amely burkoltan arra céloz, hogy a királyné különféle bűnei okán sokszorosan rászolgált a büntetésre.¹¹¹ Mindez nem is csoda: egyfelől a hazai előkelők – akiknek a politikai hatalmuk és a királyra gyakorolt befolyásuk a Gertrúd környezetéhez tartozó német udvaroncok térnyerése nyomán jelentősen csökkenhetett – vélhetőleg nem rokonszenveztek II. András első feleségével,¹¹² s adott esetben megkönnyebbülten értesültek halálhíréről; másfelől viszont a merénylet után még 22 esztendeig a meggyilkolt királyné férje, utána pedig 35 évig fia, IV. Béla ült az ország trónján, így az udvar nyilván szívesebben népszerűsítette a történet azon változatát, amely Gertrúdot ártatlan áldozatként tüntette fel. A magyar gestaszerkesztményben egy olyan híradás őrződött meg a merényletről, amelyet az udvari történetírás jellegzetes műfaját képviselő kútfőnk anyagába 1270 előtt semmiképp

¹¹⁰ WERTNER 1892. 421.; PAULER 1899. II. 52—53.; MT. I. 1285—1286. (Kristó Gyula); ZSOLDOS 1997. 67—68.; KRISTÓ 1998. 37—38.; ALMÁSI TIBOR: *A tizenharmadik század története*. Bp., 2000. (Magyar századok) 32.; KRISTÓ—MAKK 254—255. (Kristó Gyula).

¹¹¹ HUBER 1883. 163—175.; MNT. II. 380. (Marczali Henrik); PAULER 1899. II. 495—496. 53. jz.; MÁTYÁS FLÓRIÁN: Népmondák és történeti adatok Gertrud királyné erőszakos haláláról. In: *Századok* 41 (1907) 873—886.; MT. I. 1285—1286.; ZSOLDOS 1997. 67—68.

¹¹² PAULER 1899. II. 52.; MT. I. 1283—1284., KRISTÓ 1998. 35—36.

sem illeszthettek be (mivel II. András hitvesét, IV. Béla édesanyját azzal vádolja, hogy szerepe lett volna Bánk nevének állítólagos megbecstelenítésében), s amelynek jelenlegi fogalmazata – stíluspárhuzamai tanúbizonysága szerint – nem keletkezhett 1330 előtt.¹¹³ Hazai forrásainkból ennél korábbi és főleg hitelesebb adat nem nyerhető a gyilkosságról és hátteréről; így aztán annál fontosabb, hogy a gyászos eseményt sokkal részletesebben tárgyaló, viszonylag bő nyugati kútfontanyagot rendszerben láthassuk.

Dolgozatunk e fejezetében tehát először is az egyes külhoni hagyományok tartalmi különbözőségeire mutatunk rá, ezzel párhuzamosan felvázolva a Gertrúd elleni 1213-i merényletről szóló nyugati híradások tipológiáját; másodsorban pedig azt a kérdést igyekszünk tisztázni, hogy a nyugati kútfontanyagban megmutatkozó tradíciók (és azok közt is első helyen a Gertrúd királyné kerítőnői szerepéről szóló históriák) milyen viszonyban állhatnak a magyar gestaszerkesztmény hasonló tartalmú közlésével.

Gertrúd királyné halála a külhoni elbeszélő forrásokban

Az 1213-i merényletről szóló külhoni tudósítások közötti szövegtörténeti viszony tisztázásának szükségességére legutóbb Veszprémy László hívta fel a figyelmet. A Gerics- emlékkönyvben közzétett rövid tanulmányában – hangsúlyozottan csupán munkahipotézisként, a teljesség igénye nélkül – egyszersmind négy fontosabb csoportot is elkülönített a királynégyilkosságot elbeszélő nyugati kútfontok korpuszán belül. Az alábbiakban előbb áttekintjük az általa megalkotott tipológiát; majd ezt kiegészítve (ill. néhány ponton korrigálva), Veszprémy László eredményeit nagymértékben hasznosítva, igyekszünk teljesebb rendszerbe foglalni a Gertrúd haláláról szóló jelentősebb külhoni forrásokat. Lássuk tehát először is a Veszprémy által meghatározott csoportok tartalmi ismérveit!

A-csoport: ide kerültek azok a források, amelyek szerint a merénylet oka a királyné által támogatott német udvaroncokkal szembeni gyűlölet volt, s amelyek Veszprémy megállapítása szerint rendre helyes, 1213-i évszám alatt tárgyalják az eseményt (így a Kölni Királykrónika folytatása, Liège-i Rainer annalese és a Göttweigi Évkönyv).

B-csoport: azon különösen jól értesültnek tűnő kútfontok, amelyek tudnak róla, hogy a gyilkosság idején II. András hadai élén épp Halicsba igyekezett, ill. hogy a tettesek egyike

¹¹³ SRH. I. 464—465.; HORVÁTH 1954. 256., 267.; HORVÁTH 1971. 328—329.

Péter ispán volt; továbbá említik János esztergomi érseknek az összeesküvőkhöz intézett, kétértelmű levelét, amely szerint „A királynét megölni nem kell félnek jó lesz, ha mindenki egyetért én nem ellenzem.” – s amely, mint az közismert, más-más központozással a merényletre való felbujtásként vagy tilalomként is értelmezhető (Veszprémy a Salzburgi Krónikát sorolja ide).

C-csoport: azoknak a forrásoknak a köre, amelyekben már felbukkan a Gertrúddal kapcsolatban gyakran hangoztatott fikció a királyné állítólagos kerítőnői szerepéről öccse, Berthold kalocsai érsek mellett a magyar előkelő, Bánk feleségének megbecstelenítésében; s amelyek nem ismerik a merénylet évszámát, viszont tudnak annak szeptember 28-i napi dátumáról (a *Fragmenta Austriaca* c. töredék, ill. a bécsi domonkos kolostor évkönyve).

D-csoport: azok a kútfők, amelyek kizárólag Bertholdot teszik felelőssé a néven nem nevezett magyar ispán hitvesén esett gyalázatért: a történetet Szent Erzsébet és Thüringiai Lajos eljegyzésének kulisszái közé helyezik, Gertrúdot pedig ártatlan áldozatként ábrázolják, akiről a felháborodott férj tévesen hiszi, hogy tudott feleségének megbecstelenítéséről. Gertrúdot e szövegváltozat szerint nem karddal ölték meg, hanem felakasztották; a gyilkosság színtere sem holmi sátor, hanem a királyi palota; végezetül a gyilkosok csodás módon gutaütötten maradnak bűnük helyszínén – mert „a királyné körül ezek és más csodajelek fényeskedtek.” Veszprémy az Andechs-dinasztia *De fundatoribus monasterii Diessensis* címen fennmaradt családtörténetét sorolja ide, s megjegyzi: a szöveghagyomány kései keletkezésére utal, hogy lejegyzője sem a merénylet évszámát nem tudta (ugyanis 1200-ra helyezi az eseményt), sem pedig Szent Erzsébet kézfogójának dátumát (hiszen az meg 1211-ben volt).

Veszprémy László – Pauler Gyula és Alphons Huber nyomán¹¹⁴ – azon kútfők hagyományát tekinti régebbi eredetűnek, amelyek politikai okot gyanítanak a háttérben. Még egyszer hangsúlyozzuk: mindez természetesen csupán a krónika és a gesta műfajába tartozó kútfőinkre igaz és csupán nagy vonalakban, hiszen egyfelől az évkönyvek néhány szavas, legfeljebb egyetlen bővített mondatra rúgó híradásai már csak terjedelmi okoknál fogva sem nagyon térhetnek ki a gyilkosság indítékaira, másfelől bővebb forrásaink közül sem mindegyik részletezi a merénylet hátterét. Magunk a továbbiakban Veszprémy László tipológiáját fogjuk alapul venni, azonban annak C és D csoportjait – mivel nézetünk szerint ezek rokonságban állnak egymással – ugyanazon hagyomány két eltérő ágaként tárgyaljuk,

¹¹⁴ PAULER 1899. II. 495—496:53. jz., HUBER 1883. 163—176.

s ennél fogva nem négy, hanem csupán három főbb tradíciót különböztetünk meg. Hogy saját tipológiánk egyértelműbben elkülönüljön Veszprémyétől, a magunk rendszerében az egyes hagyományokat a filológia bevett szabályaitól némiképp eltérve nem betűkkel, hanem római számokkal fogjuk jelölni. Nem foglalkozunk azokkal a forrásszövegekkel, amelyek pusztán Gertrúd halálhírét rögzítik minden egyéb részlet mellőzésével; ezek ugyanis rövidségük, szegényes tartalmuk és sablonos nyelvezetük miatt nem kínálnak elegendő fogódzót sztemmatikai kapcsolataik meghatározásához: így az évkönyvek nagyobbik hányadát, továbbá az összes fennmaradt halottaskönyvet kénytelenek voltunk kizárni vizsgálódásaink köréből.¹¹⁵

I. A merénylet okaként a németgyűlöletet említő kútfők és sztemmatikai leszármazottai

Fentebb láthattuk: a történeti kutatás immár több mint száz esztendeje egyetért abban, hogy a Gertrúd elleni merénylet legvalószínűbb oka a királynéval és német környezetével szembeni ellenszenv volt. Ezt forrástani szempontból az a kronológiai tény is alátámaszthatja, hogy a németgyűlöletről szóló tradíció igen korán, röviddel a merényletet követően megjelenik külhoni kútfőinkben.¹¹⁶ Veszprémy László tipológiájában a meráni udvaroncokkal szembeni harag említése az A-csoport ismérvei között szerepel.¹¹⁷ Magunk is úgy véljük, hogy a Veszprémy által együvé sorolt három kútfő – a Kölni Királykrónika continuatiója, Liège-i Rainer műve és a Göttweigi Évkönyv – vonatkozó részletei laza tartalmi rokonságban állhatnak egymással, sőt az alábbiakban ezen körhöz soroljuk a Marbachi és az Admonti Évkönyvet, továbbá Heisterbachi Caesarius Erzsébet-legendáját is.

A hat forrásszöveg közül első helyen a göttweigi annalest kell említeni, mivel ez hagyta ránk a leginkább hihető – és sajnos legrövidebb – tudósítást, ráadásul az eseményekkel többé-kevésbé egykorúnak tűnő autográf kéziratban.¹¹⁸ Okkal feltételezzük tehát, hogy Gertrúd halálára vonatkozó részlete a merényletről szóló egyik legkorábbi

¹¹⁵ Nem elemezzük ennél fogva a Burghauseni, Clunyi, Prágai, Seelighentali, Freisingi, Augsburgi, Garsteni, Melki, Zbraslávi, Neresheim, Klosterneuburgi, Lambachi Évkönyvek, a Nagyobb Colmari Évkönyv, az Ellwangen Krónika, a Szász Világkrónika, az Erfurti Minorita és Hainburgi Henrik krónikái, továbbá a Salzburgi, Admonti, Bambergi, Diesseni, Leubusi, Ossiachi és Tübingiai Halottaskönyvek Gertrúd halálára vonatkozó részleteit.

¹¹⁶ HUBER 1883. 174.

¹¹⁷ VESZPRÉMY 1994. 82.

¹¹⁸ WATTENBACH, W[ILHELMUS]: In: MGH. SS (9) 601.

külhoni híradás: „Magyarország jelesei fegyeres kézzel, erőszakosan rátörvén, németek iránti gyűlöletük okán megölik a királynét.”¹¹⁹

Hasonló felfogásban, némiképp azonban bővebb szöveggel számol be a gyilkosságról a Hohenburgi Krónika neuburgi folytatása az elzászi Marbach ágostonos monostorának 14. századi évkönyvében fennmaradt részletében: „Magyarország királynéját, Egbert bambergi püspök és Ottó meráni herceg testvérét kegyetlenül elemésztték maguk a magyarok, nem más okból kifolyólag – mint mondják –, csak azért, mert ugyanez a királyné a mindenfelől érkező németek iránt nagylelkű volt és bőkezű, és szükségükben mindenben a segítségükre sietett. A gyilkosok egyikét pedig, bizonyos Péter nevű ispánt Magyarország királya később – úgy mondják – kézrekerítette, és karót döfvén át a hasán, feleségét megbosszulandó, megölte. Hasonlóképp másokat is kiirtottak, különféle büntetésekkel.”¹²⁰ Ez a részlet a merényletről az egyik legmegbízhatóbb, leghitelesebb tudósítás,¹²¹ ráadásul viszonylag korai lejegyzésű, hiszen a Hohenburgi Krónika neuburgi folytatása 1226–1235/1236 között keletkezett.¹²² Annál fájdalmasabb hiányosság, hogy az értesülés forrását a kritikai irodalom nem tudta feltárni,¹²³ s párhuzamos szöveghelyek híján nem tudható, hogy a távoli Elzászban hogyan rendelkezhetek ilyen megdöbbentően pontos – és hitelesnek tűnő – ismeretekkel a magyarországi királynégyilkosságról.

Talán a göttweigi és a hohenburgi/neuburgi forrásokkal közös töről fakad az Admonti Évkönyvben megőrződött híradás is, azonban romlottabb formában. A stájerországi bencés közösség annalese – pontosabban annak folytatása¹²⁴ – több elemében is biztosan téves tudósítást közöl Gertrúd haláláról, kezdve azon, hogy hibás, 1210-i évszám alatt az eseményt: „Az egész királyság megrázkódott és igen nagy lázadás tört ki: a magyarok a német elleni gyűlöletük okán András király jelenlétében megölték Gertrúd királynét. Lipótot, Ausztria és Stájerország hercegét, mivel szintén ott volt, a magyarok halálra keresték, de őt az isteni kegyelem oltalmazta, és ha nehezen is, azért épen és sértetlenül

¹¹⁹ „*Ungarorum meliores armata et violenta manu contracta in odium Teutonicorum reginam occidunt.*” (ANN. GOTWICENSES 602.)

¹²⁰ „*Regina Ungariae, soror Eggeberti episcopi Babenbergensis et Ottonis ducis Meraniae ab ipsis Hungaris crudeliter est interempta nulla alia causa ut dicebatur existente, nisi quod eadem regina erga Teutonicos undecunque advenientes larga fuit et liberalis, eorumque necessitati in omnibus subveniebat. Unus autem interfectorum, quidam comes nomine Petrus a rege Ungariae postea comprehensus dicitur et palo per ventrem transfixo in ultionem uxoris necatus. Similiter alii diveris poenis extincti fuerunt.*” (CHR. HOHENBURGENSIS 85.)

¹²¹ KRISTÓ 1998. 36.; MT. I. 1285. (Kristó Gyula)

¹²² BLOCH, HERMANNUS: In: CHR. HOHENBURGENSIS XIII.

¹²³ WILMANS, ROGERUS: In: MGH. SS (17) 143–144.; WATTENBACH—SCHMALE I. 120–124.; DEUTINGER 2000.

¹²⁴ WATTENBACH, WILHELMUS: In: CONT. ADMUNTENSIS 579.; KLEBEL 1928. 135–137.; LHOTSKY 1963. 195–196.

visszatért földjére. Ez pedig azután történt, hogy hazatért a hadjáratról, amelyet Hispánia tartományokba vezetett az eretnekek ellen, Kalatrából.”¹²⁵ A dátumtévesztés valószínűleg egyszerű másolási hibából adódik, VI. Lipót ugyanis egy esztendővel a Gertrúd elleni merénylet tényleges ideje előtt, 1212-ben harcolt a muszlimok ellen az Ibériai-félszigeten.¹²⁶

Az iménti három kútfővel ellentétben tökéletesen torz, képtelen históriát hagyományoz ránk a Kölni Királykrónika 1. folytatása: „A magyarok királya, miután valami erősséget az övéi által bevenni nem tudott, felesége tanácsára, aki a német nemzetből származott, azokból a németekből állítván sereget, akik a földjén időztek, a már mondott erősséget nagyobb hadi veszedelem nélkül, rövidesen leigázta; amiért is egyfelől igen sok ajándékkal, másfelől igen sok tisztséggel gazdagította amazokat. A magyarok pedig irigykedvén és szégyenkeztvén, hogy őket mintegy hitványabbnak tartják és lenézik, megölni készültek a királyt. Ez nem maradt rejtve a királyné előtt, amiért is késő éjszakai órán, amikor mindenkit mélyen elnyomott az álom, a király a királyné által figyelmeztetvén kevesekkel elmenekült, emez viszont övéivel szállásán maradt – úgy ítélvén meg, hogy őt, ti. női nemét az ellenség inkább fogja kímélni, mint a királyt. Még nem jutott nagyon messze a király, mikor íme: a magyarok fegyveres kézzel, megvadult elmével a király szállására rontanak, a királyt halálra keresik, majd pedig megbizonyosodván arról, hogy távozott, vadállati módon rárontanak kegyetlenül a királynéra, megsebesítik, leterítik, kezeit, melyeket könyörögve előrenyújtott, levágják, és ekképp minden vadállatnál kegyetlenebbül, lándzsákkal és karókkal mindenfelől átdöfvén végül nyomorúságosan meggyilkolták. A király – értesülvén erről az oly igen embertelen bűnről – hatalmas fájdalomtól csigázva őrgöngésben és haragban tör ki, és a büntettnek nemcsak a részeseit, de még bűntársaikat is, elfogván őket, kegyetlen és keserű halállal emészti el”¹²⁷ A magyarok

¹²⁵ „Hisdem temporibus Ungari facta concussionem regni sui et mota seditione maxima Gerdrudem reginam in odium Teutonicorum interfecerunt Andrea rege ibidem consistente. Leopoldus quoque dux Austriae et Styriae dum ibidem adesset, ab Ungaris perendus inquitur, set divina se protegente gratia licet laboriose, salvus tamen et incolumis in terram suam regressus est, et hoc postea quam de expeditione quam in Yspanias contra hereticos moverat et a Kalatra redierat.” (CONT. ADMUNTENSIS 592.)

¹²⁶ ZÖLLNER 1998. 60.

¹²⁷ „Rex Ungarorum cum per suos munitionem quandam expugnare non posset, consilio uxoris suae quae ex Theutonica gente oriunda fuit, ex his qui in terra eius morabantur Teuthonicis sumens exercitum iam dictam munitionem sine magno belli periculo in brevi sibi subiugavit, unde tam muneribus quam honoribus plurimis eos ampliare curavit. Ungarii vero invidentes et se tamquam viliores ac despectui haberi erubescens regem occidere conati sunt, quod reginam non latuit. Unde intempeste noctis hora omnibus somno graviter oppressis a regina praemonitus rex cum paucis in fugam iniit ipsa cum suis in castris premanente, aestimabat enim sibi, utpote sexui femineo, magis quam regi ab hostibus parcendum. Nondum rex longius processerat, cum ecce Ungarii manu armata, mente efferata in castra regis irruunt, ad occidendum regem inquirunt, quem tandem abispe pro cert cognoscentes more bestiali reginam crudeliter invadunt, vulnerant, prosternunt, manus quas

dühe ezek szerint nem Gertrúd, hanem a király ellen irányult volna, aki csak az utolsó pillanatban nyert egérutat a gyilkosok elől – fentebb említettük, hogy a források többségének egybehangzó közlésén nyugvó, elfogadott eseménytörténeti rekonstrukció szerint minden éppen ellenkezőleg zajlott: a merénylők eleve a királyné életére törektek, ráadásul tudatosan olyan időpontot választottak tervük végrehajtásához, amikor az uralkodó távol volt az ország közepétől.

A nyilvánvalóan hiteltelen, szószátyár mesének azonban van két olyan eleme, amely esetleg segíthet pontosabban is elhelyeznünk a Kölni Királykrónika 1. folytatását a Gertrúd meggyilkolásának háttérében németellenes érzelmeket láttató hagyományon belül: egyfelől a dátumhiba – mivel kútfőnk 1210-nél tárgyalja a merényletet –, másfelől pedig éppen az az adat, amely szerint a király a közelben tartózkodott, mikor feleségét lekaszbolták. Emlékezhetünk: mindkét hibás részlet szerepelt már az Admonti Évkönyv híradásában is, amely szerint a királyné egyenesen *Andrea rege ibidem consistente* halt meg. Vitán felül áll, hogy a stájerországi forrás híradása pontosabb, kevésbé romlott – ismereteink szerint a felsorolt két tévesztésen kívül továbbiakat nem is tartalmaz a Gertrúd elleni merényletről szóló passzusában. Megint csak nem állíthatjuk kétségtelen bizonyossággal, de legalább halvány gyanúnk merülhet fel azzal kapcsolatban, hogy a Kölni Királykrónika 1. folytatásának a királynégyilkosságról szóló passzusát a németgyűlöletet említő tradíción belül az Admonti Évkönyv szövegállománya által fémjelzett forráság kapcsolja a történetnek a göttweigi annales és főképp a Hohenburgi Krónika neuburgi folytatása révén megőrződött, valószínűbb variánsához.

Következő kútfőnkben, Liège-i Rainer évkönyvében mindössze egyetlen mondat olvasható a merényletről, az viszont nyilvánvalóan vagy közös forrásra megy vissza a Kölni Királykrónika folytatásával, vagy – ami nézetünk szerint valószínűbb¹²⁸ – éppen ez utóbbi kútfőt kivonatozza: a vallon történetíró ugyanis szintén említi azt a fikatív részletet, amely szerint Gertrúd férje alig tudott elmenekülni a gyilkosok elől.¹²⁹ Liège-i Rainer a merénylet okáról nem szól: a magyar királyné haláláról kétes hitelű adatot megőrző művének besorolását a németellenes érzelmeket emlegető források közé formailag nem helytálló,

supplicando protenderat abscondunt, sicque omni bestia crudeliores lanceis et contis undique perfoassam demum miserabiliter occiderunt. Rex tam inhumano audito scelere stimulo doloris vehementis in furorem et in iram exardescens huius criminis non solum auctores, sed et fautores comprehensos crudeli et amara morte consumit” (CHR. COLONIENSIS CONT. I. 15.).

¹²⁸ Hogy szerzőnk ismerős lehetett a kölni történeti hagyománnyal, arra éppen művének szövege szolgáltat közvetett bizonyítékot: az 1179. évhez tett bejegyzése szerint ugyanis Rainert a német érseki városban avatták szerpappá (REINERUS LEODIENSIS 651.).

¹²⁹ „*Regina Hungariae in palatio suo a Hungaris crudeliter et inopinate interficitur marito suo vix evadente.*” (REINERUS LEODIENSIS 667.)

hiszen ilyenről nem tud. Ugyanakkor a Kölni Királykrónika folytatásával mutatkozó tartalmi egyezés azt bizonyítja, hogy vonatkozó közlések egy töről fakadnak, csak éppen Liège-i Rainer – szigorúan ragaszkodva a monostori évkönyv hagyományaihoz – a tényekre szorítkozó, szikár beszámolót fogalmazott meg, míg a Kölni királykrónika folytatója élt a szabadabb műfaj kínálta lehetőségekkel, és bővebben, részletesebben adta elő mondandóját. Hasonlóképpen a *Chronica regia* folytatásának anyagából vezethető le Heisterbachi Caesarius 1237-ben készített Erzsébet-legendájának a Gertrúd elleni merényletet leíró rövid részlete, amely említi ugyan a németekkel szembeni ellenszenvet, más pontokon viszont jelentősen lerövidíti a Rajna-parti érseki város krónikájának continuációjában fennmaradt történetet: nem ír konkrét előzményekről, és nem szól a bűnösök megbüntetéséről sem¹³⁰ – mindenekelőtt ezért gondoljuk, hogy Heisterbachi Caesarius vette át a Királykrónika folytatásának anyagát, nem pedig fordítva.

Összefoglalólag azt mondhatjuk a merénylet hátterében a németekkel szembeni irigységet vagy más aljas indulatot gyanító kútfők szemmatikai viszonyairól, hogy a közös archetípusnak legalább három, közvetlen szövegtani rokonságot nem mutató leszármazottja maradt fenn: a Göttweigi és az Admonti Évkönyvekben, ill. a Hohenburgi Krónika neuburgi folytatásában. A három szöveg közül az elzászi forrás a legrészletesebb, legpontosabb, s az admonti a legkevésbé hitelesnek tűnő; mindazonáltal amennyiben a tradíció további három, valóságtól elrugaszkodott tagját – s különösképp a Kölni Királykrónika 1. folytatásának anyagát – köthetjük egyáltalán a németgyűlöletről szóló híradást hiteles történeti részletek közé helyező fenti kútfőkhöz, úgy leginkább az Admonti Évkönyv vonatkozó részletéhez köthetjük. Végül a Kölni Királykrónika continuációjából eredeztethető részint Liège-i Rainer, részint pedig Heisterbachi Caesarius művének témánkba vágó részlete.

II. A gyilkosként Péter ispánt megnevező források

Veszprémy László a maga tipológiájában a B-csoportba sorolta azokat a kútfőket, amelyek említik, hogy a gyilkos Péter ispán volt, ill. hogy felesége halála idején II. András épp háborúba vonult Halics ellen; továbbá tudnak Jób esztergomi érseknek az összeesküvőkhöz intézett, kétértelmű leveléről; e hagyomány konkrét reprezentánsaként pedig az osztrák

¹³⁰ CAESARIUS HEISTERBACENSIS 330—331.

annalisztika alpesi csoportjába tartozó¹³¹ Salzburgi Évkönyvet jelölte meg,¹³² amelynek fennmaradt alapszövege 1286-tal zárul.

Saját rendszerünk II. csoportja alapvetően ugyanezt a kört öleli fel, a kategória Veszprémi által meghatározott általános tartalmi ismérvei közül azonban kivettük Jób esztergomi érsek kétértelmű levelének említését; ezt ugyanis több olyan kútfő is hozza, amelyek egyébként II. András távollétéről, annak okáról, ill. Péter ispán gyászos szerepéről nem tudnak: így Troisfontaines-i Alberik, Signai Boncompagnus, Matthew of Paris és Veit Arnpeck művei, továbbá a Reinhardsbrunni Krónika.¹³³ A história zárványszerű felbukkanása egyes nyugati kútfőkben azzal magyarázható, hogy a 13. század második negyedében műveltebb papi körökben adomaként mesélgették az *amphiboloicae litterae* történetét.¹³⁴ Magunk tehát saját rendszerünkben az II. csoport általános ismérveként csupán két adatot határozzuk meg: egyrészt a hazai okleveles anyag alapján Turoy fiával, Gertrúd királyné 1207—1210 közötti udvarispánjával azonosítható¹³⁵ Péter comes említését gyilkosként; másrészt a halicsi háborúba készülő II. András távollétének helyes megokolását.

A szakirodalom szerint valamennyi külhoni kútfő, amely II. András távollétének helyes megokolását, ill. a gyilkos pontos megnevezését együttesen tartalmazza, közvetett vagy közvetlen formában a Salzburgi Évkönyv sztemmatikai leszármazottjainak tekintendő.¹³⁶ Figyelembe véve, hogy az 1273—1275 között elhunyt¹³⁷ Altaichi Hermann 1273-nál záródó annalesében csaknem szó szerint azonos tudósítás olvasható Gertrúd királyné haláláról, mint a Salzburgi Évkönyvben, a B-jelzetű forráscsoport jellegzetes elemeiként fentebb megjelölt adatok első igazolható együttes felbukkanásának *terminus ante quemje* módosítható: nem a Salzburgi Évkönyv 1286-i záródásához kötődik, hanem Altaichi Hermann annalesének 1273—1275 közötti keletkezéséhez. Ehhez a forráshagyományhoz csatlakozik még Reichersbergi Magnus krónikájának 1279-nél záródó folytatása, amely azonban nem tartalmazza az esztergomi érsek levelét, továbbá az 1313-ig

¹³¹ LHOTSKY 1963. 197.; BEIHAMMER 1998. 319—322.

¹³² VESZPRÉMI 1994. 82.

¹³³ ALBERICUS TRIUM FONTIUM 898., MATHEUS PARISIENSIS CM. 119.; MATHEUS PARISIENSIS HA. 400.; ARNPECK CHR. BAV. 248.; SZOVÁK 2004. 505.

¹³⁴ LATZKOVITS 1934. 88.

¹³⁵ PAULER 1899. II. 50., 294:50. jz.; DUDÁS GYULA: Petur bán és Peturváradya. In: *Századok* 40 (1906) 64—86.; Takács Miklós: In: KMTL. 544.; ZSOLDOS ATTILA: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában.* Bp., 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) 97., 104.

¹³⁶ LHOTSKY 1963. 228.; WATTENBACH—SCHMALE I. 251.; RF. III. 524., V. 455.

¹³⁷ RF. V. 455.; VF. III. 1076.; SCHNITH, K[ARL]: In: LMA. IV. 2167.

ívelő Osterhofeni Évkönyv és részben a *Foundationes monasteriorum Bavariae* c., 1388 után keletkezett kompiláció is.

A tradíciónak az archetípushoz legközelebb álló változatát maga a Salzburgi Évkönyv őrizte meg. E kútfő fennmaradt alapszövege – mint azt már említettük – 1286-tal záródik, s tartalmazza az esztergomi érsek (forrásunkban: püspök) kétértelmű levelét is.¹³⁸ Hogy ez utóbbi eredetileg biztosan nem lehetett része a most tárgyalt hagyománynak, azt fentebb már elsorolt érveink mellett az is mutatja, hogy annalesünkben az üzenetről az időrendet megtörve, a Péter ispán kivégzésére vonatkozó adatot követően olvashatunk. Középkori évkönyvekben – a műfaj jellegzetességeiből adódóan – viszonylag ritka a szigorú kronologikus rend szándékos megsértése; a szövegünkben tetten érhető *hysteron proteron* legvalószínűbben tehát úgy jöhetett létre, hogy a Gertrúd elleni merényletre vonatkozó archetípusból vett adatsort a Salzburgi Évkönyv egyik névtelen kompilátora utólag egészítette ki az afféle intellektuális tréfaként szájról szájra terjedő történettel. Arra nézvést, hogy az II. tradíció éppen Salzburgban gazdagott Jób érsek levelének históriájával, annalesünk kézirati hagyománya szolgáltat bizonyítékot: a salzburgi bencés főapátság levéltárában megőrződött ún. *Codex Sanpetrinus*ban 13. századi kéz írásával az évkönyv szövegének egy olyan variánsa is fennmaradt, amelyben a levél még nem szerepel (magától értetődően ezt tekintjük az archetípushoz közelebb állónak).¹³⁹ A szöveg kibővítésére legkésőbb 1273–1275 között kerülhetett sor: az Altaichi Hermann halálával ekkoriban félbemaradó annales ugyanis – mint erről fentebb szintén szót ejtettünk – csaknem szó szerint átvette a Salzburgi Évkönyv vonatkozó passzusát, Jób érsek üzenetével együtt.

Azt a részletet, amely Reichersbergi Magnus krónikájának folytatásában maradt fenn Gertrúd haláláról a szövegkiadást gondozó Wilhelm Wattenbach szintén a Salzburgi Évkönyvből eredeztette;¹⁴⁰ magunk ezt a megállapítást azzal a kézenfekvő ténnyel egészítjük ki, hogy Reichersbergi Magnus folytatója az érseki város annalesének valószínűleg a *Codex Sanpetrinus*ban fennmaradt variánsát használta: nem említi ugyanis Jób érsek levelét, noha az anekdotikus históriát egyébként a Salzburgi Évkönyv összes ismert szövegtani leszármazottja átvette. További – jóllehet apró – különbség a salzburgi forrás szöveg-hagyományának valamennyi további tagjához képest, hogy kútfőnk

¹³⁸ „Regina Ungarorum sponso expeditionem contra Ruthenos movente a comite quodam Petro trucidatur, qui et ipse subsequenti nocte in ultione scleris cum aliis iugulatur. Cui episcopus de Gran misit in epsitola: Reginam occidere nolite timere bonum est, et si omnes consenserint non ego contradico.” (ANN. SALISBURGENSES 780.)

¹³⁹ WATTENBACH, WILHELM: In: MGH. SS (9) 759., 780. – A kéziratra: LHOTSKY 1963. 197.

¹⁴⁰ WATTENBACH, WILHELM: In: MGH. SS (17) 526.

egyedülként nem a *sponsus*, hanem a házastársi viszonyt kánonjogi tekintetben helyesebben megjelölő *maritus* kifejezéssel határozza meg Gertrúd férjét.¹⁴¹ Ez utóbbi momentum a B-jelű tradíció sztemmáján a Salzburgi Évkönyvtől kiinduló más-más ágra helyezi Reichersbergi Magnus krónikájának folytatását, ill. a magyar királyné haláláról hasonló tartalmú híradást közlő összes többi kútfőt.

Az Altaichi Hermann annalesében, az Osterhofeni Évkönyvben és a *Fundationes monasteriorum Bavariae* c. kompilációban fejezetünk témájára vonatkozólag megőrződött adatsorok csaknem betű szerint megegyeznek. Mivel e forrásaink közül Hermann apát műve a legrégebb, valószínűleg ez lehetett közvetítő kapocs a Salzburgi annales és a két további munka között. A bajorországi Niederaltaich bencés közösségének 1273–1275 között elhalálozott előjárója két ponton módosított a Salzburgi Évkönyv témánkba vágó részletén: egyrészt pontosabban meghatározta, hogy ki volt a meggyilkolt magyar királyné: Gertrúd, Szent Erzsébet anyja; másfelől az esztergomi „püspök” kétértelmű levelében szórendi változtatást hajtott végre, ezzel csekély mértékben banalizálva az amúgy is hibátlan szójátékot alkotó, tökéletesen szabályos latin szöveget.¹⁴²

Végezetül az 1313-ban záródó, a szakirodalom értékitélete szerint teljességgel Osterhofeni Évkönyv és az 1388-ig haladó, újabban többnyire *Fundationes monasteriorum Bavariae* címen idézett, ugyancsak meglehetősen önállótlan szövegösszeállítás szó szerint átveszi Altaichi Hermann tudósítást a királyné elleni merényletről.¹⁴³ Az utóbbi kútfő ráadásul mindezt hibás, 1211-i évszám alatt teszi, méghozzá azt követően, hogy kevéssel előbb egyszer már 1200-ban is eltemette Gertrúdot (ezt az értesülést, mint arról még szó lesz, vélhetően a diesseni bencés monostorban keletkezett forrásból meríthette).

A II. csoport főbb ismérvei tehát: II. András távollétének és Péter ispán bűnösségének említése. Az ide sorolható szövegek közül a feltételezett archetípushoz legközelebb a Salzburgi Évkönyvnek a *Codex Sanpetrinus*ban megőrződött variánsa áll: ezt használhatta Reichersbergi Magnus krónikájának folytatója; a Salzburgi annales teljesebb (s bizonyára későbbi) variánsából meríthetett Altaichi Hermann, az ő művéből pedig az Osterhofeni Évkönyv és a bajorországi monostorok alapításáról szóló kompiláció szerzői. Érdeemes leszögezni, hogy az II. forráscsoport valamennyi ismert darabja – kezdve a szöveg hagyomány leghitelesebb tagjának tűnő Salzburgi Évkönyvvel – a levél kapcsán

¹⁴¹ CONT. CHR. MAGNI 526.

¹⁴² Az üzenet második tagmondata a Salzburgi Évkönyvben: „*si omnes consenserint non ego contradico*” (ANN. SALISBURGENSES 780.); Altaichi Hermannál: „*si omnes consentiunt ego non contradico*” (HERMANNUS ALTAHENSIS 386.).

¹⁴³ CHR. OSTERHOVIENSE 543.; FUND. BAVARIAE 335.

esztergomi *püspököt* említ, tehát az eredeti információ már legkorábbi fennmaradt változatában is bizonyosan torzult formát mutat.

III. A merénylet okaként a Bánk hitvesén esett gyalázatot említő források köre

Kútfőink két nagyobb körét tárgyaljuk ehelyütt, egy tradícióba vonva őket; tesszük pedig mindezt azért, mert az alább III/B. pontban vizsgált hagyomány – amely egyfelől úgy tudja, hogy a királyné valamely rokona valóban megbecstelenítette egy magyar előkelő hitvesét, másfelől siet azt is leszögezni, hogy Gertrúdot ártatlanul érte a férj bosszúja – nyilvánvalóan csakis azon tradícióra reagálhat, amely a királynét tette felelőssé Bánk feleségének gyalázatért; ráadásul ez utóbbi egyik meghatározó motívumát, a magyar előkelő hitvesén esett erőszak említését át is veszi.

III/A. A királynét kerítőnként ábrázoló források

Ehelyütt Veszprémy László tipológiájának C-csoportját tárgyaljuk, vagyis azon kútfőket, amelyekben már felbukkan a Gertrúddal kapcsolatban gyakran hangoztatott közhely a királyné állítólagos bűnrészességéről öccse, Berthold kalocsai érsek mellett a magyar előkelő, Bánk feleségének megbecstelenítésében. Veszprémy ezen hagyomány köréből a Gombosnál *Fragmenta Austriaca* címen szereplő töredékre és a Bécsi Domonkos Évkönyvre hivatkozik példaként.¹⁴⁴ Magunk az előbbi kútfővel nem foglalkozunk külön, mivel az vizsgálódásaink szerint értéktelen kompilátum, elsősorban épp a domonkos annales alapján: Gertrúd halálára vonatkozó részletét is ez utóbbi helyről emeli át mindössze annyi változtatással, hogy elhibázza az évszámot: 1213 helyett 1212-t ír.¹⁴⁵ A Bécsi Domonkos Évkönyv mellett e csoporthoz soroljuk viszont az Osztrák Ritmusos Krónikát, a Leobeni Névtelen művét és Thomas Ebendorfer *Chronicon Austriacum*át is.

Az említett kútfők közül valószínűleg az Osztrák Ritmusos Krónika a legrégebb keletkezésű: a szakirodalom szerint 1270 körül jegyezték le először az alsó-ausztriai Klosterneuburg ágostonos rendházában, s valószínűleg magyar származású szerző tollából

---

¹⁴⁴ VESZPRÉMY 1994. 82.

¹⁴⁵ G. II. 2275.

kelt.¹⁴⁶ „A vén keletinek [ti. a sátánnak, aki az édenkertben megkísértette az embert], irigy lévén, valósággal húsába marnak a királyság sikerei, fáj neki, hogy a dolgok ekképp elcsendesedtek: nekihevíti a kalocsai főpapot, aki azt sugalmazza a királynénak, hogy erőszakot kellene tenni a nemes férfú, Bánk feleségén. Megszomorodik a királyné, és csaknem belehal az aggodalomba, mit tegyen; [házasságot] törni borzad. Fivérét Bánk felesége, hozzá vezetettvén, asszonyilag gyógyítja, ami miatt, kitudódván a dolog, sokan megkörmýezik. Bánk párthíveinek panaszkodik. Fékevesztett nőszemély! – zúgják egyszerre, és összeesküvést szőnek. Mezei sátorban a királynét meggyilkolják, és Plis monostorában temetik el.”¹⁴⁷ Ez a história feltűnő egyezéseket mutat a történet azon változatával, amely a magyar gestaszerkesztmény anyagában maradt ránk: e párhuzamosságok elemzésére később még visszatérünk.

A bécsi domonkosok 13. század végén keletkezett,¹⁴⁸ 1283-nál záródó évkönyve ekképp ír a merényletről: „Gertrúd királynét mezei sátorban megölték szeptember 28-án, merthogy bíboros fivérének, az aquileiai pátriárkának kezére játszotta annak a Bánknak a feleségét, akit németül Prengernek hívnak.”¹⁴⁹ Az értesülés valószínű forrása az Osztrák Ritmusos Krónika, amelynek anyagát azonban a domonkos annales romlott állapotban (Bertholdot anakronisztikusan már 1213-ban is aquileiai pátriárkaként említve), erősen kivonatolva őrzi. A szövegrokonságra filológiai szempontból a tartalmi egyezések mellett a *campestri tentorio* kifejezés párhuzamos felbukkanása is utalhat, ami egyszersmind a sztemmatikai kapcsolat irányát is jelzi: a helyhatározói értelemben használt kifejezés ugyanis a bécsi annales – prózai szövegben elvileg szabálytalan módon – előljárószó nélküli pusztá ablátivusszal hozza, akárcsak a Ritmusos Krónika, amelyben viszont az ilyesfajta megoldás részint műfajstilisztikailag, részint *metri causa* is tökéletesen elfogadott. Veszprémy megjegyzi, hogy a domonkos évkönyv a merénylettel kapcsolatban „már nem ismeri a pontos évet, ellenben tud az elkövetés hónapjáról és napjáról: szeptember 28. (Ezen nincs is mit csodálkoznunk, hiszen a középkori emlékezet elsősorban erre irányult, a

¹⁴⁶ KLEBEL 1928. 52.; LHOTSKY 1963. 190–191.; MÖSER-MERSKY 1965. 19–21.; WATTENBACH—SCHMALE I. 222.; VL. I. 1256–1258.; SOMMERLECHNER 1999. 579–580.

¹⁴⁷ „Invidus successibus regni laceratur / ille vetus Oriens [sc. diabolus], quod sic tranquillatur; / dolet, et Colociae praesul inflammatur, / et reginae suggerit, quod vi potiat / Banci viri nobilis uxore. Tristatur / et anxietatibus male moritur / regina, quid faciat; rumpere consternatur. / Ducta muliebriter fratrem medelatur, / Unde post exitum multis propinatur. / Banca participibus suis querelatur, / Furit, fremunt pariter, sicque conspiratur. / Campestri tentorio regina necatur, / et in monasterio Plis hec tumulatur.” (CHR. RHYTHMICUM 355.)

¹⁴⁸ KLEBEL 1928. 111.; LHOTSKY 1963. 193.; UIBLEIN 1982. 96.

¹⁴⁹ „Gertrudis regina Ungariae occiditur campestri tentorio IV Kalendas Octobris, eo quod fratri suo cardinali patriarche Aquilegeni uxorem Bantzi proceverat qui Teutonice Prenger vocatur.” (CONT. PRAEDIACTORUM 726.)

nekrológiumok is ezt őrizték.)” E megállapítással annak jelenlegi, általános megfogalmazásában semmiképpen sem érthetünk egyet, hiszen ténylegesen mindössze egy olyan maradandó igénnyel készült forrás csoportunk van, amely olyannyira az évfordulókra koncentrált, hogy az évet nem is tartotta fontosnak feljegyezni: a Veszprémy által is említett necrológiumok, avagy halottaskönyvek, amelyek kizárólagos funkciója annak nyilvántartása volt, hogy egy-egy jótevőjének emlékére mikor kell miséznie egy szerzetesközösségnek vagy más egyházi testületnek. Ha tehát a domonkos évkönyv nem tud a merénylet évéről, ellenben – ami sokkal beszédesebb – tud a krónikákban és gestákban sokkal ritkábban, évkönyvben pedig szinte soha nem rögzített napi dátumról, az csaknem teljes bizonyossággal mutatja, hogy benne az Osztrák Ritmusos Krónika tradíciója valamely halottaskönyv adatával kontaminálódott.

A 14. század második felében keletkezett a Leobeni Névtelen krónikája, ágostonos szerző tollából.¹⁵⁰ A merényletről ekképp tudósít: „Szent Erzsébet anyját megöli ... egy nemes úr, a váradi Péter, mivel a királyné tudtával mocskolta be annak öccse, Egbert ennek a feleségét.”¹⁵¹ Kútfontk ezen a helyen tehát a Péter ispán bűnösségére vonatkozó adatot vegyíti egybe a Bánk hitvesén esett gyalázatot a merénylet közvetlen előzményeként feltüntető hagyomány anyagával. Feltűnő ugyanakkor, hogy a gyilkossal kapcsolatban olyasmit is tud, amit más források nem: ti. hogy Péter a [Bács megyei]¹⁵² Várad birtokosa volt. Ezzel azonban a Leobeni Névtelen történetileg hitelesnek minősíthető adatai el is fogynak; a történet e viszonylag kései változatában már a nagytermészetű főpap sem Berthold, hanem Gertrúd másik öccse, a bambergi püspök, aki 1208-tól valóban huzamosabb ideig a magyar udvarban tartózkodott,¹⁵³ de két és fél évvel a merénylet előtt, 1211 elején visszatért székvárosába. A Leobeni Névtelen tudni vélte azt is, hogy Péter kivégzése után annak javait Béla nevű fia kapta, aki apja várát rendházzá építette át a bélakúti ciszterci monostor alapítója lett: a történet ezen részének annyi alapja van csupán, hogy Péterváradon, Turoy fia Péter egykori birtokán valóban létesült monostor a bencés regula szigorúbb változatát követő szerzetesrend számára, azonban ezt IV. Béla hozta létre, minthogy a gyilkos javait még apja elkobozta annak nemzetségétől.¹⁵⁴ A történet végéhez csapva szerepel ismételten „holmi püspök” kétértelmű levele – vagyis megint csak az

¹⁵⁰ LHOTSKY 1963. 292.; VF. IV. 789–793.; DOPSCH, H[EINZ]: In: LMA. V. 519–520.

¹⁵¹ „*Mater Sanctae Elizabeth occiditur ... a nobili viro Petro de Wardino, quia ipsa conscia per fratrem Egbertum stuprata fuit uxor eius.*” (ANONYMUS LEOBIENSIS 47–48.)

¹⁵² GYÖRFFY: ÁMTF. I. 230–230.

¹⁵³ CHR. HOHENBURGENSIS 85.

¹⁵⁴ HERVAY 1984. 133.

anekdota, amely Európa-szerte elterjedt a 13—14. században János esztergomi érseknek az összeesküvőkhöz küldött állítólagos üzenetével kapcsolatban. Végül a merényletet említő forrásoknak a Gertrúdot kerítőnői szereppel vádoló hagyományához tartozik Thomas Ebendorfer 1450/1451 körül összeállított krónikája is, amely azonban valószínűleg előző az három forrástól függetlenül keletkezett, s témánkba vágó részletét a magyar krónikakompozícióból merítette.¹⁵⁵

A Bánk feleségének megbecstelenítéséről és Gertrúd ezzel kapcsolatos bűnrészességéről szóló történetet megőrző III/A. forráshagyomány archetípusa ismereteink szerint az Osztrák Rítmusos Krónika: ennek sztemmatikai leszármazottja a Bécsi Domonkos Évkönyv és a Leobeni Névtelen műve is, azonban mindkét kútfő merített további forrásokból is: a domonkos annalesben szereplő, a gyilkosság napi dátumára vonatkozó adatot alighanem egy ismeretlen halottaskönyvből kell levezetnünk, míg az ágostonos közegeben keletkezett krónika a II. csoport hagyományának meghatározó elemét: Péter ispán bűnrészességének motívumát hozza többletként. Thomas Ebendorf munkáját a forrástani szakirodalom nyomán a magyar gestaszerkesztményből vezethetjük le.

III/B. A királynét a kerítőnői vádak alól felmenteni igyekvő források

A meggyilkolt királynét a szentség hírébe hozni igyekvő kútforrásokat Veszprémy László tipológiája D-csoportjába sorolta, s közös archetípusukként a *De fundatoribus monasterii Diessensis* c. kútfőt jelölte meg.¹⁵⁶ Magunk Regensburgi András és Ulrich Onsorg krónikáit, továbbá Veit Arnpeck Bajor krónikáját soroljuk még a III/B. csoportba – vagyis csupa kései keletkezésű kútfőt.

Az Andechsek magánegyházának számító diesseni ágostonos monostorában lejegyzett forrás Gertrúdot mindennemű felelősség alól felmenti: ártatlan áldozatként láttatja, akit csupán holmi balvégzetű spekulációk alapján gyilkoltatott meg egy meg sem nevezett magyar előkelő. „Tudnivaló, hogy a királyné leánya, Szent Erzsébet és a türingiai tartománygróf, Lajos eljegyzésén – amely nászünnepet Magyarország Buda nevű városában ült meg – a násznál jelen volt Berthold aquileiai pátriárka is, a fentebb említett királyné fivére, aki meglátván egy igen formás magyar nemesasszonyt, megkönyékezte azt, és

¹⁵⁵ THOMAS EBENDORFER 198. – LHOTSKY 1957. 101—105.; LHOTSKY 1961.; 537—539.; LHOTSKY 1963. 384—387.; LHOTSKY, ALPHONS: In: THOMAS EBENDORFER XXXI—XXXII.

¹⁵⁶ VESZPRÉMY 1994. 82.

annak akarata ellenére erőszakot tett rajta. A nemesasszony pedig a rajta esett bajt elpanaszolta férjének. A pátriárka ezt a panaszt semmibe vette, és hazatért. Kevés idő múltán pedig a fent említett nemesúrbán sötét gyanú támadt, hogy a királyné cinkosként beleegyezését nyújtotta ahhoz a bajhoz, amely feleségét érte, és megfelelő alkalommal pénzen felbérelt némely gonosztevőket, akik éjszaka behatoltak a királynő szobájába, és fojtogatván felakasztották őt. Azonban mielőtt ez megtörtént, egyszerre mind bēna tagokkal zuhantak el, úgyhogy reggel a belépő udvarbéliek bēnán és némán találtak rájuk – egy férfi kivételével, aki az egész ügyet megvallotta. Azután [bűnükhöz] méltó halálbüntetéssel lakoltak. Mind ezek, mind más csodajelek fényeskedtek a királyné körül, akit azután az egyház tekintélyénél fogva ünnepélyesen szentté avattak.”¹⁵⁷ Mint azt Veszprémy is szóvá tette, a tartalmi szempontból tökéletesen megbízhatatlan kútfő a fenti hiteltelen históriát ráadásul 1200-i évszám alatt hozza, ami arra mutat, hogy a merénylet történetének eleve kései lejegyzésű változatáról van szó, s a szerzője akkor sem tudott volna sokkal pontosabb beszámolót írni Gertrúd meggyilkolásáról, ha éppenséggel ez lett volna a szándéka. A mű legkorábbi fennmaradt kézírata amúgy 15. századi.¹⁵⁸

Valószínűleg a *De fundatoribus monasterii Diessensis* szövegéből merített Regensburgi Andrásnak a 15. század első felében keletkezett krónikája, amely a dátumhibával együtt reprodukálja az iménti forrásban olvasható koholt mesét, csaknem végig szó szerint idézve azt,¹⁵⁹ a kritikai irodalom szerint pedig vélhetően Regensburgi András művét kivonatolta a Gertrúd elleni merénylettel kapcsolatban Ulrich Onsorg 1456-ban befejezett krónikájában. A szövegpárhuzam tanúsága szerint részben ugyancsak ebből a hagyományból táplálkozik Veit Arnpeck 1493-ban befejezett Bajor krónikájának témánkba vágó részlete, azonban ezt szerzője kibővítette az esztergomi érsek állítólagos levelére vonatkozó históriával, és javította forrás dátumhibáját is – 1200-ról 1221-re.¹⁶⁰

¹⁵⁷ „Sciendum est, quod in desponsatione Sanctae Elisabeth filiae suae et Ludovici lantgravii Thuringiae, quae copulatio nuptiarum celebrabatur Ungariae in civitate Ovena, quibus nuptiis intererat Berchtoldus patriarcha Aquilegensis, frater praescriptae reginae, qui videns comitissam quandam Ungaricam valde formosam, quam circumvenit et invitam oppressit. Ipsa vero comitissa hoc malum sibi ingestum conquesta fuit marito suo. Ipse vero patriarcha illam querimoniam vilipendit et ad propria remeavit. Temporibus quoque paucis elapsis praedictus comes suspicionem sinistram habuit, quod regina conscia fuerit et consensum praeberit huius mali, quod uxori suae acciderat, et tempore sibi congruo convenit quosdam maleficos pro pecunia, qui nocturno tempore intraverunt cameram reginae et ipsam strangulantes suspenderunt. Quo facto omnes simul et semel contractionem membrorum inciderunt, ita quod de mane familiaribus intrantibus inventi sunt contracti et muti, excepto viro, qui totum negotium confitebatur. Qui propterea condignam mortis poenam subierunt. Et illa et alia signa apud reginam claruerunt, quae postmodum auctoritate ecclesiae solemniter fuit canonizata.” (FUND. DIESSENSES 331.)

¹⁵⁸ JAFFÉ, PHILIPPUS: In: MGH. SS (17) 323.

¹⁵⁹ ANDREAS RATISBONENSIS 103.

¹⁶⁰ ARNPECK CHR. BAV. 248.

A III/B. hagyomány tagjainak történeti forrásértéke nincsen. A tradíció archetípusát képező, a *De fundatoribus monasterii Diessensis* szövegében megőrződött történet alighanem a Gertrúddal szemben erőteljesen elfogult andechsi ágostonosok propagandacélú válasza lehetett a merénylet históriájának azon változatával szemben, amely szerint a királynénak a Bánk feleségén esett gyalázatban való közreműködéséért kellett halállal lakolnia. A III/A. tradícióból ide is átörököződött az „aquileiai pátriárka” – az 1213-ban valójában még kalocsai érsekként szolgáló Berthold – bűnére, ill. a kárvalott férj haragjára vonatkozó motívum, azonban ezek köré az ismeretlen diesseni szerző részben új történetet kerekített, amelyet átvett Regensburgi András, ill. valószínűleg az ő közvetítésével Ulrich Onsorg és Veit Arnepek is.

IV. A merénylet okairól nem szóló kútfők és szemmatikai leszármazottaik köre

Azon kútfőket vesszük itt górcső alá, amelyek a merénylet háttéréről semmit sem tudnak, a merénylet személyére pedig csupán társadalmi hovatartozásuk szintjén utalnak (*principes, barones, comites*). Konkrétumokban szegény, a történeti rekonstrukcióhoz kevésbé használható részletek ezek, s csak azért tárgyaljuk őket együtt, mert nem tartoznak egyik nagy tradícióhoz sem.

Homályban hagyja a gyilkosság okát és a gyilkosok kilétét Troisfontaines-i Alberik ciszterci szerzetes 1241-ben megkezdett, s még 1251-ben sem befejezett világkrónikája, amely pedig korszakunk magyar históriájára vonatkozólag nemcsak az egyik legmegbízhatóbb, de az egyik legrészletesebb külhoni forrást is jelenti. Alberik, aki magyarországi értesüléseit alighanem a ciszterci nagykáptalanra érkező rendtársaitól szerezte,¹⁶¹ magáról a merényletről csupán annyit közöl, hogy a királyné „az előkelők és az országnagyok összeesküvése révén” lelte halálát;¹⁶² annál terjedelmesebben értekezik azonban János esztergomi érsek állítólagos leveléről, amely eltérő hangsúlyokkal más-más üzenetet közvetített volna az összeesküvők felé. Mint már említettük, a forrástani kutatás szerint az *amphiboloicae litterae* története afféle intellektuális tréfaként terjedt műveltebb pápi körökben a 13–14. században, s nem is csak Gertrúd halála, hanem más európai

¹⁶¹ LATZKOVITS 1934. 81–82.

¹⁶² „*Regina Hungariae Gertrudis, uxor regis Andree per conspirationem principum et baronum de Hungaria interficitur tribus filiis et filiabus duabus supestitibus relictis.*” (ALBERICUS TRIUM FONTIUM 898.)

királygyilkosságok kapcsán is.¹⁶³ Troisfontaines-i Alberik művének Gertrúd halálára vonatkozó részletét nem tudjuk bizonyítható kapcsolatba hozni más kútfőkkel: könnyen lehet, hogy közlése ezúttal is a magyarországi ciszterciektől szerzett, eredeti értesülésből táplálkozik. Hasonlóképp könnyen elképzelhető, hogy a gyilkosság háttérében meghúzódo összeesküvésre vonatkozó szerény konkrétumot és a kétértelmű levél Európa-szerte ismert történetét szerzőnk más-más forrásból merítette. Az esztergomi érseknek az összeesküvőkhöz intézett, állítólagos üzenetéről Signai Boncompagnus formuláskönyve, ill. Matthew of Paris Nagyobb krónikája és *Historia Anglorum* c. műve is tud, ezek azonban a gyilkosságról magáról egyéb értékelhető konkrétumot nem is közölnek.¹⁶⁴

Hasonlóképp elhallgatja a merénylet indítékait, s az elkövetőkre is csak homályosan utal két bajorországi kútfőnk: Scheyerni Konrád 1226-nál záródó, s alighanem kevéssel ezután keletkezett évkönyvében, ill. egy 13. század végi kompilátumban, a Rövid Bajor-Osziák Évkönyvben a gyilkosok egyszerűen „az ország előkelői”, ill. „egynémely comesek”.¹⁶⁵ Megjegyzendő, hogy az eseményekkel nagyjából egykorú scheyerni annales évszámhibával 1214-nél tárgyalja a merényletet, ami – tekintetbe véve, hogy viszonylag korai, 13. századi kéziratban fennmaradt szövegről van szó, s így a sorozatos másolások során bekerülő tollhibák megjelenése kevésbé valószínű – leginkább arra utalhat, hogy az adat más, ismeretlen kútfőből vett utólagos betoldásként került az évkönyv anyagába.

Szent Erzsébet legteljesebb életrajzában, amelyet 1290-ben fejezett be Apoldai Dietrich erfurti domonkos szerzetes, szintén nem esik szó a merénylet indítékáról.¹⁶⁶ Kútfőnk talán az időközben elveszett, 13. századi Reinhardsbrunni Évkönyv anyagából merítette a királynégyilkosságra vonatkozó értesüléseit: ehelyütt ez elsősorban nem is a vonatkozó részlet szűkszavúságából következtethető ki (hiszen a legenda szellemével nyilván amúgy is összeegyeztethetetlen lett volna hosszabban értekezni a szentéletű türingiai grófné anyjával szembeni gyűlölet okairól), hanem abból a körülményből, hogy az Erzsébet-vita ezen a ponton szó szerinti szövegegyezést mutat az 1340–1349 között

¹⁶³ LATZKOVITS 1934. 88.

¹⁶⁴ MATHEUS PARIENSIS CM. 119.; MATHEUS PARIENSIS HA. 400.; SZOVÁK 2004. 505.

¹⁶⁵ CHUONRADUS SCHIRENSIS 632.; ANN. BAVARICO-AUSTRIACI 4.

¹⁶⁶ „Anno evectonis Elisabeth tertio regina mater, ipsius a magnatis et proceribus in mortem eius maliciose conspirantibus crudeliter interfecta est.” (VITA S. ELISABETH 18.)

összeállított Reinhards-brunni Krónikával,¹⁶⁷ amelynek a szakirodalom által valószínűsített forrásai között viszont szintén szerepel a mondott annales.¹⁶⁸

Alighanem ugyanebből az ismeretanyagból merített a szintén türingiai Johannes Rothe 1421-ben befejezett *Düringische Chronikja*, amely IV. Frigyes (1406—1440) tartománygróf hitvese, Anna megbízásából, a grófi pár egyik leánya részére készültetett.¹⁶⁹ a teljeskörű szövegelemzés nyomán a kutatás ugyanis e mű feltételezett forrásai között is számon tartja a Reinhardsbrunni Évkönyvet.¹⁷⁰ A Gertrúd elleni merénylet e kései lejegyzésű változata az előzeknél jóval bővebb anyagot tartalmaz; többletében azonban egyetlen olyan elemet sem találunk, amely kiállná a kritikát: „Azt írták a Krisztus születése utáni 1212. évnél, hogy Gertrúd asszonyt, Szent Erzsébet anyját, Magyarország királynéját álnokul és gonoszul megtámadták a magyar urak, amiatt, mert egy nagyhatalmú magyar szívesen tette volna királynévá a maga leányát ennek a jámbor királynénak a halála után, és aztán a király levágatta ugyanezen hitszegő úr fejét, és leánya aztán sosem lett királyné.”¹⁷¹ Látható, hogy Johannes Rothe alaposan kibővítette a reinhardsbrunni hagyományt: alighanem arról is hallott, hogy a gyilkosság hátterében mások valami nőügyet gyanítottak. Az általa lejegyzett história azonban oly mértékben különbözik az összes többi fennmaradt híradástól, hogy pontos szövegrokonságát lehetetlen feltérképezni: könnyen elképzelhető, hogy két évszázad múltán Johannes Rothe értesülései valóban ennyire torzok és homályosak voltak, de egyértelműen még az a lehetőség sem zárható ki, hogy a kis grófleány használatára szánt művében szerzőnk szándékosan afféle *ad usum delphini* változatot jegyzett le, amelyben a papok által megbecsstenített hitvesének gyalázatára elégtételt követelő, őrjöngő férj ámokfutását a gonosz apa és nagyratörő leánya naiv története helyettesíti. Ez utóbbi lehetőség mellett szól, hogy Szent Erzsébet életére vonatkozó egyéb részleteiben Johannes Rothe igen pontosan ragaszkodik az Apoldai Dietrich által a 13. század végén lejegyzett Erzsébet-legendához.

¹⁶⁷ „Eodem tempore Gerdrudis regina Ungariae, mater Sanctae Elizabeth magnatis et proceribus regni eius in mortem eius maliciose conspirantibus crudeliter interfecta est.” (CHR. REINHARDSBR. 592.)

¹⁶⁸ HOLDER-EGGER 1895; PATZE 1968. 111—116.; WATTENBACH-SCHMALE I. 411-413.; WERNER, M[ATTHIAS]: In: LMA. III. 353—354.

¹⁶⁹ HONEMANN 1987. 497.

¹⁷⁰ HONEMANN 1987. 506—509.

¹⁷¹ „Alzo man schreib noch Christus gebort 1212 jar, do wart frowe Gerdrud, sente Elisabethin muthir, dy Konnigynne von Ungirn, felschlichin unde bosslichin von den Ungerischin Herrin belogin, umme dez willin, daz eyn mechtiger Ungir syne tochtir gerne hette zcu eyner Konnigynnen, noch dessir frommen Konnigin tode gemachit, unde alzo liez er der Konnig das houbit abe slahin, unde dez selbin ungetruwin herrin tochtir dy wart dannoch ny Konnigynne.” (DÜRINGISCHE CHR. 27.)

A Gertrúd királyné haláláról az utóbbi három kútfőben megőrződött híradás valószínű forrása a kritikai irodalom segítségével megállapítható: mind az Apoldai Dietrich tollából kelt Erzsébet-vita, mind a Reinhardsbrunni Krónika, mind pedig Johannes Rothe *Düringische Chronikja* az elveszett Reinhardhsbrunni Évkönyv anyagára megy vissza, azonban ennek anyagát Rothe német nyelvű műve egyfelől valószínűleg kontaminálta a királynét kerítőnként feltüntetett hagyomány erősen eltorzult változatával. Scheyerni Konrád évkönyvének, a bajor-osztrák annalesnek és Troisfontaines-i Alberik világkrónikájának témánkba vágó részletei ezzel szemben ismeretlen forrásból merítenek.

Gertrúd halála a magyar gestaszerkesztményben

A Gertrúd királyné meggyilkolásáról szóló krónikarészlet keletkezéstörténetének kérdése régóta foglalkoztatja a magyar középkorkutatást. Mivel érvelésünk szempontjából döntő jelentőségű problémáról van szó, alább vázlatosan áttekintjük az ezzel kapcsolatos legfontosabb álláspontokat.

Legkorábban Pauler Gyula mutatott rá, hogy „Bánk nejének meggyalázásáról csak a XIII. század végén kezdenek a források emlékezni”, s ezzel összhangban felhívta a figyelmet arra is, hogy a gestaszerkesztményben megőrződött tudósítás valószínűleg még későbbi: 14. századi.¹⁷² Paulertől függetlenül, ám vele csaknem egyidejűleg hasonló eredményekre jutott az osztrák Alfons Huber is.¹⁷³ Marczali Henrik volt az első, aki felvetette: a Gertrúd kerítőnői szerepéről kialakult történet talán nem egyéb, mint a Záh Felicián merényletéhez vezető események visszavetítése egy korábbi királynéggyilkosságra. Mint ismeretes, 1330. április 17-én a visegrádi váralja-településen épült palotában a korábban Csák Máté környezetéhez tartozó magyar előkelő, Felicián karddal rontott az éppen ebédelő királyi családra, és súlyosan megsebesítette Erzsébet királynét. A támadás háttérében gyaníthatólag az állt, hogy az I. Károly udvarában tartózkodó lengyel herceg, Kázmér – testvére, a magyar királyné közreműködésével – megrontotta Felicián leányát, Klárát.¹⁷⁴ Marczali érvelése szerint az 1330-i merényletet követően a gesta folytatója nem tárhatta fel a királyi család elleni támadás valódi okát; ezért aztán az egész történetet egy

¹⁷² PAULER 1899. II. 496:53. jz.

¹⁷³ HUBER, ALFONS: Studien über die Geschichte Ungarns im Zeitalter der Arpaden. III. Die Ermordung der Königin Gertrud von Ungarn im Jahre 1213. In: *Archiv für Österreichische Geschichte* 65 (1883) 163–175.

¹⁷⁴ *Historiae Romanae fragmenta*. In: *Antiquitates Italicae medii aevi*. Ed.: Muratori, Ludovicus Antonius. I—VI. Mediolanum, 1738—1742. III. 316.; SRH. I. 218. (Mügelni Henrik).

évszázaddal korábbi díszletek közé helyezte, Felicián leánya helyett Bánk feleségét szerepeltette benne, Kázmér herceg helyett Berthold érseket, Erzsébet királyné helyett pedig természetzerűleg Gertrúdot; s a magyar előkelő hitvesének megrontásáról szóló koholt históriával indokolta a II. András neje elleni merényletet; amivel egyszersmind azt is sugalmazni kívánta, hogy minden hasonlóképpen történhetett Erzsébet, Kázmér, Klára és Felicián esetében is.¹⁷⁵

Horváth János 1954-ben megjelent stíluskritikai kézikönyvében nem tartalmi, hanem formai oldalról közelítette a problémát. Megfigyelése szerint a gestaszerkesztményen belül egyértelműen elkülöníthetők egymástól a szabályos klauzulákat csupán véletlenszerűen tartalmazó korai, ill. a szigorú ritmusos prózában írt későbbi részletek: a két fázis közötti korszakhatár a IV. László 1272-i trónra kerüléséről szóló 181. fejezetnél húzható meg.¹⁷⁶ Horváth ugyanakkor azt is észrevette, hogy ritmusos betétek az ennél korábbi eseményeket elbeszélő passzusokban is mutatkoznak, s ezt azzal magyarázta, hogy azok utólagos interpolációként kerültek a gestaszerkesztmény anyagába, mégpedig azon Anjou-kori ferences krónikás munkájának eredményeképp, akihez a kiváló középlelatin irodalomtörténész szerint az 1272-nél későbbi részletek is kivétel nélkül köthetők. Mivel a Gertrúd elleni merényletet elbeszélő feljegyzés elég terjedelmes ahhoz, hogy kivétel nélkül ritmikus klauzulákba futó mondatvégződéseit tudatos szerkesztői koncepciónak s ne a véletlen művének tulajdonítsuk, Horváth immár nemcsak tartalmi, hanem stílári elemek alapján is igazolta a minket érdeklő gestarészlet jelenlegi formájának 14. századi keletkezését.¹⁷⁷

1971-ben kiadott tanulmányában az ELTE latinista professzora – részben saját korábbi érveit is összefoglalva – további argumentumokat hozott fel az 1213-i királynégylkosságról szóló magyarországi hagyomány kései keletkezésének elmélete mellett. A Gertrúd halálhírért ránk hagyományozó adatsort ő is a gestaszerkesztményben Záh Felicián merényletéről fennmaradt tudósítással vetette egybe:¹⁷⁸ ezt a párhuzamot tulajdonképpen már az 1954-i kézikönyvben is szóvá tette, de részletes elemzésébe ott nem bocsátkozott. Az Anjou-kori krónikás Horváth szerint is azzal a szándékkal konstruálta a II. András hitvese elleni támadásról szóló passzust, hogy ezzel mintegy megteremtse az I. Károly és családja elleni merénylet történelmi előképét: kétségtől kivül tökéletesen azonos a két részlet patetikus felvezetése, az ördög emlegetése és – jóllehet egyetlen közbeszűrt

¹⁷⁵ MARCZALI HENRIK: Záh Felicián póre. In: *Akadémiai Értestűtő* 11 (1900) 35—44.

¹⁷⁶ HORVÁTH 1954. 256.

¹⁷⁷ HORVÁTH 1954. 267.

¹⁷⁸ HORVÁTH 1971. 328—329.

felkiáltás erejéig – nyelvezetük is, azonos a sugalmazott történeti háttér (Gertrúd állítólag Bánk feleségének a meggyalázásában működött volna közre; míg I. Károly hitvese, Erzsébet állítólag Felicián leányát játszotta Kázmér herceg kezére), végül azonos a gestaszerkesztmény szerint a büntetés is (mindkét merénylő nemzetségét kiirtják).¹⁷⁹ A 174. krónikafejezet Gertrúd haláláról szóló részletét Horváth mindennek alapján Záh Felicián merényletének 1330-i dátumánál későbbre keltezte. Szemben stíluskritikai monográfiájával – ahol még csak arról írt, hogy az 1213-i királynégyilkosságról szóló híradás *fogalmazata* viszonylag kései – e tanulmányában Horváth már azt is bizonyítani igyekezett, hogy az elbeszélés *tartalmi* elemei sem lehettek részei a korábbi magyarországi történeti hagyománynak, vagyis hogy a gestaszerkesztmény anyagában egyáltalán semmiféle, közel egykorú feljegyzés nem létezhetett Gertrúd királyné haláláról. Erre vonatkozólag két érvet sorolt elő: egyfelől a gesta rossz, 1212-i évszám alatt tudósít az eseményről; másfelől a merénylet nem szerepel Kézai Simon 1282–1285 között keletkezett művében, amiből Horváth arra következtetett, hogy ilyen értelmű híradást a 13. század végén még nem tartalmazhatott a Kézai forrásaként egyértelműen adatható gestaszerkesztmény.¹⁸⁰

Mályusz Elemér már 1966-ban, a Századok hasábjain közzétett értekezésében is foglalkozott a Gertrúd halálára vonatkozó gestarészlet keletkezésével, ám önálló nézetet nem fogalmazott meg: lényegében Marczali Henrik hatvan esztendővel korábbi történeti érveit ismételte el, s a minket érdeklő forrásrészletet teljes egészében a 14. századi ferences szerző leleményének minősítette;¹⁸¹ 1971-ben megjelent könyvében pedig Horváth János véleményét vette át.¹⁸² A Thuróczy-krónika Kristó Gyulával közösen készített kommentáranyaga azonban már részletesebben is tárgyalta a merényletet hírül adó passzust (amely Thuróczynál természetesen ezúttal is szó szerint megegyezik a 14. századi gestaszerkesztmény anyagával). A kommentár egyik megjegyzése szerint hiába mutat Anjou-kori fogalmazatot a 174. krónikafejezet témánkba vágó részlete, attól Gertrúd halálának tényéről valószínűleg korábban is keletkezhetett feljegyzés, hiszen egyfelől a gestaszerkesztmény híradásában is akadnak hitelesnek tűnő elemek, amelyeket szóbeli

¹⁷⁹ SRH. I. 464–465.; 496.

¹⁸⁰ HORVÁTH 1971. 329.

¹⁸¹ MÁLYUSZ ELEMÉR: Krónika-problémák. In: *Századok* 100 (1966) 713–762. – megjelent még: Uő.: *Klió szolgáltatában. Válogatott történelmi tanulmányok*. Bp., 2003. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 30.) 231–278., különösen 254.

¹⁸² MÁLYUSZ ELEMÉR: *Az V. István-kori gesta*. Bp., 1971. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 58.) 113:2. jz.

hagyomány aligha tarthatott fenn több mint száz esztendőn keresztül,¹⁸³ másfelől a Bánk nejének megbecstelenítéséről – mint arra már Marczali is felhívta a figyelmet – a bizonyosan 13. századi bécsi domonkos évkönyv is tudni vél: maga az információ, még ha téves is, nem keltezhető tehát az Anjou-korra, és nem tekinthető pusztán a Felicián-féle merénylet merőben koholt visszavetítésének a régiségbe.¹⁸⁴ Más helyütt a kommentár ezzel ellentétes véleményt fogalmazott meg, amely szerint a gesta híradása Gertrúd meggyilkolásáról teljes egészében a 14. századi ferences provinciális műve, aki saját korának eseményeit vetítette vissza a megelőző évszázadba.¹⁸⁵

Legutóbb Kristó Gyula szólott hozzá a kérdéshez: 2002-ben kiadott historiográfiai kézikönyvében (akárcsak 1977-ben közzé tett kötetében)¹⁸⁶ teljes mértékben elfogadta Mályusz Elemér és Horváth János fentebb ismertetett álláspontját, amely nemcsak megfogalmazását, de tartalmát tekintve is 14. századi alkotásnak minősítette a Gertrúd elleni merényletről szóló gestarészletet.¹⁸⁷

Az elmúlt bő évszázad szakirodalmának eredményeit összefoglalva azt mondhatjuk tehát, hogy az 1213-i merényletről a gestaszerkesztményben fennmaradt híradást jelenlegi formájában középkorkutatásunk egybehangzólag az 1330 utáni szerkesztési fázis termékének tekinti. Egyetértés mutatkozik azzal kapcsolatban is, hogy a Bánk feleségének megbecstelenítéséről szóló história alighanem csupán Záh Felicián merényletének tükröződésképp alakulhatott ki és kerülhetett a gesta mintegy száz esztendővel korábbi eseményeket elbeszélő fejezetébe; helyütt viszont érdemes utalni Pauler Gyula egyik megjegyzésére, amelyet Horváth János és Mályusz Elemér többnyire figyelmen kívül hagyott, s csupán a Thuróczy-krónika kommentárja említett egyetlen félmondat erejéig. A Magyar Országos Levéltár első igazgatója ugyanis rámutatott: akármennyire koholt történet a Bánk feleségének meggyalázásáról szóló elbeszélés, a külhoni forrásbázisban már 13. századi kútfőkben is szerepel, kialakulása így aztán semmiképpen sem tehető 1330

¹⁸³ A kommentár sajnos nem részletezi, mire gondol. A gestaszerkesztményben mindössze négy konkrét adat szerepel a merénylettel kapcsolatban: a Bánk nején tett erőszak említése, Bánk gyilkosként való szerepeltetése, az események 1212-i évszáma, és a pilisi monostor megjelölése a királyné végső nyughelyeként. Mint látható, a négy elemből kettő az erőszakot koholt históriájára vonatkozik, az évszám pedig hibás: ezek aligha lehetnek a hiteles hagyomány részei; végül a Gertrúd temetkezési helyére vonatkozó adat – az Anjou-korban is működő monostorról lévén szó (HERVAY 1984. 141–153.), amely ráadásul a két országos központ, Buda és Visegrád közelében fekszik – nézetünk szerint nem olyasmí, amiről csakis az elbeszélő forrásokból tudhatna az Anjou-kori gestaszerkesztő.

¹⁸⁴ MÁLYUSZ—KRISTÓ I. 481.

¹⁸⁵ Uo. II. 63.

¹⁸⁶ KRISTÓ GYULA: *História és kortörténet a Képes Krónikában*. Bp., 1977. (Gyorsuló idő) 95.

¹⁸⁷ KRISTÓ 2002. 83.

utánra.¹⁸⁸ Pauler ezen a helyen a bécsi domonkosok 1283-nál záródó, kontaminált évkönyvére hivatkozott, amelynek azonban csupán 14. századi kézirata ismert, így a Thuróczy-krónika kommentárja teljes joggal jegyezte meg róla, hogy nem tekinthető maradéktalan bizonyossággal 13. századi szövegtenűnek.¹⁸⁹ Csakhogy ugyanez a történet a hiteles forrásként ismert Osztrák Ritmusos Krónikában is szerepel: ezt a forrástani irodalom kétséget kizáró bizonyossággal 1270 környékére keltezi,¹⁹⁰ ráadásul Gertrúd halálhíret tartalmazó passzusánál egyértelmű szövegrokonságban áll a magyar gestaszerkesztménnyel. A továbbiakban tehát először is azt igyekszünk igazolni, hogy a krónikakompozíció anyagában Horváth János véleményével ellentétben már az 1330 utáni redakciós fázist megelőzően is szerepelhetett híradás a Gertrúd elleni merényletről; majd arra keressük a választ, hogy milyen szövegtani viszonyban állhatnak egymással a gestaszerkesztményben és az Osztrák Ritmusos Krónikában a királynégyilkosságról fennmaradt, számos ponton párhuzamosságot mutató tudósítások.

1. Mindenekelőtt tehát azt igyekszünk bizonyítani, hogy a gestaszerkesztmény már a 13. században is tudott II. András első hitvesének erőszakos haláláról. Horváth János fentebb ismeretett érvei, amelyek ennek lehetőségét tagadják, könnyen megcáfолhatóak. Az ELTE latinista professzorának két argumentuma közül a dátumtévesztésre vonatkozót (hogy ti. a 14. századi krónikakompozícióban 1213 helyett 1212-nél szerepel az esemény, s mindez arra utalna, hogy a kútfő szerzője nem rendelkezett hiteles, írott forrásokkal a merénylet történetére) azért nem tekintjük perdöntőnek, mert az évszámadat a szöveg többszöri átszerkesztésével járó folyamatos másolások során éppúgy torzulhatott, mint a Horváth által feltételezett kései lejegyzésnek köszönhetően. A gestaszerkesztmény anyagánál maradvá: nagy fontosságú kútfőnk pontatlanul közli pl. annak a Kálmán királynak a halálzási évét is,¹⁹¹ akinek az udvarában bizonyíthatóan élénk szellemi élet és írásbeliség zajlott, ill. akinek az uralkodása idején a középkori magyar historiográfia szinte valamennyi jelentős kutatója számol a gestaszerkesztmény anyagának valamilyen át- vagy megszerkesztésével.¹⁹² Horváth másik érve arra a tényre épít, hogy Kézai nem ír Gertrúd

¹⁸⁸ PAULER 1899. II. 496:53. jz.

¹⁸⁹ MÁLYUSZ—KRISTÓ I. 481. — Vö. KLEBEL 1928. 105.; LHOTSKY 1963. 193.

¹⁹⁰ KLEBEL 1928. 52.; LHOTSKY 1963. 190—191.; WATTENBACH—SCHMALE I. 222.; VL. I. 1256—1258.; SOMMERLECHNER 1999. 579—580.

¹⁹¹ SRH. I. 433.

¹⁹² HÖMAN 1925. 31., HORVÁTH 1954. 315—340., GERICS JÓZSEF: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezérendjének problémái*. Bp., 1961. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 22.) 88.; KRISTÓ 2002. 32—33.

haláláról, ami kétségek nélkül igaz is.¹⁹³ Csakhogy Kézai nem ír ezen kívül – megint csak a teljesség igénye nélkül – Kálmán király és Álmos herceg viszállyairól, egyáltalán nem tud II. István létezéséről, és csupán egyetlen mondatban foglalja össze II. Béla uralmát, pedig vele kapcsolatban még a gestaszerkesztmény rövidebb szöveg hagyományát képviselő Budai Krónika családja is elősorolja legalább a vak uralkodó gyermekeit, ill. az 1132-i aradi gyűlés történetét.¹⁹⁴ Azt kellene tehát feltételeznünk, hogy ezekről semmiféle egykorú feljegyzés nem maradt fenn, pusztán mert Kézai nem tud róluk, s hogy a fenti adatok egytől egyig az Anjou-kori ferences krónikás személyes jólértesültségét dicsérnék? Aligha; már csak azért sem, mert ezen a ponton saját legmeggyőzőbb érve fordítható Horváth ellen: e részletek ugyanis nem ritmusos prózában íródtak, tehát még csak annak a nyomát sem mutatják, hogy az Anjou-korban egyáltalán átfogalmazták volna őket, nem beszélve tartalmi módosításokról. Magunk tehát igenis úgy véljük, hogy a Gertrúd királyné elleni merényletről is létezhetett olyan korai elbeszélés a gestaszerkesztményben, amelyet a Szent László trónralépte és V. István halála között eltelt időszak iránt láthatóan igen kevésbé érdeklődő¹⁹⁵ Kézai egyszerűen kihagyott a saját művéből, s amely azért nem maradt ránk eredeti formájában, mert 1330 után – akár stiláris, akár más megfontolásokból – átdolgozták. Eddig Horváth János érveinek cáfolata, amelynek alapján azt már láthatjuk, hogy Gertrúd haláláról elvileg éppenséggel már a 13. században is szerepelhetett valamilyen híradás a gestaszerkesztményben. Nézzük ezek után azokat az érveket, amelyek ha nem is bizonyítják, de legalább igen valószínűvé teszik, hogy ilyen passzus ténylegesen is létezett.

Mint arra Kristó Gyula rámutatott, legkésőbb 1240 táján Magyarországon kialakult egy olyan történeti hagyomány, amely a gyűlölt Gertrúd királyné jellemvonásait és vélt vagy valós bűneit Szent István feleségére, Gizellára vitte át – mivel II. András feleségét, IV. Béla anyját ez utóbbiak uralkodása idején az udvari történetírás mégsem festhette le túlságosan sötét színekkel. Ennek a hagyománynak a szellemében ábrázolta első királyunk hitvesét 1241–1252 között lejegyzett művében Alberik troisfontaines-i szerzetes, ill. a 13. század középső harmadában keletkezett Magyar-Lengyel Krónika.¹⁹⁶ Noha a ciszterci Alberik magyar vonatkozású adatai a forrástani irodalom széleskörűen elfogadott megállapítása szerint elsősorban a nagykáptalanra érkező magyar rendtársak *szóbeli*

¹⁹³ SRH. I. 184.

¹⁹⁴ SRH. I. 183.

¹⁹⁵ KRISTÓ 2002. 74.

¹⁹⁶ KRISTÓ 2000. 93–97.; KRISTÓ 2002. 66. – A Magyar-Lengyel Krónika keletkezésének idejére: DOMA-NOVSZKY, ALEXANDER: In: SRH. II. 296.

közlésein alapulnak,¹⁹⁷ a két királyné alakját tudatosan manipuláló történeti koncepció túlságosan kifinomult ahhoz, hogy művelt történétírói alkotás helyett egyszerű szájhagyományt gyanítsunk a háttérben. Ha viszont elfogadjuk Kristó elméletét arról, hogy 1240 táján valószínűleg átdolgozták a gestaszerkesztmény anyagát, akkor okkal feltételezhetjük azt is, hogy ennek a redakciós fázisnak abban az esetben is tartalmaznia kellett valamiféle híradást Gertrúd királyné meggyilkolásáról, ha a szerző a saját biztonsága érdekében és az éppen hatalmon lévő uralkodó érzelmeit tiszteletben tartva nem tért ki a merénylet okára. Hasonlóra éppenséggel van példánk a középkori magyar történetírásból: bő évszázaddal később, ugyanilyen kényes helyzetben ugyanis ferences gestaszerző sem mellőzte el Záh Felicián támadásának tényét, csak éppen a történet veszélyesebb részleteit átültette Gertrúd históriájába. A gestaszerkesztmény 13. századi redakciós fázisaira vonatkozó ismereteink alapján, továbbá a Záh Felicián merényletéről ránk maradt merénylet analógiáját felhasználva magunk tehát igen valószínűnek véljük, hogy a magyar gestának azon fázisában, amelyet Kristó szerint legkésőbb 1240 körül foglalhattak írásba, igenis szerepelt Gertrúd halálhíre, mégha természetesen a gyilkosok indítékainak részletezése nélkül is.

2. A gestaszerkesztményben fennmaradt híradás több ponton szoros rokonságot mutat az 1270 körül Klosterneuburgban keletkezett Osztrák Ritmusos Krónika témákra vonatkozó részletével. Nyelvi párhuzam nincsen a két szöveg között, de ez azzal magyarázható, hogy az egyik végig kötött metrumú, szabályos hosszúságú sorokból felépülő vers, a másik pedig próza – még akkor is, ha ritmusos mondatvégződésű próza: a szintagmatikus egységek belső metrumba kötetlen, a mondatok hosszát pedig semmi sem korlátozza. Ugyanakkor tagadhatatlan a két kútfő tartalmi rokonsága: túl azon, hogy mindkettő tudni vél Bánk feleségének elcsábításáról, ill. Gertrúd szerepéről az ügyben, mindkettő megnevezi a királyné temetkezési helyét, a pilisi monostort is, és egyformán az ördög mesterkedésére vezetik vissza a tragédiát. A két utóbbi adat kizárólag e két forrásunkban szerepel, így különös jelentőséggel bír számunkra. Az Osztrák Ritmusos Krónika 1270 körül keletkezett, vagyis legalább hat évtizeddel korábban, mintsem hogy Záh Felicián támadását a királyi család ellen feljegyezheték volna. A gestaszerkesztmény anyagával mutatkozó fenti párhuzamokra ennek figyelembevételével elvileg két logikus magyarázat létezhetne. Pusztán filológiai szempontból elképzelhető volna, hogy a magyar krónikakompozícióban

---

¹⁹⁷ LATZKOVITS 1934. 71—92.

Gertrúd haláláról már 1270 előtt is olyan részlet szerepelt volna, amelyben más részletek mellett a Bánk feleségén esett gyalázatról, ill. a magyar királyné cinkosságáról is szó esett – történeti aspektusból viszont, ahogy azt fentebb már említettük, elképzelhetetlen, hogy II. András vagy IV. Béla udvarában ilyesmit leírjanak. A másik magyarázat az lehet, hogy a krónikakompozíció 1330 utáni átszerkesztése során közvetett vagy közvetlen módon az ausztriai forrás szövegét is beledolgozták a gestaszerkesztménybe. Nézetünk szerint ez utóbbi megoldás a valószínűbb.

Összefoglalva az eddigieket: úgy véljük, hogy a magyar gestaszerkesztmény anyaga már 1330 előtt, valószínűleg már 1240 körül is tartalmazott valamiféle híradást Gertrúd haláláról, azonban ennek nyomát a krónikakompozíció 14. századi átdolgozója eltüntette. Mivel azt a koholt történet, amely az események háttérében Bánk feleségének megbecseletését láttatja, 1270 táján már adatolható az Osztrák Rítmusos Krónika anyagában, bizonyosan lehetünk benne, hogy hazai kútfőnkben sem pusztán az 1330 utáni átszerkesztést végző redaktor fantáziáját dicséri. Végül a *Chronicon rhythmicum* és krónikakompozíció szövegében mutatkozó párhuzamos adatokról magunk úgy véljük, hogy azok a magyar szerző által lejegyzett osztrák forrásból jutottak közvetett vagy közvetlen úton gestaszerkesztményünk anyagába.

AZ 1196—1235 KÖZÖTTI MAGYAR TÖRTÉNELEM KÖZÉPKORI NYUGATI ELBESZÉLŐ FORRÁSAINAK RÉSZLETES KRITIKÁJA

Dolgozatunk alább következő, legterjedelmesebb egysége az egyes kútfőkre vonatkozó szakirodalom megállapításait foglalja össze, ill. egészíti a témánkba vágó magyar vonatkozású adatok elemzésével. Az egyes forrásszövegeket területi elven csoportosítottuk, s a fejezeteket azonban nem egyszer további alfejezetekre bontottuk, amennyiben egy-egy kisebb régió belül viszonylag sok kútfőben szerepeltek témánkba vágó adatok, vagy valahol a környező vidékektől egyértelműen elkülönülő történeti hagyomány alakult ki. A földrajzi elvtől csupán két alkalommal tekintettünk el. A koldulórendek, a domonkosok és a ferencesek saját rendtörténeti irodalma esetében azért jártunk el így, mert ezek egyes darabjai mind témáik, mind pedig forrásaik tekintetében Európa-szerte megfigyelhető koherenciát mutatnak, az egyes kútfők keletkezési helyétől függetlenül; hangsúlyozzuk azonban, hogy ez a kivétel csak a két rend saját történetéről szóló forrásokra vonatkozik, a domonkos vagy ferences szerzők által lejegyzett, de a középkori történetírás hagyományosabb műfajait követő kútfőket természetesen keletkezési helyük szerint osztottuk be. Tematikus megosztást alkalmaztunk a keresztes háborúk forrásairól szóló fejezetben, ahol megint csak a téma természete indokolta ezt. Az egyes fejezeteken, alfejezeteken belül a forrásszövegeket valószínű keletkezési sorrendjükben tárgyaljuk.

Az egyes tételek leírása során szerzők nevét a magyar történettudományban meghonosodott gyakorlatnak megfelelően használjuk: amennyiben a keresztnévet követő attributum vezetéknevnek számít vagy birtokot jelöl, úgy meghagytuk eredeti alakban (pl. Jens Enikel, Jacques de Vitry); amennyiben viszont pusztán származási helyet, lefordítottuk (pl. Troisfontaines-i Alberik). Ezen szabály alól csak az angol szerzők esetében tettünk kivételt, mivel ezeket a magyar gyakorlat mindig eredeti alakban hagyja (pl. Matthew of Paris). Az egyes szerzők neveinek, ill. a művek címének latin nyelvű változatait igyekeztünk a kurrens nemzetközi szakirodalomban leginkább elterjedt variánshoz igazítani: ha több elterjedt név- vagy címalak is létezik, avagy a Gombos *Catalogus fontium*-ában található, ill. a magyar történettudományban elterjedt cím az általunk alapul vettől eltér, zárójelben utalunk ezekre is. Amennyiben valamely kútfő címe egyszerűen „évkönyv” vagy „krónika”, úgy a könnyen kikövetkeztethető latin változat megadásától eltekintettünk. Szintén zárójelben hozzuk a cím után az egyes források *Catalogus fontium*-

béli jelzőszámát. Az egyes tételek leírása során előbb a szerző életrajzának legfontosabb adatait foglaljuk össze röviden (már amennyiben ismerjük a forrás szerzőjét), majd a szakirodalom alapján kitérünk a kútfő keletkezésének idejére és körülményeire, ill. legfontosabb lehetséges forrásaira – ez utóbbiakat erősen megrostálva, főképp azokat az előképeket rögzítve, amelyek a magyar vonatkozású adatok eredeti lelőhelyeként szóba jöhetnek. A kútfő nyelvét csak akkor jelezzük, ha az nem latin. Ezt követően tételesen végigvesszük az adott szövegben fellelhető, az 1196—1235 közötti magyar történelemre vonatkozó részleteket, s külön-külön mérlegre téve őket, megkíséreljük meghatározni eredetüket és forrásértéküket. Amennyiben valamely forrásadat nem állja ki a kritika próbáját, úgy ezt szintén szóvá tettük.

1. NÉMETFÖLDI FORRÁSOK

A Német-Római Birodalomnak az Alpok vonalától északra eső területén keletkezett messze a legtöbb olyan forrás a középkorban, amely az 1196—1235 közötti magyar történelemre vonatkozólag is tartalmaz adatot: köztük olyan kimagasló jelentőségű kútfők vagy kútfőcsoportok is, mint a Kölni Királykrónika, a tübingiai Erzsébet-legendairóladom, vagy az osztrák annalsztika. Az alábbiakban nagyobb területi egységekként haladva vesszük sorra a német földön keletkezett szövegeket; hangsúlyozzuk azonban, hogy az alábbi fejezetbeosztás félig-meddig önkényes: kézenfekvő – és szövegkritikai szempontból is indokolt – megoldás külön tárgyalni olyan koherens korpuszokat, mint az osztrák, a bajor, a tübingiai vagy a szászországi kútfők, ugyanakkor viszont akadnak olyan régiók, amelyeknek történeti irodalma kevesebb, szórványos adatot szolgáltat témánkhoz – így ezek esetében nem beszélhetünk egységes képet mutató történeti hagyományról magyar adataikkal kapcsolatban.

1.1. AUSZTRIAI FORRÁSOK

Témánk terjedelmes birodalmi forrásbázisán belül is a legbővebb egységet a 13. század elején is perszonálunióban álló osztrák és stájer hercegségek, továbbá az ezekkel szoros kulturális és politikai kapcsolatban lévő salzburgi érsekség területén keletkezett kútfők jelentik (a salzburgi kútfőket azért itt tárgyaljuk, mert az osztrák forrástani irodalom is így

tesz, egységes tipológiát alakítva ki a három régióban keletkezett történeti szövegekre). A földrajzi közelség okán is természetes, hogy ezek a források őrizték meg a nyugati kútfőanyagban belül a legrészletesebb – és nem egyszer a leghitelesebb – adatokat korszakunk magyarországi történetéről. Ezúttal eltekintünk attól, hogy tételelesen felsoroljuk az 1196—1235 közötti magyar történelem összes olyan mozzanatát, amelyről az osztrák kútfők említést tesznek, hiszen nagyjából három tucatnyi tételt kellene lajstromoznunk – összefoglalóan annyit mondunk inkább, hogy szerepel bennük az osztrák-magyar kapcsolatok dolgozatunk eseménytörténeti részében említett valamennyi részlete, az egyes magyar uralkodók trónralépte és halála, Gertrúd 1213-i meggyilkolása, II. András részvétele az 1217-i keresztes hadjáraton, továbbá – két-két kútfőben – az 1227-i halicsi hadjárat, ill. ugyanennél az évnél a kunországi térítés megkezdése.

A halottaskönyveket leszámítva is 21 forrásszöveget számláló korpusz szemmatikai viszonyai igen bonyolultak. Magyar vonatkozású adataik elemzéséből az alábbi két bontakozott ki. Négy olyan kútfőt találtunk, amelynek témánkba vágó részletei nem vezethetők egyértelműen vissza valamely ismert korábbi forrásunkra; ezek: a Melki, a Salzburgi, Heiligenkreuzi Évkönyv és az Osztrák Ritmusos Krónika. Szemmajukat a jobb áttekinthetőség kedvéért ágakra bontva írjuk le.

1.) Közvetlenül a melki annales anyagából merített a Göttweigi, a Kremsmünsteri és a Lambachi Évkönyv; ez utóbbi anyaga azonban szintén hatott a kremsmünsteri annalesre és Reichersbergi Magnus krónikájának folytatására is. Szintén a Melki Évkönyv szemmatikai leszármazottja a garsteni és az admonti annales, azonban ezek időközben elveszett, ismeretlen kútfő közvetítésével vették át az alapszöveg anyagát.

2.) A Salzburgi Évkönyv magyar adatait az osztrák kútfőbázison belül csupán Reichersbergi Magnus folytatói használták, a bajor történeti hagyományra viszont annál nagyobb hatással volt Altaichi Hermann annalesének közvetítésével.

3.) Az Osztrák Ritmusos Krónika szerzője a kritikai irodalom szerint magyar származású lehetett: magunk úgy véljük, hogy forrásai között a magyar gestaszerkesztmény 13. század elején meglévő redakciója is szerepelhetett. Műve mindenestre hatott a Bécsi Domonkos Évkönyv anyagára és talán Thomas Ebendorfer krónikájára is; a bécsi annales anyaga pedig továbbörökítődött a Friesachi Évkönyvbe, továbbá Jens Enikel és Hainburgi Henrik krónikaiba.

4.) A heiligenkreuzi hagyomány bizonyosan szerepelt Hainburgi Henrik krónikájának forrásai között, de valószínűleg használták a Klosterneuburgi Évkönyv 2. és 3. folytatásának szerkesztői is. Ez utóbbi mű ismerete kimutatható Autun-i Honorius krónikájának steypi

folytatásában, továbbá Paltram Vatzó krónikájában is. Részint a Heiligenkreuzi Évkönyv 2. continuatiójából, részint Vatzó művéből dolgozott a *Chronicon Austriacum* szerkesztője, az Osztrák Krónikából pedig a Leobeni Névtelen.

1.1.1. Melki Évkönyv (Annales Mellicenses, Continuatio Mellicensis – G. I. 1727.)

Az alsó-ausztriai Melkben a 10. század második vagy a 11. század első felében alapított társaskáptalant I. Lipót, I. Henrik vagy Adalbert osztrák őrgrof, ennek helyére azonban II. (Szép) Lipót 1089-ben bencés szerzetesközösséget telepített.¹⁹⁸ 1123–1564 között az itteni bencések állították össze az ausztriai évkönyvirodalom legteljesebb alkotását, amelynek fennmaradt autográf kéziratában a kutatás legalább 122 különböző írnok keze nyomát tudja elkülöníteni.¹⁹⁹ 1053-ig Reichenau Hermann (vagy valamelyik folytatója) krónikáját²⁰⁰ kivonatolja, ill. egészíti ki helyenként Regino prümi apát krónikájából²⁰¹ vett adatokkal,²⁰² majd 1123-ig elsősorban Freisingi Ottó 1143–1146 között keletkezett krónikájából merít.²⁰³ 1123-tól önálló fogalmazatúnak tekintik, s a szakirodalom helyenként *Continuatio Mellicensis* címen hivatkozik rá, arra utalva, hogy a forrásunkat kritikai igénnyel kiadó Wilhelm Wattenbach csupán a mondott évvel záródó kontaminációt tekintette az alapszöveg részének.²⁰⁴ Legkorábbi redakciója azonban Wattenbach véleményével ellentétben nem 1123-ban, hanem 1139-ben zárulhatott: erre utal az a körülmény, hogy a Melki Évkönyv első ismert sztemmatikai leszármazottai: a kremsmünsteri, garsteni, admonti és klosterneuburgi folytatások kivétel nélkül az 1139-i eseményekkel szakadnak el annalesünk szövegtől, s kezdenek önálló elbeszélésekbe.²⁰⁵ Adatai különösen nagy forrásértékkel bírnak, mivel a 12. század első negyede óta folyamatosan vezetett kódex tanúsága szerint anyaga utólagos átszerkesztéseken nem ment

¹⁹⁸ HAIDER, S[IEGFRIED]: In: LMA. VI. 498–499.

¹⁹⁹ REDLICH 1882. 501.

²⁰⁰ *Chronicon de sex aetatibus mundi*: 1054-ig ívelő világkrónika. Szerzője 1013-ban született, 1020-ban került a reichenauai bencés monostorba; történeti művét 1048-tól 1054-ben bekövetkezett haláláig írta (VL. III. 1083–1090.; STRUVE, T[ILMANN]: In: LMA. IV. 2167–2169.).

²⁰¹ 908-ban befejezett történeti mű, amely Krisztus születésétől 906-ig halad; szerzője 845 körül született, 892–899 között a Rajna-vidéki Prüm, majd haláláig Trier bencés monostorának apátja volt; 915-ben hunyt el (VL. VII. 1115–1122.; LAUDAGE, J[OHANNES]: In: LMA. VII. 579–580.).

²⁰² WATTENBACH, WILHELM: In: CONT. MELLICENSIS 480.; KLEBEL 1928. 51.

²⁰³ KLEBEL 1928. 52.; LHOTSKY 1963. 176.; SCHMALE 1975. 148–158.; WATTENBACH—SCHMALE I. 211–214.; ÜBLEIN 1982. 96–97.; SOMMERLECHNER 576–577.

²⁰⁴ WATTENBACH, WILHELM: In: CONT. MELLICENSIS 480.

²⁰⁵ REDLICH 1882. 502.; LHOTSKY 1963. 178.

keresztül, legfeljebb kisebb kiegészítéseket fűztek hozzá a sorok fölött vagy a lapszélen.²⁰⁶ Önálló forráscsoportnak számít az osztrák annalistikán belül, amelyből gyakorlatilag valamennyi további annalesbe kerültek át adatok.²⁰⁷ Pontosan egy tucatnyi középkori kézirat ismert, amelyek két nagyobb forráságon helyezhetők el; a legkorábbi közülük 14. századi.²⁰⁸

Témánkba vágó közlései három csomópont köré sűrűsödnek, ezek: Imre király és András herceg trónviszályának befejező szakasza, Gertrúd királyné meggyilkolása, ill. II. (Harcias) Frigyes és II. András 1234—1235-i háborúja (utóbbi hibás, 1236-i évszámmal).²⁰⁹ Az évkönyv műfajának megfelelően igen rövid bejegyzések történeti adatai régóta és tűzetesen ismertek a magyarországi kutatás előtt.²¹⁰ Filológiai szempontból azonban az 1204. évhez tett bejegyzés érdekes – jóllehet apró – adalékot szolgáltat az osztrák évkönyvek szövegahagyományának rendszeréhez, a Melki Évkönyv és az annak anyagát részben átvevő, részben folytató többi osztrák annales viszonyához. Említett forrásainkban a következőket találjuk:

Melki Évkönyv:	Garsteni és admonti folytatások: ²¹¹
<i>Emericus Ungarorum rex moritur, pro quo Andreas frater eius quem incarcaverat ad regnum sublimatur.</i>	<i>Heinricus/Emericus rex obiit, pro quo Andreas frater eius de captivitate ad regnum sublimatur.</i>

A fenti részletek közötti szoros tartalmi rokonság természetesen vitathatatlan, s nézetünk szerint egyértelműen bizonyítja, hogy nemcsak a Melki Évkönyv 1139-ig tartó alapszövege hatott az osztrák annalistika szinte valamennyi további tételére, hanem ez utóbbiak közül is akadt néhány, amelyek visszahatottak a melki annales folytatására. A fenti szövegpárhuzam azért is elgondolkodtató, mert a Lhotsky már bő fél évszázada bebizonyította, hogy a garsteni és admonti folytatások között nem áll fenn közvetlen szövegtani kapcsolatot: ha tehát ezen a helyen mégis szó szerinti egyezést mutatnak egymással, akkor viszont feltételeznünk

²⁰⁶ KLEBEL 1928. 50—52.; LHOTSKY 1963. 177.

²⁰⁷ LHOTSKY 1963. 176—178.; BEHAMMER 1998. 253—255.

²⁰⁸ WATTENBACH, W[ILHELMUS]: In: CONT. MELLICENSIS 480—484.

²⁰⁹ CONT. MELLICENSIS 506—508.

²¹⁰ PAULER 1899. II. 33., 124—128.

²¹¹ CONT. GARSTENSIS 595.; CONT. ADMUNTENSES 588.

kell egy olyan ősforrást, amely eredetileg a Melki Évkönyv 1139-ig ívelő anyagát írta tovább, később pedig forrásául szolgált a garsteni és admonti folytatásoknak, de sajnos nem maradt ránk.

1.1.2. Kremsmünsteri Évkönyv (Annales Cremifanenses, Continuatio Cremifanensis – G. I. 1758.).

A felső-ausztriai Kremsmünster bencés monostorának 1216-ig ívelő annalese 1139-ig csaknem szó szerint követi a Melki Évkönyvet,²¹² a mondott évtől kezdődően azonban többnyire önálló fogalmazatúra vált, s csak helyenként vesz át a Lambachi Évkönyv anyagából:²¹³ a modern forráskritika ezért aztán a szöveg kritikai kiadását gondozó Wilhelm Wattenbach nyomán a Kremsmünsteri Évkönyv folytatásának, vagy pontosabban: az ausztriai évkönyvek kremsmünsteri folytatásának nevezi. Lhotsky óta önálló forráságnak tekintik az osztrák annalistikán belül.²¹⁴ Autográf kéziratban maradt fenn, amelyről a paleográfiai vizsgálat megállapította, hogy az 1139–1216 közötti eseményeket tárgyaló bejegyzései összesen tíz írnok kezétől származnak.²¹⁵ Témánkhoz csupán egyetlen adata vonható: III. Béla király 1196 húsvétjára keltezett halálhíre.²¹⁶

1.1.3. Lambachi Évkönyv (Annales Lambacenses, Continuatio Lambacensis – G. I. 1770.)

Az 1056-ban Welsi Adalbero würzburgi püspök által alapított felső-ausztriai bencés közösség²¹⁷ tagjai 1197/1198-tól 1283-ig vezették folyamatosan monostoruk évkönyvét, amely egykorú kéziratban maradt ránk.²¹⁸ Forrásunk helyenként – de nem a magyar adatok esetében – rokonságot mutat a Kremsmünsteri Évkönyvvel, azonban a kritikai irodalom

²¹² REDLICH 1885. 502.

²¹³ KLEBEL 1928. 137–138.; LHOTSKY 1963. 179–180.

²¹⁴ WATTENBACH, W[ILHELMUS]: In: CONT. CREMIFANENSIS 549.; LHOTSKY 1963. 178.; SCHMALE 1975. 159–160.; WATTENBACH—SCHMALE I. 214–215.

²¹⁵ WATTENBACH, W[ILHELMUS]: In: MGH. SS. (9) 481.; LHOTSKY 1963. 178–179.

²¹⁶ CONT. CREMIFANENSIS 549.

²¹⁷ SCHIEFFER, Th[OMAS]: In: LMA. I. 94–95.; STELZER, W[INFRIED]: In: LMA. V. 1623.

²¹⁸ FICHTENAU 1949. 406.; RF. II. 295.

szerint ezek a részletek eredetileg a lambachi szövegből valók, a másik kútfőbe éppen forrásunk kivonatolása révén kerültek át.²¹⁹ Legkorábbi kézírata 15. századi.²²⁰

Magyar vonatkozású részletei kevés önállóságot mutatnak. Az 1198. évnél (téves évszámmal) Imre magyar király Ausztria elleni, valójában 1199-ben indított támadásáról olvashatunk. Kútfőnk helyütt bizonyosan más, azonosíthatatlan forrás anyagát vette át: egykorú bejegyzés esetében ugyanis elképzelhetetlen az esemény antedatálása. A szóbanforgó passzus némi szerkesztésbéli párhuzamra és elszórt lexikai elemekre korlátozódó, igen halvány hasonlóságot mutat a Klosterneuburgi Évkönyv 2. és 3. folytatásának anyagával (ahol viszont helyes évszámnál szerepel Imre támadása),²²¹ azonban ez szerfölött kevés ahhoz, hogy a két forráshely között egyértelmű szövegtani kapcsolatot állapítsunk meg. 1212-nél, ismét rossz dátummal szerepel a Lambachi Évkönyvben Gertrúd királyné halálhíre; a rövidege folytán meghatározhatatlan eredetű részlet másodlagosságára ugyanazt az érvet hozhatjuk fel, mint az iménti esetben: 1212-ben még aligha írhattak II. András király feleségének erőszakos haláláról; ez a feljegyzés csakis utólag keveredhetett a mondott évre vonatkozó híradások közé. Végül 1233-nál önálló fogalmazatúnak tűnő, viszonylag részletesebb tudósítást kapunk arról, hogy II. (Harcias) Frigyes csehországi hadjárata idején az I. Vencellel szövetségben álló II. András megtámadta az osztrák végeket, de különösebb hadi sikert nem ért el.²²²

1.1.4. Reichersbergi Magnus (Magnus Reicherspergensis, Magnus von Reichersberg) krónikájának folytatása (G. I. 1740.).

Magnus, a Salzburtól nem messze fekvő reichersbergi ágostonos közösség kanonokja volt; 1195-ben halt meg. Elhunytá után művét ismeretlen kanonoktársai folytatták: hogy több két *continuatio* épült egymásra, amellet a krónika eltérő kézírati variánsai tanúskodnak:

²¹⁹ KLEBEL 1928. 137—138.; LHOTSKY 1963. 179—181.

²²⁰ WATTENBACH, W[ILHELMUS]: In: MGH. SS. (9) 481.

²²¹ Lambachi Évkönyv: „...quem [sc. Liupoldum VI ducem] rex Ungariae filius Belae incendiis, rapinis impetit propter fratrem suum quem sibi associavit, qui fratrem suum regem scilicet Ungariae regno privare conatus est.” (FICHTEAU 1949. 406.); Klosterneuburgi Évkönyv 2. folytatása: A-variáns: „*Emericus rex Ungarorum confines Austriae et Stiriae preda et incendio devastavit.*” – B-variáns: „*Eimircus rex Ungariae expulsum fratrem persequens terminos Austriae preda et igne vastavit.*” (CONT. CLAUSTRONB. II. 620.); Klosterneuburgi Évkönyv 3. folytatása: „*Eimircus rex Ungariae expulsum fratrem persequens terminos Austriae preda vastavit et igne.*” (CONT. CLAUSTRONB. III. 634.).

²²² CONT. LAMBACENSIS 556—558.; az 1187—1242 közötti passzusok újabb kiadása az időközben felfedezett egykorú kézirat alapján: FICHTEAU 1949., különösen 406—408.

akadnak ugyanis 13. századi kódexek, amelyben 1223-nál, ill. 1278-nál, és 14. századi, amelyben 1355-nél záródik a bővített szöveg.²²³ A folytatók főképp a Salzburgi és a Lambachi Évkönyvből merítettek (utóbbinak anyagából azonban csak 1212-ig).²²⁴

Dolgozatunk szempontjából érdekes adatai három eseményt érintenek.²²⁵ 1196-nál III. Béla halálhírért olvashatjuk, azonban a sablonos tudósítás ezúttal azzal értesüléssel bővül, hogy ugyanebben az évben és ugyancsak Magyarországon halt meg Ottó örgróf is, aki követségben járt itt. Ez utóbbit Wattenbach kritikai kiadása az utolsó stefeningi örgróffal azonosítja.²²⁶ az ő halálhíre a Lambachi Évkönyv bővítményében is szerepel, azonban anélkül, hogy elhunytának helyét is megjelölnék.²²⁷ Reichersbergi Magnus krónikájának continuációja tehát ismeretlen forrásból bővítette az adatsort. 1213-nál szerepel a Gertrúd királyné elleni merénylet története, szó szerint átvéve a Salzburgi Évkönyv vonatkozó passzusát. Végül 1217-i évszám alatt II. András és VI. Lipót keresztes expedíciójának rövid históriája szintén szó szerinti egyezést mutat a közeli érseki város annalesének ránk maradt szövegével.

1.1.5. Göttweigi Évkönyv (Annales Gotwicensis – G. I. 324.)

Az 1091-ben alapított, alsó-ausztriai bencés apátság annalese töredékesen maradt ránk: mindössze 1068–1086, 1123–1140 és 1207–1230 közötti részei ismertek. Ami az első két évkört illeti, ezek anyagát kútfontk többnyire a Melki Évkönyvből vette át, 1207-től kezdődően azonban önálló szöveget hoz, amelynek még nem sikerült forrásait feltárni.²²⁸ 13. századi, autográfának tűnő kéziratban maradt fenn.²²⁹

Témánkba vágó két passzusa közül az egyik Gertrúd királyné 1213-i halálát beszéli el (mégpedig a merénylet lehetséges okaként egyértelműen a németgyűlöletet jelölve meg), a

²²³ WATTENBACH, WILHELMUS: In: MGH. SS. (17) 439–440.; LHOTSKY 1963. 228–229.

²²⁴ WATTENBACH, WILHELMUS: In: MGH. SS. (17) 432.; LHOTSKY 1963. 180.

²²⁵ CONT. CHR. MAGNI 524.

²²⁶ WATTENBACH, WILHELMUS: In: CONT. CHR. MAGNI 524:12. jz.

²²⁷ Auctarium Lambacense. Ed.: Wattenbach, Wilhelmus In: MGH. SS. (9) 555–556., különösen 555. – Wattenbach ugyancsak ezzel az Ottó örgróffal azonosítja azt a személyt, akinek elhunytáról október 31-nél emlékezik meg a Salzburgi Halottaskönyv (NECR. SALISBURGENSE 181.); mivel azonban ez utóbbi forrás a benne szereplő Ottóról semmi egyebet nem árul el, mint a keresztnévét és halála évnapját, Otto von Stefeningnek pedig csak a halálozási évét tudjuk, magunk a pusztá névazonosságot nem érezzük elegendő érvnek.

²²⁸ KLEBEL 1928. 153.; LHOTSKY 1963. 181–182.; SCHMALE 1975. 155–157.; WATTENBACH–SCHMALE I. 211–213.; SOMMERLECHNER 1999. 577.

²²⁹ WATTENBACH, WILHELMUS: In: ANN. GOTWICENSES 601.

másik pedig arról tudósít, hogy II. András VI. Lipót társaságában 1217-ben útnak indult a Szentföldre.²³⁰ A királynégyilkosságról szóló rövid részlete – mint arra dolgozatunk tematikus fejezetében már utaltunk – alighanem a merényletről szóló legkorábbi fennmaradt híradás.

1.1.6. A Heiligenkreuzi Évkönyv 1. és 2. folytatása (Annales Sancrucenses, Continuationes Sancrucenses I et II – G. I. 1781, 1782.)

A ciszterci rend morimondi ágához tartozó, alsó-ausztriai apátságot 1133-ban alapította III. (Szent) Lipót osztrák őgróf.²³¹ Az itt keletkezett annalesnek (amelyet a kutatás csak azért tud a monostorhoz kötni, mert a heiligenkreuzin kívül más egyházat nem említ)²³² két fázisát különíti el a szakirodalom: 1. folytatásnak – némiképp megtévesztő módon – megint csak az 1225–1233 közötti eseményeket tárgyaló alapszöveget nevezik, 2. folytatásnak pedig az ezt kiegészítő, 1234–1266-i bejegyzéseket. A két fázis forrásértéke döntően eltér: az első nem egyéb, mint a bécsi ún. skót monostor²³³ évkönyvéből készített, többnyire szolgai hűségű kivonat;²³⁴ a második azonban önálló szövegű, nagyértékű kútfőnk, sőt Oswald Redlich szerint egyenesen „egyike a legfontosabb és legkiemelkedőbb forrásoknak az osztrák tartományok történetére az utolsó Babenbergei időszakában és az 1266-ig tartó osztrák interregnum idején.”²³⁵ Legkorábbi ismert kéziratuk 13. századi.²³⁶

Magyar vonatkozású adatai kivétel nélkül a II. (Harcias) Frigyes osztrák herceg és II. András magyar király közötti, 1233–1235. évi háborúkkal kapcsolatosak,²³⁷ s a forráskritikai irodalom megállapításai alapján önálló fogalmazatúnak tarthatjuk őket, hiszen szövegpárhuzamuk kizárólag a zwettli annalesből, a Leobeni Névtelentől és az Osztrák Krónikából ismert, ezek pedig későbbi keletkezési idejükből adódóan biztosan nem forrásai,

²³⁰ ANN. GOTWICENSES 601–603.

²³¹ KOCH, H.: In: LMA IV. 2021.

²³² WATTENBACH, W[ILHELMUS]: In: CONT. SANCRCENSES 626.

²³³ Skót monostornak (*Schottenstift*, *Schottenkloster*) az olyan szerzetesházakat nevezik a nyugati kereszténység területén, amelyek még a 11–12. században sem vették fel a bencés regulát, s így gyakorlatilag a szabályozatlan szerzetesség legkésőbbi válfaját képviselték a kontinensnek a római egyház befolyása alatt álló részén; közösségeiket 1215-ben a IV. lateráni zsinat végül a bencés rendhez sorolta. Az elnevezés arra utal, hogy a monachizmus e fajtáját eredetileg a brit szigetekről érkezett vándor szerzetesek terjesztették el Európában (FLACHENECKER, H[ELMUT]: In: LMA. VII. 1543., 1544.).

²³⁴ KLEBEL 1928. 49–50.; LHOTSKY 1963. 182–183.; SOMMERLECHNER 1999. 578.

²³⁵ REDLICH 1882. 505.

²³⁶ WATTENBACH, W[ILHELMUS]: In: MGH. SS. (9) 605–606.; 626.

²³⁷ CONT. SANCRCENSES 628., 637–638.

hanem ellenkezőleg: kivonatolói voltak a Heiligenkreuzi Évkönyv anyagának.²³⁸ A kútfőnkben megőrződött részletes beszámoló nemcsak az 1234-i és 1235-i magyar támadásokról ejt szót, hanem arról is, hogy az előbbi évben a magyar és a cseh király is jelen volt Henrik meissenai őrgrof és II. (Harcias) Frigyes testvére, Konstancia esküvőjén, ill. hogy a magyarok 1235-i előrenyomulását csak a Duna példátlan kiáradása akasztotta meg Alsó-Ausztriában.

1.1.7. Hainburgi Henrik (Henricus de Heimburg): A csehek krónikája (Chronica Bohemorum – G. II. 2731.)

Szerzőnk maga árulja el munkája bevezetőjében, hogy 1242-ben született a Magyarországra vezető utat őrző alsó-ausztriai határvár melletti településen; a 13. század „pártosodó” osztrák történetírásának jellegzetes alkotója,²³⁹ aki II. (Přemysl) Ottokár cseh királyt látta volna legszívesebben az Osztrák Hercegség élén. Életének nagyobb részét a szintén alsó-ausztriai Gmündben töltötte; 1300 után halt meg.²⁴⁰ 861-től 1300-ig haladó művét Lhotsky azért sorolja az osztrák annalsztika körébe, mert rendkívül szoros párhuzamokat mutat a Heiligenkreuzi Évkönyv anyagával;²⁴¹ Hainburgi Henrik ezen kívül 1125 előtti részeiben Prágai Kozma krónikáját, a továbbiakban pedig elsősorban és a bécsi évkönyveket – a skót monostor és a domonkosok annalesét – kivonatolja; önálló szöveget csupán az 1271–1282 közötti évekről közöl, az viszont elsőrendű forrást jelent II. Ottokár és Habsburg Rudolf harcára.²⁴² Egyetlen fennmaradt kézírata a 16. század elejéről való.²⁴³

Témánkra vonatkozó részletei: 1215-nél (tehát hibás dátummal) Gertrúd királyné halálának említése, 1217-nél pedig egymondatos közlés arról, hogy II. András király és VI. Lipót herceg útnak indult a Szentföldre.²⁴⁴ E passzusok rövidsége nem tesz lehetővé külön szövegfilológiai elemzést: Hainburgi Henrik témánkba vágó adatainak forrásai az alsó-ausztriai annalsztikán belül meghatározhatatlanok.

²³⁸ KLEBEL 1928. 45., 93–95.; LHOTSKY 1963. 183., 189., 202., 292.; SOMMERLEICHER 1999. 578.

²³⁹ VÖ. KERSKEN 1995. 757.

²⁴⁰ KLEBEL 1928. 118–119.; RF. V. 426.

²⁴¹ LHOTSKY 1963. 184.

²⁴² KLEBEL 1928. 118–119.; LHOTSKY 1963. 184.; SEIBT, FERDINAND: Die böhmische Nachbarschaft in der österreichischen Historiographie des 13. und 14. Jahrhunderts. In: *Zeitschrift für Ostforschung* 14 (1965) 1–26., különösen 15–16.

²⁴³ WATTENBACH, WILHELMUS: In: HEINRICUS DE HEIMBURG 711.

²⁴⁴ HEINRICUS DE HEIMBURG 714.

1.1.8. A Klosterneuburgi Évkönyv 2. és 3. folytatása (Annales Claustroneoburgenses, Continuationes Claustroneoburgenses II et III – G. I. 1753., 1754.)

Az alsó-ausztriai Klosterneuburgban III. (Szent) Lipót osztrák ögróf alapított ágostonos rendházat 1114-ben.²⁴⁵ Az itt keletkezett évkönyv teljes anyagát a kutatás hat, egymástól jól elkülöníthető fázisra bontja: az 1075–1139 közötti eseményekre vonatkozó bejegyzések alkotják az alapszöveget, amelyet a szakirodalom önmagában is a Klosterneuburgi Évkönyv 1. folytatásának nevez (s amely szinte szó szerint átveszi a melki annales anyagát).²⁴⁶ 2. folytatásként eképp az a legkorábbi tényleges continuatio ismeretes, amely ezen felül az 1142–1224 közötti történeteket tárgyalja, tekintélyes mennyiségű önálló részlettel bővítve az eredeti szövegállományt; e 2. folytatásnak két kézirati hagyománya létezik, amelyek azonban többnyire csupán megfogalmazásukban térnek el, tartalmuk csaknem teljes mértékben megegyezik: a rövidebb, talán kivonatolt változat a 13. századi ún. Skót Kódexben (*Codex Scotorum*) maradt fenn Bécsben; a bővebben három, szintén 13. századi kötet őrizte meg napjainkig.²⁴⁷ A 3. folytatás hasonlóképpen 1142-vel kezdődik, s 1224-ig tulajdonképpen a 2. continuatio B-jeli szöveghagyományának anyagát veszi át, hogy aztán 1233-ig terjedőleg a Heiligenkreuzi Évkönyv anyagából vett kiegészítéseket fűzzön hozzá.²⁴⁸ A további három folytatás az 1267–1288, az 1307–1455 és az 1324–1383 közötti évekkel foglalkozik.²⁴⁹ Fennmaradt kézirata 14. századi.²⁵⁰

A 2. continuatio témákra vonatkozó bejegyzései részint Imre és András trónviszályára, részint András és VI. Lipót osztrák herceg keresztes hadjáratára vonatkoznak:²⁵¹ különös érdekességgel bír köztük a dolgozatunk korábbi fejezetében már tárgyalt, 1203-i adat, mely szerint Imre nem a Spalatói Tamás által leírt, színpadias módon ejtette foglyul öccsét Varasd mellett, hanem egyszerűen törbe csalta. 1205-nél – vagyis hibás dátum alatt – olvashatunk Imre király haláláról:²⁵² a részlet forrása nézetünk szerint valószínűleg VI. Lipót hercegnek Sváb Fülöp német királyhoz intézett, 1205-ben kelt, s csupán Signai Boncompagnus formuláskönyvében megőrződött levele, amelyben az osztrák

²⁴⁵ RÖHRIG, F[LORIDUS]: In: LMA V. 1225–1226.

²⁴⁶ REDLICH 1885. 502.; KLEBEL 1928. 90–92.; LHOTSKY 1963. 189.; SCHMALE 1975. 163–167.; WATTENBACH–SCHMALE I. 216–222.

²⁴⁷ WATTENBACH, W[ILHELMUS]: In: CONT. CLAUSTRONB. II. 613–614.; KLEBEL 1928. 95.; LHOTSKY 1963. 189.; SCHMALE 1975. 167–185.; SOMMERLECHNER 1999. 577–578.

²⁴⁸ KLEBEL 1928. 93–94.; LHOTSKY 1963. 189.; SOMMERLECHNER 1999. 578.

²⁴⁹ RF. II. 262–263.

²⁵⁰ WATTENBACH, W[ILHELMUS]: In: CONT. CLAUSTRONB. III. 628.

²⁵¹ CONT. CLAUSTRONB. II. 620–624.

²⁵² CONT. CLAUSTRONB. II. 621.

tartomány feje felpanaszolja, hogy II. András annak ellenére sem szűnik meg zaklatni őt és az udvarában tartózkodó Konstanciát, Imre özvegyét, hogy a trónviszály idején mindenben támogatta őt.²⁵³ Ez a levél ugyanis az előzmények között, évszám nélkül valóban említi Imre elhunytát, amiből a kompilátor könnyen arra következtethetett, hogy ez is 1205-ben történt. A két szöveget elsősorban természetesen nem a banális dátumhiba, hanem két, ennél súlyosabb tartalmi egyezés kapcsolja össze: egyfelől mindkettő úgy tudja, hogy Imre pontosan egy esztendővel András bebörtönzése után, mintegy *divina ultione* halt meg; másfelől mindkettőben nyomatékkal szerepel az a motívum, hogy András az ország előkelőinek (*principum*) akaratából lett királlyá – ennek hangsúlyozására alighanem azért volt szükség, mert Magyarországnak már volt legitim uralkodója: a kis III. László. Végül az 1223-hoz tett adat, amely szerint II. András ismételten felvette volna a keresztet, nézetünk szerint – mint arra dolgozatunk eseménytörténeti fejezetében kitértünk – dátumtévesztés folytán került ide, az esemény valójában 1213-ban történhetett.²⁵⁴

A 3. folytatás ezek után csupán két további részlettel bővíti témánkra vonatkozólag a klosterneuburgi évkönyvcsalád korpuszát.²⁵⁵ 1227-nél beszámol arról, hogy II. András hadat vezetett Oroszországba (*Ruscia* – nyilván Halicsot kell értenünk alatta), ám ott súlyos vereséget szenvedett: ez az egyetlen eset, amikor egykorú nyugati kútfőben olvashatunk korszakunk magyar külpolitikájának keleti eseményeiről; azonban a közlés forrását sajnos annak ellenére sem sikerült feltárnunk, hogy földrajzi okoknál fogva nyilvánvalóan nem első kézből való adatról van szó. A témánkba vágó másik bejegyzés tartalma jóval kevésbé különleges, hagyományozódása azonban annál problematikusabb. A II. András és II. (Harcias) Frigyes 1233-i konfliktusát tárgyaló részlet ugyanis még a korabeli osztrák-magyar kapcsolatok hektikus alakulását figyelembe véve is nehezen hihető históriát tár elénk, amely szerint a magyar király október végén vagy november elején támadást intézett Ausztria ellen, s annak egy részét teljesen elpusztította (jóllehet alighanem igen kis részét, mivel a Klosterneuburgi Évkönyv – és még több más forrásunk – szerint az offenzíva a Lajta bal partján álló Höflein-nél fulladt ki), az osztrákok ellenben felégették Dévényt; ezt követően a magyar uralkodó kérésére a felek békét kötöttek – majd a klosterneuburgi annales szerint a békekötés után, miközben előbb az osztrák herceg vendégeskedett a magyar udvarban, majd II. András Bécsűhelyen, a magyarok még 1233-ban a stájer végeket pusztították. Ne feledjük: a Höfleinig hatoló hadjárat is legkorábban október végén

²⁵³ SZOVÁK 2004. 505.

²⁵⁴ CONT. CLAUSTRONB. III. 636.

²⁵⁵ CONT. CLAUSTRONB. II. 623.; CONT. CLAUSTRONB. III. 636–637.

(*circa festum omnium sanctorum*) indult kútfőnk szerint. Ha ezt követően csak néhány hetet számítunk a háborúra és csupán néhány napot a békekötésre, akkor is szinte napokkal a béke után kellett volna indulnia a stájerországi hadjáratnak – már amennyiben hiszünk a klosterneuburgi annales közlésének. Szerencsére ezúttal is fennmaradt az a forrás, amelyből kútfőnk a vonatkozó adatsort meríthette: a Heiligenkreuzi Évkönyvben betű szerint ugyanaz szerepel az 1233. év magyar-osztrák háborúi kapcsán, csak éppen nem ugyanebben a sorrendben. A heiligenkreuzi annales szerint ugyanis a stájerországi támadás az ausztriaival párhuzamosan zajlott le, a békekötés tehát – e hihetőbbnek és főleg hitelesebbnek tűnő hagyomány szerint – ténylegesen lezárta a békétlenkedést,²⁵⁶ ha csak másfél évre is. A Klosterneuburgi Évkönyv 3. folytatásában megőrződött híradásnak így legfeljebb szövegfilológiai értéke lehet, az eseménytörténeti rekonstrukcióhoz – mivel forrásának szövegét zavaróan torz változatban őrizte meg – nem használható.

1.1.9. Bécsi Domonkos Évkönyv (Annales / Continuatio Praedicatorum Vindobonensium – G. I. 426.)

Az 1226-ban alapított koldulórendi közösség annalése 1025-től 1283-ig halad, szerzői ismeretlenek, keletkezésének valószínű időpontja a 13. század vége.²⁵⁷ Szövege igen kevésbé önálló, legfontosabb forrásai: a Melki Évkönyv, a klosterneuburgi annales 1. és 2. folytatása, ill. a heiligenkreuzi évkönyvcsalád és a bécsi skót monostor évkönyvének 1225–1233 közötti anyaga – azonban eredeti kútfői azonosítását nagyban megnehezíti, hogy közléseiket forrásunk gyakran lerövidítve, átfogalmazva veszi át.²⁵⁸ Az osztrák évkönyvirodalom bécsi csoportjának tagja.²⁵⁹ Legkorábbi kézírata a 13. század végéről való.²⁶⁰

Témánkhoz vonható közlései két eseményt érintenek: Gertrúd királyné megöletését és az 1233-i magyar–osztrák háborút. II. András feleségének erőszakos haláláról kútfőnk a 13. század végi forrásokban mind nagyobb tért hódító história rövidített változatát közli,

²⁵⁶ CONT. SANCRUCENSIS I. 628.

²⁵⁷ KLEBEL 1928. 111.; LHOTSKY 1963. 193.; ÜBLEIN 1982. 96.

²⁵⁸ WATTENBACH, WILHELMUS: In: CONT. PRAEDIACTORUM 725. – Jens Enikel *Fürstenbuchjának* anyagával mutatkozó egyezéseit Lhotsky nyomán a kutatás immár nem direkt sztemmatikai kapcsolatnak tulajdonítja, hanem annak, hogy mind a domonkos évkönyv, mind Eniker a skót monostor annalesét használta (LHOTSKY 1963. 193.; SOMMERLECHNER 1999. 578.).

²⁵⁹ LHOTSKY 1963. 193–194.

²⁶⁰ WATTENBACH, WILHELMUS: In: CONT. PRAEDIACTORUM 725.

amely szerint a merénylet oka a Bánk nevezetű előkelő feleségén a királyné közreműködésével esett gyalázat.²⁶¹ Forrásai között nézetünk szerint bizonyosan szerepelnie kellett a Ritmosos Krónikának, amelynek szövege közvetlenül hathatott a Domonkos Évkönyv szóbanforgó részletére: a helyhatározói értelemben használt *campestri tentorio* kifejezés ugyanis – prózai szövegben elvileg szabálytalan módon – előljárószó nélküli pusztá ablativusban áll a domonkos annalesben is, akárcsak a Ritmosos Krónikában, ahol az ilyesfajta megoldás részint műfajstiliztikailag, részint *metri causa* is tökéletesen elfogadott. Ugyanakkor az is bizonyos, hogy az ismeretlen kompilátor más forrásokból is merített, nemcsak a *Chronicon rhythmicum* anyagából: az utóbbi helyen ugyanis sem a merénylet dátuma nem szerepel, sem Bánk németes neve (*qui Theutonice Prenger vocatur*), sem pedig az az adat, hogy a királyné buja természetű fivéréből utóbb pátriárka lett – bár ez utóbbi részlet a Domonkos Évkönyvben is anakronizmus, lévén hogy Berthold csak 1218-ban került az aquileiai patriarchátus élére. A többletként felsorolt három adat közül a merénylet napi dátumának ismerete talán valamelyik alsó-ausztriai halottaskönyv adatára mehet vissza; a többivel kapcsolatban viszont sajnos semmilyen párhuzammal nem rendelkezünk.

Ami kútfőnk témánkra vonatkozó másik adatsorát illeti: II. András és II. (Harcias) Frigyes 1233-i konfliktusának történetét a Bécsi Domonkos Évkönyv sokkal mértéktartóbb színekkel ecseteli, mint a Heiligenkreuzi Évkönyv többi sztemmatikai leszármazottja: pusztán annyit említ, hogy hadseregek felvonultak a Lajta mentén, majd a két uralkodó békét kötött.²⁶² Tekintetbe véve, hogy az *Annales Sancrucenses* saját szövegén belül meglehetősen furcsa ellentmondásba keveredve előbb Ausztria egy részének elpusztításáról ír, majd leszögezi, hogy a magyarok egy tapodtat sem mentek tovább a Lajta melletti Höfleinnél, valószínűleg a domonkos évkönyv híradása a tükrözi hívebben az osztrák hadszíntéren zajló háború méreteit. Kútfőnk a stájer végeken ezzel párhuzamosan zajló csatározásokról – a Heiligenkreuzi Évkönyv hagyományával ellentétben – nem tud.

1.1.10. Osztrák Ritmosos Krónika (*Chronicon rhythmicum Austriacum* – G. I. 1483.)

Forrásunk a klosterneuburgi ágostonos rendházban keletkezett 1270 körül.²⁶³ Megalkotóját – mivel a 13. század első felének magyarországi eseményeiben meglepően tájékozottnak

²⁶¹ CONT. PRAEDIACTORUM 726.

²⁶² CONT. PRAEDIACTORUM 727.

²⁶³ LHOTSKY 1963. 190.

mutatkozik – a kutatás magyar származású kanonoknak tartja, akinek több költői mű szerzőségét is tulajdonítják, s aki mintáiból ítélve valószínűleg igen iskolázott személy lehetett, egykor talán a párizsi egyetem diákja.²⁶⁴ Kútfnök 1152-től 1269-ig követi nyomon az eseményeket, szabályos metrumban kivonatolva a Heiligenkreuzi és a Klosterneuburgi Évkönyvet;²⁶⁵ a 13. századi magyar vonatkozásokat illetően azonban – mint említettük – jó néhány helyen lényegesen részletesebb tudósítást közöl, mint forrásai. Legkorábbi kéziratai 14. századiak.²⁶⁶

Az Osztrák Ritmusos Krónika korszakunk magyar vonatkozású eseményei közül először is Imre és András belviszályáról szól. A szűkszavú elbeszélés külhoni forrás esetében szokatlan pártosságot mutat: „Magyarországon III. Béla uralkodik, dicsőséget és győzelmeket halmoz övéi javára, majd a végzet parancsára hirtelen meghal. Elsősülött fia összekülönbözvén testvéröccsével legyőzi és kisémmizi azt örökségéből. Nem is csoda, ha tekintetbe veszed az írást, amely tanúsítja: nem állhatta Romulus Remust, hanem megöli. Így először is felújul a háború Zaráért. A fivért elűzik a hatalmas országból: András Ausztriába ment. Az ország trónján Imre egymaga tündököl, majd miután eltávozik, az atyai törvény szerint – mert inog az ország – a magyarok újra felkeresik a túlélőt [Andrást], és örvendezvén visszahívják Ausztriából, és illő helyére helyezik.”²⁶⁷ A fenti részlet nem kevesebbet állít, mint hogy a belháború Imre hibájából robbant ki; burkoltan pedig még arra is célzást tesz, hogy III. Béla tulajdonképpen két fiára közösen hagyta volna az országot – hiszen különben miért lenne érdekes az, hogy András távoztával „az ország trónján Imre egymaga tündököl”?

Az elképesztően pártos história aligha lehet teljes egészében a tatárjárás után, Alsó-Ausztriában alkotó személy koholmánya. Ezt egyfelől a nagy időbeli távolság miatt nehéz elképzelni: ha ugyanis elfogadjuk Lhotskynak a Ritmusos Krónika keletkezési idejére vonatkozó, fentebb idézett megállapítását, amely szerint kútfnököt 1270 körül jegyezhettk le, akkor a szerzőnek legfeljebb II. András uralkodásának utolsó szakaszával kapcsolatban lehettek személyes élményei, a 12. század végén kirobbant trónviszályról aligha. Másfelől

²⁶⁴ MÖSER-MERSKY 1965. 21—23.

²⁶⁵ KLEBEL 1928. 52.; LHOTSKY 1963. 190—191.; MÖSER-MERSKY 1965. 19—21.; WATTENBACH—SCHMALE I. 222.; VL. I. 1256—1258.; SOMMERLECHNER 1999. 579—580.

²⁶⁶ WATTENBACH, WILHELMUS: In: CHR. RHYTHMICUM 349.; LHOTSKY 1963. 190—191.

²⁶⁷ „*Bela per Ungariam tertio regnante, / laudes ac victorias suis cumulante, / tandem fato concite sibi demandante / moritur, et filio primo discordante / cum germano vincitur et exheredatur. / Nec mirum si religas scriptum quod testatur: / non est passus Romulus Remum, sed necatur. / Sic pro Zara prinitus bellum innovatur, / a regno latissimo frater effugatur. / Andreas ivit ad Austriam Henrico micante / solo regni solio, eoque migrante / patris lege, denuo regno titubante / Ungari superstitem querunt et gaudenter / revocant ab Austria locantue decenter.*” (CHR. RHYTHMICUM 354.)

annak is nehéz okát adni, mi indíthatott volna 1270 körül, Alsó-Ausztriában akár egy magyar származású szerzőt is arra, hogy a hét évtizeddel korábbi eseményekről tendenciózusan torz beszámolót készítsen. Mindezekkel szemben lehetséges viszont, hogy az Osztrák Ritmusos Krónika szerzője ismerte a magyar gestaszerkesztmény 1213 után keletkezett fázisát. Mint azt Kristó Gyula bebizonyította, Gertrúd halála után, de legkésőbb 1240 táján készülnie kellett egy olyan redakciónak, amely II. András gyűlölt feleségének vélt vagy valós negatív jellemvonásait Szent István hitvesére, Gizellára ruházta (mivel a meggyilkolt királyné férje, majd fia uralkodása idején nyilvánvalóan nem lehetett sötétlelkű intrikusként ábrázolni Gertrúdot).²⁶⁸ Nem tartjuk elképzelhetetlennek – bár természetesen bizonyítani sem lehetséges –, hogy a gestaszerkesztmény ezen feltételezett 13. század eleji redakciója tartalmazta a trónviszály történetének súlyosan pártos leírását is: ez rögtön megmagyarázná a narrativum tökéletes elfogultságát András oldalán.

Még egyszer hangsúlyozzuk, hogy fenti hipotézisünket magunk is csupán lehetséges feltételezésként, nem pedig bizonyossággként fogalmaztuk meg. Kétségtelen ellenérvként merülhet fel vele szemben mindenekelőtt az, hogy a gestaszerkesztmény ránk maradt szövegállományában a trónviszályról egy árva szó sem olvasható. Ezzel kapcsolatban viszont Kézai művének példájára hivatkozhatunk: a vitán felül pártos, uralkodói megrendelésre készült, IV. László apológiáját zengő²⁶⁹ alkotás elsősorban szintén a gestaszerkesztmény anyagára épült,²⁷⁰ annak későbbi redakciói mégsem vették át Kézai munkájának minden részletét, mint ahogy Kézai ránk maradt krónikája is számos helyen csak kivonatolta a magyar gesta Ákos mesternek tulajdonított, megelőző fázisát. Ennek analógiájára nem zárható ki, hogy amennyiben valóban keletkezett egy gesta II. András környezetében, akkor annak csak egyes részletei – pl. a király szentföldi kalandjára vonatkozó fejezet – kerültek át a krónikakompozíció későbbi anyagába.

A Gertrúd elleni merénnyel kapcsolatban – mint arra dolgozatunk tematikus fejezetében már kitértünk – szerzőnk alighanem hazai értesüléseit használta fel: kütfönkben őrződött meg ugyanis a legkorábbi ismert változata a történet azon variánsának, amely szerint II. András hitvesét egy Bánk nevezetű magyar előkelő ölte meg tulajdon sátrában, mert úgy vélte, hogy a királyné cinkosként segítette a Bánk feleségét megbecstelenítő

²⁶⁸ KRISTÓ 2000. 93—97.; KRISTÓ 2002. 65—66.

²⁶⁹ GERICS JÓZSEF: Adalékok a Kézai Krónika problémáinak megoldásához. In: *Annales Universitatis Scientiarum de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica* 1 (1957) 106—134., különösen 122.; SZÜCS JENŐ: Társadalomelmélet, politikai teória és történelemszemlélet Kézai Gesta Hungarorumában (A nacionalizmus középkori genezisének elméleti alapjai). In: *Századok* 107 (1973) 569—643., 823—878.; Uő.: VESZPRÉMY 1999. 157—158.; KRISTÓ 2002. 76—77.

²⁷⁰ DOMANOVSKY, ALEXANDER: In: SRH. I. 133., VESZPRÉMY 1999. 158—159., KRISTÓ 2002. 74.

Berthold kalocsai érseket.²⁷¹ Elképzelhetetlen, hogy ez a história II. András vagy akár IV. Béla uralkodása alatt bármilyen formában megjelenjék az udvari történetírás jellegzetes műfaját képviselő magyar gestában: forrása viszont így homályban marad.

1.1.11. Jens Enikel: Fejedelmek könyve (Fürstenbuch – G. II. 3168.)

Szerzőnk valószínűleg az 1230-as években született, és 1302 körül halt meg; bécsi polgár volt – más vélekedések szerint bíró²⁷² –, aki két, versben elbeszélt, német nyelvű történeti művet hagyott hátra: most tárgyalt forrásunkon kívül egy világkrónikát, amely a teremtéstől II. Frigyes császár koráig tárgyalja az emberiség történetét. Meglepő, de korszakunkra vonatkozólag Enikel egyetlen magyar vonatkozású passzusa nem ez utóbbiban, hanem az osztrák (és azon belül kiemelten a bécsi) történelemmel foglalkozó, 4259 soros *Fürstenbuch*-ban maradt fenn, amelynek tartalma elsősorban a Bécsi Domonkos Évkönyvvel (emellett pedig a melki és a heiligenkreuzi annalesszel) mutat rokonságot.²⁷³ Legkorábbi kézirata 14. századi.²⁷⁴

Művének magyar vonatkozású részlete II. (Harcias) Frigyes osztrák herceg és a magyar, ill. a cseh király 1235-i háborúját beszéli el meglehetősen nagy terjedelemben, 36 sorban.²⁷⁵ Történeti többletet azonban nem nyújt a bécsi domonkos monostor évkönyvéhez képest.

1.1.12. Salzburgi Évkönyv (Annales Salisburgenses, Chronicon Salisburgense – G. I. 1490.)

A salzburgi főszékeskáptalan tagjai által vezetett annales alapszövege Krisztus születésétől 1286-ig halad: legfontosabb forrásai a 12. század közepéig a korai salzburgi történetírás

²⁷¹ CHR. RHYTHMICUM 354—355.

²⁷² VF. II. 565—569.; CSENDES, P[ETER]: LMA. III. 2012—2013.; bírónak Otto Brunner véli, aki az Enikelnél fennmaradt egyetlen önéletrajzi megjegyzést – hogy ti. szerzőnk magát „rechter Wiener”-nek mondja – a korábbi, szentimentális értelmezéssel („derék bécsi”) szakítva, a dialektikus sajátosságokat is figyelembe véve „Richter Wien(e)s” értelemben magyarázta (*Das Wiener Bürgertum in Jens Enikels Fürstenbuch*. In: MIOG 58 [1950] 550—574., különösen 550.)

²⁷³ STRAUCH, PHILIPP: In: JENS ENIKEL: FÜRSTENBUCH LXIII—LXV.; KLEBEL 1928. 108.; LHOTSKY 1963. 192—193., 269—271.; SOMMERLECHNER 1999. 578.

²⁷⁴ STRAUCH, PHILIPP: In: JENS ENIKEL: FÜRSTENBUCH LX.

²⁷⁵ JENS ENIKEL: FÜRSTENBUCH 639—640.

alkotásai és a Melki Évkönyv, 1139-től kezdődően azonban önálló fogalmazatra vált, s csak helyenként veszi át más osztrák források, továbbá (a 13. század elejétől) észak-italiai, főképp aquileiai és velencei kútfők anyagát.²⁷⁶ Valószínűleg létezett egy 1186-nál záródó, mára elveszett, korai redakciója is: ez hatott az Admonti Évkönyv szövegére.²⁷⁷ Három folytatása ismert: ezek közül az elsőt a szakirodalom Polhaimi Wiechard kanonok (későbbi salzburgi érsek) 1307—1310 között keletkezett művének tartja, a második (amely 1327-ig megy el) és a harmadik (az 1375—1398 közötti évekre vonatkozó adatokkal) szerzője az ismeretlen.²⁷⁸ Az osztrák annalsztika alpesi csoportjába tartozik: a legszorosabb sztemmatikai kapcsolat az Admonti és a Garsteni Évkönyvhöz fűzik, bajor területen pedig Altaichi Hermann annaleséhez.²⁷⁹ Legkorábbi kézirata a 13—14. század fordulójáról maradt ránk.²⁸⁰

Témánkhoz vonható részleteinek korábbi ősforrása vagy egykorú párhuzama nem ismert: valószínűleg önálló értesülésre mennek vissza.²⁸¹ A Gertrúd királyné elleni merényletről szóló híradást dolgozatunk megfelelő fejezetében részletesebben is elemeztük: ehelyütt csak annak rögzítésére szorítkozunk, hogy a királynégilyilkosságot a magyarországi németgyűlölettel indokló hagyomány legkorábbi ismert darabjával van dolgunk, amely fennmaradt formájában ráadásul az esztergomi érsek kétértelmű leveléről szóló anekdotát is tartalmazza; az utóbbi részlet – mint azt a maga helyén szintén kifejtettük már – valószínűleg másodlagosan került a merényletről szóló feljegyzés anyagába. 1218-nál Berthold kalocsai érsek áthelyezéséről értesülhetünk az aquileiai patriarchátus élére; 1233-nál és 1234-nél pedig szűkszavú feljegyzéseket olvashatunk az ekkoriban meglehetősen zaklatott osztrák-magyar viszony alakulásáról. Ez utóbbi részletek egészen biztosan torzult információt őriztek meg: egyfelől 1234-nél a Béla (!) nevű magyar király haláláról is

²⁷⁶ REDLICH 1882. 503.; FICHTEAU 1949. 406—411., különösen 408—409. – A legkorábbi (8—9. századi) salzburgi források hagyományozódására ld. NÓTÁRI TAMÁS: *A salzburgi historiográfia kezdetei*. Szeged, 2007. (Szegei Középkortörténeti Könyvtár 23.).

²⁷⁷ WATTENBACH, WILHELMUS: In: ANN. SALISBURGENSES 758.

²⁷⁸ KLEBEL 1928. 125—134.; LHOTSKY 1963. 197.; SCHMALE 1975. 360—363.

²⁷⁹ LHOTSKY 1963. 197.; BEIHAMMER 1998. 319—322. – Wilhelm Wattenbach még úgy vélte, hogy Altaichi Hermann 1273-nál záródó annalesé hatott a Salzburgi Évkönyv alapszövegének végső redakciójára (In: ANN. SALISBURGENSES 758.), Philipp Jaffé kutatási nyomán ma már azonban épp fordítva látjuk a két forrás sztemmatikai kapcsolatát (JAFFÉ, PHILIPPUS: In: MGH. SS [17] 358.; WICHERT 1876.; WATTENBACH—SCHMALE I. 182—183.).

²⁸⁰ WATTENBACH, WILHELMUS: In: ANN. SALISBURGENSES 758—759.

²⁸¹ ANN. SALISBURGENSES 780—781., 785—786. – Megjegyzendő, hogy Lhotsky a Salzburgi Évkönyvet egészében véve „1286-ig terjedő kompilációnak” minősíti (Lhotsky 1963. 197.), azonban lehetséges forrásairól egy árva szót sem szól. Az 1196—1235 közötti magyar történelemre vonatkozó részleteinek magunk kizárólag olyan szövegtani rokonait (Altaichi Hermann évkönyvét, ill. az Augsburgi Évkönyvet) ismerjük, amelyek a szakirodalom álláspontja szerint nem előzményei, hanem sztemmatikai leszármazottai a salzburgi annales anyagának.

tudósítanak, másfelől ebben az évben tudunkkal nem is volt semmiféle osztrák-magyar háború; ehelyütt tehát valószínűleg az 1235-i konfliktusról szóló híradás került az átszerkesztések során rossz évszámhoz.

1.1.13. Garsteni Évkönyv (Annales Garstenses, Chronicon Garstense, Continuatio Garstense – G. I. 1345., 1762.)²⁸²

Kútfőnk anyagát a felső-ausztriai Garsten bencés monostorában – amelyet 1082-ben még társaskáptalanként alapított II. Ottokár osztrák örgróf – állították össze a 12—13. század folyamán. Alapszövege 1180-ig terjed, s elsősorban a Melki, az Admonti és a Kremsmünsteri Évkönyvvel mutat rokonságot; folytatása az 1181—1257 közötti évekre tartalmaz anyagot, s valószínű forrásai között a salzburgi, az admonti, a melki és a heiligenkreuzi annalest, továbbá a Leobeni Névtelen krónikáját említi a szakirodalom.²⁸³ Az osztrák évkönyvek alpesi csoportjába tartozik.²⁸⁴ Legkorábbi kézirata a 14. század végéről maradt ránk.²⁸⁵

Témánk szempontjából érdekes adatai többnyire szoros szövegkapcsolatot mutatnak az admonti annalesszel. 1196—1213 között mindkét kútfőnk öt alkalommal említi magyar vonatkozású eseményt, ugyanazt az ötöt: 1196-nál III. Béla halálhírét, 1197-nél az Imre és András közötti belviszály kirobbanását, 1203-nál III. László megkoronázását (amelyre valójában egy esztendővel később került sor), 1204-nél Imre halálát, majd 1213-nál a Gertrúd elleni merényletet.²⁸⁶ A sok egyező részlet, továbbá a mindkét kútfő anyagában kimutatható dátumhiba III. László királlyá avatásával kapcsolatban egyértelműen tanúskodik a sztemmatikai kapcsolat mellett. Az Admonti Évkönyvben olvasható bejegyzések többnyire bővebbek, ami elvileg arra is utalhatna, hogy a garsteni annales magyar anyagában ez utóbbi forrást kivonatolta; csakhogy az admonti kútfő jelenlegi formájában egy olyan dátumhibát is tartalmaz (a Gertrúd elleni merényletet 1210-hez teszi),

²⁸² Gombosnál kétszer szerepel: előbb *Chronicon Garstense*, majd *Continuatio Garstensis* cím alatt; a magyar forráskiadót alighanem az tévesztette meg, hogy Rauch és Wattenbach más-más cím alatt jelentette meg a szöveget, ráadásul utóbbi a Melki Évkönyvből szó szerint átvett részeket, amelyek a 953—1139 közötti időszakra vonatkoznak, elhagyta (*Chronicon Garstense*. In: RSA [Rauch] I. 5—40.; CONT. GARSTENSIS).

²⁸³ WATTENBACH, WILHELMUS: In: CONT. GARSTENSIS 593—594.; SCHIFFMANN, KONRAD: Zur Garstener Geschichtsschreibung. In: MIOG 23 (1902) 290—313., különösen 303—306.; LHOTSKY 1963. 196.; WATTENBACH—SCHMALE I. 224—229.

²⁸⁴ LHOTSKY 1963. 196.; BEIHAMMER 1998. 272—275.

²⁸⁵ WATTENBACH, WILHELMUS: In: CONT. GARSTENSIS 594.

²⁸⁶ CONT. GARSTENSIS 595.; CONT. ADMUNTENSIS 579—580.

amely a Garsteni Évkönyv állományában nem mutatható ki. Legvalószínűbb tehát, hogy a két szöveg közös ősforrásból táplálkozik, amelynek anyagát az admonti annales esetleg további, elveszett feljegyzésekkel kontaminálta.

Az 1220-as évektől a garsteni annales anyaga elvágig az admontitól, s 1225-nél sehol másutt nem szereplő adatot közöl arról, hogy II. András és I. Lajos bajor herceg állítólag összeesküvést szőtt VI. Lipót ellen.²⁸⁷ Tény, hogy 1223 ősze óta – amikor Béla ifjabb király a pápa parancsára, apja akaratával szembeszegülve újra magához fogadta feleségét, Laszkarisz Máriát, s II. András haragja elől Ausztriában keresett menedéket – a korábban sem éppen feszültségmentes osztrák-magyar viszony mélypontra jutott.²⁸⁸ Nem világos ugyanakkor, mire céloz kútfőnk, amikor *coniuratió*t említ: arról ugyanis nincs tudomásunk, hogy akár hadjáratra, akár csak merényletre sor került volna az osztrák herceg ellen. Valószínűbb, hogy a Garsteni Évkönyv párhuzamok híján meg nem erősíthető, valószínűtlennek tűnő adata egyszerű tévedés. Végül 1235-nél arról olvashatunk forrásunkban, hogy 1235-ben a magyar király – a csehekkel szövetségben – támadást intézett Ausztria ellen, de különösebb hadi sikereket nem ért el: ennek a tudósításnak az előzővel ellentétben igazolható a hitele, hiszen az eseményt a Zwettli és a Heiligenkreuzi Évkönyv, ill. a Leobeni Névtelen krónikája is említi.²⁸⁹

1.1.14. Admonti Évkönyv (Annales Admuntenses, Chronicon Admuntense, Continuatio Admuntensis – G. I. 1718.).

A stájerországi Admont 1074-ben alapított bencés monostorában a 12. század első felében lejegyzett annales alapszövege a Melki Évkönyv anyagának kevésbé önálló kivonata, s 1139-ig ível.²⁹⁰ Szerkezetében és nyelvezetében is egyértelműen elkülönül ettől az 1. folytatás, amely az 1140–1257 közötti évekre vonatkozólag tartalmaz adatokat.²⁹¹ Forrásai közt első helyen a Salzburgi Évkönyv korai, 1186-tal záródó, mára elveszett redakciós fázisát kell említenünk – a mondott évig ugyanis kútfőnk szövege gyakorlatilag szó szerint megegyezik az érseki város fennmaradt, 14. századi annalesének és Altaichi Hermann

²⁸⁷ CONT. GARSTENSIS 595.

²⁸⁸ PAULER 1899. II. 88.

²⁸⁹ CONT. GARSTENSIS 595.; CONT. ZWETLENSIS 978.; CONT. SANCURCENSIS II. 638., ANONYMUS LEOBENSIS 812.

²⁹⁰ WATTENBACH, WILHELMUS: In: MGH. SS. (9) 569.

²⁹¹ WATTENBACH, WILHELMUS: In: CONT. ADMUNTENSIS 580., KLEBEL 1928. 135–137.

szintén a Salzburgi Évkönyv családjához kapcsolható művének anyagával; a későbbiekben viszont a tagadhatatlan párhuzamok ellenére is mind több eltérés mutatkozik az admonti annales és a Salzburgi hagyomány között –; az 1213–1225 közötti esztendőkre pedig kútfontk legjelentősebb forrása a klosterneuburgi évkönyvcsalád.²⁹² Az osztrák annalsztika alpesi csoportjába tartozik.²⁹³ Összesen négy kéziratban maradt fenn: ezek két eltérő szöveghagyományt képviselnek, s valószínűleg két különböző redakciós fázis anyagát őrizték meg – az A-jelű kódex anyaga ugyanis 1197-nél, ill. 1207-nél záródik, s csupán a B-jelű hagyomány megy el 1257-ig.²⁹⁴

Témánkba vágó magyar adatai – mint azt fentebb kifejtettük – nézetünk szerint közös forrásra vezethetők vissza a Garsteni Évkönyv anyagával. Kútfontk először is lakonikus tömörséggel rögzíti III. Béla halálát és Imre trónraléptét 1196-ban, azután azt a tényt, hogy a Keresztesnek mondott András 1197-ben fellázadt fivére, az új király ellen. A néhány szavas, nem túlságosan izgalmas híradások semmit sem tesznek hozzá ahhoz, amit más kútfontkból amúgy is tudunk, így talán azt sem nagyon bánjuk, hogy forrásuk – rövidségük folytán – felderíthetetlen. Ezt követően valamivel terjedelmesebb híradást olvashatunk az 1203. évnél arról, hogy Imre megkoronáztatta László nevű, alig háromesztendő kisfiát (ami valójában 1204-ben történt), ill. hogy bebörtönözte öccsét az esztergomi várban. Sajnos ennek a passzusnak csupán egy szövegpárhuzama ismert: a *Fundationes monasteriorum Bavariae* c. 14. századi kompilációból,²⁹⁵ amely viszont keletkezési idejéből adódóan nyilvánvalóan nem forrása, hanem szemmatikai leszármazottja kútfontk anyagának. Az 1204-nél olvasható feljegyzéssel kapcsolatban – amely Imre halálát és András kiszabadulását, majd uralomra jutását adja hírül – dolgozatunknak a Melki Évkönyvről szóló fejezetben már jeleztük: nézetünk szerint közös ősforrásra megy vissza a garsteni, a Lambach és a klosterneuburgi annalesok vonatkozó részletével, de távolabbi kapcsolatba hozható a melki folytatással is. 1205-nél Imre király özvegyének és fiának meneküléséről olvashatunk, ill. III. László haláláról: kútfontk azt is megjegyzi, hogy az elhunyt gyermek-király holttestét a győri (*Rabensis*) püspök kísérte vissza Magyarországra, s Székesfehérvárott temették el. 1210-nél szerepel a Gertrúd elleni merénylet; az egyébként dátumhibával bevezetett részlet más forrásainkhoz képest annyi többletet kínál, hogy megemlíti: a gyilkosság idején VI. Lipót is a magyar királyné környezetében tartózkodott, s alig tudott elmenekülni a támadók elől. Az Admonti Évkönyv az egyetlen forrásunk,

²⁹² WATTENBACH, WILHELMUS: In: CONT. ADMUNTENSIS 580.

²⁹³ LHOTSKY 1963. 195–196.; BEIHAMMER 1998 255–267.

²⁹⁴ WATTENBACH, WILHELMUS: In: CONT. ADMUNTENSIS 579–580.

²⁹⁵ FUND. BAVARIAE 335.

amelyben az osztrák hercegre vonatkozó részlet is szerepel, s hogy a zavaró évtévesztés ellenére hiteles adatról van szó, azt jól mutatja: kútfőnk szerint Lipót azután látogatott el Magyarországra, hogy megelőzőleg Hispániában harcolt a muszlimok ellen – márpedig erre a hadjáratra tudhatólag 1212-ben került sor,²⁹⁶ tehát később, mint a királynégyilkosságnak az admonti hagyományban megőrződött éve, de korábban, mint a merénylet tényleges időpontja. Végül 1217-nél a magyar király és az osztrák herceg szentföldi hadi vállalkozásáról olvasható rövid híradás, 1234-nél pedig II. András jelenlétéről Henrik meissenai ögróf és Konstancia osztrák hercegnő stadlaui mennyegzőjén.²⁹⁷

1.1.15. Friesachi Évkönyv (Annales Frisacenses – G. I. 315.)

A stájerországi városban már 1217-ben domonkos kolostor létesült,²⁹⁸ ennek évkönyve alapszövegét tekintve az alapítás időpontjától 1300-ig halad, három ismert folytatása pedig 1328-ig, 1384-ig és 1492-ig. Első redakcióját kétséget kizáróan a bécsi domonkosok évkönyvéből kivonatolták a 14. század elején.²⁹⁹ Dolgozatunk szempontjából egyetlen bejegyzése érdekes: II. András és VI. Lipót 1217-i keresztes hadjáratának híre,³⁰⁰ amely szintén szó szerinti egyezést mutat az imént említett bécsi annalesszel.

1.1.16. Paltram Vatzó (Paltramus / Vatzó) krónikája (G. III. 4164.)

A szerző 1273–1304 között szerepel forrásainkban, mint Bécs város magisztrátusának tagja, a helyi Szent Miklós templom donátora. Krónikájában – amelyet a szakirodalom az osztrák kútfők bécsi csoportjához sorol³⁰¹ – 1301-ig követte nyomon az eseményeket; művét a 14. század közepén Nikolaus Vischel heiligenkreuzi ciszterci szerzetes folytatta.³⁰² Forrásai között a kutatás elsősorban a bécsi annalsztika korábbi alkotásait: a domonkosok

²⁹⁶ ZÖLLNER 1998. 60.

²⁹⁷ CONT. ADMUNTENSIS 587–588., 590–593.

²⁹⁸ DOPSCH, H[EINZ]: In: LMA. IV. 969–970.

²⁹⁹ REDLICH 1882. 527.; KLEBEL 1928. 111.; LHOTSKY 1963. 198–199.; UBLEIN 1982. 97.

³⁰⁰ Annales Frisacenses. Ed.: Weiland, Ludewicus. In: MGH. SS. (24) 65–67., különösen 65.

³⁰¹ LHOTSKY 1963. 192–193.

³⁰² WATTENBACH, WILHELM: Über eine bisher unbenützte Handschrift österreichischer Annalen. In: NA 7 (1882) 135–142., különösen 142.

és a skót monostor évkönyveit azonosította, ezenkívül a heiligenkreuzi és a klosterneuburgi hagyományt. Legkorábbi ránk maradt kézírata a 14. század végéről való.³⁰³

Az 1196—1235 közötti magyar történelemre vonatkozó adatait – mint látni fogjuk – döntő többségükben nem a fentebb felsorolt szövegekből merítette; sőt akad olyan részlet is, amelyről az osztrák kútfők közül kizárólag Paltram Vatzó krónikája tudósít, pedig a viszonylag nagy időbeli távolság okán semmiképp sem feltételezhető, hogy önálló értesülései lehettek volna a minket érdeklő korszakról. Témánkba vágó adatai közül első helyen egy rövid feljegyzés áll Imre és VI. Lipót 1200-i békekötéséről: ez még szó szerint egyezik a Klosterneuburgi Évkönyv 2. és 3. folytatásában ránk maradt anyaggal, tehát valószínűleg ez utóbbi helyről származik; s az 1217-i keresztes hadjárat sem olyan esemény, amelyről ne értesülhetett volna könnyedén a 13—14. század fordulóján alkotó krónikás, hiszen az osztrák herceg személyes részvétele miatt viszonylag részletesen szólnak róla korabeli ausztriai kútfőink. 1227-nél előbb II. András sikertelen halicsi hadjáratáról olvasható tudósítás, amelynek valószínű forrása megint csak a Klosterneuburgi Évkönyv 3. folytatása (mivel a Vatzó korában már meglévő nyugati feljegyzések közül kizárólag az alsó-ausztriai annales szól e háborúról); majd a kunországi térítés kezdetéről, s 10 ezer kun megtéréséről. Ez utóbbi részlet forrását meghatározni lehetetlen. Szövegpárhuzama nincs; magáról az eseményről Ausztriában összesen két további kútfő számol be: a Leobeni Névtelen műve és a *Chronicon Austriacum*, de mindkettő még későbbi, mint Vatzó krónikája; Troisfontaines-i Alberik munkájának esetleges osztrák recepciójáról pedig nem tud a szakirodalom, s nem is túlságosan valószínű. A leghihetőbbnek szerintünk az tűnik, hogy Paltram Vatzónak még rendelkezésére álltak a kunországi térítéssel egykorú ausztriai feljegyzések, amelyek azonban időközben elvesztek: miután a kunok keresztelésében érintett magyarországi domonkosok általában német területekről érkeztek, továbbá mivel szerzőnkről tudható, hogy szoros kapcsolatban állt a bécsi domonkosokkal, még az lehet a legvalószínűbb, hogy ez utóbbi szerzetesközösség hagyományában találhatta vonatkozó adatát Paltram Vatzó. Végül 1228-nál arról értesülhetünk, hogy a magyarok a stájer végeket pusztították: kútfőnket leszámítva ennek az adatnak a legkorábban keletkezett lelőhelye a Zwettli Évkönyv, amelynek azonban alapszövege töretlenül ível a 14. század közepéig. Két megoldás képzelhető el: vagy a zwettli annalesnek egy később tökéletesen átszerkesztett, korai variánsa lehetett Vatzó keze ügyében, vagy ezúttal is ismeretlen, elveszett forrással kell számolnunk. Kútfőnk

---

³⁰³ Lhotsky 1963. 192.

témánkhoz vonható adatai a későbbiekben az Osztrák Krónika és a Leobeni Névtelen művének egyformán 14. század közepének tűnő anyagába is átkerültek.³⁰⁴

1.1.17. Osztrák Krónika (Chronicon Austriacum, Historia Australis – G. I. 1215.).

A névtelen szerző tollából kelt, korábban csak a 15–16. század fordulóján élt augsburgi kanonok, Matthäus Marschall von Pappenheim kivonatában ismert kútfő 14. századi kéziratát a bécsűjhelyi jezsuiták könyvtárában fedezte fel az 1720-as évek elején Burkhard Gotthelf Struve. A forrás szórványos adatokat 852-től, rendszeres bejegyzéseket 973-tól tartalmaz, s 1327-tel záródik. Igen szoros szövegtani rokonságot mutat a Leobeni Névtelen krónikájával. Legkorábbi kézírata 14. századi.³⁰⁵

A *Chronicum Austriacum* tekintélyes mennyiségű adatot tartalmaz az 1196–1235 közötti magyar történelemről: 14 bejegyzést, s ezek között olyan is akad, amelynek anyaga kizárólag itt, ill. a Leobeni Névtelen ugyancsak 14. századi művében őrződött meg. Ez utóbbi krónika a minket érdeklő adatok közül tizenegyet az Osztrák Krónikáéval szó szerint azonos fogalmazatban közöl: a szoros filológiai rokonság nyilvánvaló, azonban azt is tisztáznunk kell, hogy melyik kútfő anyaga hathatott a másikra, ill. hogy elképzelhető-e valamely közös, azóta elveszett ősforrás használata. A két fennmaradt szöveg minket érdeklő részleteinek egybevetéséből annyi bizonyosan kiderül, hogy az Osztrák Krónika állománya kevésbé romlott: a Leobeni Névtelen ugyanis három alkalommal dátumhibát követ el olyan részleteknél, amely az Osztrák Krónikában még helyes évszám alatt szerepel: így III. Béla halálhírére 1195-re, Imre támadását Ausztria ellen 1198-ra, II. András távozását a szentföldi keresztesek közül pedig 1219-re keltezi.³⁰⁶ További, mindkét kútfő szövegében párhuzamosan, azonos dátummal szereplő események: az osztrákok és magyarok közötti 1200-i békekötés, András herceg 1203-i bebörtönzése, Imre király 1204-i halála (mindkét forrásban hibás, 1205-i évszám alatt), a kunországi térítés kezdetei 1227-ben, II. András halicsi háborúja ugyanebben az esztendőben, támadásai Ausztria ellen 1233-ban és 1235-ben, ill. megjelenése II. (Harcias) Frigyes húga, Konstancia és Fülöp meissenai őgróf esküvőjén 1234-ben.³⁰⁷ Ha mármost elfogadjuk is azt a feltételezést, hogy az Osztrák Krónika szövege hívebben őrizte meg az egyes adatokat, abból még nem következik, hogy a

³⁰⁴ PALTRAM VATZO 710–711.

³⁰⁵ LHÓTSKY 1963. 202.

³⁰⁶ CHR. AUSTRIACUM 228–229., 233.; ANONYMUS LEOBIENSIS 44–45., 51.

³⁰⁷ CHR. AUSTRIACUM 229–230., 235., 237–238.; ANONYMUS LEOBIENSIS 45–46., 53., 56–57.

Leobeni Névtelen feltétlenül ez utóbbi kútfőt használta: lehetséges elvileg az is, hogy mindkét mű közös, azóta elveszett archetípusra megy vissza, s egyazon sztemma eltérő ágain kell őket elhelyeznünk. Nézetünk szerint ez kevésbé valószínű – igaz, ezzel kapcsolatban egyetlen, rendkívül halvány nyomot találtunk: Imre király halálát mindkét kútfő 1205-re teszi a helyes 1204-i évszám helyett, s amennyiben ezt *error significativus*-nak tekintjük, úgy közvetlen kapcsolatot kell feltételeznünk az Osztrák Krónika és a Leobeni Névtelen Krónikája között.

Ezek után persze marad a kérdés: a 14. század első felében keletkezett *Chronicon Austriacum* honnan vehette az évszázaddal korábbi magyar történeti eseményekre vonatkozó értesüléseit, amelyek utóbb a Leobeni Névtelen művébe is átkerültek? Legvalószínűbben a Klosterneuburgi Évkönyv anyagából: ez utóbbi annales 2. folytatásával hat, a harmadikkal pedig nyolc alkalommal mutat szó szerinti egyetést az Osztrák Krónika általunk vizsgált 14 részlete,³⁰⁸ s mindössze öt olyan bejegyzés akad kútfőnknek az 1196–1235 közötti magyar történelmet érintő passzusaiiban, ami nem vezethető vissza kétségtelen egyértelműséggel az alsó-ausztriai annales egyik variánsára sem. Ezen öt bejegyzés közül a két legkorábbi II. Andrásnak az 1217-i keresztes hadjáraton való részvételére, ill. 1218-i távozására vonatkozik: az osztrák történeti hagyományban is bőségesen reprezentált adatok pontos forrását nem ismerjük, de akár a klosterneuburgi anyagból is származhatnak, a szöveg átfogalmazásával – hiszen ahhoz képest tartalmi többletet nem hoznak.³⁰⁹ A kunországi térítés 1227-i kezdeteit hírül adó bejegyzés a szövegpárhuzam alapján Paltram Vatzó krónikájából vezethető le.³¹⁰ Végül az 1230-as évek hektikus osztrák-magyar politikai kapcsolataira vonatkozó 1234-i és 1235-i adatok szinte bizonyosan a Heiligenkreuzi Évkönyv 2. redakciójából vehetik eredetüket, hiszen szó szerinti egyezést mutatnak ez utóbbi forrás megfelelő helyeivel (azt leszámítva, hogy az *Annales Sancrucenses* anyaga helyes évszám alatt hozza 1235-i háború, amely az Osztrák Krónikában hibás, 1234-i dátummal szerepel).³¹¹

³⁰⁸ CONT. CLAUSTRONB. II. 620–623., CONT. CLAUSTRONB. III. 636–637., CHR. AUSTRIACUM 228–230., 235., 237–238.

³⁰⁹ CHR. AUSTRIACUM 232–233.; vö. CONT. CLAUSTRONB. II. 622.; CONT. CLAUSTRONB. III. 635.

³¹⁰ PALTRAM VATZO 711.; CHR. AUSTRIACUM 235.

³¹¹ CONT. SANCROCENSIS II. 637–638.; CHR. AUSTRIACUM 237–239.

1.1.18. Autun-i Honorius: A világ képmása c. krónikájának steyri folytatása
(Continuatio Stirensis Imaginis mundi Honorii Augustodunensis – G. I. 1789.)

A 12. század elején alkotó Honorius életéről olyannyira rendelkezünk ismeretekkel, hogy a szakirodalom még azt sem tudja megmagyarázni: a műve tanúsága szerint valószínűleg inkább angliai származású, ám Felső-Ausztriában működő szerzőnek mi köze lehetett a közép-franciaországi Autun városához.³¹² *Imago mundi* c. művét vélhetően a lambachi bencés monostorban készítette 1110 körül, s két folytatása ismert: a steyri, amely az 1156–1346 közötti évekre tartalmaz kiegészítéseket, ill. a weingarteni, amely csupán 1208-ig halad.³¹³ A continuatiók legkorábbi kéziratai a 13–14. századból maradtak fenn.³¹⁴

Honorius krónikájának teljes korpuszában is csupán egyetlen magyar vonatkozású adatra bukkanhatunk: ez II. András és VI. Lipót keresztes hadjáratát adja hírül, mégpedig rossz, 1210-i évszámmal.³¹⁵ A rövid, mindössze egymondatos bejegyzés érdemi filológiai vizsgálata természetesen lehetetlen, azonban magunk úgy véljük, legvalószínűbb forrása talán a Klosterneuburgi évkönyv 2. folytatása lehetett, mivel ott – valamivel terjedelmesebb formában – nagyjából ugyanazokkal a szavakkal olvasható hasonló tartalmú tudósítás:³¹⁶ különösen árulkodónak érezzük e szempontból a latinban nem különösebben gyakori, *transfretare* ige mindkét szövegben megfigyelhető, párhuzamos használatát.

1.1.19. Leobeni Névtelen (Anonymus Leobensis) krónikája (G. I. 592.).

Az elsősorban János viktringi apát *Liber certarum historiarum* c., a 14. század első felében összeállított munkájából merítő és azt folytató kútfő keletkezési helye bizonytalan, keletkezési ideje valószínűleg a 14. század második fele (elsődleges forrásának záródásából

³¹² RF. V. 555–558.

³¹³ FLINT, VALERIE: World History in the Early Twelfth Century: The Imago Mundi of Honorius Augustodunensis. In: *The Writing of History in the Middle Ages. Essays presented to Richard William Southern*. Ed.: Davis, Ralph H. C. – Wallace-Hadrill, John M. Oxford, 1981. 211–238., különösen 236–237.

³¹⁴ WAITZ, G[EOGIUS]: In: HONORII CONT. STIRENSIS 63.

³¹⁵ HONORII CONT. STIRENSIS 64.

³¹⁶ Klosterneuburgi évkönyv 2. folytatása: „Rex Ungariae Andreas et Liupoldus dux Austriae et Styriae cum aliis quamplurimis ad terram promissionis tendunt; idem dux transfretavit mare XVI diebus Deo protegente, quod antea valde inauditum erat.” (CONT. CLAUSTROBR. II. 614.) Steyri folytatás: „Transfretavit Leopoldus dux Austriae et Andreas rex de Ungaria cum multis aliis principibus in Sanctam Terram.” (HONORII CONT. STIRENSIS 64.).

adódóan 1345/1347 után).³¹⁷ A szöveget elsőként megjelentető Hieronym Pez a szerzőt a stájerországi Leoben ágostonos monostorának egyik 14. század közepén élt névtelen kanonokjában vélte megtalálni.³¹⁸ Joseph von Zahn szerint azonban a mű legvalószínűbben Grazban jöhetett létre.³¹⁹ Ez utóbbi vélekedést Alphons Lhotsky később meggyőzően cáfolta: kimutatta ugyanis, hogy kútfőnk önálló fogalmazatuként ismert részei sokkal szorosabb szövegtani rokonságban vannak a Klosterneuburgi, mintsem a Grazi Krónikával.³²⁰ Az utóbbi évszázadban három lehetséges keletkezési helyet ismert el a szakirodalom: Bécsét és Kremst³²¹ – ahol szintén volt ágostonos rendház a 13–14. században –, továbbá legújabbán ismét Leobent, amelyet pedig Winfried Stelzernak az 1990-es évek közepén megjelent tanulmányai³²² előtt egyszer már elvetettek, mint a kútfőnkkel a legszorosabb filológiai kapcsolatot mutató alsó-ausztriai krónikák keletkezési helyétől túlságosan távol eső helyszínt. A rend ügyeiben komoly tájékozottságot mutató, s így szinte bizonyosan ágostonos környezetben lejegyzett forrás születésével kapcsolatos topográfiai problémák különös súlyt kapnak, ha a magyar vonatkozású adatokat vizsgáljuk: ezek ugyanis hiányoznak Viktringi János művéből, s mivel a Leobeni Névtelenhez kötött krónika keletkezési ideje bizonyosan mintegy másfél száz esztendővel későbbi a dolgozatunkban vizsgált magyar vonatkozású események koránál, ez utóbbiakra vonatkozó adatok kizárólag a szerző környezetében elérhető egyéb írásos forrásokból kerülhettek kútfőnkbe.

A Leobeni Névtelen krónikája viszonylag sok, összesen 14 adatot tartalmaz az 1196–1235 közötti magyar történelemről. Mint már említettük, ezek nagy többsége, 11 részlet szó szerinti egyezést mutat a szakirodalom szerint ugyancsak az Osztrák Krónika anyagával, s a két kútfő témánkba vágó adatainak elemzése egyértelműen arra mutat, hogy az ősforrás a *Chronicon Austriacum* lehetett. A Leobeni Névtelen művének témánkba vágó részletei közt tehát mindössze három olyan akad, amelyet nem tudunk egyértelműen

³¹⁷ LHOTSKY 1963. 292.; VF. IV. 789–793.; DOPSCH, H[EINZ]: In: LMA. V. 519–520.

³¹⁸ PEZ, HIERONYMUS: In: SRA. I. 755.

³¹⁹ ZAHN, JOSEPH VON: In: *Anonymi Leobensis Chronicon nach dem Originale herausgegeben*. Ed.: Zahn, Joseph von. Graz, 1865. VII.

³²⁰ LHOTSKY, ALPHONS: Zum Anonymus Leobensis. In: *Schlern-Schriften* 206 (1960) 87–91.; LHOTSKY 1963. 301.

³²¹ KLEBEL, ERNST: *Zu den Fassungen und Bearbeitungen von Johannis von Viktring Liber certarum historiarum*. In: *MIÖG Ergb.* 11 (1929) 354–373., különösen 360.

³²² STELZER, WINFRIED: Die verschollene Trauttmansdorfer Handschrift des Anonymus Leobensis: cvp. 3445, 8221 und ihre Kontamination in den „Commentarii“ Anton Scheyerers (1725). In: *Unsere Heimat* 66 (1995) 189–199.; Uő.: Studien zur österreichischen Historiographie im 14. Jahrhundert. I. Die Chronik des „Anonymus Leobensis“ und die Leobener Martinschronik. In: *MIÖG* 103 (1995) 369–391. – Stelzer véleményét teljes mértékben elfogadja: HILLENBRAD, EUGEN: In: VL. I. 371.

levezetni az Osztrák Krónika anyagából; nagyobb baj, hogy ezeknek más szöveggel mutatózó párhuzamát sem lehet kimutatni, s így eredetük felderítetlen marad. A Gertrúd meggyilkolásáról szóló, négy szóból álló feljegyzés esetében – amely ráadásul hibás, 1217-i évszám alatt szerepel – ezt talán nem is kell különösebben sajnálnunk; s szerencsénkre II. Andrásnak az immár ténylegesen 1217-ben indult keresztes hadjáraton való részvételéről is van bővebb és hitelesebb forrásunk.³²³ A Gertrúd elleni merénylet azonban még egyszer szerepel a Leobeni Névtelennél, méghozzá ezúttal már pontos évszámmal, viszonylag nagy terjedelemben: eszerint a királynénak azért kellett meghalnia, mert fivére, Egbert püspök kezére játszotta egy magyar előkelő, bizonyos Váradai Péter (Petrus de Waradino) feleségét; a gyilkos maga Péter lett volna, akinek a javait Péter megbüntetése után fia, Béla kapta, s apja várából Bélakút (Fons Belae) néven ciszterci rendházat alapított; a történet végéhez csapva szerepel még „holmi püspök” kétértelmű levele is – vagyis az az anekdota, amely Európa-szerte elterjedt a 13–14. században János esztergomi érseknek az összeesküvőkhöz küldött állítólagos üzenetével kapcsolatban.³²⁴ Mivel az 1213-i merényletre vonatkozó történetírói hagyományokat dolgozatunk egy korábbi fejezetében már részletesen is tárgyaltuk, ehelyütt csupán két dologra hívjuk fel a figyelmet. Egyfelől a nyilvánvalóan torz történetnek alig van olyan eleme, amely ne mutatná szövegromlás nyomát: forrásunk Berthold kalocsai érsek helyett annak öccsét, Egbert bambergi püspököt szerepelteti, Bánk helyett pedig Pétert – ám ezzel furcsa módon téved is, meg nem is: Péterről természetesen egyetlen más kútfőnk sem ír olyasmit, hogy felesége megbecstelенítése miatt emelt volna kezét Gertrúdra, azonban ténylegesen mégiscsak ő volt a gyilkos, nem pedig Bánk. Ez pedig valószínűleg arra utal, hogy kútfőnk kontaminálja az eseményre vonatkozó két fő tradíció: a gyilkosként Péter comest megnevező, a merényletért a magyarországi németgyűlöletet okoló hitelesebb, ill. a Bánk feleségén esett gyalázatot említő fiktívebb hagyomány anyagát. Másik megjegyzésünk az állítólag Péter fia, Béla által alapított monostorral kapcsolatos. Tény, hogy Bélakút másik elnevezése középkori forrásainkban Pétervárad, amit a szakirodalom hagyományosan Töre fia Péter, azaz Gertrúd gyilkosának nevére vezet vissza.³²⁵ Ennyiben valóban kapcsolatba hozható a mondott ciszterci rendház a királyné elleni merénylet főkolomposával, csak hogy a *Fons Belae* latin helynévben szereplő Béla tudhatólag nem Péter fia, hanem IV. Béla király: az uralkodó alapított ugyanis – Ugrin kalocsai érsek közreműködésével – monostort azon a földön, amely korábban anyja

³²³ ANONYMUS LEOBIENSIS 50.

³²⁴ ANONYMUS LEOBIENSIS 47–48.

³²⁵ ÉRDŐJHELYI MENYHÉRT: *Újvidék története*. Újvidék, 1894. [reprint: Temerin, 1990.] 8.; TAKÁCS MIKLÓS: *A bélakúti/péterváradai ciszterci monostor*. Újvidék, 1989. 5–6.; Uő: In: KMTL. 545.

gyilkosáé volt.³²⁶ A Leobeni Névtelemnél megőrződött részlet tehát szinte teljes egészében hiteltelen – egyetlen hiteles eleme azonban mégis akad: a bélakúti ciszterci monostor létezésére vonatkozó adat. Ez az egyetlen, apró konkrétum vihet kevésbé közelebb minket ahhoz, hogy legalább hozzávetőlegesen meghatározzuk a kört, amelyből kútfőnk torz és párhuzamok híján szűkölködő értesülése származhatott: az információ természetéből adódóan talán valamelyik ausztriai vagy stájerországi ciszterci közösség lehetett az értesülés forrása, kútfőnk egyéb szövegkapcsolatait figyelembe véve³²⁷ talán Zwettl vagy Heiligenkreuz.

1.1.20. Zwettli Évkönyv (Annales Zwetlensis, Chronicon Zwetlense – G. I. 565.)³²⁸

Az alsó-ausztriai Zwettlben Hadmar von Kühring alapított 1137-ben ciszterci monostort, amelyet a rend morimondi ágába tartozó Heiligenkreuzból népesítettek be szerzetesekkel.³²⁹

A 14. században itt lejegyzett annales 1349-ig tárgyalja az eseményeket. Szerzője bizonyosan használta a Melki és a Heiligenkreuzi Évkönyveket – az előbbi anyagával főképp a világekorszakok beosztását tárgyaló előszóban, majd a késő ókori események és a 13–14. század fordulójának bemutatásában mutat kútfőnk közeli rokonságot, az utóbbival pedig éppen a minket érdeklő 12. és 13. századi periódusokban –, továbbá nyilvánvalóan ismerhette a zwettli monostorban 1140-től vezetett évkönyvszerű feljegyzéseket, amelyeknek négy redakciós fázisát különíti el a szakirodalom, ám az 1189–1241 közötti időszak hiányzik az anyagukból. A Zwettli Évkönyv legkorábbi fennmaradt kézírata a 14. század végéről való.³³⁰

Témánkba vágó közlései³³¹ előbb a magyar király és az osztrák herceg közötti 1200-i békekötést adják hírül, ám rossz évszámmal (1198-nál): e részlet valószínű forrása nézetünk szerint a Klosterneuburgi Évkönyv 2. folytatásának A-jelű szöveghagyománya vagy a 3. folytatás ebből átvett anyaga lehet, mivel ezek – kizárólagosan a teljes kútfőanyagban – az

³²⁶ HERVAY 1984. 133.

³²⁷ LHOTSKY 1963. 301–304.

³²⁸ Gombosnál *Anonymi coenobitae Zwetlensis Chronicon* cím alatt, ami megtévesztő: a régebbi szakirodalom ugyanis nem forrásunkat, hanem a Római pápák története (*Historia Romanorum pontificum*) c. 12. századi gestát nevezi így, mivel annak kódexére a zwettli bencés monostor könyvtárában bukkant Hieronym Pez az 1710-es években (RF. II. 363.; GRAUS, F[RANTIŠEK]: In: LMA. III. 300–301.).

³²⁹ HAIDER, S[IEGFRIED]: In: LMA. IX. 731–732.

³³⁰ KLEBEL 1928. 70–76.; LHOTSKY 1963. 187.; RF. II. 352–353.; UIBLEIN 1982. 96.

³³¹ CONT. ZWETLENSIS 976–978.

évszámot leszámítva szó szerinti egyezést mutatnak a vizsgált locusszal.³³² II. András és VI. Lipót kereszties hadjáratának egyetlen mondatos említése rövideje folytán szövegkritikai szempontból elemezhetetlen. Végül az 1233—1235 közötti esztendők magyar—osztrák konfliktusaira vonatkozó passzusok szó szerinti átvételek a Heiligenkreuzi Évkönyv anyagából, mindössze annyi eltéréssel, hogy a dunai árvizet és II. András halálát a zwetlli annales már 1236-ra helyezi – természetesen hibásan.

1.1.21. Thomas Ebendorfer: Osztrák krónika (Chronicon Austriacum / Chronica Austriae – G. III. 4778.)

A 15. századi osztrák historiográfia egyik legjelentősebb alakjának számító szerző 1388-ban született; 1427-től a Szent István társaskáptalan kanonokja volt, 1428-tól a bécsi egyetem teológiaprofesszora, 1440—1445 között pedig III. Frigyes német király tanácsának tagja; 1464-ben halt meg.³³³ 1450/1451 körül keletkezett krónikája öt könyvben foglalja össze Ausztria történetét, a bibliai időkbe nyúló, mitikus kezdetektől egészen a 15. század közepéig; később maga Thomas Ebendorfer folytatta 1464-ig.³³⁴ Fontosabb forrásai: Regensburgi András, Troppauai Márton³³⁵ és a Leobeni Névtelen krónikája, Jacobus de Voragine *Legenda Aureja*, a Melki, a Salzburgi, az Admonti és a Zwettli Évkönyv, a bécsi domonkosok és Altaichi Hermann annalese, a Klosterneuburgi Évkönyv 3. és a heiligenkreuzi annales 1—2. folytatása.³³⁶ Az Ebendorfer műveinek kritikai kiadását gondoó, szerzőnkről monográfiát is megjelentető Alphons Lhotsky szerint a 15. századi

³³² Folytatva a gondolatort: amennyiben csakugyan igazunk van, s a Zwettli Évkönyv szerzője helyütt a klosterneuburgi annalesből dolgozott, úgy indokolt lenne teljeskörű filológiai elemzéssel megvizsgálni a kútfőket a kritikai irodalom szerint a Heiligenkreuzi Évkönyvhöz fűző szövegrokonság tételét. A Klosterneuburgi Évkönyv 3. folytatásáról ugyanis Lhotsky óta tudjuk, hogy az éppen a heiligenkreuzi annales és a korábbi klosterneuburgi folytatások kontaminálásával keletkezett (LHOTSKY 1963. 182.; SOMMERLECHNER 1999. 578.); ha tehát nemcsak a magyar vonatkozású passzusok esetében igazolódna be, hogy a Zwettlben összeállított anyag a heiligenkreuzi ősforrás bejegyzésein kívül rendre tartalmazza a klosterneuburgi korpusz hozzátételeit is, úgy a Zwettli Évkönyv közvetlen forrásaként is a klosterneuburgi családót kellene megjelölnünk, függetlenül attól, hogy az jelenlegi formájában csonkán maradt ránk, hiszen 1233—1266 közötti része hiányzik (RF. II. 262.). Mindez azonban messze túlmutat dolgozatunk keretein és vállalt feladatunkon.

³³³ ZIMMERMANN, H[ARALD]: In: LMA. III. 1511.

³³⁴ LHOTSKY 1957. 101—105.; LHOTSKY 1961.; 537—539.; LHOTSKY 1963. 384—387.

³³⁵ Ide jegyzet Troppauai Mártonról.

³³⁶ LHOTSKY, ALPHONS: In: THOMAS EBENDORFER XXIV—XLIX.

osztrák krónikás a magyar gestaszerkesztmény anyagát is ismerhette.³³⁷ Autographuma elveszett, legkorábbi másolata 1505-ből ismert.³³⁸

A dolgozatunk által vizsgált évkörbe és témába egyetlen részlete illeszkedik: az 1217. évnél Ebendorfer beszámol II. András és VI. Lipót kereszties hadjáratáról, s megemlíti – természetesen tévesen összekapcsolva a két eseményt –, hogy míg a magyar király távol volt, otthonában bizonyos Bantkunus kezdeményezésére megölték a feleségét, Gertrúdot, akit utóbb Belis (Pilis) monostorában temettek el.³³⁹ Ebendorfer forrása ehelyütt valószínűleg a magyar gestaszerkesztmény anyagából lehetett,³⁴⁰ azt viszont, hogy miért kapcsolja össze szerzőnk az 1217-i kereszties hadjáratot az 1213-i merényllettel (ráadásul fordított sorrendben), nem lehet felderíteni: talán a Salzburgi Évkönyvben és szemmatikai leszármazottaiban napjainkig megőrződött hagyományt értette félre, amely szerint II. András valóban hadjáraton volt felesége meggyilkolásának idejében – csak éppen nem a Szentföldön, hanem Halicsban.³⁴¹

1.1.22. Heiligenkreuzi Halottaskönyv (Necrologium Sancrucense / Sanctae Crucis – G. I. 1046.)

A ciszterciek morimondi ágába tartozó heiligenkreuzi szerzetesközösség komoly szerepet játszott a rend magyarországi terjeszkedésében: 1142-ben innen telepítették be a cikádori,³⁴² 1197-ben pedig a borsmonostori apátságot.³⁴³ Talán a földrajzi közelség is az oka, hogy a magyar királyok gyakran megadományozták:³⁴⁴ így tett elsőként III. Béla, korszakunkban pedig Imre³⁴⁵ és II. András³⁴⁶ is. A monostor alapításától folyamatosan vezetett necrologiumban a külhoni (s köztük a magyar) adományozók halálának évnapja mellett rendre felsorolták az általuk a rendháznak juttatott javakat is, így a Heiligenkreuzi Halottaskönyv a hazai rendtörténeti szakirodalom által eddig még ki nem aknázott

³³⁷ LHOTSKY, ALPHONS: In: THOMAS EBENDORFER XXXI—XXXII.

³³⁸ LHOTSKY, ALPHONS: In: THOMAS EBENDORFER XLIX—LII.

³³⁹ THOMAS EBENDORFER 198.

³⁴⁰ Lhotsky az utóbbi lehetőség mellett foglal állást (In: THOMAS EBENDORFER 198.).

³⁴¹ ANN. SALISBURGENSIS 780.

³⁴² HERVAY 1984. 83.; F. ROMHÁNYI 2000. 17.

³⁴³ HERVAY 1984. 47.; F. ROMHÁNYI 2000. 14—15.

³⁴⁴ HERVAY 1984. 104—109.

³⁴⁵ UB. I. 70. (1203); RA. 206. – ugyanezen oklevél említi III. Béla király nem részletezett adományát is, amelyről azonban maga az adománylevél nem maradt fenn.

³⁴⁶ UB. I. 80. (1208), 102. (1217), 196. (1233); RA 206., 333., 507.

adalékokat szolgáltat a ciszterciak 12. század végi – 13. század eleji magyarországi térnyeréséhez.

Középkorkutatásunk előtt közismert tény, hogy III. Béla uralkodása vége felé megadományozta a heiligenkreuzi ciszterciakat, azonban – mivel Imre király 1203-ban kelt, a donatio tényét egyedülként fenntartó oklevele további részletekre nem tért ki – az adomány tárgya a hazai szakirodalomban ismeretlen maradt. A halottaskönyvből azonban kiderül, hogy III. Béla a Moson megyei Sásóny mellett juttatott az ausztriai ciszterci rendháznak egy szőlőhegyet.³⁴⁷ Szintén a necrologiumból tudható, hogy valószínűleg ezzel nagyjából egyidőben már magyar világi előkelő is tett adományt a heiligenkreuzi monostor javára: forrásunk ugyanis fenntartotta bizonyos Osanna comitissa emléket, aki Sásónyt magát ajándékozta a szerzeteseknek – a donatiót természetesen ezúttal semi keltezi évszám, de talán okkal feltételezzük, hogy a III. Béla által az ausztriai ciszterciaknak juttatott, Sásóny melletti szőlőheggyel a király mintegy jóváhagyólag kiegészítette Osanna comitissa felajánlását.³⁴⁸ Az magyar uralkodó emlékére novemberben (közelebről meg nem

³⁴⁷ „...qui montem penes Winden cum vineis et iure montano nobis contulit.” (NECR. SANCRUCENSE 121.). A helynév azonosítására ld. SÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–V. Bp., 1890–1913. III. 686.*

³⁴⁸ NECR. SANCRUCENSE 120. – Sásóny 13. századi birtoktörténete igencsak problematikus. A hazai okleveles anyagban először II. Andrásnak egy 1208-ban kelt oklevelében bukkan fel ilyen nevű falu, mint amelyet Győr nb. István fia Kubecs Sándor a gubasel-i csatában tanúsított vitézségéért nyert Imre királytól, s amelyet ugyanő még 1208 előtt a lébenyi bencés monostorra hagyott (F. III/1. 62; RA. 236. – idézi: C. TÓTH NORBERT: A Győr-nemzettség az Árpád-korban. In: *Analecta mediaevalia*. I. Szerk.: Neumann Tibor. Bp., 2001. 53–72., különösen 56.). 1217-ben Sásóny ennek ellenére egy újabb királyi oklevelében a heiligenkreuzi ciszterciak birtokaként szerepel (UB. I. 102.; RA. 333.), mégpedig teljesen egyértelműen a falu, nem pedig csupán a szőlőhegy (*villa dicta Sasun sive Winden*) – nehéz volna elképzelni, hogy 1208–1217 között, mindössze kilenc év alatt ugyanaz a Sásóny előbb a lébenyi bencésektől Osanna comitissa kezére került volna, majd onnan a heiligenkreuzi apátságához: különösen azért valószínűtlen mindez, mert az egyházi birtok – formailag a templom titulusában szereplő szent tulajdona lévén – elvileg csak igen körülményesen idegeníthető el korszakunkban. A dilemma megfeszítéséhez talán két további oklevél segít közelebb jutnunk: 1230-ban a győri káptalan előtt a Moncsa-Sásónyáról (*Moncha Sasuna*) való Vasard fia Joachim, továbbá Pipula fiai: Kompolt és Katapán öt ekealjnyi földet adtak el Moncsa-Sásónyán a lébenyi apátnak (UB. I. 125.), majd 1271 körül ugyancsak a győri káptalan tudósít arról, hogy hiteleshelyi kiküldöttjük jelenlétében birtokba iktatták [Győr nb.] Konrád mestert Alsásónyban (*Alsasun* – HO. VII. 134.). A 13. század középső harmadában tehát több Sásóny nevű falu (vagy falurész) dokumentálható a Fertő-tó északi partján, s így már könnyen elképzelhető, hogy a lébenyi bencések és a heiligenkreuzi ciszterciak egymással párhuzamosan, más-más Sásóny nevű falvakat (valójában inkább a mocsárban egymástól elkülönülő településrészeket) bírtak a 13. század elején. – Megjegyzendő, hogy Osanna comitissa adományát az ausztriai rendház javára Fejér György jóval későbbre, 1232-re keltezte, mégpedig a heiligenkreuzi monostor levéltárában található, állítólagos eredeti oklevélre hivatkozva (F. VII/4. 80–81.); megállapítását azonban egyfelől azért nem fogadhatjuk el, mert – mint láthattuk – a szóbanforgó Sásóny már II. András 1217-ben kelt oklevelében is az ausztriai ciszterciak birtokaként szerepel, másfelől pedig a heiligenkreuzi monostor készülöben lévő okmánytárát szerkesztő Paul Herold (Universität Wien, Institut für Österreichische Geschichtsforschung) szíves szöbeli tájékoztatása szerint a Fejér által hivatkozott oklevélnek nyoma sincs a rendház levéltárában, és egyéb kiadásokból sem ismert. Osanna comitissa egyébiránt talán valamelyik Csák- vagy Győr-nembeli előkelő özvegye lehetett: a Fertő-tótól közvetlenül északra ugyanis királyi várföldeken és egyházi birtokokon kívül csak e nemzetségek javairól van

határozott napon) miséztek a heiligenkreuzi monostorban: mivel tudjuk, hogy III. Béla áprilisban (valószínűleg 23-án) halt meg, esetleg feltételezhető, hogy a cisztercieknek tett sásonyi adományára került sor egy ma már azonosíthatatlan év novemberében. Bizonyítani persze nem lehet, de mindenesetre ebbe az irányba látszik mutatni az a tény is, hogy az 1204 szeptemberében elhunyt Imre királyról és feleségéről egyazon júliusi alkalommal emlékeztek meg Heiligenkreuzban a mortuarium tanúsága szerint, s hogy az 1235 szeptemberében meghalt II. András és első hitvese, Gertrúd lelki üdvéért is közös szertartás keretében, minden év júniusában miséztek.³⁴⁹ Az a tény, hogy az uralkodók ünnepét Heiligenkreuzban rendre nem haláluk tényleges évfordulóján, viszont házastársukra is emlékezve ülték meg, azt sugallja, hogy a commemoratio tényleges apropója nem elhunytuk, hanem egy olyan esemény lehetett, amelyben egyformán szerep jutott a donátornak, hitvesének és a megadományozott monostornak: ilyen pedig csak egy képzelhető el, a donatio maga.

1.1.23. Salzburgi Halottaskönyv (Necrologium Sancti Rutberti Salisburgensis – G. II. 3887.)

A Szent Rupert titulusú dómkolostor necrologiumát a 11–15. században folyamatosan vezették. Korszakunk magyarországi szereplői közül csupán egynek: Gertrúd királynénak az elhunytáról emlékezik meg; halálának évnapja a halottaskönyv szerint április 14. (*VIII kal. Mai*);³⁵⁰ noha II. András feleségét valójában 1213. szeptember 28-án ölték meg. A téves adat forrása ismeretlen.

1.1.24. Klosterneuburgi Halottaskönyv (Necrologium Clastroneoburgense – G. II. 3815.)

Az alsó-ausztriai ágostonos közösség 12–15. századi mortuariauma korszakunkból csupán egy magyar vonatkozású adatot őriz: III. Béla király halálának évnapját, amelyet – hibásan – április 25-ére tesz (a valószínű április 23. helyett).³⁵¹

---

tudomásunk a 13. század azon időszakából, amikor már elegendő adat áll rendelkezésre a birtoktörténeti rekonstrukcióhoz (GYÖRFFY: ÁMTF. IV. 141.).

³⁴⁹ NECR. SANCRCUCENSE 120.

³⁵⁰ Necrologia S. Rutberti Salisburgensis. In: MGH. Necr. (2) 91–198., különösen 125.

³⁵¹ NECR. CLAUSTONB. 28.

1.1.25. Admonti Halottaskönyv (Necrologium Admontense / Admuntense – G. II. 3888.)

A stájerországi bencés apátság halottaskönyvének szórványos 12—13. századi magyar adatai kizárólag az uralkodócsalád egyes tagjainak elhunytára vonatkoznak; korszakunkba ezek közül két bejegyzése vág: III. Béla király halálának ünnepét forrásunk április 24-re teszi, Gertrúd királynét pedig szeptember 28-ra.³⁵²

1.1.26. Ossiachi Halottaskönyv (Necrologium Ossiacense – G. II. 3928.)

Az 1024 körül alapított karintiai bencés monostor mortuáriumban témánkhoz egyetlen, több más forrásból ismert adatot találhatunk: Gertrúd királyné halálhíré, amelynek évnapiját az Ossiachi Halottaskönyv szeptember 28-ra helyezi.³⁵³

1.2. BAJORORSZÁGI FORRÁSOK

A dél-német hercegség területén keletkezett forrásokat egyfelől nagy számuk miatt látszott célszerűnek önálló alfejezetben tárgyalni, másfelől pedig azért, mert sztemmatikailag is jól elkülönült korpuszt alkotnak, amely elsősorban az osztrák történeti irodalom adatait veszi át. Korszakunk magyar történetében ugyanis mindössze öt olyan esemény akad, amelyet egykorú bajor források is feljegyeztek, s nem utóbb, az ausztriai történeti hagyomány hatására került egyik vagy másik kései kompiláció anyagába. Az öt esemény: Zára 1202-i ostroma (a *Devastatio Constantinopolitana* c. szövegben), Gertrúd királyné 1213-i meggyilkolása (egykorú bajor forrásaink közül kizárólag a Weihenstephani és a Neresheimi Évkönyv anyagában), a magyar követek részvétele a IV. lateráni zsinaton 1215-ben (Ursbergi Burckhardnál), II. András 1217-i keresztes hadjárata (ugyancsak a weihenstephani annalesben), ill. – ha jól értelmezzük a meglehetősen talányos részletet – a kunok 1223-i területfoglalása az Al-Duna és a Déli-Kárpátok közötti területeken (a Nagyobb Schäftlarni Évkönyv tanúbizonysága szerint).

Az 1196—1235 közötti magyarországi események közül természetesen a Gertrúd elleni merénylet szerepel messze a legtöbbször a középkori bajor forrásanyagban: a

³⁵² NECR. ADMUNTENSE 295., 303.

³⁵³ Necrologium Ossiacense. In: MGH. Nocr. (2) 443—447., különösen 446.

halottaskönyvekkel együtt összesen 17 kútfő említi. Nem meglepő ezek után, hogy a bajorországi történeti irodalomban megőrződött magyar vonatkozású adatok szöveghagyományának sztemmája szinte mindenben megegyezik a királynégylkosság tradíciójának rekonstrukciós vázlatával. A bajor források korpuszán belül tehát két nagy ágat fogunk tudni megkülönböztetni: az egyik a Salzburgi Évkönyvre vezethető vissza (s viszonylag elfogulatlan, hitelesnek tűnő képet rajzol a merényletről, amelyhez hozzácsapja az esztergomi érsek kétértelmű levelének kétes megbízhatóságú históriáját), a másik pedig a diesseni monostorban, az Andechsek magánegyházában keletkezett, torz, képtelen történet, amelynek szerzője attól sem riadt vissza, hogy szentként ábrázolja a meggyilkolt királynét; lesznek továbbá olyan kútfők, amelyek mindkét hagyomány anyagát felhasználták, s olyanok is, amelyek magyar adatainak eredetét vonatkozó részleteik rövidsége miatt lehetetlen volt meghatározni.

1.) Vizsgálódásaink szerint a Salzburgi annales hagyományából táplálkozik a bajor források közül Altaichi Hermann évkönyve, abból pedig az Osterhofeni és az Augsburgi Évkönyvek.

2.) A Diesseni Halottaskönyvből merít a *De fundatoribus monasterii Diessensis* c. forrás, ebből Regensburgi András világkrónikája, ez utóbbiból pedig Ulrich Onsorg *Chronicon Bavariae*a. Sajátos helyet foglalnak el a témánkba vágó adatok sztemmájának ezen ágán a 14. század végétől megjelenő egyszerű kompilátumok, ill. helyenként már reneszánsz szellemiségű, a szöveget teljes mértékben átdolgozó 15. századi krónikák.

3.) Az íménti két hagyományt kontaminálja a *Fundatio monasteriorum Bavariae* címen fennmaradt szöveg, amely részint Altaichi Hermann évkönyvéből, részint a diesseni hagyományból merített, más pontokon pedig az Admonti Évkönyv anyagát is felhasználta a magyar történelem eseményeinek rekonstrukciójához; továbbá az utolsó középkori bajor történetírónak tartott Veit Arnpeck, aki két művében is közöl témánkba vágó adatokat: Bajor Krónikájában (amely tulajdonképp inkább világkrónika) a Salzburgi Évkönyvet, Altaichi Hermann annalesét és a *Fundatio monasteriorum Bavariae*t is bizonyíthatóan használta magyar érdekességű részleteihez, míg Osztrák Krónikája a bajor történeti irodalomtól tulajdonképpen független, szinte kizárólag ausztriai forrásokra támaszkodó mű, amelyet magunk is csupán a bevezetőnkben elsődleges csoportosítási elvként meghatározott szigorú területi pertinencia okán tárgyalunk jelen fejezetben.

4.) Tisztázathatlan eredetű a Scheyerni Konrád krónikájában, a Burghauseni és a Seelighentali Évkönyvekben, továbbá a Rövid Bajor-Osztrák Évkönyvben megőrződött egy-egy mondatos tudósítás Gertrúd királyné meggyilkolásáról. Hasonlóképp ismeretlen a

neresheimi annalesben a merénylettel kapcsolatban fennmaradt, s a kései Ellwangeri Krónikába is áthagyományozódó adat konkrét forrása.

1.2.1. Konstantinápoly pusztulása (Devastatio Constantinopolitana / Annales Herbigenses – G. I. 336., 1768.)³⁵⁴

Würzburg korszakunkban három káptalannak is otthont adott: a helyi egyetem könyvtárában fennmaradt évkönyv ezek közül legvalószínűbben a székesegyház mellett működő dómkolostorban keletkezhetett, eredetileg Michelsbergi Frutolf és Aurai Ekkehard krónikájának³⁵⁵ 1125-től 1158-ig haladó folytatásaként. Egyetlen ismert kézirat a 13. század elejéről való, s mivel ennek kódexében közvetlenül a Würzburgi Évkönyv után – egykorúnak tűnő kéz írásával, ám más helyesírással – egy másik, ismeretlen eredetű szövegrészlet olvasható, amely *Devastatio Constantinopolitana* cím alatt a IV. kereszties hadjárat 1201–1204 közötti eseményeit adja hírül, majd egy harmadik is, amely egyetlen bekezdésében a IV. lateráni zsinat megtörténtéről tudósít, a máig mérvadónak számító kritikai szövegkiadást gondozó Georg Heinrich Pertz úgy látta jónak, ha a három problematikus provenienciájú szöveget összekapcsolva, együtt jelenteti meg őket.³⁵⁶ A modern forráskritika ezzel szemben a *Devastatio Constantinopolitanát* teljességgel különálló, a Würzburgi Évkönyvtől minden szempontból független szöveggént értékeli, amelynek szerzője valószínűleg a IV. kereszties hadjárat itáliai származású, de több német földön letelepedett résztvevője lehetett.³⁵⁷ Mivel a két szöveg eltérő ortográfiája egyértelművé teszi, hogy a Würzburgi Évkönyv és a *Devastatio* nem tartozhat ugyanazon mű azonos redakciójához; továbbá mivel semmivel sem lehet igazolni, hogy a császárváros pusztulásáról szóló mű szerzőjének bármi köze lett volna akárcsak Würzburg városához is,

³⁵⁴ Témánkba vágó részletei Gombosnál kétszer is szerepelnek, egyszer *Annales Herbigenses*, egyszer pedig *Devastatio Constantinopolitana* cím alatt.

³⁵⁵ Michelsbergi Frutolf (Frutolfus Michelsbergensis) 1099–1103 között készített világhírnévkönyve, amelyet Aurai Ekkehard (Eckehardus Uraugiensis) tegernseei, majd michelsbergi szerzetes dolgozott át és folytatott négy redakció során 1105-től az 1120-as évek végéig: ezek közül az I. szerkesztés a világ teremtésétől 1106 elejéig, a II. 1106 végéig, a III. 1116-ig, a IV. pedig 1125-ig ível; a *Sächsische Weltchronik* szerzője a legutóbbi redakciót használta (SCHMALE-OTT, IRENE: Die Rezension C der Weltchronik Ekkehards. In: DA 12 [1956] 363–387.; SCHMALE, FRANZ-JOSEPH – SCHMALE-OTT, IRENE: In: *Frutolfs und Ekkehards Chroniken und die Anonyme Kaiserchronik*. Hrsg.: Schmale, Franz-Joseph – Schmale-Ott, Irene. Darmstadt, 1972. [Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters 15.]; RF. IV. 305.; THOROCZKAY GÁBOR: In: *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Szerk.: Makk Ferenc – Thoroczky Gábor. Szeged, 2006. [SzKK. 22.] 268–269.)

³⁵⁶ PERTZ, GEORGIUS HEINRICUS: In: ANN. HERBIGENSES I.

³⁵⁷ RF. II. 289.; WATTENBACH—SCHMALE I. 149.

nemhogy a dómkolostorhoz, magunk szintén önálló tételként tárgyaljuk a *Devastatio Constantinopolitaná*t.

Témánkba vágó részletei: Zára ostromának leírása 1202-ben, ill. a keresztesek egy részének elválása a főseregtől 1203-ban, és további útjuk Magyarországon keresztül³⁵⁸ A dalmáciai város velencei zsoldban végrehajtott keresztes ostromáról forrásunk igen részletes tudósítást közöl, amely egyetlen ismert forrás idevonható passzusával sem mutat szövegtani rokonságot; ezt követően pedig megemlíti, hogy 1203 elején, amikor a keresztesek vezetői III. Ince pápa és Sváb Fülöp német király biztatására úgy döntöttek, hogy a Szentföld helyett Bizánc ellen vonulnak, a sereg egy része elvált a többiektől, és Magyarországon (azaz nyilván a magyar fennhatóság alatt álló tengeremelléki területeken) keresztülhaladva – ahol a király nagy tisztelettel fogadta a zarándokokat – hajókra szálltak. A fenti tudósítás második része csupán három nyugati kútfőben őrződött meg: a *Devastatio Constantinopolitana* mellett a halberstadti püspökök gestájában és Geoffroy de Villehardouin-nél; ráadásul a halberstadti forrás vonatkozó részlete nézetünk szerint éppen kútfőnk tudósítását fogalmazza át. A zárai ostromra vonatkozó passzust tehát – szóbajöhető egykorú minták híján – magunk is önálló híradásnak tekintjük, amely valószínűleg az eseményekben résztvevő személy elbeszélésére megy vissza. Mindezt alátámasztja, hogy a viszonylag sok forrásban tárgyalt ostromot kútfőnk olyan, máshonnan nem ismert részletekkel gazdagítva adja elő, mint pl. a felvonultatott ostromgépek fajtái és száma.

1.2.2. Weihenstephani Évkönyv (Annales Sancti Stephani Frisingenses – G. I. 478.)

A bajorországi Freising közelében található bencés monostor 725 körül eredetileg szabályozatlan remeteközösséggé jött létre, s csupán 1021 körül került a Benedek-rend kezére.³⁵⁹ Az itt keletkezett és a 12. század közepétől folyamatosan vezetett évkönyvnek a 14. század végén átszerkesztett alapszövege az 711–1380 közötti időszakra, folytatásai 1472-ig és 1488-ig tartalmaznak anyagot.³⁶⁰ Ránk maradt autográf kéziratában a 11.

³⁵⁸ ANN. HERBIPOLENSES 9–10., 12.

³⁵⁹ SCHMIED, A[LOIS]: In: LMA. VIII. 2108–2109.

³⁶⁰ WATTENBACH—SCHMALE I. 254.; MÜLLER 1983. 241–243.; SOMMERLECHNER 1999. 573. – A szakirodalom szerint azonban létezik egy kiadatlan kézírta is (Bayerische Staatsbibliothek [München] lat. 21657. ff. 252r–254r.), amelyben részben eltérő bejegyzések olvashatók az 1200-tól 1485-ig tartó évekről (DEUTINGER, ROMAN: *Rahewin von Freising. Ein gelehrter des 12. Jahrhunderts*. Hannover, 1999. [Monumenta Germaniae Historica. Schriften 47.] 37.)

századtól sorakoznak az egykorú feljegyzések, mint a szövegkiadást gondozó Georg Waitz megjegyezte, csaknem annyi írrok kezétől, ahány feljegyzés van.³⁶¹

Témánkhoz két passzusa vonható: az egyik Gertrúd királyné 1213-i meggyilkolását örökíti meg, a másik 1217-i évszám alatt szól egyfelől II. András részvételéről a keresztes hadjáratban, ill. hírül adja, hogy az égen üstökös jelent meg, s ezt követően Magyarországon, Ausztriában és Bajorországban hatalmas éhínség dúlt.³⁶² Mindkét részlet önálló fogalmazatúnak tűnik, egykorú szövegpárhuzamuk nem ismert.

1.2.3. Nagyobb Schäftlarni Évkönyv (Annales Scheftlarnenses maiores – G. I. 464.)

A bajorországi Schäftlarnban 760–764 között alapított bencés monostor Ottó freisingi püspök jóvoltából 1140-ben a premontrei rend birtokába került.³⁶³ Az 1092–1248 közötti évek anyagát tartalmazó Nagyobb évkönyvét 1162-ben kezdhették vezetni a fehér kanonokok: anyaga ugyanis a mondott évig a Regensburgi Évkönyv³⁶⁴ kivonatának tűnik, utána azonban önálló fogalmazatúra vált.³⁶⁵ Legkorábbi kézirata valószínűleg autographum, több 12–13. századi személy jól elkülöníthető írásával.³⁶⁶ Egyetlen magyar vonatkozású adata máshonnan nem ismert, rejtélyes tartalmú közlés, amely szerint 1223-ban „egy ismeretlen nép hatolt be Dacia [tartományok] földjére, s hadakozván megszállta azt: hogy mely tan vagy vallás hívei, nem ismeretes.”³⁶⁷ Forrásunk más esetekben megbízhatónak mutatkozik a kritikai vizsgálat szerint,³⁶⁸ közlését tehát nincs okunk eleve elvetni; ugyanakkor kétségtelen, hogy homályos megfogalmazása miatt nehezen értelmezhető passzussal van dolgunk.

³⁶¹ WAITZ, G[EOGIUS]: In: ANN. S. STEPHANI 50.

³⁶² ANN. S. STEPHANI 55–56.

³⁶³ STÖRMER, W[ILHELM]: In: LMA. VII. 1435–1436.

³⁶⁴ *Annales Ratisbonenses*: valószínűleg a regensburgi székeskáptalan egyik 12. századi kanonokja által egybeszerkesztett, 1167-ig ívelő forrás, amelyet a 13. század elején Lerchenfeldi Hugó folytatott 1201-ig (BAETHGEN, FRIEDRICH: Eine neue Rezension der Regensburger Annalen. In: NA 45 [1924] 256–269.; KLEBEL 1928. 140–142., RF. II. 321–322.).

³⁶⁵ RUF, PAUL: Die Handschriften des Klosters Schäftlarn. In: *1200 Jahre Kloster Schäftlarn (762–1962)*. Hrg.: Mitterer, SigisbErgb. Schäftlarn, 1962. (Beiträge zur altbayerischen Kirchengeschichte. Neue Folge 22.) 21–122., különösen 53–54.; BACKMUND 1972. 47–48.; SOMMERLECHNER 1999. 573.

³⁶⁶ JAFFÉ, PHILIPPUS: In: MGH. SS. (16) 334.

³⁶⁷ „...quaedam incognita gens terras Daciarnum intravit eamque debellando inhabitavit, quae cuius sectae vel religionis sit ignoratur.” (Annales Scheftlarnenses maiores. Ed.: Jaffé, Philippus. In: MGH. SS [16] 335–343., különösen 338.)

³⁶⁸ WATTENBACH—SCHMALE I. 255.; SOMMERLECHNER 1999. 573.

Először is ki kell derítenünk, mit érthet kútfontk „Dacia [tartományok] földjén” (*Daciarum terrae*). A középkorban Dacia néven igen gyakran a Dán Királyságot nevezték meg, de egyfelől ismereteink szerint ezt 1223-ban nem érte támadás (sőt az 1227-i bornhövedi csatáig egyenesen a Német-Római Birodalom rovására tejeszkedett), másfelől forrásunk hangsúlyozottan pogány ellenségről beszél, a dánok országát pedig ekkoriban minden oldalról keresztény szomszédok vették körbe.³⁶⁹ Gombos forráskiadványa Erdéllyel azonosítja a szövegben szereplő Daciát; abban azonban bizonyosak lehetünk, hogy Erdélyt az 1220-as években szintén nem szállta meg tartósan semmiféle ismert ellenség: ennek ugyanis feltétlenül lenne nyoma mind a hazai elbeszélő forrásokban, mind az okleveles anyagban. Nézetünk szerint a rejtélynek két megoldása képzelhető el. Először is: lehetséges, hogy Dacia tartományain nem Erdélyt kell értenünk, hanem esetleg a Kárpátok ívétől délre elterülő területet, amely az ókorban részben szintén a Római Birodalom része volt,³⁷⁰ Dacia Inferior néven. Ha évkönyvünk valóban a havasalföldi területekre céloz a problémás földrajzi terminus technicusszal, akkor újabb forrást nyertünk a mongolok által eredeti szállásterületükről kivetett kunok egyébként más kútfontkkal is adathozható nyugatra vándorlásáról a kelet-európai sztyeppén. Nézetünk szerint ez a forráshely legvalószínűbb értelmezése, a Nagyobb Schäftlarni Évkönyv 1223-hoz tett bejegyzése ugyanis ezen a ponton harmonikusan összhangba hozható korábbi ismereteinkkel: hiszen a Kárpátok karéja és az Al-Duna közé eső területekre valóban azután törtek be a kun törzsek, hogy 1223 májusában vagy júniusában orosz szövetségeseikkel együtt katasztrofális vereséget szenvedtek a Kalka-menti csatában.³⁷¹

A másik lehetőség az, ha elfogadjuk Gombos azonosítását, s a Nagyobb Schäftlarni Évkönyv bejegyzését Erdélyre vonatkoztatjuk. Ebben az esetben talán egy kevésbé jelentékeny kun támadásról lehet szó a Német Lovagrend által őrzött déli, vagy a Keleti-Kárpátok medencesorát ekkoriban megszállni kezdő székelyek által vigyázott keleti határszakaszon. Ennek az interpretációnak az a gyenge pontja, hogy az idegeneknek a forrásunkban emlegetett tartós megtelepülésére Erdélyben – mint fentebb említettük – biztosan utalnának más, közelebbi forrásaink is. Négy esztendővel később ugyan valóban érkeztek kunok Magyarországra – Barc és Membrok népe 1227-ben – de ezek éppen hogy

³⁶⁹ PETERSOHN, JÜRGEN: *Der südliche Ostseeraum im kirchlich-politischen Kräftespiel des Reichs, Polens und Dänemarks vom 10. bis 13. Jahrhundert*. Köln—Wien, 1979. 276—286.

³⁷⁰ Az ókori Dacia és a középkori Erdély fogalmának viszonyára ld. KRISTÓ GYULA: *A korai Erdély (895—1324)*. Szeged, 2002. (SzKK. 18.) 20.

³⁷¹ KRISTÓ GYULA: In: KMTL. 384.

menedéket kérni jöttek, nem háborúskodni.³⁷² A Nagyobb Schäftlarni Évkönyv témánkba vágó híradásával kapcsolatban az a kérdés is felmerülhet, hogy kútfontk szerzője vajon honnan szerezhetett tudomást a Magyarország keleti végvidékein zajló eseményekről – méghozzá kizárólagos tudomást, hiszen más forrásunkban ehhez hasonló adat nem szerepel. Nézetünk szerint az információt legvalószínűbben valamelyik magyarországi premontreitől kaphatta, akivel esetleg a generális káptalanon találkozhatott névtelen bajor szerzőnk.³⁷³

1.2.4. Scheyerni Konrád (Conradus Schierensis / Bibliothecarius) évkönyve (G. I. 1686.)

Szerzőnk a bajorországi Scheyern bencés monostorának könyvtárosa volt 1205–1241 között; működése így részben egybeesett Konrad von Luppburg 1206–1225 közötti apáti hivatalviselésének időszakával.³⁷⁴ Konrád apát a 13. század első felének egyik legjelentősebb bajorországi könyvtárát építette ki Scheyernben, s valószínűleg ő volt az 1225-ig ívelő *Chronicon Schirensis* szerzője, ill. az 1077–1226 közötti eseményeket feldolgozó évkönyv megrendelője is.³⁷⁵ A Conradus Bibliothecarius által készített annales 1162-ig a Nagyobb Schäftlarni Évkönyv anyagát veszi át, ezt követően pedig elsősorban a Regensburgi Évkönyvből és az osztrák történeti hagyományból merít.³⁷⁶ Legkorábbi ismert kézírata 13. századi.³⁷⁷

Témánkhoz vonható egyetlen részlete, a Gertrúd meggyilkolásáról szóló tudósítás hibás, 1214-i évszámmal szerepel, viszont rögzíti, hogy a királyné országa előkelőinek áldozata lett:³⁷⁸ az értesülés pontos forrása ismeretlen; magunk azonban – mint dolgozatunk

³⁷² KRISTÓ GYULA: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Bp., 2003. (Kisebbségkutatás könyvek) 219.

³⁷³ Mellesleg: amennyiben csakugyan így lett volna, az azért lehetne érdekes, mert a premontrei szerzetesrend jelenlétét Váradhegyfoktól keletre ebben a korai időszakban még nem sikerült kimutatni a rendtörténetírásnak: a fehér kanonok erdélyi megjelenésének *terminus ante quem*e Frigyes hamburgi apát magyarországi vizitációja 1235-ben, hiszen ennek jegyzőkönyvében szerepel először a brassói és a szebeni apácázárda, ill. a széki premontrei monostor (KÖRMENDI TAMÁS: A premontrei szerzetesrend megalapítása az Árpád-kori Magyarországon [A rend korai története a kezdetektől az 1235-i II. Catalogus Niniensisig]. I–II. In: *Turul* 74 [2001] 103–111., különösen 105–106., ill. 75 [2002] 45–55., különösen 47., 50.).

³⁷⁴ JAFFÉ, PHILIPPUS: In: MGH. SS. (17) 613.

³⁷⁵ KROOS, RENATE: Die Bilderhandschriften des Klosters Scheyern aus dem 13. Jahrhundert. In: *Wittelsbach und Bayern. Die Zeit der frühen Herzöge von Otto I. zu Ludwig dem Bayern. Beiträge zur bayerischen Geschichte und Kunst*. Hrsg.: Glaser, Hubert. I–II. München–Zürich, 1980. I/1. 477–495.; VESZPRÉMY LÁSZLÓ: A scheyerni középkori forráscsoport. In: *Századok* 141 (2007) 991–1009., különösen 993., 995.

³⁷⁶ JAFFÉ, PHILIPPUS: In: MGH. SS. (17) 615.; SOMMERLECHNER 1999. 575.; RF. III. 615–616.

³⁷⁷ JAFFÉ, PHILIPPUS: In: MGH. SS. (17) 615.

³⁷⁸ CHUONRADUS SCHIERENSIS 632.

korábbi fejezetében kifejtettük – a merényletről legkorábban kialakult, leghitelesebb osztrák szöveg hagyomány csekély mértékben torzult változatának véljünk.

1.2.5. Ursbergi Burkhard (Burckhardus Ursbergensis) krónikája (G. I. 966.)

Szerzőnk 1177 előtt született; 1207-ben lépett be a premontrei rendbe, ahol 1209-ben a württembergi Schussenried, majd 1215-ben a bajorországi Ursberg premontrei monostorának prépostja lett; 1231-ben még bizonyosan életben volt.³⁷⁹ Egyetlen ismert művét 1229/1230 körül jegyezte le. Az 1125-ig terjedő eseményeket elbeszélő részletei Michelsbergi Frutolf és Aurai Ekkehard krónikájának IV. redakcióját visszhangozzák mindennemű változtatás nélkül: a 12–13. századi dél-német történetírás meghatározó jelentőségű kútfőjének anyagát Ursbergi Burkhard alighanem a zwiefalteni bencés kolostorban keletkezett, 12. század végi kéziratból ismerhette, mivel műve ugyanazokkal a Freisingi Ottó krónikájából vett, kivonatos feljegyzésekkel folytatódik, mint a napjainkban Münchenben őrzött *Codex Zwifaltensis*.³⁸⁰ Szerzőnk ezenkívül a 12. század végéig terjedő események leírásához használta a Nagyobb Zwiefalteni Évkönyvet,³⁸¹ a weingarteni bencés monostorban készített különféle történeti műveket (pl. a *Historia Welforum* c. gestát)³⁸² és a Szász Világkrónikát is;³⁸³ saját korának képét azonban önállóan rajzolta meg. Művét utóda, Lichtenauai Konrád ursbergi prépost folytatta 1228-ig.³⁸⁴ Burkhard krónikájának autographuma az egész monostort elpusztító 1525-i tűzvészben megsemmisült, de szerencsére még ezt megelőzően, 1515-ben nyomtatásban is megjelent,³⁸⁵ így legalább

³⁷⁹ HOLDER-EGGER, OSWALD – SIMSON, BERNHARD VON: In: CHR. BURCHARDI VII—X.; VL. I. 1119—1121.; MALECZEK, W[ERNER]: In: LMA. II. 952.

³⁸⁰ HOLDER-EGGER, OSWALD – SIMSON, BERNHARD VON: In: CHR. BURCHARDI XI—XII.

³⁸¹ *Annales Zwifaltenses maiores*: Reichenau Hermann és Sankt-Blasieni Bernold krónikáiból a 12. század végén kompilált kútfő, amelyet ezt követően 1503-ig folyamatosan vezettek (WATTENBACH—SCHMALE I. 317—318.; SOMMERLECHNER 1999. 572.)

³⁸² 1170 körül összeállított mű a Welfek 819—1167 közötti történetéről, valószínűleg a weingarteni bencések által készített régebbi feljegyzések alapján (WATTENBACH—SCHMALE I. 298—302.; VL. IV. 61—65.; RF. V. 547.)

³⁸³ HOLDER-EGGER, OSWALD – SIMSON, BERNHARD VON: In: CHR. BURCHARDI XII—XXVII.; BACKMUND 1972. 8—33.; WATTENBACH—SCHMALE I. 115—119.; NEEL, CAROL L.: The Historical Work of Burchard of Ursberg. I. The Ursberg „Chronicon” Text. In: *Analecta Praemonstratensia* 58 (1982) 96—129., ill. III. The Historian and His Sources. In: *Analecta Praemonstratensia* 59 (1983) 19—42.

³⁸⁴ ABEL, OTTO – WEILAND, LUDWIGUS: In: MGH. SS. (23) 333—334.

³⁸⁵ *Chronicon abbatis Urspergensis a Nino rege Assyriorum magno usque ad Fridericum II Romanorum imperatorem*. Augusta Vindellicorum, 1515. – Idézi: RF. II. 609—610.

szövege megőrződött; legkorábbi fennmaradt kéziratai a 15. századból valók.³⁸⁶ Dolgozatunk szempontjából egyetlen adata érdekes: ez II. András követeinek részvételéről tudósít az 1215-i IV. lateráni zsinaton.³⁸⁷ az értesülés forrása a zsinati protocollumok azóta elveszett anyaga.³⁸⁸

1.2.6. Altaichi Hermann (Hermannus Altahensis) évkönyve (G. II. 2772.)

Hermann 1200/1201 körül született, 1242-től a bajorországi Niederaltaich bencés monostorának apátja volt; 1273-ban (mások szerint 1275-ben) halt meg.³⁸⁹ A kutatás összesen hat történeti művet tulajdonít neki,³⁹⁰ ezek közül a legjelentősebb az 1137—1273 közötti adatokat tartalmazó annales, amely Michelsbergi Frutolf és Aurai Ekkehard krónikájának folytatásaképp készülhetett: erre utal legalábbis az a tény, hogy kútfőnk legkorábbi kézirata az Österreichische Nationalbibliothekben őrzött 13. századi kódex közvetlenül Ekkehard műve II. redakciójának szövege után hozza.³⁹¹ Alapszövege két részre bontható: 1234-ig Freisingi Ottó krónikájának anyagát vegyíti össze a salzburgi, a melki, az admonti és a regensburgi évkönyvekével; 1235-től ellenben önálló fogalmazatúnak tűnik.³⁹² Három folytatása ismeretes: az egyiket valószínűleg szintén Niederaltaichban készítette Hermann apát káplánja, Heinrich Stero (ez az 1273—1291 közötti évekre tartalmaz anyagot),³⁹³ egy másik Regensburgban keletkezett (és 1287-től 1301-ig halad), végül egy harmadikat ismeretlen helyen írtak tovább (az 1273—1303 közti időszakról).³⁹⁴ Altaichi Hermann annalesének és folytatásainak anyagát utóbb kimutathatóan használták – többek közt – az Augsburgi és az Osterhofeni Évkönyvek készítői, továbbá Wiechard von Polhaim a Salzburgi Évkönyv folytatásához, ill. Veit Arnpeck az Osztrák Krónika készítése során.³⁹⁵

³⁸⁶ ABEL, OTTO – WEILAND, LUDEWICUS: In: MGH. SS. (23) 333.; HOLDER-EGGER, OSWALD – SIMSON, BERNHARD VON: In: CHR. BURCHARDI XXXI—XXXII.

³⁸⁷ CHR. BURCHARDI 111.

³⁸⁸ HOLDER-EGGER, OSWALD – SIMSON, BERNHARD VON: In: CHR. BURCHARDI 111:3. jz.; vö. WINKELMANN 1878. II. 513.

³⁸⁹ VF. III. 1076—1079.; SCHNITH, K[ARL]: In: LMA. IV. 2167.

³⁹⁰ RF. V. 455.

³⁹¹ JAFFÉ, PHILIPPUS: In: MGH. SS. (17) 351., 358.

³⁹² JAFFÉ, PHILIPPUS: In: MGH. SS. (17) 358.; WICHERT 1876.; WATTENBACH—SCHMALE I. 182—183.

³⁹³ WATTENBACH—SCHMALE I. 182—183.; RF. V. 441.

³⁹⁴ JAFFÉ, PHILIPPUS: In: MGH. SS. (17) 358—359.; WAITZ, G[EORGIVS]: In: MGH. SS. (24) 53.; RF. V. 455.

³⁹⁵ KEHR 1883. 68.; JOETZE 1893. 89—95.; LEIDINGER 1893. 14—17.; KLEBEL 1928. 125—134.; LHOTSKY 1963. 197., 408—409.; SCHMALE 1975. 360—363.

Témánkhoz vonható részlete három akad: 1213-nál Gertrúd királyné halálhíre, 1217-nél II. András említése a keresztes hadjárat résztvevői között, végül 1233-nál beszámoló arról, hogy az osztrák herceg hadat gyűjtött Magyarország ellen.³⁹⁶ Forrásértékük csekély, hiszen Altaichi Hermann mindhárom passzust a szintén ránk maradt Salzburgi Évkönyv anyagából másolta ki.

1.2.7. Burghauseni Évkönyv (Annales Burghausenses – G. I. 236.)

Az 1106—1260, ill. 1313—1322 közötti eseményeket elbeszélő annales valószínű keletkezési helyeként a szövegtkiadást gondozó Georg Waitz jelölte meg a bajorországi kisvárost;³⁹⁷ újabban azonban Michael Müller meggyőzően igazolta, hogy a kiváló forráskutató tévedett, s kútfőnk első, 1260-ig ívelő redakcióját valójában a raitenhaslachi ciszterci monostorában, a másodikat pedig a stájerországi Admont bencés rendházában jegyezték le.³⁹⁸ Legkorábbi fennmaradt kéziratai 15. századiak.³⁹⁹ Egyetlen részlete szól a magyar történelem 1196—1235 közötti eseményeiről: néhány szóban említi Gertrúd királyné 1213-i meggyilkolását,⁴⁰⁰ az egyemondatos passzus sztemmatikai kapcsolatai rövidsége miatt nem tisztázhatóak.

1.2.8. Rövid Bajor-Osztrák Évkönyv (Annales Bavarici et Austriaci breves – G. I. 223.)

Az ismeretlen helyen keletkezett kútfő anyagát Oswald Holder-Egger megállapítása szerint egy 1156—1290 közötti adatokat tartalmazó bajor és egy 1190—1251 közötti osztrák annales szövegéből szerkesztették egybe: az előbbi legfőképp Altaichi Hermann művére támaszkodik, de akadnak olyan passzusai is, amelyek a Burghauseni, a Seeligentali vagy a Nagyobb Heilsbronnai Évkönyvvel⁴⁰¹ mutatnak szövegrokonságot; az osztrák forrás sztemmatikai kapcsolatrendszere ezzel szemben felderíthetetlen: anyaga egyetlen ismert

³⁹⁶ HERMANNUS ALTAHENSIS 386—388.

³⁹⁷ WAITZ, G[EOGIUS]: In: ANN. BURGHauseNSES 61.; RF. II. 258.

³⁹⁸ MÜLLER 1983. 151—161.

³⁹⁹ WAITZ, G[EOGIUS]: In: ANN. BURGHauseNSES 61.

⁴⁰⁰ ANN. BURGHauseNSES 61—62.

⁴⁰¹ *Annales Halesbrunnenses maiores*: a heilsbronnai ciszterci monostorban a 14. század első felében keletkezett munka, amely az 1126—1313 közötti évekre tartalmaz anyagot; folytatásai 1336-ig, ill. 1404-ig mennek el (RF. II. 288.; MÜLLER 1983. 190—195.)

ausztriai annalesszel sem állítható párhuzamba, csupán értesüléseinek földrajzi koncentrátságából adódik a következtetés, hogy a hercegség területén kellett keletkeznie. A Rövid Bajor-Osziptrák Évkönyv egyetlen ismert kézírata a 14. század elejéről való.⁴⁰²

Témánkba vágó egyetlen részlete: a magyar királyné meggyilkolásának híre a 1213. évnél.⁴⁰³ A mindössze nyolc szóból álló tudósítás provenienciája egyértelműen nem állapítható meg, mindazonáltal az a tény, hogy Gertrúdot mint a meráni herceg leányát határozza meg, inkább bajor forrásra mutat: végső fokon nem elképzelhetetlen, hogy Altaichi Hermann évkönyvének vonatkozó részletéből kivonatolták.

1.2.9. Neresheimi Évkönyv (Annales Neresheimenses – G. I. 397.)

Az 1095-ben alapított bencés monostorában vélhetően a 12. század közepén kezdték összeállítani azt az annalest, amelynek alapszövege 1049-től 1296-ig tartalmaz bejegyzéseket, s amelynek három folytatása ismert: ezek az 1297–1406, 1411–1545, végül az 1545–1572 közötti eseményeket tartalmazzák.⁴⁰⁴ Témánkba vágó egyetlen adata – Gertrúd királyné meggyilkolásának híre téves, 1212-i évszámmal⁴⁰⁵ – túlságosan is szűkszavú ahhoz, hogy pontos forrását feltárjuk..

1.2.10. Osterhofeni Évkönyv (Annales Osterviensenses, Chronicon Osterhoviense – G. I. 1445.)

A bajorországi Osterhofenben 1128-ban alapított apátság a premontrei rend egyik legjelentősebb történetírói műhelyének számított a középkorban.⁴⁰⁶ Az itt keletkezett annales első redakcióját Ulrich apát (1288–1313) utasítására állíthatták össze 1306 körül. 1313-nál záródó anyaga 1300-ig Altaichi Hermann évkönyvének Heinrich Stero tollából kelt folytatását egészíti ki Szent Corbinianus életrajzából, Szent Norbert ún. Későbbi

⁴⁰² HOLDER-EGGER, OSWALDUS. In: ANN. BAVARICO-AUSTRIACI 3.; LHOTSKY 1963. 203.; WATTENBACH—SCHMALE I. 228.; MÜLLER 1983. 168.

⁴⁰³ ANN. BAVARICO-AUSTRIACI 4.

⁴⁰⁴ WATTENBACH—SCHMALE I. 274—275.; SOMMERLECHNER 1999. 574.

⁴⁰⁵ Annales Neresheimenses. Ed.: Abel, Otto. In: MGH. SS. (10) 20—25., különösen 23.

⁴⁰⁶ BACKMUND 1972. 40—46.

Legendájából,⁴⁰⁷ a salzburgi és a garsteni annalesből, ill. Freisingi Ottó és Troppai Márton krónikáiból vett adatokkal; 1275-től azonban mind nagyobb arányban önálló részleteket is tartalmaz – amelyek talán az osterhofeni monostorban korábban vezetett, ám mára elveszett feljegyzésekből meríthetik anyagukat –, az 1301–1313 közötti időszakot pedig teljesen önállóan mutatja be.⁴⁰⁸ Fennmaradt autográf kéziratában legalább négy különböző kéz írása különíthető el.⁴⁰⁹ Egyetlen ismert folytatása az 1365–1433 közötti éveket tárgyalja.⁴¹⁰

Magyar vonatkozású adatai: 1213-nál híradás Gertrúd királyné meggyilkolásáról, 1217-nél pedig II. András szentföldi hadi vállalkozásáról.⁴¹¹ Mindkét részlet a Salzburgi Évkönyv anyagából került kútfönkbe, vélhetően Altaichi Hermann művének közvetítésével. Önálló forrásértéke az Osterhofeni Évkönyvnek dolgozatunk szempontjából ennél fogva nincsen.

1.2.11. Augsburgi Évkönyv (Annales Sanctorum Udalrici et Afrae Augustenses – G. I. 486.)

A 800 körül alapított bencés közösség annalese a 14. század közepén keletkezett, szerzői: Ulrich Welling és bizonyos Konrád testvér.⁴¹² Anyaga az 1106–1334 közötti évekre tartalmaz bejegyzéseket, s két részre bontható: 1300-ig Altaichi Hermann évkönyvének Heinrich Stero által továbbírt niederaltaichi folytatását kivonatozza, ill. bővíti csekély mértékben;⁴¹³ ezt követően pedig részben Troppai Márton krónikájára,⁴¹⁴ részben a *Flores*

⁴⁰⁷ *Vita posterior Sancti Norberti archiepiscopi*: a premontrei rendet megalapító Xanteni Szent Norbert magdeburgi érsek 14. század elején keletkezett, teljesebb életrajza (RF. XI/3. 305.).

⁴⁰⁸ WATTENBACH, W[ILHELMUS]: In: ANN. OSTERHOVENSES 537.; WATTENBACH—SCHMALE I. 251.; MÜLLER 1983. 117–130.

⁴⁰⁹ WATTENBACH, W[ILHELMUS]: In: ANN. OSTERHOVENSES 537.

⁴¹⁰ RF. III. 402.; WATTENBACH—SCHMALE I. 251.

⁴¹¹ ANN. OSTERHOVENSES 543.

⁴¹² JAFFÉ, PHILIPPUS: In: ANN. AUGUSTENSES 428.

⁴¹³ Kútfönk az 1300. évhez tett bejegyzésében maga szögezi le: „*Huc usque perducta est pars chronicae a Heinrico Stero.*” (ANN. AUGUSTENSES 434.) – JAFFÉ, PHILIPPUS: In: ANN. AUGUSTENSES 428.

⁴¹⁴ *Chronicon pontificum et imperatorum*: a sziléziai származású Martinus Oppaviensis domonkos szerzetes, pápai penitenciárius és káplán, utóbb gnieznói érsek 1268/1269-ben összeállított műve, amelynek alapszövege 1268-ig halad; nagy hatással volt elsősorban a 14. századi cseh és délnémet történetíráásra, de a domonkos rend belső eseményeinek köszönhetően recepciója Európa szinte minden területén kimutatható (VL. VIII. 158–166.; VON DEN BRINCKEN, ANNA DOROTHEE: Martin von Troppau. In: *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewußtsein im späten Mittelalter*. Hrsg.: Patze, Hans. Siegmaringen, 1987. [Vorträge und Forschungen 31.] 155–193., 195–214.; SCHNITH, K[ARL]: In: LMA. VI. 347–348.; RF. VII. 489–490.)

temporum c. ferences krónikára⁴¹⁵ is támaszkodva lényegében önálló fogalmazatú szöveget hoz.⁴¹⁶ Legkorábbi kéziratai három 15. századi kódexben maradtak fenn.⁴¹⁷

Dolgozatunk szempontjából érdekes közlései: 1213-nál Gertrúd halálhíre az esztergomi érsek állítólagos kétértelmű levelével, 1217-nél II. András szerepeltetése a keresztes hadjárat résztvevői között, 1233-nál pedig az osztrák herceg állítólag Magyarország ellen tervezett hadjáratának említése.⁴¹⁸ Már a forráskiadó Philipp Jaffé felhívta a figyelmet arra, valamennyi fenti részlet szó szerinti átvétel Altaichi Hermann évkönyvéből (amihez hozzátehetjük: Altaichi Hermann pedig a Salzburgi Évkönyvből merítette őket); korszakunk magyar történetére nézvést tehát az Augsburgi Évkönyvnek különösebb forrásértéke nincs.

1.2.12. Seligenthali Évkönyv (*Annales Seldentalenses* – G. I. 467., 1606.)⁴¹⁹

A bajorországi Seligenthal ciszterci monostorának annalese az 1108—1347 közötti évekre tartalmaz bejegyzéseket; több ponton mutat rokonságot a Burghauseni Évkönyvvél; legkorábbi kézirat a 14. század második feléből való.⁴²⁰ Egyetlen magyar passzusa Gertrúd királyné 1213-i meggyilkolását adja tudtul;⁴²¹ a mindössze négy szavas szöveg rövideége miatt kritikai összevetése a többi kútfő anyagával lehetetlen.

1.2.13. A diesseni monostor alapítói (*De fundatoribus monasterii Diessensis* – G. I. 1897.)

Az 1132-ben alapított, bajorországi ágostonos monostor a korszakunkban meráni hercegi címet is viselő andechsi grófok magánegyháza volt.⁴²² A diesseni közösség történetírói

⁴¹⁵ 1294-nél záródó alkotás, amelynek szerzője Márton vagy Hermann nevű, svábföldi minorita lehetett; a korabeli ferences történeti irodalom egyik legjelentősebb darabja, amelynek két hagyománya, hat különböző redakciója és számos folytatása ismert (HOLDER-EGGER, O[SWALDUS]: In: MGH. SS [24] 226—230.; RF. IV. 474—475.)

⁴¹⁶ JAFFÉ, PHILIPPUS: In: ANN. AUGUSTENSES 428.; KEHR 1883. 86—88.; MÜLLER 1983. 137—143.

⁴¹⁷ JAFFÉ, PHILIPPUS: In: ANN. AUGUSTENSES 428.

⁴¹⁸ ANN. AUGUSTENSES 431.

⁴¹⁹ A Gombosnál *Chronologia Seeligenthalensis* címmel szereplő szöveg valójában nem önálló kútfő, hanem a Seligenthali évkönyv kivonata.

⁴²⁰ MÜLLER 1983. 172—173.

⁴²¹ *Annales Seldentalenses*. In: *Martyrium Arnoldi archiepiscopi Moguntini und andere Geschichtsquellen Deutschlands im zwölften Jahrhundert*. Ed.: Boehmer, Johann Friedrich. Stuttgart, 1853. (Fontes rerum Germanicarum 3.) 526—529., különösen 527.

⁴²² FRIED, P[ANKRAZ]: In: LMA. III. 1013.

tevékenysége ennek megfelelően elsősorban az utóbbiak családi történetére koncentrált: az elsősorban liturgikus célzatú halottaskönyvön kívül összesen hat különféle történeti szöveget köthetünk a monostorhoz: ezek közül egyet *Notae Diessenses* néven különböztet meg a kritikai irodalom, a további ötöt pedig összefoglaló néven *De fundatoribus monasterii Diessensis* címen idézik annak ellenére, hogy nyilvánvalóan nem egykorú szövegekről van szó: kézirtaik közt – noha egyazon kódexben maradtak fenn – egyaránt akad 13. és 15. századi kéz által lejegyzett. Mint azt már Philipp Jaffé megállapította, az utóbbi korpusz vagy szinte használhatatlanul rövid, vagy rendkívül megbízhatatlan forrásszövegeket őriz.⁴²³ mindenekelőtt az Andechs-ház leszármazottainak rövid névsorát, azután a kegyúri család genealógiáját, majd harmadikként a monostor alapításának történetét és az egyes családtagok halálozási dátumait 810-től 1250-ig, ezt követően a Diessenbe temetkezett családtagok lajstromát leoninusi hexameterekbe szedve, végül ötödikként az egyebüti örök nyugalomra helyezett Andechsek temetkezési helyeinek jegyzékét.

Az egész korpusz egyetlen magyar vonatkozású adatsora abban a szövegben maradt fenn, amelynek hitele a leginkább kérdéses: a 15. századi kéz által lejegyzett harmadik egységben, amely a kegyúri család leszármazottainak halálozási dátumai között kétszer is szerepelteti Gertrúd királyné elhunytát: egyszer 1200-nál (ez az adat talán a Diesseni Halottaskönyv anyagára vezethető vissza, mivel a királyné halálának napját is hozza, méghozzá az évvel ellentétben hibátlanul); egyszer pedig 1213-nál.⁴²⁴ Az utóbbi részlet terjedelmes, ám tökéletesen fiktív históriát ad elő a Gertrúd elleni merényletről, s végső fokon a szentség hírébe igyekszik hozni II. András első feleségét; tartalmi elemzését dolgozatunk tematikus fejezetében már elvégeztük, így itt csak sztemmatikai kapcsolataira térünk ki röviden. A diesseni korpuszban megőrződött furcsa történet – mint említettük – csupán 15. századi kéziratban áll rendelkezésünkre: a Regensburgi András szintén 15. század eleji krónikájában fennmaradt, csaknem tökéletesen azonos fogalmazatú elbeszélés tehát elvileg régebbi is lehetne; magunk azonban valószínűtlennek tartjuk, hogy a Gertrúddal semmiféle kapcsolatban nem álló, hat-hét emberöltővel később tevékenykedő regensburgi kanonok koholta volna azt a nyilvánvalóan tendenciózus históriát, amely mindkét kútfőnkéből visszaköszön. Sokkal hihetőbb, hogy az Andechsek házi monostora igyekezett afféle ellenpropagandát kifejteni (talán már a 13. században is) a Gertrúd szentségét hirdető történettel azzal az Európa-szerte terjedő változattal szemben, amely a

⁴²³ JAFFÉ, PHILIPPUS: In: MGH. SS. (17) 323.; WATTENBACH—SCHMALE I. 273.; MÜLLER 1983. 245—246.

⁴²⁴ FUND. DIESSENSES 330—331.

meggyilkolt királynőt kerítőnökként ábrázolta – s ezt a diesseni szöveget emelte át a maga művébe Regensburgi András.

1.2.14. Regensburgi András (Andreas Ratisbonensis) **világkrónikája** (Chronicon universale, Chronicon pontificum et imperatorum Romanorum – G. I. 168.)

Szerzőnk 1380 körül született, 1401-től a regensburgi Szent Magnus ágostonos közösség tagja, 1438-tól dékánja; 1442–1447 között halt meg.⁴²⁵ Világkrónikája Krisztus születésétől a 15. század első feléig tárgyalja az eseményeket. Két változatban maradt ránk: A-redakciója 1180-nal záródik, s egyértelműen a *Chronica pontificum et imperatorum* c. 14. századi kútfő⁴²⁶ szövegét követi; a B-redakció alapszövege pedig 1427-ig ível, azonban ezt későbbi szerzők 1436-ig folytatták. Legkorábbi kézírata a 15. század közepéről való, feltételezhetően autographum.⁴²⁷

Egyetlen magyar vonatkozású adatsora szó szerint reprodukálja a *De fundatoribus monasterii Diessensis* anyagában 1213-nél szereplő, koholt történetét Gertrúd királyné haláláról: ugyanakkor viszont 1200-ra keltezi a merényletet, akárcsak az Andechsek magánegyházában keletkezett kútfőnek a Diesseni Halottaskönyvre visszamenő, másik adatsora – a részlet forrása ezek után nem lehet kérdéses.⁴²⁸

1.2.15. Bajorországi monostoralapítások (Fundationes monasteriorum Bavariae, Compilatio chronologica rerum Boicarum – G. I. 595.)

Az ismeretlen – s a szakirodalomban Bajor Névtelennek nevezett – szerző által lejegyzett, önállótlán kompiláció 1000-tól 1388-ig tárgyalja az eseményeket. Keletkezésének időpontja ismeretlen, legkorábbi kézírata 15. századi. Forrásbázisában elsősorban a dél-bajorországi és az osztrák annalsztika tételeit sikerült kimutatni a kutatásnak: az Admonti, a Salzburgi és az Osterhofeni Évkönyvek anyagát és Altaichi Hermann annalesét; ill. az Osztrák

⁴²⁵ GIRGENSOHN, D[IETER]: In: LMA. I. 609–610.

⁴²⁶ Vélhetően a regensburgi Szt. Emmerám bencés monostorban a 14. század első felében összeállított, 1313-ig ívelő krónikás forrás (RF. III. 419.; MÜLLER 1983. 196–206.).

⁴²⁷ RF. II. 233.

⁴²⁸ ANDREAS RATISBONENSIS 103.

Krónikát.⁴²⁹ Kútfőnk egybeszerkesztője nyilvánvalóan csak a források összemásolására törekedett, belső ellentmondásaik kiküszöbölésére nem: így fordulhat elő, hogy pl. Meráni Gertrúd előbb már 1200-ban (természetesen tévesen) gyilkosság áldozataként említi, majd kevéssel utóbb, 1203-nál arról tudósít, hogy Imre magyar király hozzájárult öccse, András feleségének német földre távozásához.

Témánkba vágó adatai viszonylag számosak, de önálló forráértékük nincsen. Korszakunk magyar történetének eseményei közül a Bajor Névtelen krónikája először Gertrúd királyné meggyilkolását említi, de hibás, 1200-i évszám alatt: mivel kútfőnket leszámítva ez a dátumtévesztés kizárólag a *De fundatoribus monasterii Diessensis* c. forrásban szerepel (ill. Regensburgi Andrásnak ez utóbbi felhasználásával készített krónikájában, de ott sokkal bővebb elbeszélést bevezetve),⁴³⁰ okkal feltételezhetjük, hogy a hamis információt az Andechsek családi monostorának történeti hagyományából merítette szerzőnk. 1203-nál a Bajor Névtelen feljegyezi, hogy Imre bebörtönözte Andrást, ill. beszámol III. László valójában 1204-ben történt koronázásáról is; 1204-nél pedig hírt ad Imre haláláról és András uralomra jutásáról: mindezen értesülések forrása az Admonti Évkönyv, amelyet a Bajor Névtelen ezeken a helyeken szó szerint idéz.⁴³¹ Ugyancsak az admonti anneles szövegét veszi át az a viszonylag terjedelmes részlet, amely Konstancia királyné, Imre özvegye és a gyermek III. László Bécsbe való meneküléséről, ill. a kis király haláláról és székesfehérvári temetkezési helyéről tudósít.⁴³² Végül 1211-nél – ismét csak hibás dátummal – a Bajor Névtelen még egyszer beszámol az 1200-ban általa egyszer már halottnak nyilvánított Gertrúd királyné meggyilkolásáról:⁴³³ a merénylet történetét ezúttal a Salzburgi Évkönyv hagyományához igazodva írja le, az átvétel közvetlen forrásavalószínűleg Altaichi Hermann annalese.

1.2.16. Ulrich Onsgorg (Udalricus Onsgorgius): **Bajorországi krónika** (Chronicon Bavariae – G. III. 4836.)

Onsgorg 1410-ben született; 1447-től a regensburgi Alte Kapelle kanonokjaként és reusingi plébánosként szerepel forrásainkban; 1475-ben halt meg.⁴³⁴ 602-től 1422-ig haladó

⁴²⁹ RF. III. 524.

⁴³⁰ FUND. BAVARIAE 335.; FUND. DIESSENSES 330.; ANDREAS RATISBONENSIS 103.

⁴³¹ FUND. BAVARIAE 335.; CONT. ADMUNTENSES 590.

⁴³² FUND. BAVARIAE 335.; CONT. ADMUNTENSES 591.

⁴³³ FUND. BAVARIAE 335.

⁴³⁴ VL. IX. 53.

krónikáját 1456-ban fejezte be; forrásai közt elsősorban Altaichi Hermann évkönyvét, Regensburgi András krónikáját és a regensburgi annalest tartják számon. Legkorábbi fennmaradt kézírata maga a 15. század közepi apographum.⁴³⁵

Egyetlen magyar vonatkozású adatsora valószínűleg Regensburgi András krónikájából való: emellett nemcsak az tanúskodik, hogy Onsorg is ugyanazt a valótlan történetet tárja elénk Gertrúd királyné meggyilkolásáról, mint valószínűleg csak pár esztendővel idősebb kanonoktársa – hogy ti. Erzsébet magyar királyné és Lajos türingiai tartománygróf budai eljegyzésén az anakronisztikusan máris aquileiai pátriárkaként emlegetett Berthold a királyné közreműködésével erőszakot tett egy magyar előkelő feleségén, amivel kihívta maga és rokonsága ellen a férj bosszúját –, de a dátumhiba azonossága is (mindkét kútfő 1200-ra teszi a gyilkosságot).⁴³⁶

1.2.17. Ellwangeri Krónika (Chronicon Elwacense – G. I. 1323.)

Az ellwangeri társaskáptalanban keletkezett forrás – amely Krisztus születésétől 1477-ig halad – nem egyéb, mint 15. század közepi kontaminátum az Ellwangeri⁴³⁷ és a Neresheimi Évkönyv szövegéből; önálló anyagot csupán a 15. század középső harmadára tartalmaz.⁴³⁸ Témánkhoz vonható egyetlen részlete Gertrúd királyné halálhíre hibás, 1212-i dátummal.⁴³⁹ ennek forrása Otto Abel szerint a Neresheimi Évkönyv lehet.⁴⁴⁰

1.2.18. Veit Arnpeck (Vitus Arnpeckhius): A bajorok krónikája (Chronicon Baioariorum / Baioariae, Bayerische Chronik – G. III. 5122.)

A valószínűleg az 1430-as évek második felében született és 1495 végén elhunyt bajor történetíró, Sixtus freisingi püspök káplánja⁴⁴¹ az irodalomtörténeti kutatás tanúsága szerint élete utolsó két esztendejében négy krónikát is befejezett, köztük most tárgyalt forrásunkat,

⁴³⁵ RF. VIII. 302.

⁴³⁶ FUND. BAVARIAE 361.

⁴³⁷ *Annales Ellwangenses*: a 12. század közepén keletkezett forrás, amelynek alapszövege Krisztus születésétől 1146-ig tartalmaz adatokat, s amelyet utóbb 1237-ig bővítettek (RF. II. 276–277.).

⁴³⁸ WATTENBACH—SCHMALE I. 274.

⁴³⁹ CHR. ELWACENSE 37.

⁴⁴⁰ ABEL, OTTO: In: CHR. ELWACENSE 37.

⁴⁴¹ LThK. I. 898.; VL. I. 140–142.

amelyet 1493-ban öntött végső formába latin és német nyelven is.⁴⁴² Autográf kéziratban maradt fenn, akárcsak szerzőnk többi ismert műve.⁴⁴³ Arnpecket Bajorország utolsó középkori történetírójának szokás nevezni: ő végezte el a középkori bajor kútffőanyag utolsó nagy átszerkesztését, többnyire teljesen átdolgozva forrásai szövegét, ami természetesen még inkább megnehezíti az egyes adatok eredeti lelőhelyének azonosítását. Arnpeck irdatlan kútffőbázissal dolgozott, amely szinte a teljes korábbi bajor és osztrák kútffőanyagot magában foglalta;⁴⁴⁴ a témánkba vágó adatokat azonban viszonylag szűk körből: a Salzburgi Évkönyvből, Altaichi Hermann annaleséből, a *De fundatoribus monasterii Diessensis* szöveghagyományából, továbbá Thuróczy János Magyar Krónikájából meríthette.

Szól először is szerzőnk II. András származásáról és trónraléptéről: ezen részlet forrása a Thuróczy-krónika lehet, ahol a 14. századi gestaszerkesztmény nyomán szintén 1205 pünkösdje szerepel a koronázás napi dátumaként.⁴⁴⁵ Ezt követően, 1207-nél Szent Erzsébet születéséről értesülünk: mivel ezt az adatot számos németföldi kútffőnk tartalmazza, a szövegpárhuzamok nélkül álló passzus pontos forrása meghatározhatatlan, s ehelyütt csak annyit tehetünk szavá: a bajor forráskorpuszban érdekes módon csak Veit Arnpecknél, tehát igen későn bukkan fel a türingiai tartománygrófnéra vonatkozó híradás. 1217-nél II. András keresztes hadjáratáról olvashatunk, továbbá arról, hogy az égen üstökös tűnt fel, s Bajorországot, Ausztriát, Morvaországot és Magyarországot ezt követően nagy éhínség sújtotta. Ami a szentföldi vállalkozást illeti, azt Arnpeck kétséget kizáróan megint csak Thuróczy alapján írta meg. A két szöveg között ezúttal egyértelmű rokonságot jelző szövegpárhuzamot találunk:

---

⁴⁴² RF. II. 403—404.; LIEBHART, W[ILHELM]: In: LMA. I. 1011. – Magunk a továbbiakban a latin nyelvű változatot használjuk. A két variáns viszonyára ld. RÖDEL, DIETER: Veit Arnpeck. Publikumsorientierte Darstellungsweise in zweisprachigen Chroniken. In: *Wissensliteratur im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. Bedingungen, Typen, Publikum, Sprache*. Hrsg.: Brunner, Horst – Wolf, Norbert Richard. Wiesbaden, 1993. (Wissensliteratur im Mittelalter 13.) 252—256.; Uő.: Publikumsbezogene Zweisprachigkeit bei „Chronica Baioariorum” und Bayerischer Chronik. In: *Zweisprachige Geschichtsschreibung im spätmittelalterlichen Deutschland*. Hrsg.: Sprandel, Rolf. Wiesbaden, 1993. (Wissensliteratur im Mittelalter 14.) 227—270.

⁴⁴³ RF. II. 403.

⁴⁴⁴ JOETZE 1893. 50—63.; LEIDINGER 1893. 11—12., 17—19.

⁴⁴⁵ SRH. I. 464.

Thuróczy-krónika ⁴⁴⁶	Veit Arnpeck Bajor Krónikája ⁴⁴⁷
<i>Rex Andreas Terram Sanctam visitavit ad mandatum domini papae, quod mandatum acceperat, dum esset adhuc dux, sicut habetur Extra de voto et voti redemptione Licet universis: quia ipse complevit et redemit votum patris.</i>	<i>Rex Andreas Terram Sanctam visitavit ad mandatum domini papae, quod mandatum acceperat, dum esset adhuc dux, sicut habetur Extra de voto et voti redemptione Licet universis: quia ipse complevit et redemit votum patris anno Christi MCCXVII.</i>
<i>Et ibi in Terra Sancta super exercitum christianorum contra soldanum Babylo-niae capitaneus et dux praeficitur, et mox victor efficitur gloriosus.</i>	<i>Et ibi in Terra Sancta super exercitum christianorum contra soldanum Babylo-niae capitaneus et dux praeficitur, et mox victor efficitur gloriosus cum duce Austriae.</i>
<i>Mansit autem ibi tribus mensibus. Regali denique thezauro exposito deversorum sanctorum acquisivit...</i>	<i>Mansit autem ibi tribus mensibus. Regali denique thezauro exposito deversorum sanctorum per ipsum reliquiae com-parantur...</i>

Az üstökösre és az azt követő éhínségre vonatkozó adatok valószínűleg a Weihenstephani Évkönyvből származhatnak: más fennmaradt kútfőnk legalábbis ilyesmiről nem tud. Gertrúd királyné halálát Veit Arnpeck a *De fundatoribus monasterii Diessensis* szöveg-hagyománya alapján mutatja be: II. András feleségét ártatlan áldozatnak láttatja, s a merényletet Erzsébet királyleány és Lajos türingiai tartománygróf mennyegzőjének díszletei közé helyezi. Ugyanakkor viszont igazi humanista tudálékossággal a gyilkosságról szóló tudósítás végére beilleszti az esztergomi érsek kétértelmű levelének szövegét – talán a Salzburgi Évkönyv vagy Altaichi Hermann annalese alapján –, mit sem törődve azzal, hogy ez a szöveg éppenséggel homlokegyenest ellentmond a diesseni hagyománynak: hiszen az Andechsek magánegyházában koholt történet szerint a nekikeseredett magyarok mintegy első felháborodásukban emeltek kezét királynéjukra, az *amphiboloicae litterae* nem kevésbé hiteltelennek tűnő históriája viszont módszeresen kitervelt összeesküvést

⁴⁴⁶ SRH. I. 465–466.

⁴⁴⁷ ARNPECK CHR. BAV. 248.

feltételezne a háttérben. Ugyancsak a reneszánsz hajnalán alkotó történetíró konjektúrájára vezethető vissza az Arnpecknél mutatkozó dátumhiba: a *De fundatoribus monasterii Diessensis* anyagával ellentétben nem 1213-ra, hanem 1221-re keltezi a merényletet – nézetünk szerint valószínűleg azért, mert Thuróczy alapján tudta, hogy Erzsébet esküvőjét ez utóbbi évben ünnepelték. Végül ugyancsak Thuróczy János művére vezethető vissza Veit Arnpeck Bajor Krónikájának témánkhoz vonható utolsó feljegyzése: II. András halálhíre 1235-nél, az uralkodó egresi temetkezési helyének megjelölésével.⁴⁴⁸

1.2.19. Veit Arnpeck (Vitus Arnpeckhius): **Osztrák krónika** (Chronicon Austriacum – G. III. 5121.)

A bajor történetíró 1488-ig haladó Osztrák krónikája, amelyet szerzője 1494/1495-ben öntött végső formába, különleges tétel a bajor történeti irodalmon belül: keletkezési helyén kívül semmi nem köti a dél-német tartományhoz, hiszen témája és forrásai az osztrák historiográfián belül határoznák meg a helyét. Legfontosabb kútfői: a Salzburgi Évkönyv családja, Altaichi Hermann annalese, a Cseh és az Osztrák Krónika.⁴⁴⁹ Autográf kéziratban maradt fenn.⁴⁵⁰

Témánkhoz vonható adatai két csomópont köré sűrűsödnek: részint az 1199/1200-i, részint az 1233–1235 közötti osztrák-magyar háborúkra vonatkoznak. Kútfont az előbbi kapcsán Imre király Ausztria elleni 1199-i támadásáról ejt szót, majd az 1200-i békekötésről; e részletek valószínű forrása nézetünk szerint az Osztrák Krónika. Hasonló adatok szerepelnek ugyan a Klosterneuburgi Évkönyv 2. és 3. folytatásában, ill. a Leobeni Névtelen művében is, azonban a békekötésről szóló híradás kizárólag a *Chronicon Austriacum*-ban és Veit Arnpecknél kapcsolódik össze azzal az adattal, hogy ugyancsak 1200 húsvétján VI. Lipót osztrák herceg felvette a keresztet.⁴⁵¹

Az 1230-as évek háborúságaira vonatkozó adatok eredeti lelőhelyének azonosítása hasonlóképpen lehetséges. A 15. századi bajor krónikás 1233-nál arról tudósít, hogy az Ausztriára támadó II. András seregével a Lajta bal partján fekvő Höffleinig hatolt előre,

⁴⁴⁸ ARNPECK CHR. BAV. 248., 262

⁴⁴⁹ JOETZE 1893. 89–95.; LEIDINGER 1893. 14–17.; LHOTSKY 1963. 408–409.

⁴⁵⁰ RF. II. 403–404.; LIEBHART, W[ILHELM]: In: LMA. I. 1011.

⁴⁵¹ CONT. CLAUSTRONB. II. 620.; CONT. CLAUSTRONB. III. 634.; ANONYMUS LEOBENSIS 800.

majd állítólag felégette Dévényt,⁴⁵² és miután serege nagy veszteségeket szenvedett, békét kötött II. Frigyes osztrák herceggel; ezt követően Frigyes Magyarországon, majd András Bécsújhelyen vendégeskedett – a magyarok pedig még ugyanebben az évben a stájer végeket pusztították. Az események így, ebben a sorrendben szerepelnek Veit Arnpecknél – akárcsak a Klosterneuburgi Évkönyv 3. folytatásában. Mint arra dolgozatunknak az ausztriai forrásokról szóló fejezetében felhívtuk a figyelmet, a magyarok stájerországi támadására valójában a békekötés előtt kerülhetett sor, már csak azért is, mert 1234-ben a magyar-osztrák viszony felhőtlenül harmonikusnak tűnik: többek közt Veit Arnpeck is beszámol róla, hogy amikor II. (Harcias) Frigyes húga, Konstancia a mondott év május 1-jén feleségül ment Henrik meissenai örgrófhhoz, esküvőjén I. Vencel cseh király mellett II. András és fia, Béla is jelen volt a Bécs melletti Stadlauban.⁴⁵³ A Klosterneuburgi Évkönyv 3. folytatásának forrásként ismert Heiligenkreuzi Évkönyvben (továbbá a Leobeni Névtelen szintén ez utóbbi kútfőből merítő krónikájában) a stájer végek elleni 1233-i támadás a békekötést megelőzően szerepel,⁴⁵⁴ okunk van tehát azt feltételezni, hogy az események valójában a következő logikus rendben zajlottak: II. András két fronton is támadást intézett Ausztria és Stájerország ellen, majd amikor ezek kudarcot vallottak, az országba nyomuló ellenség pedig elpusztította Dévényt, békét kért II. Frigyes hercegtől. Ha mármost ettől a logikus – és hiteles forrásokkal igazolható – rekonstrukciótól a Klosterneuburgi Évkönyv 3. folytatása és Veit Arnpeck Osztrák Krónikája egyformán eltér, azt bizvást tekinthetjük a két szöveget összekötő *error significativus*-nak: a 15. századi bajor szerző helyeytt tehát közvetlen vagy – ami szerintünk földrajzi okoknál fogva valószínűbb – közvetett formában az alsó-ausztriai annales anyagából merített.

⁴⁵² Ez a részlet filológiai szempontból különösen izgalmas, hiszen a Veit Arnpeck által átfogalmazott szövege szemléletes példát nyújt a történeti adatok torzulásának lehetőségeire az egymást követő redakciók során. A Klosterneuburgi Évkönyv 3. folytatása, a Zwettli Évkönyv és a Leobeni Névtelen műve ugyanis ezen a helyen – nyilván közös, azóta elveszett előképre visszavezethetőleg – egy meglehetősen problémás *ablatus absolutus* használatát: „*Rex Hungariae circa festum omnium sanctorum Austriam exercitu magno intrans partem terrae incendio et rapina devastavit, et usque ad Hoefelin/Hovelin pervenit, et interfectis multis de suo exercitu et nobilibus quibusdam captivatis et civitate Tewen exusta et depopulata ulterius procedere non valens pro concordia laboravit.*” (CONT. CLAUSTRONB. III. 637.; CONT. ZWETLENSIS 978.; ANONYMUS LEOBENSIS 811. – kiemelés tőlem). Dévényt (Tewen-t) – magyar határvár lévén – természetesen az osztrákok foglalták el és égették fel (PAULER 1899. II. 124.), azonban a szövegkörnyezetből magából ez nem derül ki. Veit Arnpecknél ennek következtében az információ torzul: „*Circa omnium sanctorum festum Andreas II rex Hungariae ... contra ducem Fredericum in Austriam ingenti potentia ascendit usque Höflein apud Brukgam super Luttscha, et terram incendiis et praeda vastavit; sed multi ex suis interfecti et nobiles capti sunt. Castrum Teben cum foro igne combussit, et ultra procedere noluit, ideo de pace tractatum est, quam dux admisit.*” (ARNPECK CHR. AUST. 63.). Ez utóbbi mondat alanya egyértelműen II. András, különben a vonatkozó mellékmondat aligha utalna II. (Harcias) Frigyesre a dux szóval.

⁴⁵³ PAULER 1899. II. 125.

⁴⁵⁴ CONT. SANCRUCENSIS I. 628.; ANONYMUS LEOBENSIS 811.

Ezt követően 1234-nél az osztrák herceg húga és a meissenai örgróf között kötetett nászról olvashatunk, ill. arról, hogy a menyegzőn a magyar uralkodó és elsőszülöttje is megjelent.⁴⁵⁵ A részlet forrásaként az admonti és a heiligenkreuzi annales, ill. *Anonymus Leobensis* műve is szóba jöhet.⁴⁵⁶ magunk azonban a Zwettli Évkönyv vagy a *Chronicon Austriacum* használatát valószínűsíténénk, hiszen e két kútforrásból Arnpeck Osztrák Krónikája más helyeken is kimutathatóan merít.⁴⁵⁷ Végül 1235-ben II. András újabb támadásáról tudósít szerzőnk, ezúttal valószínűleg a zwettli annales (vagy azzal szövegtani rokonságban álló forrás alapján).⁴⁵⁸ Elvileg megint szóba kerülhetne a Heiligenkreuzi Évkönyv és a Leobeni Névtelen műve, mint az adatok eredeti lelőhelye,⁴⁵⁹ csak hogy Veit Arnpecknél nincs szó a cseh király egyidejű támadásáról Ausztria ellen, amit ezek a kútforrások 1235-nél többletként közölnek az *Annales Zwetlenses*hez képest. Az Osztrák Krónika szintén említi ugyan II. András hadjáratát, de hibás, 1236-i dátum alatt,⁴⁶⁰ a 15. századi bajor krónikásnál pedig ehelyütt nincsen évszámtévesztés.

Veit Arnpeck témánkra vonatkozó, 15. század végi művei – a Bajor és az Osztrák Krónika – adatgazdagságuk ellenére is csekély forrásértékkel bírnak az 1196–1235 közötti magyar történelemre vonatkozólag: egyfelől a bennük foglalt ismeretek eredeti lelőhelyei többnyire azonosítóak és fenn is maradtak, másfelől adataik a humanista átszerkesztés során némely esetekben kimutathatóan torzultak.

1.2.20. Bambergi Halottaskönyv (Necrologium Bambergense – G. II. 3894.)

Az észak-bajorországi püspöki város székeskáptalanjának 10–14. századi mortuáriumának egyetlen magyar adata: Gertrúd királyné halálának évnapja pontos, szeptember 28-i dátummal.⁴⁶¹

⁴⁵⁵ ARNPECK CHR. AUST. 64.

⁴⁵⁶ CONT. ADMUNTENSES 593.; CONT. SANCRUCENSIS II. 637–638.; ANONYMUS LEOBENSIS 811.

⁴⁵⁷ ANONYMUS ZWETLENSIS 978.; CHR. AUSTRIACUM 239.

⁴⁵⁸ ARNPECK CHR. AUST. 64.; ANONYMUS ZWETLENSIS 979.

⁴⁵⁹ CONT. SANCRUCENSIS II. 638.; ANONYMUS LEOBENSIS 811.

⁴⁶⁰ CHR. AUSTRIACUM 239–240.

⁴⁶¹ Necrologium Bambergense. In: *Heinricus de Diessenhofen und andere Geschichtsquellen Deutschlands im späteren Mittelalter*. Ed.: Huber, Alphons. Stuttgart, 1868. (Fontes rerum Germanicarum 4.) 505–507., különösen 506.

1.2.21. Diesseni Halottaskönyv (Necrologium Diessense – G. II. 3904.)

Mint fentebb említettük, a bajorországi ágostonos rendház fölötti kegyúri jogokat az andechsi grófok gyakorolták:⁴⁶² ezek után cseppet sem meglepő, hogy 11—13. századi bejegyzéseket őrző necrologiumának egyetlen magyar adata a kegyúri családból származó Gertrúd halálának szeptember 28-i ünnepe – forrásunk szerint Magyarország királynéját „annak a földnek az emberei öltek meg, úgy hisszük, Krisztusért.”⁴⁶³

1.3. TÜRINGIAI FORRÁSOK

A 13. században a Német-Római Birodalmon belül tartománygrófságot alkotó Tübingiában két nagy történetírói központ létezett: Reinhardsbrunn és Erfurt. Ezek közül Reinhardsbrunn tekinthetett vissza nagyobb múltra: az itteni bencések az 1220-as évekig (a ferencesek megjelenéséig) a tübingiai történeti irodalom messze legjelentősebb képviselőinek számítottak; monostorukban keletkezett az időközben elveszett Reinhardsbrunni Évkönyv, amely a 13—14. században számos további krónika forrásául szolgált.⁴⁶⁴ A erfurti történetírás éppen a reinhardsbrunni rovására erősödött meg az 1220-as évek második felétől, nem kis mértékben épp Árpád-házi Szent Erzsébetnek köszönhetően, aki tübingiai tartománygrófnéként sokkal inkább rokonszenvezett az újonnan alapított Ferenc-renddel, mint a bencésekkel.⁴⁶⁵ Erfurtban jegyezték le Erzsébet első legendáit, s az erfurti ferences történetírás legfőképp ezek révén tudott a későbbiekben tartós hatást kifejteni a tübingiai krónikairódalomra – s benne a reinhardsbrunni feljegyzések tradícióját a legteljesebb formában összefoglaló, 14. század közepi Reinhardsbrunni Krónikára is.⁴⁶⁶

Az általunk vizsgált évkör magyar vonatkozású eseményei közül a tübingiai történetírásban a Szent Erzsébet életével kapcsolatos adatok szerepelnek messze a legtöbbször. Ez nem is meglepő, hiszen II. András leánya 1221-ben IV. Lajos tübingiai tartománygróf felesége lett, s ezt megelőzően már 1211-től, négyéves korától leendő férje családjánál élt. Az Erzsébet életrajzára vonatkozó forrásadatok közül – a dolgozatunk

⁴⁶² FRIED, P[ANKRAZ]: In: LMA. III. 1013.

⁴⁶³ „...ab hominibus illius terre interfecta, quam pro Christo credimus passam.” – Necrologium Diessense. In: *Dioecesis Augustensis, Constantiensis, Curiensis*. Ed.: Baumann, Franciscus Ludovicus. Berolinum, 1888. (MGH. Necrologia Germaniae 1.) 7—32., különösen 27.

⁴⁶⁴ HOLDER-EGGER 1895b 572.; HOLDER-EGGER 1996c. 240—244.; PATZE 1968. 95—96.

⁴⁶⁵ PATZE 1968. 96—98.

⁴⁶⁶ HOLDER-EGGER 1895a. 375—376.; BALTZER 1897 2—3.; PATZE 1968. 98., 104—111.

bevezetőjében megfogalmazottakkal összhangban – csupán azokat vizsgáljuk, amelyek közvetlenül kapcsolatosak az 1196—1235 közötti magyarországi eseményekkel: így a születéséről és eljegyzéséről szóló híradásokat (hiszen ezen események II. András udvarában zajlottak), a házassághoz kapcsolódó adatsorokat (mivel ennek diplomácia-történeti jelentősége van), ill. azokat a feljegyzéseket, amelyek Erzsébet és apja kapcsolatát tárgyalják. Nem foglalkozunk ellenben azokkal a forrásrészletekkel, amelyek nem az Árpád-házi hercegnőt, hanem a türingiai tartománygrófnét állítják elénk: ezeknek ugyanis a magyar történelem szempontjából csekély a jelentőségük, elemzésük pedig indokolatlanul megterhelné dolgozatunk anyagát. Mondanunk sem kell, a türingiai forrásokban Erzsébet életrajzára vonatkozólag megőrződött adatok többnyire megbízható, pontos helyi értesüléseken nyugszanak, s ennél fogva kimagasló forrásértékűek.

A szentéletű hercegnő életének állomásain kívül a türingiai források három esemény kapcsán foglalkoznak az 1196—1235 közötti magyar történelemmel. Először 1204-nél, amikor a Reinhardsbrunni Krónika híradása szerint Imre király segédcsapatokat küldött I. (Přemysl) Ottokár cseh király seregébe Sváb Fülöp és IV. Ottó birodalmi trónviszálya idején. Másodszor az 1217-nél: az Új Erfurti Krónika ugyanis szól II. András szerepéről a keresztes hadjáratban. Végül 1235-nél az Erfurti Domonkos Évkönyv említi a csehek és a magyarok Ausztria elleni támadását.

Ha az 1196—1235 közötti magyar történelemre vonatkozó közlések hagyományozódásának rendszerét vizsgáljuk, a következő kép bontakozik ki a középkori türingiai történetírás sztemmájáról. Ősforrásnak mindenképp az Erzsébet-hagiográfia korpuszát kell tekintenünk, amelyből a 1290-re kristályosodik ki az Apoldai Dietrich által egybe-szerkesztett, hivatalos legenda; nem tudhatjuk, hogy az *Annales breves de veterum Thuringiae landgraviorum origine* c., 1253-nál záródó, bizonytalan tradíciójú kútfő már ebből vagy az Erzsébet-irodalom valamelyik korábbi, mára elveszett emlékéből merítette anyagát, mindenesetre több ponton rokonságot mutat az Apoldai Dietrich-féle életrajzzal. Bizonyosan Dietrich művéből kerültek át a témánkba vágó adatok a 14. század közepi Reinhardsbrunni Krónikába. Ez utóbbi kútfőből vette aztán át az Erzsébetre vonatkozó történeti adatokat a 14. század végén a Thüringiaiak Krónikája, majd a 15. században Johannes Rothe *Düringische Chronikja* és *Elisabethlebenje*; végül a Thüringiai Krónika anyagát kivonatolta a 15. század végi *Chronica Misnensis terrae*. Ennyit egyelőre az Erzsébet-hagiográfia magyar vonatkozású adatainak továbbhagyományozódásáról; nézzük az ezzel párhuzamosan alakuló erfurti krónikás tradíciót. Itt az ősforrást az Erfurti Krónika valamelyik korai, ránk nem maradt fázisa jelenthette, amelynek anyagából azonban még a

12. század második felében kiágtak az Erfurti Évkönyv, az Új Erfurti Krónika és az Erfurti Minorita krónikájához vezető hagyományok. Mindez a témánkba vágó adatok szintjén is tükröződik: e három kútfőnk ugyanis szövegenként különböző magyar vonatkozású híreket őrzött meg.

1.3.1. Erfurti Domonkos Évkönyv (Annales Praedicatorum Erphordenses – G. I. 296.)

A domonkosok legjelentősebb turingiai kolostorában a 13. század második negyedében készült annales az 1220–1254 közötti időszakra tartalmaz anyagot. Egykorú feljegyzései szinte mind önálló fogalmazatúak.⁴⁶⁷ Egyetlen, 13. századi kézirata Mainz 1793-i ostrománál elpusztult; az erről készített legjobb szövegkiadás, Valentin Ferdinand Gudenusé pedig csak kivonatokat hoz az eredeti szövegből,⁴⁶⁸ a jelenleg rendelkezésre álló kritikai kiadásban Pertz tehát a lacunákat Johann Friedrich Schannat gyatra minőségű *editio princeps*-éből pótolta,⁴⁶⁹ s annak hibáit két, kútfőnk sztemmatikai leszármazottjának tekintett mű: az Erfurti Minorita krónikája és az Új Erfurti Krónika párhuzamos szöveg helyei alapján igyekezett javítani.⁴⁷⁰

Témánkra mindössze egy bejegyzése vonatkozik, amely szerencsére szerepel Gudenusnak az eredeti kézíratról készített, megbízható hitelű kiadásában is. Eszerint 1235-ben, miután az osztrák herceg megtámadta Csehországot, I. Vencel a magyar uralkodót hívta segítségül, és négy további királyt:⁴⁷¹ ezek egyesült seregeik élén betörték Ausztriába, és végül meghátrálásra kényszerítették II. (Harcias) Frigvest.⁴⁷² Az Erfurti Domonkos Évkönyv ezen közlését főbb vonalaiban II. (Hohenstauf) Frigyes császár 1236 júniusában

⁴⁶⁷ WATTENBACH—SCHMALE I. 408—409.; SOMMERLECHNER 1999. 561.

⁴⁶⁸ Chronicon Erphurdense. In: *Codex diplomaticus anecdotorum res Moguntinas illustrantium*. Ed.: Gudenus, Valentinus Ferdinandus. I—V. Goettinga—Francofurtum—Lipsia, 1743—1768. I. 511—637.

⁴⁶⁹ Anonymi chronicon Erfordense. In: *Vindemiae literariae, hoc est vetera monumenta ad Germaniam sacram praecipue spectantia*. Ed.: Schannat, Johannes Fredericus. I—II. Fulda—Lipsia, 1723—1724. I. 91—106.

⁴⁷⁰ PERTZ, GEORGIUS HEINRICUS: In: ANN. ERPHORDENSES 26—27.

⁴⁷¹ Nehéz megfejteti, hogy ezek kik lehettek: térségünkben ez idő tájt ugyanis II. Frigyes császárt, ill. a segítséget kérő cseh uralkodót leszámítva mindössze három koronás személy létezett: II. András (akit azonban a szöveg kiemel többi négy király közül), továbbá két fia, az 1214-ben magyar királlyá koronázott Béla és Kálmán, aki 1221 előtt Halics trónján ült. Talán elképzelhető, hogy szövegünk az 1230-as évek cseh—osztrák és magyar—osztrák háborúiban rendszeresen részt vevő kunok fejedelmeire is utal a középkorban elvileg csak keresztény uralkodókra vonatkoztatott *rex* megjelöléssel.

⁴⁷² ANN. ERPHORDENSES 30.

kelt levele is hitelesíti, amelyben a német-római uralkodó – az előzményeket is érintve – támogatásáról biztosította a cseh királyt a békétlen osztrák herceggel szemben.⁴⁷³

1.3.2. Rövid évkönyv a régi tübingiai tartománygrófok származásáról (Annales breves de veterum Thuringiae landgraviorum origine – G. II. 2880.)

Az 1025—1253 közötti eseményeket elbeszélő, évkönyvszerű feljegyzés valószínűleg egy azóta elveszett forrás kivonatát adja.⁴⁷⁴ Keletkezési idejére az egyetlen terminus post quemet tárgyalt évkörének 1253-i záródása adja. Fennmaradt kéziratáról nem tudunk: azt a kódexet ugyanis, amelyből az ifjabb Johannes Pistorius 1583-i forráskiadása⁴⁷⁵ számára kiírta rejtélyes sorsú kútfőnk szövegét, Oswald Holder-Egger az 1890-es években már nem találta.⁴⁷⁶

Dolgozatunk szempontjából érdekes részletei: Szent Erzsébet születésének hírül adása 1207-nél (ahol kútfőnk Gertrúdot tévesen a karintiai herceg leányának nevezi), ill. beszámoló eljegyzéséről 1211-nél (névhibával a követek a tübingiai követek felsorolásában, ahol Meinhard von Mulberg *Meinhardus de Nueburg* néven szerepel).⁴⁷⁷ Mindkét adat forrása az Erzsébet-hagiográfia gazdag 13. századi irodalma lehet; mivel kútfőnk keletkezési ideje nem tisztázható, így azt sem tudhatjuk, hogy az Apoldai Dietrich által lejegyzett, viszonylag kései legendavariáns szóba jöhet-e ilyen vonatkozásban, előképeit (így Marburgi Konrád *Summa vitae* c. szentéletrajzát) azonban mindenképp ismerték a 13. század közepén is Tübingiában.

⁴⁷³ F. VII/1. 225—226.

⁴⁷⁴ HOLDER-EGGER 1896a. 245—251.; RF. II. 340.

⁴⁷⁵ Annales breves seu brevissimi de veterum Thuringiae landgraviorum origine. In: *Illustres veteres scriptores, qui rerum a Germanis per multas aetates gestarum historias vel annales posteris reliquerunt*. Ed.: Pistorius, Ioannes. I—III. Francofurtum, 1583—1607. I. 956.

⁴⁷⁶ HOLDER-EGGER, O[SWALDUS]: In: CHR. REINHARDSBR. 509.

⁴⁷⁷ Annales breves de landgraviis Thuringiae. In: *Historia genealogica principum Saxoniae superioris*. Ed.: Eccartius, Johannes Georgius. Lipsia, 1722. 345—350., különösen 349.

1.3.3. Erfurti Minorita (Minorita Erphordensis) krónikája (G. I. 1134.)⁴⁷⁸

Az 1224-ben létesült erfurti ferences kolostor ismeretlen szerzetese által összeállított kútfőnk az 1260-as években készülhetett: mint azt Oswald Holder-Egger bizonyította, szerzője két redakciót is hátrahagyott: az egyik a világ teremtetésétől 1261-ig ível és 1261/1262 körül keletkezhetett, a másik 1265-nél záródik és talán 1265/1266 táján jegyezték le.⁴⁷⁹ Elsődleges forrása az erfurti bencés monostor krónikás hagyományának (az Új Erfurti Krónika tradíciójának) valamelyik korai fázisa lehetett, amely tartalmazta egyebek mellett Michelsbergi Frutolf és Aurai Ekkehard krónikájának legteljesebb, IV. redakcióját és az Erfurti Bencés Évkönyv⁴⁸⁰ anyagát is.⁴⁸¹ Két legkorábbi kézírata a 14. századból való.⁴⁸² Hét folytatása ismeretes 1330-ig, továbbá egy függeléke az 1421–1426 közötti eseményekkel.⁴⁸³

Az 1196–1235 közötti magyar történelemre vonatkozó egyetlen adata a névvel meg nem nevezett Gertrúd királyné halálhíre téves, 1212-i évszámmal.⁴⁸⁴ A rövid, mindössze hét szavas passzus forrásai a szöveg rövidsége miatt megállapíthatatlanok; hasonló dátumhibát mindenesetre négy további forrásunkban találunk: 13. századi kútfőink körül a Lambachi és a Neresheimi Évkönyvben, a későbbiek közül pedig Johannes Rothe *Düringische Chronik*jában, ill. az Elwangen-i Krónikában. Az utóbbi kettő eleve később keletkezett, mint az Erfurti Minorita műve, de a 13. századi annalesok esetében sem igazolható bármiféle szövegkapcsolat kútfőnkkel: valószínű, hogy a banális dátumtévesztés egyszerű másolási hibára megy vissza.

⁴⁷⁸ A kútfő besorolása adattárunkon belül problematikus: egyfelől kétségtől ferences forrásról van szó, ezeket pedig földrajzi provenienciától függetlenül önálló fejezetben tárgyaljuk; másfelől az Erfurti Minorita krónikája nem rendtörténeti munka, hanem világkrónika, ráadásul forrásai is egyértelműen a dél-német krónikairódlomhoz kötik. Magunk ez utóbbi érveket éreztük súlyosabbnak, ezért tehát a türingiai kútfők között tárgyaljuk.

⁴⁷⁹ HOLDER-EGGER, O[SWALDUS]: In: CHR. MINORITAE ERPH. 173.

⁴⁸⁰ *Annales S. Petri Erphesfurtenses*: három redakcióban fennmaradt évkönyv, amely az erfurti bencés monostorban keletkezett: az *annales antiqui* az 1038–1163, az *annales maiores* az 1078–1181 közötti évekre tartalmaz anyagot, az *annales minores* pedig az előző kettőből készített kivonat (RF. II. 278.; Wattenbach—Schmale I. 405–408.; SCHMALE 1996. 31., SOMMERLECHNER 1999. 561.)

⁴⁸¹ HOLDER-EGGER, O[SWALDUS]: In: CHR. MINORITAE ERPH. 172., 176.; WATTENBACH—SCHMALE I. 409–410.; BERG, DIETER: Studien zur Geschichte und Historiographie der Franziskaner im flämischen und norddeutschen Raum im 13. und beginnenden 14. Jahrhundert. In: *Franziskanische Studien* 65 (1983) 114–155., különösen 143–144.; SOMMERLECHNER 1999. 561.

⁴⁸² HOLDER-EGGER, O[SWALDUS]: In: CHR. MINORITAE ERPH. 173–175.

⁴⁸³ HOLDER-EGGER, O[SWALDUS]: In: CHR. MINORITAE ERPH. 175.; RF. III. 328.

⁴⁸⁴ CHR. MINORITAE ERPH. 195.

1.3.4. Apoldai Dietrich (Theodericus de Apolda, Dietrich von Apolda): Szent Erzsébet legendája (Legenda / Vita Sanctae Elisabethae de Thuringia / Hungaria – G. II. 4970.)

A szerzőről szinte semmit sem tudunk azon kívül, hogy Apoldában született, az erfurti domonkos közösség tagja volt, s hogy 1297-ben még élőként említik.⁴⁸⁵ 1290-ben befejezett műve a középkori Erzsébet-hagiográfia legteljesebb alkotása, amelynek készítése során – a szentéletű turingiai tartománygrófné népszerűségének, elterjedt kultuszának köszönhetően – Dietrich igen széles kútforrást használhatott.⁴⁸⁶ Az Erzsébet-életrajzok legkorábbi darabja a Marburgi Konrád *Summa vitae* c. alkotása, amely már a szent halálát követő évben, 1232-ben elkészült, s tulajdonképp IX. Gergely pápához intézett levél az elhunyt tartománygrófné életéről).⁴⁸⁷ Bár nem a szó szoros értelmében vett viták, de a további életrajzok forrásául szolgáltak azok a feljegyzések is, amelyek Erzsébet 1234/1235-i szenttéavatási pere során készültek: így a tartománygrófné legszűkebb környezetébe tartozó négy szolgálóleány vallomása (*Libellus de dictis IV ancillarum S. Elisabeth confectus*; első változata 1235-ben, a második 1235–1239 között keletkezett),⁴⁸⁸ továbbá Erzsébet csodáinak jegyzéke, amely 1232/1233-tól 1235-ig halad.⁴⁸⁹ Ezek alapján írta meg 1237-ben Heisterbach-i Caesarius,⁴⁹⁰ ill. vele többé-kevésbé párhuzamosan, 1240 előtt egy ismeretlen, ám alighanem a császári udvarban tevékenykedő, II. Frigyes császár környezetéhez tartozó szerző a maga Erzsébet-életrajzát (amelyet lelőhelyéről Zwettl-vitának is neveznek).⁴⁹¹ Erzsébet csodái a 13. század derekán bekerültek Tridenti Bertalan és Jean de Mailly hagiográfiai kompendiumaiba, teljes életrajza pedig szerepel Jacobus de Voragine 1263–1267 között összeállított, *Legenda aurea* c. gyűjteményében is.⁴⁹² az itt olvasható Erzsébet-vita örvendett a középkorban a

⁴⁸⁵ LThK. III. 383–384.; VL. I. 418.

⁴⁸⁶ A 13. századi Erzsébet-hagiográfia áttekintésére ld.: REBER, ORTRUD: *Die Gestaltung des Kultes weiblicher Heiligen im Mittelalter. Die Verehrung der heiligen Elisabeth, Klara, Hedwig und Brigitta*. Hersbruck, 1963. 5–8.; SZ. JÓNÁS ILONA: *Árpád-házi Szent Erzsébet*. Bp., 1986. (Életek és korok) 163–189.; KLANICZAY 2000. 311–318.

⁴⁸⁷ WYSS, ARTHUR – REIMER, HEINRICH: *Hessisches Urkundenbuch. I. Urkundenbuch der Deutschordens-Ballei Hessen*. I–III. Leipzig, 1879–1899. I. 25–29.

⁴⁸⁸ *Der sogenannte Libellus de dictis quatuor ancillarum St. Elisabeth confectus*. Hrsg.: Huyskens, Albert. München, 1911.

⁴⁸⁹ HUYSKENS 1908. 155–160., 243–246.

⁴⁹⁰ HUYSKENS, ALBERT: Die Schriften über die heiligen Elisabeth von Thüringen. In: *Die Wundergeschichten des Caesarius von Heisterbach*. Hrsg.: Hilka, Alfons. I–III. Köln–Bonn, 1933–1937. III. 329–390.

⁴⁹¹ HENNIGES, DIODORUS: Vita sanctae Elisabeth, Landgraviae Thuringiae auctore anonymo nunc primum in lucem edita. In: *Archivum Franciscanum Historicum* 2 (1909) 240–268.

⁴⁹² VARAZZE, JACOPO DA: *Legenda aurea*. I–II. Cur.: Maggioni, Giovanni Paolo. Milano, 1988. II. 1156–1179. – Magyar fordítása: VORAGINE, JACOBUS DE: *Legenda aurea. Szentek csodái és szenvedései*. Bp., 1990. 276–286. (Madas Edit).

legnagyobb ismertségnek.⁴⁹³ A 13. század közepétől ferences szerzők tollából számos, egymással szoros összefüggést mutató (és részben máig kiadatlan) Erzsébet-életírás maradt fenn, elsősorban észak-francia és itáliai területről,⁴⁹⁴ s a szent széles körben elterjedt kultuszát mutatja, hogy már 1271 előtt népnyelven: franciául, versben írta meg életét Rutebeuf párizsi énekmondó.

Az általunk most tárgyalt kútfő – mint említettük – bővebb anyagot tartalmaz az imént felsorolt Erzsébet-életrajzok bármelyikénél: szerzője bizonyíthatóan használta nemcsak a szenttéavatási eljárás iratait, de a korábban keletkezett Erzsébet-legendákat és a türingiai történeti irodalom más alkotásait: a Reinhardsbrunni Krónikát, ill. az erfurti krónikacsaládhoz tartozó kútfőket, sőt elsőként rögzítette írásban a szent kultusza körül kialakult dél-német népi hagyományt.⁴⁹⁵ Apoldai Dietrich műve korszakhatárt jelöl az Erzsébet-hagiográfiában: lezárja és összefoglalja a legenda keletkezéstörténetének első fázisát, amelyben az életrajz újabb és újabb elemekkel bővült; a későbbi középkor történetírói a magyar származású szent pályájáról szólva rendre a Dietrichnél fellelhető motívumokat visszhangozzák⁴⁹⁶ (a dolgozatunkhoz is felhasznált kútfők közül erre Johannes Rothe *Leben der heiligen Elisabeth* c. munkája szolgáltat példát).

Anyagából – mint bevezetőnkben említettük – csupán azokat az adatokat vesszük górcső alá, amelyek Erzsébettel mint Árpád-házi királyleánnyal, nem pedig mint türingiai tartománygrófnéval kapcsolatosak; ill. azokat, amelyek egyéb tekintetben is magyar vonatkozásúak.⁴⁹⁷ Első helyen az Erzsébet születésének csodás körülményeiről szóló részletet kell említeni, noha történeti konkrétum ebben mindössze annyi akad, hogy szerepel a szülők, II. András és Gertrúd neve. Még ugyanezen legendafejezetben arról is értesülünk, hogy „nem sokkal később” – valójában 1211-ben – I. Hermann tartománygróf eljegyezte a magyar hercegnőt Lajos nevű fia számára, s küldöttséget menesztett II. Andrásához, hogy a menyasszonyt Türingiába vigyék. 1213-nál – mint azt dolgozatunk tematikus fejezetében

⁴⁹³ LThK. V. 849–850.; VL. IV. 448–466.; WERNER, M[ATTHIAS]: In: LMA. III. 1841–1842.; vö. Gecser Ottó: In: LEGENDÁK II. 12.

⁴⁹⁴ LEMMENS, LEONHARD: Zur Biographie der heiligen Elisabeth Landgräfin von Thüringen. In: *Mitteilungen des Historischen Vereins der Diözese Fulda* 4 (1911) 1–24., különösen 8.; KLANICZAY 2000. 313.; WERNER, M[ATTHIAS]: In: LMA. III. 1841–1842.

⁴⁹⁵ WERNER, MATTHIAS: *Dietrich von Apolda und seine Vita [sanctae] Elisabeth*. Marburg, 1986. (Untersuchungen und Materialien zur Verfassungs- und Landesgeschichte 9.); WERNER, MATTHIAS: Der Elisabeth-Vita des Dietrich von Apolda als Beispiel spätmittelalterlicher Hagiographie. In: *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewußtsein im späten Mittelalter*. Hrsg.: Patze, Hans. Siegmaringen, 1987. (Vorträge und Forschungen 31.) 523–542.

⁴⁹⁶ WERNER, M[ATTHIAS]: In: LMA. III. 1841–1842.

⁴⁹⁷ *Die Vita der heiligen Elisabeth des Dietrich von Apolda*. Hrsg.: Renner, Monika. Marburg, 1993. (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Hessen) 5–6., 14., 65. – Magyar fordítása: LEGENDÁK II. 13–90. (Bellus Ibolya).

említettük – tudósít Gertrúd haláláról, amelyet kútfőnk a magyar nagyurak és előkelők összeesküvésének tulajdonít; 1221-nél pedig említi Erzsébet és IV. Lajos tartománygróf házasságát. Kizárólag kútfőnk tudósít arról, hogy Lajos 1227-i halála után II. András hazahívta leányát, de az inkább Marburgban maradt – Apoldai Dietrich még azt is feljegyezte, hogy a Tübingiába érkezett népes követtséget bizonyos Pania (más kéziratokban: Pavian) comes vezette. A magyar előkelő azonosítása bizonytalan: elvileg Hahót nb. Arnold fia Panyit és Miskolc nb. Pál fia Panyit, a későbbi szörényi bán, V. István bizalmas párthíve is szóba kerülhet, azonban ekkoriban még mindkettejük pályájuk elején jártak: okleveleinkben egyaránt 1230-ban szerepelnek először, s 1272-ben, ill. 1270-ben még élőként említik őket;⁴⁹⁸ kérdéses tehát, hogy 1227–1231 között II. András akármelyikükre is rábízhatott-e egy ilyen fontosságú diplomáciai küldetést.

1.3.5. Új Erfurti Krónika (Chronica Erfordensis moderna – G. I. 1143.)

A tübingiai város Szent Péter titulusú bencés monostorában keletkezett alkotás 1072-től 1335-ig haladó alapszövegét 1335 körül jegyezhették le; elnevezését az magyarázza, hogy egyik korai kéziratában Hersfeldi Lampert évkönyve⁴⁹⁹ és annak ún. erfurti folytatása után szerepel, e szavakkal bevezetve: „*Nota ab ista parte incipit cronica moderna.*”⁵⁰⁰ Legfontosabb forrásai az Erfurti és a Würzburgi Évkönyv lehetnek.⁵⁰¹ Csaknem két tucatnyi középkori kézírata ismert, ezek közül a legkorábbiak a 14. század második feléből valók.⁵⁰² Három folytatása 1355-ig megy el.⁵⁰³

Témánkhöz vonható egyetlen adatsora II. András részvételét beszéli el az 1217-i keresztes hadjáratban, ill. tudósít arról, hogy Dímját ostroma során két magyar püspök is életét vesztette: a részlet forrása kétséget kizáróan Paderborni Olivér *Historia Damiatinája*, ám abban csupán egy magyar főpap haláláról van szó.⁵⁰⁴

⁴⁹⁸ *Hazai okmánytár.* Szerk.: Nagy Imre – Paur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső – Ipolyi Arnold. I–VIII. Győr–Bp., 1865–1891. VII. 17. (1230), 18. (1230), VIII. 148–149. (1272), *Budapest történetének okleveles emlékei.* Szerk.: Csánki Dezső – Gárdonyi Albert. I. Bp., 1936.; 124. (1272); ÁUO. XII. 6. (1270).

⁴⁹⁹ 1077–1079 között keletkezett annales, amely 1077-ig megy el; szerzője 1028 előtt született, 1058-tól a hersfeldi bencés monostor apátja volt, s 1081 után hunyt el (RF. VII. 111.).

⁵⁰⁰ HOLDER-EGGER, OSWALDUS: In: CHR. ERFORDENSIS MODERNA 335.

⁵⁰¹ WENCK 1885. 115., 118.; HOLDER-EGGER 1896b. 443–445.; HOLDER-EGGER 1896c. 724.; WATTENBACH—SCHMALE I. 407.; SCHMALE 1996. 31–32.; SOMMERLECHNER 1999. 562.

⁵⁰² HOLDER-EGGER, OSWALDUS: In: CHR. ERFORDENSIS MODERNA 353.

⁵⁰³ RF. III. 328.

⁵⁰⁴ CHR. ERFORDENSIS MODERNA 385–386.

1.3.6. Reinhardsbrunni Krónika (Chronica Reinhardsbrunnensis, Annales Reinhardsbrunnenses – G. I. 440.)

Az I. Lajos gróf által 1085-ben alapított bencés monostor⁵⁰⁵ szerzetesei által 1340–1349 között összeállított krónika a középkori tübingiai történetírás egyik kulcsfontosságú emléke, amely egyrésztől összefoglalja mindazt, amit a korábbi források tudni véltek a tartománygrófság történetéről, másrésztől maga is forrásul szolgált a 14–15. századi tübingiai történetírók szinte valamennyi fontosabb műve számára. Kútfont az 527–1338 közötti időszakra tartalmaz adatokat; anyagát a kritikai irodalom forrástani szempontból négy nagyobb egységre bontja. Ezek közül az első a 12. század végéig terjed: néhány szavas bejegyzései valószínűleg az azóta elveszett Reinhardsbrunni Évkönyv közléseit visszahangozzák.⁵⁰⁶ Második szövegtani blokkja a 12–13. század eseményeit beszéli el két, mára szintén elveszett forrás alapján: a Ludowing-ház korai történetét egy minden valószínűség szerint 1198–1212 között keletkezett gestára támaszkodva mutatja be, míg Tübingia és tágabb környezete 1187–1215 közötti eseményeit egy krónikás műfajú alkotás, a szintén elveszett *Historiae Reinhardsbrunnenses* segítségével. Harmadikként az 1200–1227 közötti részleteket szokás említeni, amelyek főleg nyelvezetük és kötetlenebb, a szigorú kronológikus rendtől való el-elszakadó előadásmódjuk révén különülnek el az előző két egységtől: ezek részint IV. Lajos tübingiai tartománygróf röviddel 1308 után, valószínűleg szintén Reinhardsbrunnban keletkezett életrajzára⁵⁰⁷ vezethetők vissza, részint pedig a tartománygróf hitvesének, Árpád-házi Szent Erzsébetnek Apoldai Dietrich által lejegyzett legendájára. Végül negyedik az 1227-től kezdődő rész, amely többnyire Erfurti Péter és az Erfurti Minorita krónikáinak anyagát kontaminálja.⁵⁰⁸ Kútfont legkorábbi fennmaradt kézírata 1458–1464 között keletkezhetett.⁵⁰⁹

Témánkba vágó részletei viszonylag számosak és terjedelmeseek,⁵¹⁰ azonban forrásértékük erősen különböző: akad köztük olyan, amelynek eredeti lelőhelye is ránk maradt, és néhány olyan is, amelyet viszont nézetünk szerint nyugodtan tekinthetünk első kézből származó, helyi értesülésnek. Kútfont szót ejt először is arról, hogy amikor 1204

⁵⁰⁵ WERNER, M[ATTIAS]: In: LMA. VII. 667–668.

⁵⁰⁶ WENCK 1885. 102–109.; HOLDER-EGGER 1896b. 443–445.; HOLDER-EGGER 1896c. 718–721.

⁵⁰⁷ *Gesta langrafii Ludovici IV.*: az 1227-ben elhunyt uralkodó udvari káplánja, Berthold által valószínűleg 1228-ban vagy kevéssel később készített, töredékesen ránk maradt életrajz (HOLDER-EGGER 1895b. 592–594.).

⁵⁰⁸ WENCK 1878. 57–65.; HOLDER-EGGER 1895b; PATZE 1968. 111–116.; WATTENBACH-SCHMALE I. 411–413.; WERNER, M[ATTIAS]: In: LMA. III. 353–354.

⁵⁰⁹ HOLDER-EGGER, O[SWALDUS]: In: CHR. REINHARDSBR. 505.

⁵¹⁰ CHR. REINHARDSBR. 568., 571–574., 577–578., 582., 590–592., 597.

szeptemberében I. Ottokár cseh király Tübingiába vonult, hogy segítséget vigyen I. Hermann tartománygrófnak és felmentse a Sváb Fülöp német király által ostromgyűrűbe fogott weissenseei várat, seregét magyar segédcsatatok is kísérték: ez az értesülés legvalószínűbben helyi feljegyzésre mehet vissza. A Reinhardsbrunni Krónika következő magyar vonatkozású részletei korszakunk tübingiai történetírásának egyik központi témáját érintik: Árpád-házi Szent Erzsébet életrajzát. Kútfőnk tudósít egyfelől – az Apoldai Dietrich tollából kelt legenda anyagát jelentősen bővítve – a magyar hercegnő 1207-i születésének csodás előzményeiről: az állítólagos erdélyi Klingessor (Clingesore) mester színrelépéséről és a Erzsébet megszületését hírül adó égi jelekről; másfelől részletesen beszámol a kis királyleányért Magyarországra menesztett 1211-i tübingiai követségről, szintén Apoldai Dietrich műve alapján. Ezt követően megemlékezik Gertrúd királyné 1213-i meggyilkolásáról, a merénylet okait nem részletezve, pusztán a „nagyurak és az előkelők összeesküvését” láttatva a háttérben: a bejegyzés nagyrészt szó szerint egyezik az Apoldai Dietrich legendájában olvasható híradással, így forrása egyértelműen azonosítható. II. András 1217-i keresztes hadjáratával kapcsolatban kútfőnk bizonyosan Paderborni Olivér művéből merített, hol kivonatolva, hol pedig szó szerint idézve azt. Végül megemlíti a Reinhardsbrunni Krónika azt is, hogy 1221. szeptember 29-én IV. Lajos tartománygróf és újdonsült hitvese, Erzsébet útra kelt Magyarország felé, hogy meglátogassák II. Andrást: ez az adat nem szerepel a fennmaradt legendavariánsokban, s nézetünk szerint megint csak helyi feljegyzésre mehet vissza. Láthattuk: a Szent Erzsébet életrajzára vonatkozó részletek mind Apoldai Dietrich ránk maradt legendájára épülnek, a Gertrúd meggyilkolásáról szóló híradás szintén; a keresztes hadjáratról pedig Paderborni Olivér szintén ránk maradt *Historia Damiatinája* alapján ír a Reinhardsbrunni Krónika. A magyar csapatok részvételéről szóló adat a birodalmi belviszály 1204-i csatározásai során hiteles, önálló adatnak tűnik; végül az 1221-i követjárásra vonatkozó részlet megint csak elsődleges információt jelent, ám éppen azt hagyja homályban, ami számunkra a legérdekesebb volna – és amiről természetesen a reinhardsbrunni bencések a legkevésbé szerezhettek tudomást: hogy ti. pontosan miképpen zajlott a tübingiai uralkodópár magyarországi vendégeskedése. A Reinhardsbrunni Krónika mindezek figyelembevételével csak csekély mértékben járul hozzá ahhoz, hogy az 1196–1235 közötti magyar történelemet jobban megismerhessük.

1.3.7. **Tübingiaiak Krónikája** (*Chronica Thuringorum*, Anonymi Erphesfordensis historia de landgraviis Thuringiae – G. I. 577.)

Az ismeretlen szerzőjű művet a kutatás régebben egy névtelen erfurti történetírónak tulajdonította, Oswald Holder-Egger kutatásai nyomán azonban megerősödött az a nézet, amely eisenachi domonkos szerzetes művének tartja.⁵¹¹ Szövegében két viszonylag homogén fázist különíthetünk el: az első 1395-tel zárul (azonban szinte bizonyos, hogy már ez is egy korábbi változat átszerkesztése és továbbírása révén keletkezett), a második pedig az 1396–1430 közötti részeket tartalmazza. Legfontosabb forrásai az erfurti bencés történetírói hagyomány korábban már megismert tételei: az Erfurti Bencés Évkönyv és az Új Erfurti Krónika szövegcsaládja, ill. a Reinhardsbrunni Krónika és köre.⁵¹² Legkorábbi kézírata a 15. század közepéről való.⁵¹³

Dolgozatunk témájához csupán két részlete vonható: 1211-nél megemlíti azt a követséget, amelyet I. Hermann tübingiai tartománygróf Erzsébetért menesztett Magyarországra, 1221-nél pedig a magyar hercegnő házasságát IV. Lajossal.⁵¹⁴ Az értesülés közvetlen forrása vélhetően mindkét esetben a Reinhardsbrunni Krónika, esetleg – mivel egyértelmű szövegpárhuzam nem mutatkozik a két kútfő között, csak tartalmi azonosság – Apoldai Dietrich Erzsébet-legendája.

1.3.8. **Johannes Rothe** (Iohannes Rufus): **Tübingiai krónika** (Düringische Chronik, Chronik von Thüringen, *Chronica Thuringorum* – G. II. 3205.)

Szerzőnk 1360 körül született, s városi írnokként, iskolamesterként, utóbb pedig IV. Frigyes tartománygróf (1406–1440) felesége, Anna tartománygrófné káplánjaként tevékenykedett a tübingiai Eisenachban, 1434-ben bekövetkezett haláláig; több történeti és jogi tárgyú művet, ill. szépirodalmi alkotást hagyott maga után.⁵¹⁵ Német nyelvű *Düringische Chronik*-ját is a tartománygrófné megbízásából, annak egyik leánya számára írta, s 1421-ben

⁵¹¹ HOLDER-EGGER 1895a. 375–376.; BALTZER 1897 2–24.; PATZE 1968. 104–111.

⁵¹² RF. III. 457–458.; PATZE, H[ANS]: In: LMA. III. 1754–1755.

⁵¹³ HOLDER-EGGER, OSWALD: Studien zu Lambert von Hersfeld. In: NA 19 (1894) 141–213., különösen 155–156.; HOLDER-EGGER 1895a. 377–378.

⁵¹⁴ *Historia de landgraviis Thuringiae*. In: *Rerum Germanicarum scriptores aliquot insignes, qui historiam et res gestas Germanorum medi potissimum aevi inde a Carolo Magno ad Carolum V usque per annales litteris consignarunt*. Ed.: Pistorius, Joannes – Struvius, Burcardus. I–III. Ratispona, 1731⁴. I. 1296–1365., különösen 1321–1322.

⁵¹⁵ VL. VII. 277–286.; WERNER, M[ATTHIAS]: In: LMA. VII. 1050.

fejezte be.⁵¹⁶ Legfontosabb forrásai: a Thüringiaiak Krónikája és ennek folytatásai, a Thüringiai tartománygrófok története, ill. a Reinhardsbrunni Krónika. Fennmaradt kézirata a 15. század közepéről való.⁵¹⁷

Magyar vonatkozású részletei⁵¹⁸ közül a Gertrúd királyné haláláról szóló, 1212-i évszám alatt szereplő, különös történetet – amely tartalmában annyira eltér valamennyi többi forrásunk vonatkozó híradásaitól, hogy párhuzamait vagy eredetét filológiai eszközökkel meghatározni lehetetlen – dolgozatunknak a Gertrúd elleni merénylet forráshagyományait vizsgáló fejezetében bővebben is tárgyaltuk, s arra a végkövetkeztetésre jutottunk, hogy alighanem a türingiai történeti irodalomban is kimutatható, a királynét kerítőnői szereppel vádoló tradíció torzult (vagy szándékosan torzított) változatával lehet dolgunk, amely talán a Reinhardsbrunni Krónika anyagából veszi eredetét. A *Düringische Chronik* dolgozatunk témájához vonható többi adata Szent Erzsébet életrajzára vonatkozik: mivel kútfőnk pontosan úgy vezeti fel az Árpád-házi királyné születésének hírért, mint a Reinhardsbrunni Krónika – sokkal részletesebben szól ti. a wartburgi dalnokversenyéről és Klingessor (Clingesore) mester Türingiába érkezettéről, mint a 13. század végéről fennmaradt Erzsébet-vita –, az adatok forrása kétséget kizáróan ezúttal is ez utóbbi kútfő; Johannes Rothe az 1211-i követjárás és a magyar királyné Türingiába érkezésének történet is a Reinhardsbrunni Krónika alapján adja elő. Végül Erzsébet és IV. Lajos tartománygróf 1221-i házasságáról szerzőnk elvileg Apoldai Dietrich szentéletrajzából is értesülhetett, de mivel a fentiek szerint egy ponton bizonyosnak látszik, egy másikon pedig valószínűsíthető a Reinhardsbrunni Krónika hatása a *Düringische Chronik* anyagára, magunk ehelyütt is inkább ezzel számolunk.

1.3.9. Johannes Rothe (Iohannes Rufus): Szent Erzsébet élete (Leben der heiligen Elisabeth – G. I. 722.)

Az 1421–1430 között keletkezett, Szent Erzsébet életéről szóló, német nyelvű költemény – komoly irodalomtörténeti jelentősége mellett – semmiféle önálló forrásértékkel sem bír, mivel szerzője a teljes anyagot két eredetiben is fennmaradt kútfőből, Apoldai Dietrich Szent Erzsébet-legendájából és a Reinhardsbrunni Krónikából merítette. Legkorábbi

⁵¹⁶ HONEMANN 1987. 497.

⁵¹⁷ HONEMANN 1987. 506–509.

⁵¹⁸ DÜRINGISCHE CHR. 25–47.

fennmaradt kézírata 15. századi.⁵¹⁹ Magyar vonatkozású részletei: a szentéletű tartománygrófné születésének csodás körülményeit, Thüringiába érkezését, ill. házasságát leíró passzusok.⁵²⁰

1.3.10. Meissen Krónika (Chronica Misnensis terrae, Chronicon Sancti Thomae Lipsiensis – G. I. 1409.)

Kútfőnk a lipcei Szent Tamás káptalanban keletkezett, s a Thüringiaiak Krónikájának szövegét kivonatolja, ill. írja tovább. Anyaga 1486-tal záródik: ez a tény jelöli ki egyszersmind utolsó átszerkesztésének legkorábbi lehetséges időpontját is.⁵²¹ Legkorábbi ismert kézírata a 15–16. század fordulójáról való.⁵²² Témánkba vágó adatai ugyanazok, amelyek forrásában is felbukkantak: Szent Erzsébet Thüringiába vitele 1211-ben és esküvője 1221-ben,⁵²³ megfogalmazásuk azonban szegényesebb.

1.3.11. Thüringiai Halottaskönyv (Necrologium Thuringense – G. II. 395.)

Az ismeretlen provenienciájú, 14. századi kéziratban fennmaradt forrás tulajdonképpen nem teljes mortuarium, csupán kivonat: összeállítója az uralkodókra és egyéb világi előkelőkre vonatkozó, 1213–1284 közötti adatokat válogatta ki az azonosíthatatlan eredetiből. Mivel legtöbb szereplője thüringiai, ősforrása feltételezhetően a tartománygrófság területén keletkezett.⁵²⁴ Egyetlen magyar adata: Gertrúd királyné halálhíre (szeptember 28-nál).⁵²⁵

⁵¹⁹ WITZSCHEL, AUGUST: Über das Leben der heiligen Elisabeth von Johannes Rothe. In: *Zeitschrift des Vereins für Thüringische Geschichte und Altertumskunde* 7 (1869) 359–412.

⁵²⁰ A mű magyar vonatkozású részei: *Johannes Rothes Elisabethleben*. Hrsg.: Schubert, Martin J. – Haase, Annegret. Berlin, 2005. (Deutsche Texte des Mittelalters 85.) 2–10., 16–20., 27–30.

⁵²¹ WENCK 1878. 66–68.; MARQUIS, BETTINA: *Meißnische Geschichtsschreibung des späten Mittelalters (ca. 1215–1420)*. München, 1998. 140–149.

⁵²² BALTZER 1897. 40–46.

⁵²³ Chronicon S. Thomae Lipsiensis. In: *Scriptores rerum Germanicarum praecipue Saxoniarum*. Ed.: Menckenius, Io[hannes] Burchardus. I–III. Lipsia, 1728–1730. II. 315–376., különösen 323–324.

⁵²⁴ RF. VIII. 158.

⁵²⁵ Necrologium Thuringense. In: *Heinricus de Diessenhofen und andere Geschichtsquellen Deutschlands im späteren Mittelalter*. Ed.: Huber, Alphons. Stuttgart, 1868. (Fontes rerum Germanicarum 4.) 457.

1.4. ALPESI, SVÁB-ÉS FRANKFÖLDI FORRÁSOK

Az alpesi régióban és annak északi előterükben fekvő Frankföld kútőanyaga nem mutat belső koherenciát; csak praktikus szempontok alapján soroltuk őket közös fejezetbe, hiszen témánkba vágó részletet innen csupán három forrás tartalmaz: Sankt-Galleni Burkhard műve a magyarok részvételéről tudósít a Sváb Fülöp és Braunschweigi Ottó közötti birodalmi belháborúban, a lausanne-i Cono d’Estavayer feljegyzéseiben a Magyarországot 1222-ben sújtó marhavészről ír; végül frank területen keletkezett egyetlen forrásunk, Fuldai Márton krónikája Szent Erzsébet életrajzának egyes részeit veszi át az Apoldai Dietrich által szerkesztett legendából. Egymással szemmatikai kapcsolatban nem állnak.

1.4.1. Sankt-Galleni Burkhard (Burchardus Sangallensis): A Sankt-Gallen hányattatásairól szóló krónika 2. folytatása (Chronica casuum Sancti Galli continuatio II – G. I. 1032.)

A svájci Sankt-Gallen monostorát 612-ben alapította az ír vándorszerzetes, Szent Gál; a rendház közössége 747 körül vette fel a bencés regulát.⁵²⁶ A középkori viszonyok között szokatlan műfajú, gesta-jellegű háztörténet a kezdetektől 1233-ig tartalmazza a monostor életének eseményeit; anyagát Melchior Goldast, a 17. század első éveiben tevékenykedő forráskutató nyomán négy szakaszra osztja a szaktudomány: a 883-ig tartó részeket a 895 előtt elhunyt Ratbert testvér nevéhez kötik, a 891–971 közöttiek (a gesta 1. folytatásaként) az 1057-ben még élőként említett Ekkehard testvéréhez, a 972–1203 közöttiek (2. folytatásként) Burkhard testvéréhez, végül az 1203–1233 közöttiek (3. folytatás) Pfäfersi Konrád (Conradus de Fabaria) nevéhez.⁵²⁷ Megjegyzendő, hogy a Goldast által megnevezett szerzetesek sokkal inkább az anyag átszerkesztői lehetnek, mintsem tényleges szerzői, hiszen forrásunk tömördek olyan apróságot tartalmaz a sankt-galleni monostor történetéről, amelyeket nem meríthettek más forrásból az egyes korszakokat gyakran több száz év távolságából áttekintő redaktorok, mint helyi feljegyzésekből.⁵²⁸

⁵²⁶ VÖGLER, W[ERNER]: In: LMA. VII. 1153–1155.

⁵²⁷ RF. III. 156.; URL, EBERHARD: *Das mittelalterliche Geschichtswerk „Casus S. Galli“. Eine Bestandesaufnahme.* Sankt-Gallen, 1969. 10–11.

⁵²⁸ Az apátság fennmaradt évkönyveinek anyaga 1056-nál véget ér (RF. II. 331–333.), azonban okkal feltételezhető, hogy annales-jellegű feljegyzések a mondott év után is készültek Sankt-Gallenben

Minket témánk szempontjából a valószínűleg Burkhard testvér által végleges formába öntött 2. folytatás érdekel, amely 13. századi kéziratban maradt fenn.⁵²⁹ Ebben mindössze egy magyar vonatkozású adatot találunk, amely azonban annál becsebb, mivel lejegyzése gyakorlatilag egykorú magával az eseménnyel. Forrásunk szerint Klingeni Henrik (Heinricus de Clingia) apátot hivatalviselésének negyedik évében (1203-ban) I. Hermann türingiai tartománygróf rábírta, hogy 30 fegyveresével csatlakozzzék IV. Ottó német ellenkirály táborához, amelyet ekkoriban többek közt a magyar és a cseh uralkodó seregei is erősítettek.⁵³⁰ A Sankt-Galleni Krónika 2. folytatásának közlését Imre király beavatkozásáról Ottó oldalán a német királyi trónért folyó harcba Stadei Albert krónikája is megerősíti.⁵³¹

1.4.2. Cono d'Estavayer: Történeti feljegyzések (Notae historicae / Notae et miracula – G. I. 1669.)

Szerzőnk születési időpontja ismeretlen; 1200-tól szerepel forrásainkban mint a lausanne-i székeskáptalan kanonokja, 1202-től pedig mint prépostja; 1242-ben halt meg.⁵³² Műve a székesegyház chartulariumának részeként maradt fenn autográf kéziratban,⁵³³ s az 1202–1239 közötti időszakot mutatja be; szövege önálló fogalmazatú, csupán az ugyancsak Cono d'Estavayer-nak tulajdonított Lausanne-i Évkönyv⁵³⁴ anyagával mutat filológiai rokonságot.⁵³⁵

Témánkba vágó egyetlen adata – 1226-i évszám alatt – arról a járványról számol be, amelynek következtében „nemcsak szinte az összes marha és borjú, de néhol a birkák, néhol a disznók, kecskék, tyúkok és halak is elpusztultak” a kontinensen.⁵³⁶ A több évig tartó

(BREITENBACH, OSKAR: Die Quellen der Reichenauer Chronik des Gallus Öhem und der historische Werth dieses Werkes. In: NA 2 [1877] 157–203., különösen 183–185.)

⁵²⁹ ARX, ILDEFONSUS AB: In: MGH. SS. (2) 60., 148.

⁵³⁰ CHR. S. GALLI CONT. II. 162.

⁵³¹ ALBERTUS STADENSIS 354.

⁵³² WAITZ, G[EOGIUS]: In: MGH. SS. (24) 774.

⁵³³ WAITZ, G[EOGIUS]: In: MGH. SS. (24) 774.

⁵³⁴ *Annales Lausannenses*: szerzőnk által lejegyzett, főképp Drogo metzi püspök krónikájára támaszkodó, 542-től 1220-ig ívelő munka (WAITZ, G[EOGIUS]: In: MGH. SS [24] 774.; RF. III. 606.).

⁵³⁵ CART. LAUSANNE 5–9.; ROTH, CHARLES: Le cartulaire du chapitre de Notre-Dame de Lausanne. Sa composition et sa place dans l'historiographie romande. In: *Mémoires de la Société pour l'histoire du droit et des institutions des anciens pays Bourguignons, Comtois et Romands* 12 (1948–1949) 287–291.

⁵³⁶ CART. LAUSANNE 14.

marhavész, mint dolgozatunk bevezetőjében említettük, valószínűleg 1222-ben (esetleg 1223-ban) érinthette Magyarországot.

1.4.3. Fuldai Márton (Martinus Fuldensis) krónikája (G. II. 3633.)

Szerzőnk valószínűleg a Frank Hercegség területén fekvő fuldai ferences kolostor szerzetese volt a 14. század második felében. Műve az 1379-i eseményekkel záródik; ismert forrásai: 1311-ig Luccai Tolomeo egyháztörténete, 1316–1361 között pedig annak folytatása Diessenhofeni, más néven Asztalnok Henriktől (Henricus Dapifer).⁵³⁷ Korszakunkba vágó magyar adatai kivétel nélkül Szent Erzsébet életére és családjára: a hercegnő 1207-i megszületésére és 1211-i Tübingiába vitelére vonatkoznak,⁵³⁸ és más kútfőinkkel egybevetve meglehetősen pontosak is.⁵³⁹ Krónikánk jólétesültsége e vonatkozásban alighanem azzal magyarázható, hogy keletkezési helye, Fulda a Majna-Frankfurtot Erfurttal és Lipcsével (azaz Türingia belső területeivel) összekötő, forgalmas út mentén fekszik, közvetlenül a frank–türingiai határon: szerzőnk tehát ismereteit az Erzsébet életét nagy részletességgel tárgyaló türingiai kútfőkből meríthette.

1.5. RAJNA-VIDÉKI FORRÁSOK

Megint csak elsősorban célszerűségi szempontokat figyelembe véve, az alábbiakban közös alfejezetben tárgyaljuk a lotharingiai, pfalzi és frízföldi szövegeket – külön-külön ugyanis nem töltenének meg egy teljes caputot. Így összesen kilenc kútfő került együvé: közülük messze a legjelentősebb a Kölni Királykrónika, amely az Imre és András közötti trónviszály 1200-ig tartó szakaszára a legpontosabb, legrészletesebb forrásunk. Direkt szemmatikai rokonságot csupán a *Chronica regia* 1. folytatása és Heisterbachi Caesarius Erzsébet-legendája között lehet kimutatni.

⁵³⁷ HOOGEWEG, HERMANN: *Die Chronik des sogenannten Martinus Fuldensis*. Paderborn, 1883. (Münsterische Beiträge zur Geschichtsforschung 2.) 13–27.; FELLER, RICHARD – BONJOUR, EDGAR: *Geschichtsschreibung der Schweiz*. I–II. Basel–Stuttgart, 1978–1979. I. 89–90.

⁵³⁸ Martini Fuldensis chronicon. In: *Corpus historicorum medii aevi*. Ed.: Eccardus, Jo[hannes] Georgius. I–II. Francofurtum, 1743². II. 1643–1732., különösen 1702. – A szakirodalom szerint számos hibával terhelt kiadás, azonban újabb edícióját sehol sem említik (RF. VI. 486.).

⁵³⁹ Az egyetlen kivétel: Erzsébet fia, II. Hermann türingiai tartománygróf nem „statim ... post matrem” halt meg, hanem csak 1241-ben.

1.5.1. Sankt-Blasieni Ottó (Otto de Sancto Blasio / Sanblasianus) krónikája (G. III. 4114.)

A 13. század első negyedében alkotó szerzőről mindössze annyi tudható biztosan, hogy a Fekete-erdőben található sankt-blasieni bencés monostor szerzetese volt; azonosítása a rendház hasonló nevű apátjával nem igazolható.⁵⁴⁰ Műve Ottó freisingi püspök krónikájának folytatása 1146-tól 1209-ig; az 1160 előtti eseményekre vonatkozó adatokat főleg ugyancsak Freisingi Ottónak a Frigyes császár tetteiről írott munkájából (ill. annak a püspök jegyzője, Rahewin által készített folytatásából) merítette, későbbi passzusainak egyértelmű forrása nem meghatározható. Legkorábbi kézírata 13. századi.⁵⁴¹ Korszakunkból egyetlen magyar vonatkozású adatot tartalmaz, amely szerint Bizánc 1204-i bevétele után a fosztogató keresztiesekhez – más területekhez hasonlóan – Magyarországról is sokan csatlakoztak a zsákmány reményében.⁵⁴² Értesülésének forrása ismeretlen, hitelével kapcsolatban óvatosságra int, hogy Geoffroy de Villehardouin és Robert de Clari nem említ ilyesmit.

1.5.2. Kölni Királykrónika (Chronica regia Coloniensis / Annales Colonienses maximi – G. I. 1156.)

Kütfőnk az egyik legjelentősebb külhoni forrása a 12–13. század fordulójának hazai történetére, különösképp az Imre és András közötti trónviszály 1200-ig terjedő időszakára. Három redakciója létezik. Ezek közül a legkorábbi 1176-ig ível, s rendkívül kevés önállóságot mutat: 1106-ig Michelsbergi Frutolf és Aurai Ekkehard krónikájának szolgai kivonatát nyújtja (szó szerint átvéve az egyes passzusokat), az 1106–1144 közötti éveket pedig a Paderborni,⁵⁴³ a Hildesheimi⁵⁴⁴ és a Pöhldei Évkönyv,⁵⁴⁵ Annalista Saxo

⁵⁴⁰ VL. VII. 206–208.; PRELOG, J[AN]: In: LMA. VI. 1585–1586.

⁵⁴¹ WATTENBACH—SCHMALE I. 112–115.

⁵⁴² *Otonis de Sancto Blasio Chronica*. Ed. Hofmeister, Andreas. Hannovera, 1912. (MGH. SS. in usum scholarum 7.) 129.

⁵⁴³ *Annales Patherbrunnenses*: a 744–1144 közötti eseményeket tárgyaló, vesztfáliai munka, amelyről Franz-Joseph Schmale úgy vélte, hogy a corveyi bencések alkotása („Paderborner” oder „Korveyer” Annalen? In: DA. 30 [1974] 505–526.; WATTENBACH—SCHMALE I. 22–27.; RF. II. 313.), újabban viszont Klaus Nass igazolta, hogy – amint azt Paul Scheffer-Boichorst már 1870-ben gyanította – valószínűleg a paderborni dómkolostorban keletkezett (NASS 1996. 209–226.).

⁵⁴⁴ *Annales Hildeheimenses*: 1137-ig ívelő, alsó-szászországi évkönyv, amely 1109–1137 közötti anyagában maga is a Paderborni Évkönyvet kivonatolja (RF. II. 290–291.; NASS 1996. 86–92.).

⁵⁴⁵ *Annales Palidenses*: a világ teremtésétől 1182-ig ívelő forrás bőbeszédű bejegyzéseivel inkább krónika, mintsem per definitionem évkönyv. 1164-ig terjedő részében maga is kompiláció, ezt követően önálló

krónikája,⁵⁴⁶ továbbá talán a Magdeburgi és a Brauweileri Évkönyv⁵⁴⁷ alapján mutatja be; végül 1144-től önálló szöveget hoz. A második redakció szerzői az első fázis anyagán csupán stilisztikai javításokat hajtottak végre, ill. kibővítették azt az 1176—1236 közötti események hasonlóan önálló fogalmazatú, s éppen ezért különösen nagy forráserértékű leírásával; autográfának tekintett, 13. század első feléből származó kézírata valószínűleg a kölni Szent Pantaleon bencés monostorban keletkezett – innen a második redakció alternatív elnevezése: Pantaleon-krónika – és több kéz írásával tartalmazza az 1176—1236 közötti esztendőkre vonatkozó többletet, ami egyszersmind arra is utalhat, hogy kútfontk a 13. század elejétől (pontosabban 1202-től, amikor először mutatható ki az írásképmegváltozása) folyamatosan, az eseményekkel nagyjából egykorúlag is keletkezhetett, s 1236-i záródása nem jelöli ki egyértelműen létrejöttének terminus post quem-jét.⁵⁴⁸ A harmadik redakció a második kivonatolásával jöhetett létre, legkorábbi kézírata a 13. század közepéről való.⁵⁴⁹

Magyar vonatkozású részletei közül kiemelkedik Imre és András trónviszályának viszonylag részletes bemutatása: a 12—13. század hazai belpolitikáját meghatározó eseménysorról egyetlen forrásunk sem tudósít olyan bőven, mint a Királykrónika az 1199. évhez tett bejegyzésében: „Magyarországon a királyság felől viszály támadt két testvér között, amely – úgy mesélgették – ekképp esett. Béla, magyarország királya életét letéve két fiát hagyott hátra, Imrét és Andrást. Közülük az elsőnek királyságát adta és Antiochia (!) fejedelmének leányát; a másíknak némely udvarházakat és nagy birtokokat, főképp pedig végtelen sok pénzt, hogy véghezvigye a jeruzsálemi zárandoklatot, amelyre atyja fogadalmat tett. Az ifjú azonban atyja elhunytá után, minthogy szabadon rendelkezhetett fölötte, gyorsan elherdálta a neki juttatott pénzt – minthogy az ifjúi kor gyakorta tékozló és

---

fogalmazatú, valószínűleg Dietrich pöhldei bencés munkája; egyetlen folytatása a *Catalogus pontificum et imperatorum Romanorum* alapján 1227-ig megy el, ill. rövid híradásokat tartalmaz még az 1236—1240 közötti évekről (RF. I. 311.; WATTENBACH—SCHMALE I. 388—389.; SCHMALE 1996. 12—13.)

⁵⁴⁶ Névtelen szászországi szerző 1140 körül keletkezett alkotása a 741—1139 közötti történelemről; korábban Arnold bergei, majd nienburgi bencés apátnak tulajdonították (SIEBERT, RICHARD: *Über die Nienburger Jahrbücher und die Verfasserschaft des Annalista Saxo*. Berlin, 1935.; SCHMEIDLER, BERNHARD: Abt Arnold von Kloster Berge und Reichskloster Nienburg [1119—1166] und die Nienburg-Magdeburgische Geschichtsschreibung des 12. Jahrhunderts. In: *Sachsen-Anhalt* 15 [1939] 116—130., különösen 118—120.; RF. II. 353.), ezt újabban Klaus Nass vitatja (NASS 1996. 371—375.).

⁵⁴⁷ *Annales Brunwilerenses*: a vesztfáliai bencés közösség 1000—1179 közötti bejegyzéseket tartalmazó évkönyve (RF. II. 258.).

⁵⁴⁸ LÜCKERATH, KARL. A.: In: LMA. V. 1268—1269.; Uő: *Kölner Königschronik und Chronik aus St. Pantaleon*. Darmstadt, 2004. (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters 21.) 208—209.; 228—231.

⁵⁴⁹ PERTZ, KAROLUS: In: CHR. COLONIENSIS 723—727.; VL. I. 1251—1253., 1255.; WATTENBACH—SCHMALE I. 105—115.

megfontolatlan. Megtörténvén mindez, mivel a megszokott fényűzéshez a bőség nem patakzott már, megfogadta övéi tanácsát, hogy fivére királyságát magának bitorolva megrohanja azt. Mikor fivére ellenállt, háború tört ki közöttük, amelyben András szerezte meg a győzelmet Lipótnak, Ausztria hercegének a segítségével. Sikerén felfuvalkodván másodszor is összevonta csapatait, és megrohanta fivérét. Az felusztván a németeket, akiknek ott nagy tömege van, és akiket ott vendégeknek is neveznek, legyőzte fivérét, annak oldaláról sokakat levágva és foglyul ejtve. Ugyanazon évben tért meg Itáliából Konrád mainzi érsek [...] és Magyarországra ment, hogy a testvérek viszályát csillapítsa, és mindketten tiszteletteljesen fogadták őt. Tanácsba bocsátkozván és egyetértésre jutván mindkettejükkel, továbbá Lipóttal, Ausztria hercegével és Magyarország valamennyi előkelőjével, oly módon teremtett békességet, hogy a civakodók a kereszttel megjelöltetvén keljenek át a tengeren, a Magyarország fölötti uralmat pedig bizzák Ausztria előbb említett hercegére: hogy ha közülük valamelyik a haláltól meglepetvén a tengerentúli részen fizesse meg minden test adósságát, a túlélő testvér bírja hazatérvén a királyságot.”⁵⁵⁰

Meglepő, hogy épp a távoli Kölnben tartották fontosnak a testvérháború részleteit feljegyezni, s még inkább elgondolkodtató, hogy a Királykrónika szövege nagyon aránytalanul súlypontozza a trónharc történetét: előbb viszonylag sok apró részletet közöl a viszály okairól – ugyanakkor megfedezik olyan súlyos konkrétumokról, mint Imre király 1199-i támadása Ausztria ellen –, majd hosszabban is értekezik a korszak elismert diplomatájának számító⁵⁵¹ Konrád mainzi érsek Magyarországra érkezéről 1200-ban, ill. a közvetítésével megkötött békéről; ezután azonban egyetlen szót sem szól a trónharc 1200 után bekövetkezett eseményeiről, köztük az ellentétek 1203-i kiújulásáról, amely oda

⁵⁵⁰ „In Pannonia super regno illo discordia sevit inter duos fratres, quod in hoc modo accidisse ferebatur. Bela rex Ungariae vita decedens duos reliquit filios, Hemmeradum et Andream. Quorum priori regnum dedit et filium principis Antiochiae, alteri quaedam castella et predia magna atque ad peregrinationem Iherosolimitanam quam ipse voverat peragendam infinitam pecuniam. Adolescens autem post decessum patris cum libera usus fuisset potestate, sicut ea aetas sepius prodiga est et inprovida, acceptam pecuniam cito dilapidavit. Quo facto cum ad consuetum luxum copia non afflueret, coepit consilio suorum regnum fratris sibi usurpando invadere. Cui cum rex resisteret, orto inter eos bello victoria potius est Andreas auxilio ducis Austriae Lupoldi. Quo successu elatus, sicut res est inquieta felicitas, secundo contractis copiis fratrem invadit. Ille accitis Teuthonicis, quorum ibi copia magna est, qui et hospites vocantur, fratrem devicit, occisis ex eius parte multis et captis. Eodem anno descendit Cunradus Moguntinus archiepiscopus ab Italia [...] et Ungariam intravit, ut discordiam fratrum sedaret, et ab utroque honorifice susceptus est. Initio consilio et habito consensu utriusque et ducis Austriae Lupoldi omniumque principum Ungariae pacem tali modo statuit, ut signati cruce mare transirent et regnum Ungariae praedicto duci Austriae commendarent, ut si quis illorum morte praeventus in transmarinis partibus debitum carnis exolveret, supervivens rediens ad patriam regnum possideret.” (CHR. COLONIENSIS 808—809).

⁵⁵¹ OEHRING, SIGLINDE: *Erzbischof Konrad I. von Mainz im Spiegel seiner Urkunden und Briefe (1161—1200)*. Darmstadt, 1973. (Quellen und Forschungen zur hessischen Geschichte. 25.) 13—23.; GERLICH, A[LOIS]: In: LMA. V. 1352—1353.

vezetett, hogy Imre börtönbe vetette öccsét. Mint azt fentebb már említettük: a krónika szövegének a 12—13. század fordulóját elbeszélő részleteit a forrástani kutatás önálló fogalmazatának tartja, témánkba vágó információi tehát valószínűleg első kézből valók vagy szóbeli értesülésre mennek vissza.

Kútfontk vonatkozó passzusának forrásértékét is nagyban befolyásoló kulcskérdés ezek után meghatároznunk: honnan tudhatott az Imre és András közötti trónviszály első négy esztendejét legrészletesebben elbeszélő Kölni Királykrónika a belháború eseményeiről? Nézetünk szerint legvalószínűbben olyasvalakitől, aki Konrád mainzi érsek közvetlen környezetének tagjaként részt vett a német főpap magyarországi diplomáciai küldetésében – amikor is Konrád 1200-ben békét szerzett Imre, András és VI. Lipót osztrák és stájer herceg között, lezárva ezzel a trónviszály egy évvel korábban megkezdődött második szakaszát –; utána pedig az érsekkel együtt távozott Magyarországról. Ez megmagyarázhatja, hogy miért rendelkezik viszonylag sokrétű, de rendszertelen ismeretekkel a Kölni Királykrónika a trónharc 1196—1200 közötti periódusáról (mert ezekről nyilván csupán a béketárgyalásokon részt vevőktől értesülhetett), hogy miért tulajdonít kiemelkedő jelentőséget az 1200-i békekötésnek (mert maga arról tudott a legtöbbet), ill. hogy miért nem említ semmit mindabból, ami utána következett (mert Magyarországot elhagyván a további részletekről nem hallott). Kútfontk szövegében két árulkodó momentum is akad, amelyek alátámaszthatják fenti gyanúunkat. Először is III. Ince pápának a spalatói székeskáptalanhoz intézett okleveléből tudjuk, hogy az 1200-i követséget, amelynek célja III. Béla fiainak kibékítése volt, nem Konrád érsek vezette, hanem Gergely *Sancta Maria in Aquino* titulusú szerpap-bíboros,⁵⁵² akiről azonban a Kölni Királykrónika egyetlen szót sem ejt, helyette kizárólag a mainzi főpapot tünteti fel a béke helyreállítójaként. Nyilvánvaló, hogy ez az egyoldalú nézőpont csakis olyan személyre lehetett jellemző, aki így vagy úgy közel állt Konrádhoz. A másik beszédes részlet: kútfontk 1200-nál megemlíti, hogy a mainzi érsek székvárosa felé tartva, Passau közelében hunyt el – miután pedig ez az adat egyetlen más ismert forrásunkban sem szerepel, kézenfekvő azt feltételeznünk, hogy olyasvalaki közölhette a szöveg redaktorával, aki maga is részt vett a magyarországi követségben. Magunk tehát úgy véljük: a Kölni Királykrónika Imre és András trónviszályára vonatkozó adatai az eseményeket az ausztriai vagy magyarországi

---

⁵⁵² AUO. I. 88—89.

béketárgyalásokon első kézből megismerő személy értesüléseire vezethetők vissza, s mint ilyenek kiemelkedő hitelűek.⁵⁵³

Kútfőnk témánkhoz vonható következő részlete Zára 1202-i ostromáról számol be, alighanem megint csak szemtanú elbeszélése alapján: a híradás fontosabb adatai egyenként ugyanis kivétel nélkül ellenőrizhetők a IV. kereszties hadjárat történetének legkülönbözőbb forrásaiból, együttesen azonban csakis a Kölni Királykrónikában maradtak ránk; ráadásul olyan légből kapott elemekkel felhígítva, amelyek valószínűleg a hadinép körében terjedő naiv mendemondákra vezethetők vissza. A velenceiek Zára megszerzésére irányuló szándékát kútfőnk ugyanis nemes egyszerűséggel személyes bosszúként értelmezi, teljesen hiteltelen históriát adva elő arról, hogy Enrico Dandolót a záraiak állítólag korábban megvakították volna, s a doge megtorlásul rombolta volna le városukat.⁵⁵⁴

Szól ezek után kútfőnk II. András részvételéről az 1217-i kereszties hadjáratban, nem mellőzve azt sem, hogy a magyar uralkodó a sereg többi vezérének kérése ellenére, fegyvertársait mintegy cserbenhagyva indult hazafelé karácsony után.⁵⁵⁵ A Kölni Királykrónika forrása ezen a helyen a tartalmi azonosságok alapján talán Paderborni Olivér *Historia Damiatinája* lehet: ezt a feltételezésünket az is erősíti, hogy később Dimját ostroma kapcsán kútfőnk megjegyzi: a város egyik tornyát „a kölni Olivér mester” (vagyis Paderborni Olivér) ostromgépével sikerült lerombolni;⁵⁵⁶ márpedig ez az adat egykorú forrásaink közt kizárólag a hadmérnökként is sikeres történetíró művében szerepel.⁵⁵⁷ Végül 1235-nél beszámol a Kölni Királykrónika arról, hogy II.(Harcias) Frigyes támadása után II. András király betört Ausztriába, s az osztrák herceg végül csak súlyos anyagi áldozat árán tudta megvásárolni a békét a magyar uralkodótól: erről a háborúról ugyan több osztrák német forrásunk tudósít – némelyik ennél még sokkal részletesebben is –, azonban az a körülmény, hogy Harcias Frigyes csak pénzen tudta megváltani országa nyugalalmát, egyedül a Kölni Királykrónikában szerepel; megkockáztathatjuk: talán ebben az esetben is azért, mert a birodalmi politikában komoly szerepet játszó érseki város krónikái olyan értesüléseknek is birtokában voltak, amelyek más történetírókhoz nem juthattak el.

⁵⁵³ KÖRMENTI TAMÁS: A Kölni Királykrónika Imre és András trónviszályának történetére vonatkozó passzusáról. In: *Kút* 3 (2004/2) 13–17.

⁵⁵⁴ CHR. COLONIENSIS 810.

⁵⁵⁵ CHR. COLONIENSIS 832. – II. András valójában csupán fél évvel töltött kevesebb időt a Szentföldön, mint a keresztiesek többsége (VESZPRÉMY 2006. 104–105.).

⁵⁵⁶ CHR. COLONIENSIS 833.

⁵⁵⁷ OLIVERUS PADERBORNENSIS 158–160.

1.5.3. A Kölni Királykrónika 1. folytatása (Chronicae regiae Coloniensis continuatio I – G. I. 1741.)

Az 1175—1220 közötti eseményeket tárgyaló kútfő első felében a Kölni Királykrónika 2. redakciójának anyagát variálja, 1200-tól azonban elszakad elsődleges forrásának szövegétől, s helyenként elképesztő félreértésektől terhelt, önálló fogalmazatú szöveget hagyott ránk. Szerzője Kölnben vagy környékén (Georg Waitz feltételezése szerint esetleg Xantenben) élehetett; legkorábbi kézirata 13. századi.⁵⁵⁸ Készítésének idejére nézetünk szerint szilárd *terminus ante quem*et kínál az a körülmény, hogy Heisterbachi Caesarius 1237-ben keletkezett Erzsébet-legendájában a Gertrúd királyné elleni merényletet egyértelműen kútfőnk kivonatolásával írja le.⁵⁵⁹

Témánkba vágó részletei⁵⁶⁰ teljességgel hiteltelenek. Először is 1203-nál arról tudósít, hogy a Flandriai Balduin és Monferrati Bonifác által vezetett keresztesek áthaladtak Magyarországon és Bulgárián: mint tudjuk, a sereg eleve egy évvel korábban érte el a magyar területeket, ráadásul csupán a dalmát tengerparton léptek Imre országának földjére, Bulgáriát pedig egyáltalán nem is érintették.⁵⁶¹ Másik magyar vonatkozású részletét – Gertrúd királyné kútfőnk által 1210-re keltezett meggyilkolásáról – dolgozatunk megfelelő fejezetében részletesen elemeztük, így itt beérjük annak ismételt megállapításával, hogy II. András feleségének halálhírére kívül a történetnek nincs olyan eleme, amely ne állna szöges ellentétben többi forrásunk közlésével. Igazat kell adnunk Gombos Ferenc Albinnak, aki a Kölni Királykrónika 1. folytatásából vett részletekhez fűzött kommentárjában ekképp jellemezte kútfőnk magyar passzusait: „Mendemondák alapján, zavarosan előadott dolgok.”

1.5.4. Corveyi Bernát (Bernardus Corbeiensis / Thesaurarius): Türoszi Vilmos krónikájának folytatása (Continuatio Historiae Guillelmi Tyrii – G. II. 2174.)

Az 1174—1183 között a jeruzsálemi király kancellárjaként is tevékenykedő, és 1175-től a türoszi érsek hivatalát is viselő Vilmos krónikája a 12. század második felében zajlott szentföldi események egyik legtárgyilagosabb, legrészletesebb forrása (a mű ugyan 1095-

⁵⁵⁸ WAITZ, G[EOGIUS]: IN: CHR. COLONIENSIS CONT. I. 3—4.

⁵⁵⁹ HUYSKENS 1937. 330—331.

⁵⁶⁰ CHR. COLONIENSIS CONT. I. 8., 15.

⁵⁶¹ RUNCIMAN 2002. 726—729.

től tárgyalja az eseményeket, de 1144-ig nem önálló fogalmazatú).⁵⁶² Alapszövege 1184-ig ível, s mindösszesen hat folytatása ismeretes: ezek közül öt franciául, egy pedig angolul szövi tovább a Vilmos által megkezdett elbeszélést.⁵⁶³ Az Ernoul le Giblet és Bernát, a corbeyi bencés apátság kincstárosa nevéhez kötött *continuatio*, amely ma ismert formáját az 1230-as években nyerhette el, tulajdonképpen az eredeti anyag teljes átszerkesztésével és franciára fordításával keletkezett: az alapszöveget ugyanis 1099-től folyamatosan további adatokkal bővítették, majd előbb 1227-ig, azután pedig 1231-ig folytatták (kútfőnk két kézirat hagyománya ugyanis eltérő évekkel záródik).⁵⁶⁴ Az így keletkezett textuson belül a 12. század végéig tett bejegyzéseket többnyire Ernoul keze nyomának tekinti a szakirodalom (azonban mivel Ernoul életpályájáról mindössze annyit tudunk, 1187-ben tagja volt a Jeruzsálemből Tripoliszba tartó követségnek,⁵⁶⁵ nem tudhatjuk, pontosan melyik évig bővíthette Türoszi Vilmos szövegét). A 13. századi eseményekre vonatkozó részleteket általában Bernát művének tarthatjuk, pontosabban Bernát által átvett elemeknek a legkülönbözőbb szerzőktől, elsősorban Jacques de Vitrytől.⁵⁶⁶ A 13. századi kéziratból is ismert krónikafolytatás témánkba vágó egyetlen részlete II. András részvételét beszéli el az 1217-i keresztes háborúban.⁵⁶⁷ Forrása a szoros tartalmi egyezések alapján alighanem szintén Jacques de Vitry *Jeruzsálemi története* lehetett.

1.5.5. Huizinge-i Emo (Emo Huizingensis, Emo van Huizinge) krónikája (G. II. 2080.)

Az 1170 körül született és 1237-ben elhunyt szerző a bloemfeldi (wittewierumi) premontrai monostor apátja volt 1225-től haláláig.⁵⁶⁸ 1204-től 1234-ig ívelő munkája a frízföldi egyháztörténet egyik legfontosabb forrása, javarészt önálló bejegyzésekkel. A krónikát Emo kései utóda, a monostort 1264—1275 között vezető Menco apát bővítette az 1273-ig terjedő

⁵⁶² HIESTAND, RUDOLF: Zum Leben und Laufbahn Wilhelms von Tyrus. In: DA 34 (1978) 345—380.; MÖHRING, H[ANNES]: In: LMA. IX. 191—192.

⁵⁶³ MORGAN 1973. 21—33.; RF. V. 329—332.

⁵⁶⁴ HUYGENS, R[OBERT] B. C.: In: GUILLELMUS TYRIUS I. XXXI—XXXIV.

⁵⁶⁵ HUYGENS, R[OBERT] B. C.: In: GUILLELMUS TYRIUS I. XXVIII.

⁵⁶⁶ MORGAN 1973. 35—64.

⁵⁶⁷ GUILLELMUS TYRIUS II. 54.

⁵⁶⁸ BACKMUND, NORBERT: *Monasticon Praemonstratense, id est historia circariarum atque canoniarum candidi et canonici Ordinis Praemonstratensis*. I—III. Straubing, 1949—1956. II. 230.

évek anyagával, majd ismeretlen bloemfeldi premontrei 1296-ig.⁵⁶⁹ 1234-ig tartó alapszövegének forrásai közül a kutatás Ursbergi Burkhard krónikáját és Stadei Albert évkönyvét, ill. a Petersbergi Krónikát tudta azonosítani.⁵⁷⁰ Legkorábbi ismert kézírata 13. századi.⁵⁷¹

Egyetlen magyar vonatkozású adata arról tudósít, hogy miután „Boricus, a negyedik a kunok fejedelmei (*principibus*) közül” keresztény hitre tért, 1227-ben Róbert esztergomi érsek Béla ifjabb király jelenlétében kunok sokaságát keresztelte meg.⁵⁷² A magyar egyház fejének részvételével és az uralkodó elsőszülöttjének jelenlétében végzett kunországi térítésről két másik nyugati kútfőnk: Troisfontaines-i Alberik műve, ill. az ezt kivonatoló Nagy Belga Krónika is hírt ad. Huizinge-i Emo adata azért nem lehet egyszerű átvétel ezekből, mert a bloemfeldi apát az egyetlen külhoni szerző, akinél a kun fejedelem neve (Borc vagy Barc) is megőrződött. Értesülését első kézből valónak kell tekintenünk, forrása talán Emo valamelyik magyarországi rendtársának közlése lehetett.

1.5.6. Heisterbachi Caesarius (Caesarius Heisterbacensis): Szent Erzsébet tartomány-grófné élete (Vita Sanctae Elyzabeth Lantgraviae)⁵⁷³

Az 1180 körül született Caesarius korának jelentős prédikációs szerzője és legendáírója volt, 1199 körül lépett be a ciszterci rend Heisterbachi monostorába, amelynek 1227-ben perjele lett; 1240 körül halt meg. Erzsébet-legendáját 1237-ben alkotta meg, elsősorban Marburgi Konrád *Summa vitae*je alapján. Legkorábbi fennmaradt kézírata a 13. század második feléből való.⁵⁷⁴

Témánk szempontjából két részlete bír jelentőséggel. Az egyik ezek közül az Erzsébet-irodalomból már unalomig ismert, kötelező adatokat tartalmazza a szent születéséről és Tübingenbe viteléről. A másik azonban annál érdekesebb: Gertrúd királyné halálával kapcsolatban átveszi a Kölni Királykrónika I. folytatásából a merénylet történetének súlyosan torz hagyományát, amely szerint a magyarok tulajdonképpen

⁵⁶⁹ GELHORN, JOHANNES: *Die Chronik Emo's und Menko's von Floridus Hortus*. Danzig, [1932]. 24–25., 40.; ROMEIN, JAN: *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche geschiedschrijving in de middeleeuwen*. Haarlem, 1932. 62–64.; BACKMUND 1972. 169–182.

⁵⁷⁰ WEILAND, LUDEVICUS: In: MGH. SS. (23) 457.

⁵⁷¹ WEILAND, LUDEVICUS: In: MGH. SS. (23) 461.

⁵⁷² *Kroniek van het klooster Bloemhof te Wittewierum*. Ed. Jansen, H. P. H. – Janse, Antheun. Hilversum, 1991. (Middelleeuwse Studies en Bronnen 20.) 222.

⁵⁷³ Gombosnál nem szerepel.

⁵⁷⁴ LANGGÄRTNER, G[EOG]: In: LMA. II. 1360–1361.

királyukkal akartak végezni, s II. Andrást csupán felesége önfeláldozó viselkedése mentette meg tulajdon alattvalóitól, akik ezek után a királynén töltötték ki dühüket.⁵⁷⁵

1.5.7. Rövid Wormsi Évkönyv (Annales breves Wormatienses – G. I. 507.)

Ezen a néven tartja számon a szakirodalom azt a kompilációt, amely az 1165—1296 közötti évekre tartalmaz anyagot, s amelynek valószínű keletkezési helyeként Georg Heinrich Pertz, a 19. század első felének jeles forráskutatója a rajna-pfalzi Worms városát jelölte meg;⁵⁷⁶ az újabb kutatások szerint azonban kútfontket nem itt, hanem a mainzi püspökség területén állították össze a 14. század elején.⁵⁷⁷ Fennmaradt kézirata a 15. század végéről való.⁵⁷⁸

Egyetlen, rövid bejegyzése tartozik témánkhoz: 1212-nél (téves évszámmal) tudósít a magyar királyné meggyilkolásáról⁵⁷⁹ – a dátumhibából kiindulva ezen a ponton talán tartalmi rokonság mutatható ki a Neresheimi Évkönyv anyagával; s mivel Gertrúdot a wormsi annales a *marburgi* Szent Erzsébet anyjaként határozza meg, magunk Marburgi Konrád vagy Apoldai Dietrich szentéletrajzának hatását is gyanítjuk: ezek a szerzők voltak ugyanis, amelyek különös hangsúllyal tárgyalták a szentéletű turingiai tartománygrófné kötődését a mondott városhoz, ott is elsősorban a helyi ferences közösséghez.

1.5.8. Johannes Kungstein: Mainzi krónika (Chronicon Moguntinum – G. I. 1412.)

Kútfontk alapszövege a 14—15. század fordulóján keletkezett, szerzője valószínűleg a főszekekapátral 1405-ben elhunyt kanonokja; folytatásai 1501-ig haladnak. A Mainzi Krónika a pfalzi érseki székhelyen lejegyzett korábbi történeti művek szinte teljes korpuszát kivonatolja, elsősorban azonban az 1253 után keletkezett *Liber de calamitate ecclesiae Moguntinae* c. munkát, Keresztély livóniai segédpüspök művét.⁵⁸⁰ Két töredékes redakciója

⁵⁷⁵ HUYSKENS 1937. 330—331.

⁵⁷⁶ [PERTZ, GEORGIUS HEINRICUS]: In: ANN. WORMIATENSES 74.

⁵⁷⁷ WATTENBACH—SCHMALE I. 140.; SOMMERLECHNER 1999. 569.

⁵⁷⁸ [PERTZ, GEORGIUS HEINRICUS]: In: ANN. WORMIATENSES 74.

⁵⁷⁹ ANN. WORMIATENSES 75.

⁵⁸⁰ WILL, CORNELIUS: Über den Verfasser des Chronicon Moguntinum (Liber de calamitate ecclesiae Moguntinae). In: *Historisches Jahrbuch* 2 (1881) 335—387.; WATTENBACH—SCHMALE I. 138—139.

maradt fenn: az egyik az 1137—1389, a másik az 1347—1405 közötti időszakra tartalmaz anyagot; mindkettő 15. század eleji kéziratokból ismert.⁵⁸¹

Témánkba vágó passzusa egy akad: a II. András keresztes hadjáratáról szóló híradás, téves 1218-i évszám alatt;⁵⁸² a részlet valószínű ősforrásaként a tartalmi azonosságok figyelembevételével leginkább Jacques de Vitry munkája jöhet szóba, amely esetleg Paderborni Olivér *Historia Damiatinájának* közvetítésével hathatott kútfőnkre. A felhasznált forrást azonban Kungstein (vagy Livóniai Keresztély) biztosan félreértette: olyasmit ugyanis, amit nála olvashatunk, hogy ti. Hugó ciprusi király II. András távoztával is a keresztesekkel maradt volna, egyetlen korabeli kútfőnk sem állít.⁵⁸³

1.5.9. Nagy Belga Krónika (Chronicon Belgicum magnum – G. I. 1236.)

Az 54—1475 közötti időszakot tárgyaló kútfő sajátos, 15. századi kompiláció, amelyet valószínűleg a pfalzi Wildesheim ágostonos rendházának egyik szerzetese készített többek közt Cremonai Liutprand *Antapodosisának*,⁵⁸⁴ továbbá Gembloux-i Sigebert,⁵⁸⁵ Freisingi Ottó, Troisfontaines-i Alberik és Troppaui Márton krónikáinak felhasználásával; önálló adatokat csak az 1466 utáni németalföldi és burgundiai történelemhez tartalmaz. Legkorábbi kézirata a 15. század végén keletkezett.⁵⁸⁶ Témánkhoz vonható adatai: 1216-nál (téves évszámmal) híradás a magyarországi marhavészről, 1227-nél a kunországi térítésről, 1235-nél pedig arról, hogy Kerc környékén állítólag apró, vörös emberek bukkantak volna fel vörös lovakon, mint a balsors hírnökei.⁵⁸⁷ Mindhárom adat Troisfontaines-i Alberik krónikájából való, szó szerinti átvétel.

⁵⁸¹ ALLER, OTTO: Johannes Kungstein, der Verfasser des Chronicon Moguntinum. In: NA 43 (1922) 613—621.; RF. VI. 487—488.

⁵⁸² Chronicon Moguntinum. In: *Chroniken der mittelhheinischen Städte. Mainz.* I. Ed.: Hegel, Karl. Leipzig, 1885. (Chroniken der deutschen Städte 17.) 147—242., különösen 149.

⁵⁸³ RUNCIMAN 2002. 751—752.; VESZPRÉMY 2006. 104.

⁵⁸⁴ A 893—931 közötti történelmet feldolgozó mű, amelyet 958—962 között keletkezett; szerzője 920 körül született, 963-tól cremonai püspök volt, s 972-ben halt meg (RF. VII. 306—307.).

⁵⁸⁵ Sigebertus Gemblacensis 1028/1029 körül született, a gembloux-i bencés apátság szerzetese volt; 1112-ben hunyt el. 1111-ig ívelő világkrónikáját 1082-től haláláig írta (GEORGE, PHILIPPE): In: LMA. VII. 1879—1880.).

⁵⁸⁶ MÜLLER, K. E. H.: *Das Magnum Chronicon Belgicum und die in demselben enthaltenen Quellen. Ein Beitrag zur Historiographie des 15. Jahrhunderts.* Berlin, 1888. 20—22.; BRUCH, H.: *Supplement bij de Geschiedenis van de Noord-Nederlandse geschiedschrijving in de middeleeuwen van Dr. Jan Romein.* Haarlem, 1956. 65.

⁵⁸⁷ Chronicon Belgicum magnum. In: SRG. III. 1—456., különösen 236., 242—243.

1.6. ELZÁSZI FORRÁSOK

A Német-Római Birodalom nyugati végvidékén húzódó *procuratio* területén összesen három olyan kútfő keletkezett a középkorban, amely az 1196—1235 közötti magyar történelemhez bármiféle adatot szolgáltat. Kettő ezek közül egykorú keletkezésű, ráadásul a kritikai irodalom szerint mindkettő önálló fogalmazatú, hitelesnek ismert forrásunk: ilyen Paraisi Günther *Historia Constantinopolitana*-ja, amely csupán Zára 1202-i ostroma kapcsán említ témánkhoz vonható adatokat; ill. a Hohenburgi Krónika, amely viszont öt magyar vonatkozású részletet is tartalmaz, köztük egy viszonylag terjedelmes híradást Gertrúd királyné haláláról. Harmadik elzászi kútfőnk, a Kisebb Colmari Évkönyv magyar vonatkozású adatait illetően – mint látni fogjuk – a Hohenburgi Krónika szemmatikai leszármazottjának tekintendő.

1.6.1. Pairisi Günther (Guntherus Parisiensis / Cisterciensis / Alamannus, Günther von Pairis): **Konstantinápolyi történet** (*Historia Constantinopolitana* – G. II. 2668.)

A valószínűleg német származású szerző a 12. század közepén születhetett; 1203 körül lépett be a ciszterci rend Elzászban található pairisi rendházába; halálának időpontja ismeretlen.⁵⁸⁸ Amellett, hogy neki tulajdonítják a *Ligurinus* és a *Solymarius* c. eposzokat, Pairisi Günther neve alatt maradt fenn a IV. keresztes hadjárat történetének egyik legbecsesebb, önálló forrása, amely a háborúban személyesen résztvevő Márton pairisi apát elbeszélése alapján mutatja be a végül Bizánc ellen forduló keresztény hadsereg históriáját; szerzőnk 1208/1210 körül jegyezhette le. 13. század közepi kézírata is ismeretes.⁵⁸⁹

Témánkba vágó egyetlen részlete Zára 1202-i ostromáról szól, és – bár e különlegességének magyar vonatkozása nincsen – komoly többletet nyújt akármely más korabeli kútfőhöz képest, amennyiben betekintést enged a keresztesek pápai kiközösítését követő szentszéki tárgyalások menetébe: Márton apát ugyanis tagja volt annak a delegációnak, amelyet III. Ince kiengesztelése végett Rómába menesztettek.⁵⁹⁰

⁵⁸⁸ SCHMALE, F[РАНЗ]-J[ОСЕФ]: In: LMA. IV. 1794.; VL. III. 326—325.

⁵⁸⁹ SWIETEK, FRANCIS R.: Gunther of Pairis and the „*Historia Constantinopolitana*”. In: *Speculum* 53 (1978) 49—79., különösen 49—50.

⁵⁹⁰ GÜNTHER VON PAIRIS: *Hystoria Constantinopolitana*. Ed.: Orth, Peter. Hildesheim—Zürich, 1994. (Spolia Berolinensia 5.) 26—29.

1.6.2. Hohenburgi Krónika neuburgi folytatása (Continuatio Neuburgensis Chronicae Hohenburgensis – G. I. 371.)⁵⁹¹

Kütfölk Elzászban, a hohenburgi bencés monostorban keletkezett a 13. század második negyedében. Alapszövege a 631—1238 közötti időszakot öleli fel, s két folytatásáról tudunk: az 1213-tól 1238-ig terjedő időszakra vonatkozó feljegyzésekkel a kutatás szerint a neuburgi ciszterci monostor azonosítatlan szerzetese bővítette 1226 után, az 1308-tól 1375-ig tartó éveket pedig a strassburgi székeskáptalan kanonokjai írhatták hozzá. A Hohenburgi Krónika és folytatásai önálló kéziratban nem maradtak fenn: szövegüket a marbach-i ágostonos közösség 14. századi autográf kéziratban megőrződött évkönyve által ismerjük.⁵⁹²

Témánkba vágó részletei a kritikai kiadás szerint kivétel nélkül a hohenburgi alapszöveghez tartoznak.⁵⁹³ Közülük a legkorábbi azt adja hírül, hogy 1208-ban Egbert bambergi püspök, Gertrúd királyné fivére gyanúba keveredett Sváb Fülöp német király meggyilkolásával kapcsolatban, s ezért Magyarországra menekült, ahol azután nem kevés ideig tartózkodott, mielőtt a pápa utasítására 1210-ben visszatért volna székvárosába, hogy tisztázza magát a vádak alól.⁵⁹⁴ A Gertrúd királyné meggyilkolására vonatkozó részletről dolgozatunk korábbi fejezetében már megállapítottuk, hogy noha egyértelmű forrása nem deríthető fel, mindenesetre ahhoz a szöveghagyományhoz tartozik, amely az állítólagos magyarországi németgyűlöletet okolja a tragédiáért. Kütfölk tud ezenkívül a magyar király követeinek jelenlétéről a IV. lateráni zsinaton (s mint már annyi más forrásunk, ez is a zsinati protocollumból veszi értesülését),⁵⁹⁵ II. András részvételéről az 1217-i keresztes háborúban – sőt arról is, hogy a magyar uralkodó a Tábor-hegy ostroma után indult hazafelé –, továbbá arról a marhavészről, amely 1223-ban Magyarország felől érkezve sújtotta a német területeket, s a Hohenburgi Krónika szerint három esztendeig dühöngött.

⁵⁹¹ Gombosnál *Annales Marbacenses* cím alatt, mivel valószínűleg nem ismerte a szöveg Hermann Bloch gondozásában megjelent 1907-i kritikai kiadását és annak apparátusát (CHR. HOHENBURGENSIS).

⁵⁹² WILMANS, ROGERUS: In: MGH. SS. (17) 143—144.; BLOCH, HERMANNUS: In: CHR. HOHENBURGENSIS XIII.; WATTENBACH—SCHMALE I. 120—124.; DEUTINGER 2000. 505—523.

⁵⁹³ CHR. HOHENBURGENSIS 85—87., 90.

⁵⁹⁴ III. Ince 1209. november 13-án Siegfried mainzi érseket, Ottó würzburgi püspököt és Henrik fuldai apátot bízta meg a bambergi püspök ügyének kivizsgálásával; a felmentő ítéletet követően Egbert 1211 elején tért vissza Bambergbe.

⁵⁹⁵ WINKELMANN 1878. II. 513.; ZIMMERMANN 2002. 106.

1.6.3. Kisebb Colmari Évkönyv (Annales Colmarienses minores – G. I. 249.)

Az 1260 körül alapított colmari domonkos kolostor az elzászi történetírás egyik központjának számított a 13. század végén. A koldulórendi közösség egy névtelen tagjának tollából maradt ránk a Colmari Krónika⁵⁹⁶ és *Descriptio Alsatie* c. kútfő,⁵⁹⁷ ill. a baseli annales⁵⁹⁸ anyagát részben átvevő, részben kiegészítő Colmari Évkönyv, amelynek két redakciója ismert: a jelenlegi, töredékes formájában csupán 1266–1305 közötti anyagot tartalmazó, azonban eredetileg ennél bizonyosan tágabb évkört tárgyaló Nagyobb, ill. az 1211–1298 közötti bejegyzésekből álló Kisebb Colmari Évkönyv (ez utóbbi valószínűleg az akkor még teljes egészében rendelkezésre álló nagyobb annales kivonatolásával keletkezett a 14. század elején).⁵⁹⁹ Legfontosabb forrása a Marbach-i Évkönyv volt.

Témánkba vágó adatokat a fentieknek megfelelően kizárólag a kisebb redakció örökített ránk.⁶⁰⁰ A három rövid, mindössze egy-egy mondatos feljegyzés közül az első Gertrúd királyné 1213-i meggyilkolásáról tudósít: ez az esemény, noha sokkal bővebben, szerepel a Marbach-i Évkönyv anyagában is, talán az értesülés is innen származik. II. András és VI. Lipót keresztes hadjáratairól már bizonyosan az utóbbi kútfőből szerezhetett tudomást a colmari annales szerzője, hiszen a Marbach-i Évkönyvben olvasható, terjedelmesebb bejegyzés első mondata köszön vissza szó szerint a colmari szövegben is.⁶⁰¹ Végül a magyarországi tatárjárásról szóló, hibás 1221-i adat ismeretlen forrásra megy vissza.

1.7. SZÁSZORSZÁGI FORRÁSOK

Az észak-német hercegség területén keletkezett kútfőket kizárólag viszonylag nagy számuk miatt soroltuk önálló fejezetbe: az egyes forrásszövegek témánkba vonatkozó passzusai

⁵⁹⁶ *Chronicon Colmariense*: az 1218–1304 közötti időszakra vonatkozó, 14. század eleji forrás; összeállítója Erich Kleinschmidt szerint azonosítható a *Descriptio Alsatie* és a Colmari Évkönyv szerzőjével, azonban ezt a nézetét csupán azzal az érveléssel tudja alátámasztani, hogy a három kútfő nagyjából egyidőben keletkezett, és a colmari domonkos közösségben aligha lehetett egyszerre több képzett történetíró (KLEINSCHMIDT 1972. 379–380.; VL. I. 1295–1296.; GRABMAYER 1999. 28–30.).

⁵⁹⁷ A 13. század végén keletkezett mű szerzője valószínűleg egy colmari domonkos lehetett, azonosított forrásai között egyebek mellett a Colmari Évkönyv is szerepel (RF. III. 170.; GRABMAYER 1999. 28–29.).

⁵⁹⁸ *Annales Basileenses*: a baseli Szent Lénárd ágostonos közösségben keletkezett, 1099–1277 közötti bejegyzésekből álló kútfő, amely 1208-ig a Marbach-i Évkönyvet kivonatolja (DEUTINGER 2000. 522.).

⁵⁹⁹ KLEINSCHMIDT 1972. 412–413.; SOMMERLECHNER 1999. 567–568.

⁶⁰⁰ Annales Colmarienses, Basileenses, Chronicon Colmariense. Ed.: Jaffé, Philippus. In: MGH. SS. (17) 189–193., különösen 189.

⁶⁰¹ „Facta est expeditio transmarina a duce Austriæ et rege Ungariæ.” (CHR. HOHENBURGENSIS 90.).

között ugyanis nem találhatók olyan szövegkapcsolatok, amelyek alapján akár csak részben is önálló szászországi hagyományról lehetne beszélni az 1196—1235 közötti magyar történelem eseményeinek leírása kapcsán. Mindez azonban nem azért van így, mert általában véve sem létezett volna korszakunkban koherens szász történeti tradíció; hanem egyfelől azért, mert az észak-német területek kedvező forrásadottságainak köszönhetően a dolgozatunk témájához vonható nyolc szászországi kútfő közül három az eseményekkel közel egykorú – ezek tehát nehezen hathattak volna egymásra –, másfelől pedig azért, mert a viszonylag nagy földrajzi távolság miatt kevés magyar vonatkozású hír jutott el az észak-német történetírókhoz – jól mutatja ezt, hogy a nyolc kútfő közül hat csupán egy-egy témánkba vágó adatot őrzött meg. A szászországi hagyomány által említett, dolgozatunk szempontjából érdekes események: Zára 1202-i ostroma (a *Gesta episcoporum Halberstadensium* anyagában), a magyar erők részvétele az 1203/1204-i birodalmi trónviszályban (Stadei Albert évkönyvében), Erzsébet királyleány Tübingiába vitele 1211-ben (a Goslari Krónika szerint), Gertrúd királyné 1213-i meggyilkolása (a *Sächsische Weltchronik*ban), a magyar haderő részvétele a birodalmi belháborúban ugyanezen évben (a Braunschweigi Rimes Krónika szerint), a magyar követek jelenléte a IV. lateráni zsinaton 1215-ben (a Petersbergi Krónika, valamint Dietrich Engelhus műve szerint), II. András részvétele a keresztes hadjáraton 1217-ben, ill. II. (Harcias) Frigyes 1233-i támadása Magyarország ellen (mindkettő Dietrich Engelhusnál), végül II. András elhunya 1235-ben (ugyancsak a Szász Világkrónikában, ill. Hermann Bote krónikájában). Az egyes magyar vonatkozású részletek közötti szövegrokonságot a szászországi forrásanyagon belül mindössze egy helyen sikerült kimutatnunk: II. András halálhírét Hermann Bote egyértelműen a *Sächsische Weltchronik*ból vette. Külső szövegkapcsolatra valamivel több helyen bukkantunk: Zára ostromának leírása a halberstadti gestába nézetünk szerint a bajorországi Würzburgban megőrződött, *Devastatio Constantinopolitana* c. szöveg alapján került, Szent Erzsébetről a Goslari Krónika egyértelműen a tübingiai történeti hagyomány erfurti körének tradícióját veszi át; Dietrich Engelhus pedig az 1233-i események kapcsán nézetünk szerint az Augsburgi Évkönyv anyagát használta.

1.7.1. A halberstadti püspökök gestája (Gesta episcoporum Halberstadensium – G. II. 2492.)

A halberstadti püspökség történetének 780—1208 közötti szakaszát tárgyaló gestát valószínűleg a 13. század első felében készítette a helyi dómkolostor egyik tagja; anyaga elsősorban talán egy azóta elveszett, helyi évkönyvre vezethető vissza, amelyet a 13. század elején hozzáférhető, szász- és bajorországi források szövegével bővített a kompilátor.⁶⁰² Egyetlen ismert folytatása a Albert püspök 1324—1349 közötti hivatalviselésének eseményeit tárgyalja. Legkorábbi kézírata egy 1432-ben összeállított kódexből ismert.⁶⁰³

Egyetlen magyar vonatkozású közlése Zára 1202-i ostromának részletes leírása,⁶⁰⁴ valószínűleg a Würzburgi Évkönyv korpuszában megőrződött *Devastatio Constantinopolitana* alapján. Direkt szövegrokonságot a két kútfő vonatkozó részletei között filológiai eszközökkel nem sikerült kimutatnunk, azonban az eltérő fogalmazat ellenére több ponton találtunk adatszerű egyezést: ilyen pl. a keresztesek velencei hajóraszállásának (október 1.), az ostrom kezdetének (november 10.) és befejezésének (november 25.) időpontja, továbbá az a tudósítás, amely szerint 1203 elején a keresztesek egy része elhagyta a főszereget, és magyar területeken átvonulva a Szentföldre hajózott – ez utóbbi információ kizárólag a *Devastatio Constantinopolitana*-ban és kútfőnkben, ill. Geoffroy de Villehardouin munkájában maradt fenn. Feltűnő, hogy a halberstadti gesta minden konkrét adata megtalálható a *Devastatio*-ban is, fordítva azonban ez nem igaz: a főszereget elhagyó keresztesek vezéreinek névsorát pl. csak ez utóbbi forrás részletezi, kútfőnk nem. Tekintetbe véve, hogy a két összehasonlított szöveg a zárai eseményektől nagyjából jelentős távolságban keletkezett, anyaguk spontán bővülése sokkal nehezebben képzelhető el, mint az, hogy az átvétel során a korábban keletkezett szövegben még szereplő adatok némelyike kiesett, és nem került át a későbbi szövegbe. Ennek alapján magunk a *Devastatio Constantinopolitana*-ban szereplő tudósítást tekintjük elsődlegesnek, a halberstadti gestában olvashatót pedig ebből kivonatolt átdolgozásnak.

⁶⁰² MENZEL, OTTOKAR: Untersuchungen zur mittelalterlichen Geschichtsschreibung des Bistums Halberstadt. In: *Sachsen-Anhalt* 12 (1936) 95—178., különösen 130—135.; JÄSCHKE, KURT-ULRICH: *Die älteste Halberstädter Bischofschronik*. Köln—Wien, 1970. (Mitteldeutsche Forschungen 62/1.) 23—27.

⁶⁰³ Weiland, Ludewicus: In: GESTA HALBERSTADENSIA 77.

⁶⁰⁴ GESTA HALBERSTADENSIA 117—118.

1.7.2. Petersbergi Krónika (Chronicon Montis Sereni – G. I. 1435.)

A szászországi Petersbergben (Lauterbergben) Konrád meissenai ögróf létesített 1124-ben rendházat ágostonos közösség részére: a monostor a továbbiakban a Wettinek magánegyházaként működött.⁶⁰⁵ Az itt készült krónika talán Heinrich von Röcken kanonok műve, s valószínűleg kevéssel 1225 után keletkezett.⁶⁰⁶ 1124-től 1225-ig tárgyalja az eseményeket; legfontosabb forrásai közt a Nienburgi Évkönyvet,⁶⁰⁷ a Wettinek genealógiáját tartalmazó libellust,⁶⁰⁸ továbbá a petersbergi monostor chartulariumát említi a szakirodalom.⁶⁰⁹ Legkorábbi kézírata a 15. század végéről való.⁶¹⁰ Témánkra vonatkozó egyetlen adata – amely sok más kútfőhöz hasonlóan II. András követeinek a IV. lateráni zsinaton való részvételéről tudósít – azonban biztosan nem a felsorolt kútfőkből, hanem közvetlen vagy közvetett átvétellel a zsinati protocollum anyagából való.⁶¹¹

1.7.3. Szász Világkrónika (Sächsische Weltchronik – G. III. 4530.)

A legkorábbi német nyelvű (alfelnémet dialektusú) világkrónika pontos keletkezési ideje bizonytalan, talán 1229 körülre tehető.⁶¹² Szerzőjeként korábban ugyanaz az Eike von

⁶⁰⁵ BLASCHKE, K[ARLHEINZ]: In: LMA. VI. 1941. – Gombosnál hibásan premontreiek szerepelnek.

⁶⁰⁶ A szakirodalomban az 1930-as évek elején meddő vita dúlt a Petersbergi Krónika szerzőjének kilétéről (RUNDNAGEL 1929. 22–26.; Uő.: Zur Verfasserfrage der Chronica Montis Sereni. In: *Historische Zeitschrift* 142 [1930] 542–548.; SCHMEIDLER, BERNARD: Nochmal der Verfasser der Chronica Montis Sereni. In: *Historische Zeitschrift* 144 [1931] 296–298.); a kérdést végül Stefan Pätzold válaszolta meg Heinrich von Röcken pályájának propozográfiái vizsgálata és a nevéhez kapcsolt iratok nyelvi-paleográfiai elemzése segítségével (*Die frühen Wettiner. Adelsfamilie und Hausüberlieferung bis 1221*. Köln–Weimar–Wien, 1997. [Geschichte und Politik in Sachsen 6.] 349–361.; SOMMERLECHNER 1999.563–564.).

⁶⁰⁷ *Annales Nienburgenses*: elveszett kútfő, amelyet – ha egyáltalán létezett – a szászországi bencés közösségben jegyeztek le a 12. század végén; egykori meglétére abból következtethetünk, hogy a nienburgi monostor életére vonatkozó adatok rendre szerepelnek (még hozzá azonos megfogalmazással) a Petersbergi Krónikában és a Magdeburgi Évkönyvben (WATTENBACH–SCHMALE I. 12–14.; NASS 1996. 179–207.).

⁶⁰⁸ 1220 után keletkezett kútfő, amelynek 1156 utáni részeit valószínűleg a petersbergi monostorban állították össze; egyetlen fennmaradt kéziratában a Petersbergi Krónika függelékeként szerepel (RF. IV. 669.; WINKEL, HARALD: Die Genealogia Wettinensis. Ein Zeugnis dynastischen und monastischen Selbstverständnisses im Hochmittelalter. In: *Neues Archiv für Sächsische Geschichte* 70 [1999] 1–31.).

⁶⁰⁹ EHRENFUCHTER, ERNESTUS: In: CHR. MONTIS SERENI 134–135.; RUNDNAGEL 1929. 31–40.; WATTENBACH–SCHMALE I. 402–403.; MARQUIS, BETTINA: *Meißnische Geschichtsschreibung des späten Mittelalters (ca. 1215–1420)*. München, 1998. 21–26.

⁶¹⁰ EHRENFUCHTER, ERNESTUS: In: CHR. MONTIS SERENI 136.

⁶¹¹ CHR. MONTIS SERENI 186. – EHRENFUCHTER, ERNESTUS: In: CHR. MONTIS SERENI 133.; vö. WINKELMANN 1878. II. 513.; ZIMMERMANN 2002. 106.

⁶¹² MENZEL, MICHAEL: *Die Sächsische Weltchronik. Quellen und Stoffauswahl*. Sigmaringen, 1985. (Vorträge und Forschungen. Sonderband 34.) 8–9.; FUNKE 2001. 36–37. – Hubert Herkommer ellenben úgy véli, hogy az a részlet, amelyet Menzel 1. folytatásként különített el az alapszövegtől, tulajdonképp maga is az alapszöveg

Reggow jött szóba, akit a Szász Tükör⁶¹³ megalkotójának is tartanak,⁶¹⁴ azonban utóbb Hubert Herkommer ezt az azonosítást meggyőzően cáfolta: a *Sächsische Weltchronik* összeállítója így ismeretlen.⁶¹⁵ A 13. század végéről mindenesetre már négy kézírata is fennmaradt (a 14–15. századból harmincnál is több); tartós népszerűségét és nagy elterjedtségét pedig jól jelzi, hogy 1353 után tübingiai, a 14. század második feléből, ill. a 15. század első feléből pedig már bajorországi változatai ismertek; továbbá hogy – népnyelvi alkotás esetében merőben szokatlan módon – szövege kimutathatóan visszahatott 14–15. századi, latin nyelvű német krónikairodalomra.⁶¹⁶ Forrásai között megtaláljuk Michelsbergi Frutolfnak és Aurai Ekkehardnak a szászországi történetírásban a 12. század végéig meghatározó jelentőségű krónikáját, ill. a tartomány annalistikájának legjelentősebb darabját, a Pöhldei Évkönyvet és a Szász Tükört; korszakunkra, a 13. század első harmadára elsősorban a magdeburgi történetírás alkotásaiból: a helyi érsekek azóta elvesztett gestájából és egy magdeburgi martyrologiumból merít⁶¹⁷ Gazdag szöveg hagyományán belül három forráság különböztethető meg.⁶¹⁸ Témánkba csupán két adata vág, amelyek közül az egyik 1213-ból a magyar királyné meggyilkolását, a másik az 1235. évnél II. András halálát adja hírül,⁶¹⁹ a két részlet forrása rövidségük folytán meghatározhatatlan.

1.7.4. Stadei Albert (Albertus Stadensis) évkönyve (Annales Stadeses, Chronicon Danorum – G. I. 121.)

Szerzőnk, aki 1232–1240 között a szászországi Stade bencés közösségének apátja volt, majd átlépett a ferences rendbe; 1264 után halt meg. Történetírói munkássága mellett

---

része, s mint ilyen 1260-ig terjedő bejegyzéseivel jóval későbbre keltezi a forrás első lejegyzését: 1265–1275 közé (HERKOMMER 1972. 12–15.).

⁶¹³ *Sachsenspiegel*: a 13. század elején keletkezett jogi gyűjtemény, amelynek egyes részletei még a 19. században is hatályos joganyagnak számítottak; egyszersmind a legkorábbi fennmaradt német nyelvű prózai mű (RF. IV. 291–293.; VL. II. 400–409.; LIEBERWIRTH, R[OLF]: In: LMA. VII. 1240–1242.)

⁶¹⁴ ZEUMER, KARL: Die Sächsische Weltchronik, ein Werk Eikes von Reggow. In: *Festschrift für Heinrich Brunner zum 70. Geburtstag*. Weimar, 1910. 135–174.

⁶¹⁵ HERKOMMER, HUBERT: Eike von Reggows „Sachsenspiegel” und die „Sächsische Weltchronik”. Prolegomena zur Bestimmung des Sächsischen Weltchroniste. In: *Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung* 100 (1977) 7–42.; SCHUBERT, E[RNST]: In: LMA. VII. 1242–1243.

⁶¹⁶ WEILAND, LUDWIG: In: SÄCHSISCHE WELTCHR. 4–20.; FUNKE 2001. 136–142.

⁶¹⁷ HERKOMMER 1972. 17–32.; VL. VIII. 473–500.

⁶¹⁸ WEILAND, LUDWIG: In: SÄCHSISCHE WELTCHR. 4.

⁶¹⁹ SÄCHSISCHE WELTCHR. 240., 251.

jelentős költői életművet hagyott hátra.⁶²⁰ Műfajilag évkönyvnek tekintendő történeti munkáját 1240-ben kezdte írni, utolsó bejegyzései az 1256-i eseményeket tárgyalják. A 12. század végéig terjedő passzusokban Beda Venerabilis,⁶²¹ Aurai Ekkehard és Brémai Ádám⁶²² műveit, Bosaui Helmond krónikáját,⁶²³ ill. a Rosenfeldi Évkönyvet⁶²⁴ kivonatolja, 13. századi anyaga azonban többé-kevésbé önálló fogalmazatúnak tekinthető a szakirodalom szerint.⁶²⁵ Legkorábbi kézírata 14. századi.⁶²⁶

Témánkba vágó egyetlen adata sajnos épp a korszakhatárra esik: a Stadei Albert által használt, fent felsorolt kútfőkben mindenesetre nem szerepel. Szerzőnk híradása szerint 1204-ben Sváb Fülöp német király újra kegyeibe fogadta „a tartománygrófot” (valószínűleg a thüringiai I. Hermannnt), míg a magyar és a cseh király elmenekült előle.⁶²⁷ Sankt-Galleni Burkhard híradásából tudjuk ugyan, hogy IV. Ottót már 1203-ban is támogatták magyar és cseh csapatok Sváb Fülöp ellenében,⁶²⁸ arról pedig, hogy I. Ottokár cseh király seregének segédcsapataként a következő évben, 1204-ben is harcolt magyar haderő a birodalmi belviszályban, a Reinhardsbrunni Krónika is tud,⁶²⁹ azonban Stadei Albert az egyetlen, aki Imre személyes jelenlétéről is tudósít ezen csatározások során. Közlését nézetünk szerint semmiképp sem fogadhatjuk el hitelesnek. Azon hadmozdulatokra ugyanis, amelyekről szerzőnk beszél, a hiteles forrásunkként ismert Reinhardsbrunni Krónika szerint szeptember közepén került sor, s a türingiai Weissensee Sváb Fülöp által ostromolt várának felmentését célozták – márpedig augusztus 26-án Imre király még Székesfehérvárott volt, kisfia koronázásán, s nem valószínű, hogy hadseregével együtt mindössze két-három hét

⁶²⁰ VL. I. 30—36; PATZE H[ANS]: In: LMA. I. 290.

⁶²¹ *Chronica maiora*: a 672/673 körül született, 735-ben elhunyt wearmouthi, majd yarrow-i szerzetes 725-ig ívelő világkrónikája (RF. II. 469—470.).

⁶²² *Historia ecclesiastica*: 1081-ig ívelő gesta a brémai püspökök történetéről; a szerzőről semmi sem tudható azon kívül, hogy már 1069-ben is az észak-német kikötőváros dómkolostorának skolasztikusa volt, s hogy műve záródásának tanúsága szerint 1081-ben még élt (RF. II. 116.).

⁶²³ *Chronica Slavorum*: 1167/1168 körül megkezdett és az 1170-es években befejezett alkotás, amely Nagy Károly korától 1172-ig tárgyalja az észak-német térség történetét; szerzője 1120 körül született, és 1177-ben hunyt el (RF. V. 406—407.).

⁶²⁴ *Annales Rosenfeldenses / Harsefeldenses*: az alsó-szászországi Harsefeld bencés monostorában keletkezett 12. századi évkönyv; csak az 1057—1130 közötti évekre vonatkozó töredéke ismert (RF. II. 324—325.; NASS 1996. 305—310.).

⁶²⁵ WATTENBACH—SCHMALE II. 439—441.; MAECK, GERDA: Vom Benediktinerabt zum Minderbruder. Studien zur Geschichtsschreibung Alberts von Stade. In: *Wissenschaft und Weisheit* 63 (2000) 86—135., különösen 99—103.; ÜÖ.: *Die Weltchronik des Albert von Stade, ein Zeitzeugnis des Mittelalters. Studien zur Geschichtsschreibung Alberts von Stade*. Norderstedt, 2001. 53—62.; MINDERMAN, AREND: Abt Albert von Stade. Ein Chronist des 13. Jahrhunderts. In: *Stupor Saxoniae inferioris. Ernst Schubert zum 60. Geburtstag*. Hrsg.: Hinrichs, Wiard – Schütz, Siegfried – Wilke, Jürgen. Göttingen, 2001. 51—58., különösen 56—57.

⁶²⁶ LAPPENBERG, IO[HANNES] M[ARTINUS]: In: ALBERTUS STADENSIS 281.

⁶²⁷ ALBERTUS STADENSIS 354.

⁶²⁸ CHR. S. GALLI CONT. II. 162.

⁶²⁹ CHR. REINHARDSBR. 568.

alatt vonult volna fel Tübingiába; már csak azért sem, mert ekkor már súlyos beteg lehetett, s még ezen az őszön meg is halt.⁶³⁰ Stadei Albert közlését tehát, amely szerint a magyar uralkodó személyesen is részt vett volna a birodalmi belháborúban tévesnek kell tartanunk.

1.7.5. Braunschweigi Rímes Krónika (Braunschweigische Reimchronik – G. I. 914.)

A 13. század végén keletkezett, verses alkotás ismeretlen szerzője 768-tól 1279-ig dolgozta fel az észak-német régió történetét; alighanem I. Albert szász herceg (1252–1292) megrendelésére vagy legalábbis környezetében, mert igencsak elfoglalt vele szemben. Forrásai elsősorban tübingiai és szászországi évkönyvek, ill. a braunschweigi városi történeti feljegyzések. Egyetlen folytatása 1298-ig ível. Legkorábbi kézirata a 13–14. század fordulóján keletkezhetett.⁶³¹ Témánkhoz vonható egyetlen adata arról tudósít, hogy 1213-ban II. András katonai segítséget küldött II. Frigyes szász hercegnek és I. Ottokár cseh királynak. Az értesülés forrása ismeretlen.⁶³²

1.7.6. Goslari Kolostori Krónika (Chronik des Stiftes S. Simon und Judas in Goslar – G. I. 1270., 1565.)⁶³³

A III. Henrik császár által alapított alsó-szászországi dómkolostorban⁶³⁴ valószínűleg a 14. század elején lejegyzett, német nyelvű forrást a 911–1106 közötti eseményeket tárgyaló, latin nyelvű Goslari Krónika és további, ismeretlen kútfők felhasználásával állították össze: anyaga 912-től 1294-ig ível.⁶³⁵ Legkorábbi fennmaradt kézirata 15. századi.⁶³⁶ Témánkhoz vonható adata: Szent Erzsébet Tübingiába kerülésének híre, azonban hibás évszámmal (1211 helyett 1218-nál).⁶³⁷

⁶³⁰ SRH. I. 463.; PAULER 1899. II. 36.

⁶³¹ WEILAND, LUDWIG: In: BRAUNSCHWIG. REIMCHR. 452.; FUNKE 2001. 53–55.

⁶³² BRAUNSCHWIG. REIMCHR. 531..

⁶³³ Gombosnál ugyanez a forrás *Chronicon breve principum Romanorum* címen is szerepel: a kiváló forráskutatót valószínűleg ezúttal is az tévesztette meg, hogy kútfőnk két kiadása eltérő megnevezéssel a szöveget (SRB. III. 426–430.; ill. MGH. SVL [2] 591–604.).

⁶³⁴ SCHULER, P[ETER]-J[OHANNES]: In: LMA. IV. 1569–1570.

⁶³⁵ ROTHE, EVA: *Goslar als Residenz der Salier*. Dresden, 1940. 64–65., VL. I. 1259–1260.

⁶³⁶ WEILAND, LUDWIG: In: MGH. SVL (2) 589.

⁶³⁷ Chronik des Stiftes S. Simon und Judas in Goslar. Hrsg.: Weiland, Ludwig. In: MGH. SVL (2) 586–604., különösen 596.

1.7.7. Dietrich Engelhus (Theodericus Engelhusius): Az egyház és a birodalom történetének krónikája (Chronicon continens res Ecclesiae et Rei Publicae – G. III. 4747.)

Szerzőnk életrajza viszonylag részletesen feltárt: 1362 körül született a szászországi Einbeckben, 1381-től Prágában, 1393-tól Erfurtban, 1410-től Lipcsében végzett tanulmányokat, majd Bambergben, Einbeckben, Göttingenben és Magdeburgban tevékenykedett; 1434-ben halt meg, röviddel azután, hogy belépett az ágostonosok wittenburgi közösségébe.⁶³⁸ Dietrich Engelhus beutazta a birodalom szinte teljes északkeleti harmadát; számos történeti művének⁶³⁹ tanúsága szerint behatóan ismerte mind a szászországi annalsztrikát (amelynek anyagából leginkább az 1186-ig terjedő Pöhldei évkönyvet használta), mind a turingiai krónikák két nagy csoportját: a reinhardsbrunnit és a eisenachit. Világkrónikája kevés önállóságot mutató alkotás, amely azonban számos, időközben elveszett forrás adatait megőrizte.⁶⁴⁰ Alapszövege három redakcióban maradt fenn (valószínűleg mindhárom Dietrich Engelhus műve): ezek 1423-ban, 1426-ban és 1429-ben keletkeztek, mindhárom autográf kéziratban maradt fenn.⁶⁴¹ Kútfőnknek számos folytatása létezik, amelyek közül Mathias Döring 1464-ig haladó alkotása a legismertebb.⁶⁴²

Témánkhoz vonható adatai kivétel nélkül megtalálhatók más, hitelesebb forrásainkban is. A magyar követek részvételéről az 1215-i IV. lateráni zsinaton Engelhus az egykorú protocollumok alapján tudósít, amelyek elvesztek ugyan, de szövegüket számos 13. századi kútfő fenntartotta. II. András 1217-i szentföldi kaladjáról mindössze néhány szó szerepel szerzőnknel, ennek pontos forrását filológiai eszközökkel nem lehet feltárni. Végül a néven nem nevezett osztrák herceg (alighanem II. Frigyes) magyarországi hadjáratáról olvashatunk: év nélkül, mindössze annyi kronológiai támponttal, hogy az eseményre IX. Gergely pontifikátusa (1227—1241) idején került sor: nyilván az 1233-i betörésről van szó, már csak azért is, mert előzményként kútfőnk megjegyzi, hogy a hercegséget cseh támadás érte.⁶⁴³ Az értesülést Engelhus a tartalmi azonosságok tanúbizonysága szerint valószínűleg az Augsburgi Évkönyvből merítette.

⁶³⁸ BERG, D[IEFER]: In: LMA. III. 1921.

⁶³⁹ HEINEMANN 1888. 171—187.

⁶⁴⁰ RF. III. 326.

⁶⁴¹ HEINEMANN 1888. 184—187.

⁶⁴² RF. III. 244—245., 326.

⁶⁴³ Theoderici Engelhusii chronicon continens res Ecclesiae et Reipublicae. In: SRBr. II.978—1143., különösen 1114—1116.

1.7.8. Hermann Bote: Szász képes krónika (Sächsische Bilderchronik, Cronecken der Sassen – G. I. 1670.)

A 15. század végén keletkezett (s 1492-ben, Mainzban már nyomtatásban is megjelent), 1489-ig ívelő német nyelvű mű szerzősége a mai napig vitatott; legvalószínűbb, hogy alkotója Hermen (Hermann) Bote braunschweigi városi írnok, aki 1488–1520 között szerepel forrásainkban, s aki tartós népszerűséget a tréfacsináló szegénylegény, Till Eulenspiegel kalandjainak írásba foglalásával szerzett.⁶⁴⁴ Krónikája jóval kevesebb invenciót mutató alkotás: a *Sächsische Weltchronik* 1275 után keletkezett⁶⁴⁵ szászországi folytatását kontaminálja a Braunschweigi Rimes Krónika és a magdeburgi *Schöppenchronik*⁶⁴⁶ anyagával, ill. egészíti ki helyenként a szóbeli hagyománnyal.⁶⁴⁷ Egyetlen magyar adata: II. András tévesen keltezett halálhíre 1234-nél; forrása a Szász Világkrónika, amelyet a dátumhibát leszámítva kűtfőnk ehelyütt is szó szerint idéz.⁶⁴⁸

1.8. LÜBECKI FORRÁSOK

A Keleti-tenger partján fekvő Hansa-városban három olyan történeti mű is keletkezett a középkorban, amely tartalmaz dolgozatunk témájához vonható adatot; igaz, mindháromban csak egy-egy ilyen részletet találunk. Közülük Lübecki Arnold krónikája az eseményekkel nagyjából egykorú, jól értesült forrásunk, amely az 1196–1235 közötti magyar történelem olyan eseményéről tudósít, amelyről egyetlen más kűtfő sem: IV. Ottó 1209-i, pilseni tanácskozásáról – többek közt – II. András követével. Johann Rode és Hermann Korer jó évszázaddal későbbi művei ezzel ellentétben csupa olyasmit kínálnak témánkra vonatkozólag, amit egykorú forrásokból pontosabban és hitelesebben is megtudhatunk. A három szöveg magyar vonatkozású passzusai egymással nem rokoníthatók.

⁶⁴⁴ HUCKER, B[ERNARD]-U[LRICH]: In: LMA. II. 482–484. – A forrásokban 1474–1501 között szereplő Conrad (Cord) Bote braunschweigi aranyművest tekint a szerzőnek: LEIBNIZ, GOTTFRIEDUS GUILLELMUS: In: SRB. III. 277.; VL. I. 970–971. Ismeretlen braunschweigi krónikásnak tulajdonítja a művet: WERNER, GÜNTHER: *Ahnen und Autoren. Landeschroniken und kollektive Identitäten um 1500 in Sachsen, Oldenburg und Mecklenburg*. Husum, 2002. (Historische Studien 467.) 57.

⁶⁴⁵ WEILAND, LUDWIG: In: SÄCHSISCHE WELTCHR. 280.

⁶⁴⁶ 1360–1372 között keletkezett, német nyelvű munka, valószínű szerzője Heinrich von Lammespringe, a városi tanács írnoka; legfontosabb forrásai talán egy azóta elveszett városi krónika, a *Sächsische Weltchronik*, továbbá Michelsbergi Frutolf és Aurai Ekkehard, ill. Troppai Márton művei lehettek (HENN, V[OLKER]: In: LMA. VI. 79.; FUNKE 2001.62–67.).

⁶⁴⁷ FUNKE 2001. 128–153.

⁶⁴⁸ Cronecken der Sassen. In: SRB. III. 277–423., különösen 362.

1.8.1. Lübecki Arnold (Arnoldus Lubecensis): A szlávok krónikája (Chronica Slavorum – G. I. 687.)

Szerzőnk valószínűleg azonosítható azzal az Arnolddal, aki 1170-től a lübecki káptalan örkanonokjaként a város vagy annak egyházi testületei megbízásából többször is teljesített diplomáciai feladatokat Szászországban; ez az örkanonok 1177-ben eltűnik forrásainkból, de még ugyanabban az évben felbukkan Arnold, a Keleti-tenger partján fekvő Hansa-város Szent János bencés monostorának apátja, aki egészen 1211–1214 között bekövetkezett haláláig állt a szerzetesközösség élén: a két személyt Johann Martin Lappenberg azonosította egymással.⁶⁴⁹ Krónikáját Bosau Helmond (Helmoldus Bozoviensis) hasonló című műve folytatásául szánta, alkotása azonban jelentőségében túlnőtt mintáján.⁶⁵⁰ Arnold diplomáciai és politikatörténeti ismereteit is hasznosítva, elsősorban levelekből, oklevelekből és szóbeli közlésekből merített (s azzal, hogy elbeszélő kútfők helyett elsősorban levéltári forrásokra támaszkodott, messze megelőzte korát).⁶⁵¹ Műve a benne foglalt, másutt fel nem lelhető adatok sokasága miatt kimagasló jelentőségű.⁶⁵² Legkorábbi fennmaradt kézírata viszonylag kései, a 16. századból való.⁶⁵³

Témánkat érintő részlete csupán egy van: ebből arról értesülünk, hogy 1209-ben IV. Ottó német király a csehországi Pilsenben tanácskozást tartott a meisseniek, a magyarok, a csehek és a lengyelek követével, s ez a tanács zárta le a Sváb Fülöp egy esztendővel korábbi halálával egyelőre amúgy is csillapodóban lévő belviszályt, békét teremtve a felek között.⁶⁵⁴ Ez az esemény más forrásainkban nem szerepel, mivel azonban Lübecki Arnold krónikáját általában megbízható hitelű kútfőnek ismerjük, tovább mivel az eseményt nagyjából egyidejűleg jegyezte le olyan szerző, aki a birodalmi politikában kimagaslóan járatosnak mutatkozik, magunk nem látunk okot arra, hogy a pilseni egyezsége vonatkozó részletet mint alaptalant elvessük.

⁶⁴⁹ LAPPENBERG, I[OHANNES] M[ARTINUS]: In: ARNOLDUS LUBECENSIS 100–101.; VL. I. 423–424.

⁶⁵⁰ WESCHE, M[ARKUS]: In: LMA. I. 1007–1008.; WATTENBACH—SCHMALE I. 437–441.; ENGEL, RICHARD: Arnold von Lübeck. In: *Weltbild und Realität. Einführung in die mittelalterliche Geschichtsschreibung*. Hrsg.: Kniefelkamp, Ulrich. H. n., 1992. 129–136.

⁶⁵¹ LAPPENBERG, I[OHANNES] M[ARTINUS]: In: MGH. SS. (21) 100–101.; MEY, JOHANNES: *Zur Kritik Arnolds von Lübeck*. Leipzig, 1872. 9–11.; WATTENBACH—SCHMALE I. 437–441.

⁶⁵² A német történetírás számára különösen az Oroszlán Henrik bajor és szász herceg személyére és politikájára vonatkozó, eredeti információi miatt értékes: FREYTAG, HANS-JOACHIM: Der Nordosten des Reiches nach dem Sturz Heinrichs des Löwen. In: DA 25 (1969) 470–530., különösen 482–487.; HUCKER, BERND ULRICH: Die Chronik Arnolds von Lübeck als „Historia Regum”. In: DA 44 (1988) 98–119.

⁶⁵³ LAPPENBERG, I[OHANNES] M[ARTINUS]: In: ARNOLDUS LUBECENSIS 106–107.

⁶⁵⁴ ARNOLDUS LUBECENSIS 246.

1.8.2. Johann Rode (Johannes Rufus): Lübecki városi krónika (*Chronica Lubecensis, Lübeckische Stadeschronik* – G. II. 1975., 1977.)⁶⁵⁵

Szerzőnk előkelő lübecki család gyermekeként előbb a franciaországi Orléans-ban folytatott tanulmányokat, majd hazatérve 1307-től több mint negyven esztendeig, 1349-ben bekövetkezett haláláig városi írnokként tevékenykedett. Valószínűleg neki tulajdonítható az a csupán 16. századi kéziratból ismert, alnémet dialektusban lejegyzett krónika, amely két kézirati hagyományban is ránk maradt: az A-jelű családba tartozó manuscriptumok az 1105—1286 között megtörtént eseményeket rögzítik; a B-jelű tradíció alapszövege eleve 1346-ig ível, folytatásai pedig 1349-ig, illetve 1395-ig (ez utóbbi continuatio szerzője az a Detmar nevű minorita, a helyi Szent Katalin kolostor szerzetese, akinek Gombos tévesen a *Lübeckische Stadtchronik* teljes anyagát tulajdonítja). A teljesebb B-hagyomány legkorábbi kézírata 14. századi, vélhetően autographum.⁶⁵⁶

Témánkhoz vonható adatai: 1217-nél híradás II. András részvételéről a keresztes hadjáraton (mindkét tradíció anyagában, ám a B-manuscriptumok anyagában jóval részletesebben és bővebben), ill. 1218-nál az uralkodó távozásának említése a Szentföldről (csupán a B-ághoz tartozó kéziratokban).⁶⁵⁷ Az értesülés forrásaként – tartalmi párhuzamok alapján – Jacques de Vitry *Historia Hierosolymitaná*ját gyanítjuk, esetleg Paderborni Olivér Dímjati történetének közvetítésével.

1.8.3. Hermann Korner (Hermannus Cornerus) krónikája (*Chronica novella* – G. II. 2777.)

Szerzőnk 1365 körül született, és 1438-ban halt meg; szülővárosában, Lübeckben előbb világi tisztségeket viselt, majd legkésőbb 1397-ben belépett a domonkos rendbe.⁶⁵⁸

⁶⁵⁵ Gombos a *Lübeckische Stadtchronik* két kézirati hagyományát tévesen önálló forrásoknak tekinti, ráadásul a 14. század második felében alkotó Detmar lübecki ferences szerzetest véli a szerzőjüknek, noha a szakirodalomban mindeztidáig fel sem merült ez a lehetőség. A félreértés oka talán az lehet, hogy a Lübecki krónikát később valóban Detmar írta tovább (vö. RF. X/1—2. 220.).

⁶⁵⁶ VL. VIII. 121—122.; SPIES, H[ERBERT]: In: LMA. III. 737.; GRASSMANN, A[NTEKATHRIN]: In: LMA. VII. 928. – Újabbban felmerült, hogy forrásunk esetleg nem a lübecki városi írnok, hanem a Szent Katalin kolostor valamelyik ismeretlen ferences szerzetesének tollából kelt: WRIEDT, KLAUS: *Geschichtsschreibung in den wendischen Hansestädten*. In: *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewußtsein im späten Mittelalter*. Hrsg.: Patze, Hans. Stuttgart, 1987. (Vorträge und Forschungen 31.) 401—426., különösen 420—422.

⁶⁵⁷ *Die Chroniken der niedersächsischen Städte. Lübeck*. I. Hrsg.: Koppmann, Karl. Leipzig, 1884. (Die Chroniken der deutschen Städte 19.) 63., 295—296.

⁶⁵⁸ VL. V. 317—320.; BERG, D[IETER]: In: LMA. IV. 2167.

Világkrónikáján 1416-tól haláláig dolgozott: elsősorban rendtörténeti forrásokra és a szóbeli hagyományra támaszkodott, s gondos gyűjtőmunkával igen adatgazdag, de kevésbé önálló kútfőt alkotott,⁶⁵⁹ amely négy szövegvariánsban maradt ránk. Legkorábbi kézirata a 15. század közepéről való.⁶⁶⁰ Témánkba vágó valamennyi adata – Szent Erzsébet 1207-i születéséről (hibás dátummal 1209-nél), 1211-i Tübingiába viteléről, 1221-i házasságáról (ismét téves évszám: 1224 alatt), ill. a II. András által leányához menesztett 1224-i követségről – egyértelműen visszavezethető a tübingiai tartománygrófné Apoldai Dietrich tollából kelt legendájára, amely talán akkor gyakorolt ilyen mély hatást Hermann Kernerre, amikor teológiai doktorátusának 1435-i megszerzése előtt a tübingiai Erfurtban folytatott tanulmányokat.⁶⁶¹ A követjárást az eredeti vita nem keltezi, a 15. századi lübecki történetíró pedig meglehetősen bizonytalannak mutatkozik a Szent Erzsébet életrajzára vonatkozó évszámokkal kapcsolatban, így az 1224-es dátumot a magunk részéről nem tekintjük kétségtelen hitelfűnek.

1.9. LIVÓNIAI FORRÁSOK

Összesen négy szöveg tartozik ide, közülük azonban csupán Lett Henrik krónikája számít az általunk vizsgált eseményekkel nagyjából egykorúnak; a Samlandi Évkönyv 14. századi, a Német Lovagrend nagymestereinek jegyzéke, ill. a *Jüngere Hochmeisterchronik* pedig – noha gyaníthatólag vannak 13. század eleji részleteik – jelenlegi formájukat 16. századi redaktorok tollán nyerték el. Egymással szemmatikai rokonságot semmilyen tekintetben nem mutatnak.

1.9.1. Lett Henrik (Henricus Lettus / de Lettis): **Livóniai krónika** (Chronicon Livoniae – G. II. 2749.)

A livóniai történelem kezdeteire elsőrendű forrásnak számító, név nélkül fennmaradt kútfő szerzőjét a szakirodalom nagy biztonsággal azonosítja az 1188 körül született Lett Henrikkel, aki 1208-ban került a holsteini Segeberg bencés monostorából a Baltikum

⁶⁵⁹ VL. V. 317.; BERG, D[ITER]: In: LMA. IV. 2167.

⁶⁶⁰ RF. VI. 461.

⁶⁶¹ KLEINIDAM, ERICH: *Universitas studii Erfordensis*. I–II. [Leipzig], 1985–1992. I. 191.

délkeleti részére; itt tolmácsként több mint 30 hadjáraton vett részt egyfelől a pogány poroszok, másfelől a orosz fejedelemségek ellen; 1259 után halt meg.⁶⁶² 1225—1227 között keletkezett krónikája teljes egészében önálló szövegű, a leírt eseményeket a szerző személyes tapasztalata alapján elbeszélő, nagytértű forrás: a kritikai irodalom szerint szövegmintáit is összesen csak három helyről – a Vulgataból, a misekönyvből és a breviáriumból – vette.⁶⁶³ Témánkhoz vonható egyetlen részlete a magyarok és novgorodiak közötti 1216-i halicsi háborúskodás mindössze félmondatos említése, meglepő módon hibás, 1217-i dátum alatt.⁶⁶⁴

1.9.2. Samlandi Évkönyv (Annales Sambienses, Epitomae gestorum Prussiae – G. I. 239.)

Forrásunkat a 19. század végén még a livóniai Samland társaskáptalanja valamelyik ismeretlen nevű tagjának tulajdonították, az 1920-as évek óta Konrád königsbergi kanonok művének tekintették, a közelmúltban azonban felmerült a lehetőség, hogy inkább Péternek, a königsbergi káptalan dékánjának a tollából származik.⁶⁶⁵ A 3—1352 közötti történelmet tárgyaló évkönyv a 14. század középső harmadában keletkezhetett: 1331-ig terjedő bejegyzései korábbi osztrák és dél-német forrásokból készített kivonatok: szerzőnk kimutathatóan használta a Melki, a Salzburgi, az Admonti és a Garsteni Évkönyvet, a heligenkreuzi annales 2. és a klosterneuburgi 3. folytatását, továbbá a Ronnenburgi⁶⁶⁶ és a Dünamünde Évkönyvet,⁶⁶⁷ 1338-tól azonban önálló fogalmazatúra vált.⁶⁶⁸ Csúpán egy kézirat maradt fenn: ez a 15. század elejéről való.⁶⁶⁹ Témánkba vágó egyetlen adatát – II. András és VI. Lipót 1217-i keresztes hadjáratának mindössze egymondatos hírét – a

⁶⁶² HELLMANN, M[ANFRED]: In: LMA. IV. 2096—2097.

⁶⁶³ BILKINS, WILIS: *Die Spuren von Vulgata, Brevier und Missale in der Sprache von Heinrichs Chronicon Livoniae*. Riga, 1928. 5.; BAUER, ALBERT: In: CHR. LIVONIAE. VI.

⁶⁶⁴ CHR. LIVONIAE 156.

⁶⁶⁵ Konrádot tekinti szerzőnek: KROLLMANN, CHRISTIAN: Wer war der Verfasser der Epitome gestorum Prussiae? In: *Mitteilungen des Vereins für die Geschichte von Ost- und Westpreußen* 2 (1928) 51—53.; LABUDA, GERARD: Studia nad annalistyką pomorską z XIII—XIV wieku. In: *Zapiski historyczne Towarzystwa naukowe w Toruniu* 20 (1950) 107—114., különösen 103.; Péter szerzősége mellett érvel: WENTA 2000. 212—217.

⁶⁶⁶ *Annales Ronneburgenses*: mára elveszett livóniai kútfő, amely alapszövegében valószínűleg az 1190—1211 közötti éveket tárgyalta, végső redakciójában pedig 1358-ig haladt (RF. II. 324.)

⁶⁶⁷ *Annales Dunamundenses*: a livóniai forrás, amelynek 1211—1348 közötti anyagát 1311-ig valószínűleg a dünamünde ciszterci monostorban, ezt követően Rigában vezették (RF. II. 274.)

⁶⁶⁸ ARNDT, WILHELMUS: In: ANN. SAMBIENSES 696.; WENTA 2000. 214—216.

⁶⁶⁹ ARNDT, WILHELMUS: In: ANN. SAMBIENSES 696.

részleges szövegpárhuzam tanúsága szerint legvalószínűbben az Admonti Évkönyvből vehette át.⁶⁷⁰

1.9.3. A Német Lovagrend nagymestereinek jegyzéke (Catalogus magistrorum generallium Ordinis Theutonicorum – G. I. 3577.)

Kútfontk egyidős a Német Lovagrend történetével, s a középkorban végig folyamatosan vezették; legkorábbi fennmaradt kézírata a 16. század elejéről való.⁶⁷¹ Korszakunkba vágó, egyetlen magyar vonatkozású adata: az 1210-ben megválasztott Hermann von Salza nagymesterről közli, hogy az – egyebek mellett – Magyarországon is javakat szerzett a lovagrendnek,⁶⁷² ami nyilván a német lovagok dél-erdélyi, ideiglenes berendezkedésére utal.⁶⁷³

1.9.4. A nagymesterek ifjabb krónikája (Jüngere / Grosse Hochmeisterchronik – G. II. 1988.)

A Német Lovagrend történetét a 15. századig nyomon követő *Hochmeisterchronik* anyaga elsősorban a rend korábbi történetíróinak munkáit foglalja közös szerkezetbe: így mindenekelőtt a nagymesterek folyamatosan vezetett jegyzékét, azután pedig Peter von Dusburg, Nikolaus von Jeroschin és Johannes von Poslge által folytatott, 14. századi krónikáját. Két fő szövegváltozata ismert: az ún. Idősebb Krónika (*Ältere Hochmeisterchronik*) az első, 1440 körül lezárt redakciós fázis terméke, és kizárólag a Német Lovagrend történetével, ill. a livóniai térítéssel foglalkozik; a 15. század végéig folyamatosan bővített Ifjabb Krónika ezzel szemben nem csupán folytatja az Idősebb anyagát, hanem – főleg 1490 után végrehajtott, utolsó átdolgozásában – világtörténeti

⁶⁷⁰ „Leupoldus secundus dux Austriæ et Stiræ et Andreas rex Ungariæ Ierosolimam profecti sunt.” (ANN. SAMBIENSES 698.); „Andreas rex Ungariæ et Liupoldus secundus dux Austriæ et Styriæ versus Ierosolimam egressi sunt.” (ANN. ADMUNTENSES 592.) – Szövegpárhuzam figyelhető meg a Klosterneuburgi Évkönyv 3. folytatásával is, csakhogy az abban szereplő dátumhibát (1217 helyett 1216-nál szerepel a hadjárat híre) a samlandi annales nem veszi át.

⁶⁷¹ KĘTRZYŃSKI, WOJCIECH: In: CAT. MAGISTRORUM OT. 54.

⁶⁷² CAT. MAGISTRORUM OT. 54. – Forrásunknak ismeretes egy német nyelvű, valamint bővebb szöveghagyomány is, amely két redakcióban maradt ránk: az A jelű 1511-ig, a B pedig 1441-ig tartalmazza a nagymesterek nevét és legjelesebb tetteit (Hochmeisterskatalog. Ed.: Strehlke, Ernst In: SRP. III. 388–397.)

⁶⁷³ GYÖRFFY: ÁMTF. I. 822–824.

eseményekkel is gazdagítja azt.⁶⁷⁴ A *Jüngere Hochmeisterchronik* teljes formájában így az őszösvetségi történetektől egészen az 1466. évig ívelő történeti munka; végső redaktora a lovagrend olyan tagja lehetett, aki jól ismerte a Rajna-vidéki krónikákat és évkönyvirodat, s aki legvalószínűbben talán Utrechtben alkothatta meg németalföldi dialektusú művét.⁶⁷⁵ Szerzőnk használta Jacques de Vitry és Beauvais-i Vince munkáit is,⁶⁷⁶ nem meglepő tehát, hogy egyetlen magyar vonatkozású adata II. András király keresztes hadjáratára vonatkozik, azonban rossz, 1216-i évszámmal.⁶⁷⁷ A *Jüngere Hochmeisterchronik* ezen passzusa tartalmi jegyei alapján Jacques de Vitry *Historia Hierosolymitaná*ját kivonatolja.

2. FRANCIAORSZÁGI FORRÁSOK

A nyugat-európai királyság területén jelenlegi ismereteink szerint tizenhat olyan kútfő keletkezett a középkorban, amely dolgozatunk szempontjából érdekes adatot tartalmaz. Mivel vizsgálódásaink szerint a középkori Nyugat-Európán belül – a birodalmi területeket nem számítva – Flandriában és Champagne-ban rendelkeztek a legrészletesebb információkkal korszakunk magyarországi történetéről, e két grófság területén keletkezett forrásokat célszerűnek láttuk önálló alfejezetbe csoportosítani; előbb ezeket vesszük tehát sorra, majd témánk többi francia kútfőit.

2.1. FLANDRIAI ÉS CHAMPAGNE-I FORRÁSOK

A két grófságban a 15. század végéig tíz kútfő anyaga összesen 17 esemény emlékét őrizte meg ép vagy kevésbé ép szövegahagyománnyal az 1196—1235 közötti magyar történelemből; a tíz kútfő közül ráadásul hét az eseményekkel nagyjából egykorú. Legnagyobb jelentőségű közülük természetesen Troisfontaines-i Alberik világkrónikája.⁶⁷⁸ ez önmagában is tizennégy olyan eseményt mutat be, amely témánkhoz vonható, s az 1223-i esztergomi és óbudai tűzvészekkel kapcsolatban az egyetlen, a kunországi térítés

⁶⁷⁴ LÜCKERATH, C[ARL] A.: In: LMA. V. 60.

⁶⁷⁵ VL. I. 286—288., IV. 922—923.; RF. V. 549.

⁶⁷⁶ VL. IV. 922—923.

⁶⁷⁷ Grosse Hochmeisterschronik. Ed.: Hirsch, Max. In: SRP. V. 43—148., különösen 64.

⁶⁷⁸ LATZKOVITS 1934.

1227/1228-i kezdeteivel kapcsolatban pedig a legkorábbi, leghitelesebb forrásunkat jelenti. A többi flandriai és champagne-i kútfőben megjelenő, dolgozatunk szempontjából érdekes és vitán felül hiteles adatok: 1197-nél Margit özvegy királyné halálhíre (egyedül Auxerre-i Róbert krónikájában), Zára 1202-i ostromáról szóló tudósítás (az egykorú források közül ugyancsak Auxerre-i Róbertnél, továbbá a Laoni Névtelennél – hibás dátummal – és Liège-i Rainernél, a későbbiek közül Jean le Long-nál és a Flandriai Grófok Krónikájában), híradás Gertrúd királyné 1213-i meggyilkolásáról (megint Liège-i Rainer művében), beszámoló a magyarok jelenlétéről a IV. lateráni zsinaton, ill. II. András részvételéről az 1217-i keresztes hadjáraton (Auxerre-i Róbert krónikájának folytatásában, Liège-i Rainernél, utóbbi helyen rossz dátummal, ill. a kései kútfők közül Bernard Gui *Flores chronicarum* c. művében). Megjegyzendő, hogy a Zára ostromára vonatkozó hírekkülönös jelentőségűek, mivel – tekintetbe véve, hogy az 1202–1204-i keresztes hadjárat igen sok résztvevője az észak-francia területekről indult útnak, s ide tért vissza – könnyen elképzelhető, hogy szemtanúk elbeszélésén alapulnak. Sztemmatikai szempontból vizsgálódásaink két fontosabb eredményt hoztak: sikerült igazolnunk, hogy Liège-i Rainer műve a Kölni Királykrónika 1. folytatását is hasznosította (erre dolgozatunknak a Gertrúd elleni merénylet forráshagyományairól szóló fejezetében már kitértünk), ill. arra a megállapításra jutottunk, hogy Andres-i Vilmos pedig a Szent Bertinus-évkönyvből merített, ám annak egy fenn nem maradt, 13. századi változatából.

2.1.1. Amiens-i Miklós (Nicolaus Ambianensis): Gembloux-i Sigebert krónikájának folytatása (Continuatio Chronicae Sigeberti Gemblacensis, Auctuarium Nicolai Ambianensis – G. I. 718.)

Kútfőnk valószínű szerzője az amiens-i székeskáptalan kanonokja volt a 12–13. század fordulóján; korának jelentős filozófusa és teológusa. Életrajzi adatai nem maradtak fenn, halálának időpontjára is művének 1203-hoz tett utolsó bejegyzésének dátuma adja az egyetlen biztos *terminus post quemet*.⁶⁷⁹ Rendkívüli rövidségű történeti műve, amely összesen 16 bejegyzéssel jut el 424-től 1203-ig, Gembloux-i Sigebert krónikáját kivonatolja, ill. folytatja. Legkorábbi kézírata a 14. századból maradt ránk.⁶⁸⁰

⁶⁷⁹ COUTH, F[RANZ]: In: LMA. VI. 1177.

⁶⁸⁰ NICOLAUS AMBIANENSIS 473.

Egyetlen magyar vonatkozású adata nyilvánvalóan téves: forrásunk az általunk ismert nyugati kútfőanyagban egyedülként ugyanis úgy tudja, hogy 1200-ban III. Ince pápa Sváb Fülöp német királlyal és más uralkodókkal együtt a magyar királyságat is kiközösítette, országát pedig egyházi tilalommal sújtotta⁶⁸¹ – ilyenről azonban egyfelől nincsen tudomásunk, másfelől pedig (tekintetbe véve, hogy Imre a pápa oldalán állt III. Ince és Fülöp küzdelmében,⁶⁸² továbbá hogy az egyházfő két esztendővel korábban, 1198. januárjában kelt levelével éppen az Imre ellen összeesküvést tervező András herceget és János pannonhalmi apátot fenyegette egyházi fenyítéssel,⁶⁸³ 1200-ban pedig legátust küldött az országba, hogy békét teremtsen III. Béla viszálykodó fiai között)⁶⁸⁴ fölöttébb valószínűtlen is. Elvileg nem elképzelhetetlen, hogy szerzőnk összekeverte a magyarországi trónharc szereplőit, és az Andrásnak hercegnek szegezett pápai fenyegetést vonatkoztatta – hibás évszámmal – bátyjára, az uralkodóra; azonban mivel a szövegben kimondottan a magyar királyról van szó, ráadásul más királyok társaságában, ez sem túlságosan valószínű; a téves adat forrása így homályban marad.

2.1.2. Auxerre-i Róbert (Robertus Autissiodorensis / Altissiodorensis) krónikája (G. III. 4441.)

A szerző premontréi szerzetes: 1205-től mutatható ki az auxerre-i közösség tagjainak sorában, s 1212-ben halt meg.⁶⁸⁵ A világ teremtésétől 1211-ig ívelő művét (amelynek szerzőjeként a később tárgyalandó 1. folytatás jelöli meg Róbertet) komoly forrásbázis felhasználásával készítette: a forrástani irodalom több tucat egyéb mű mellett elsősorban Gembloux-i Sigebert krónikájának és prémontréi folytatásának, Saint-Victori Hugó krónikájának, az auxerre-i püspökök gestájának⁶⁸⁶ ill. az Auxerre-i Évkönyvnek⁶⁸⁷ a hatását

⁶⁸¹ NICOLAUS AMBIANENSIS 474.

⁶⁸² PAULER 1899. II. 14–15.; MAKK FERENC: In: KMTL. 282–283.; KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC: *Az Árpádok. Fejedelmek és királyok*. Szeged, 2000. 242–245. (a vonatkozó rész Kristó Gyula munkája).

⁶⁸³ III. Ince pápa levelei János pannonhalmi apátnak (1198. január 9. – február 21.) és András hercegnek (1198. január 29): G. II. 3066., 3067. sz. – Idézi: SZABADOS 1999. 101.

⁶⁸⁴ ÁUO. I. 88.; PAULER 1899. II. 21–22.

⁶⁸⁵ HOLDER-EGGER, O[SWALDUS]: In: ROBERTUS AUTISSIODORENSIS 219.

⁶⁸⁶ *Gesta pontificum Autissiodorensium*: 258-tól 1278-ig ívelő, legalább hat redakció során átszerkesztett munka, amely valószínűleg a püspöki város Szent Germanus titulusú székeskáptalanjában keletkezett; Auxerre-i Róbert alighanem Fromundus kanonok 1181-ig (esetleg Eustachius 1206-ig) vezető átdolgozásában használta. Egyetlen folytatása ismert, ez 1362-ig megy el (RF. II. 719.).

tudta kimutatni a szövegben.⁶⁸⁸ Autográf kéziratban maradt ránk.⁶⁸⁹ Két folytatása ismeretes: ezeket – mivel szintén tartalmaznak téménkba vágó adatot – alább részletesen is tárgyaljuk.

Az 1196 utáni magyar történelemmel mindössze két részlete kapcsolatos: Margit magyar királyné, III. Béla özvegyének halálhíre 1197-ből, ill. Zára 1202-i ostromának rövid említése téves, 1202-i évszám alatt.⁶⁹⁰ Ami az előbbit illeti, az kútfőnket leszámítva csupán Johannes Rode 14. századi, német nyelvű *Lübeckische Stadtchronik*-jában őrződött meg, így az adat legkorábbi ismert lelőhelyének az auxerre-i premontrei műve számít: az értesülés forrása így homályban marad. A zárai ostrom története a nyugati (és különösen az észak-francia) kútfőbázis számos tételében szerepel, azonban ezek közül egyik sem mutat egyértelmű szövegpárhuzamot Róbert művével. A dátumhiba alapján szintén nem azonosítható a forrás: hasonló tévesztést találunk ugyan Jean le Long d’Ypres-nél és Ogerio Panisnál, de egyfelől mindkét szerző emberöltőkkel később működött, mint Auxerre-i Róbert, másfelől Jean le Long alább még tárgyalandó krónikájának szövegahagyományában – mint azt a maga helyén bővebben kifejtjük – nézetünk szerint az évszám tévesztés csupán az átszerkesztések során ejtett másolási hibából adódik, s így nem tekinthető *error significativus*nak.

2.1.3. Laoni Névtelen (Anonymus Laudunensis) krónikája (G. I. 1207.)

A champagne-i grófság területén található Laonban keletkezett, 1219-ig ívelő világkrónika szerzőjének kiléte bizonytalan, mindenesetre az a legvalószínűbb, hogy a helyi premontrei közösség valamelyik (talán angol származású) kanonokja jegyezhette le a 13. század első negyedében. Kútfőnk a 12. század közepéig Gembloux-i Sigebert krónikájának laoni és prémontréi folytatásait kivonatolja, ezt követően azonban önálló, a szerző személyes tapasztalatain nyugvó szöveget hoz, amely a korabeli angol és francia politikátörténet, ill.

⁶⁸⁷ *Annales Autissiodorenses*: három variánsban is fennmaradt kútfő, amelynek egyes változatai az 1022—1188, 1005—1174, ill. 1033—1190 közötti eseményekről tartalmaznak adatokat. Valószínű keletkezési helye az auxerre-i Szent Germanus székeskáptalan (RF. II. 251.).

⁶⁸⁸ HOLDER-EGGER, O[SWALDUS]: In: ROBERTUS AUTISSIODORENSIS 221.

⁶⁸⁹ HOLDER-EGGER, O[SWALDUS]: In: ROBERTUS AUTISSIODORENSIS 223.

⁶⁹⁰ ROBERTUS AUTISSIODORENSIS 257., 265.

egyetemes egyháztörténet egyik elsőrendű forrása.⁶⁹¹ Két kézirata maradt fenn, mindkettő 13. századi.⁶⁹²

Magyar adatai gyérek és közvetettek: 1201-nél (vagyis téves évszámnál 1202 helyett) említi a keresztesek velencei zsoldban megvívott zárai harcait; 1213-nál pedig tud arról, hogy más európai uralkodók mellett a magyar király is felvette a keresztet; végül 1215-ben arról tudósít, hogy a IV. lateráni zsinaton II. András követei is részt vettek.⁶⁹³ Ami Zára ostromát illeti, annak leírása egyetlen ismert kútfőnkkel sem mutat szövegkapcsolatot; szerzőnk alighanem maguktól a résztvevőktől tájékozódhatott felőle, amit annál is inkább megtehetett, mert a IV. keresztes hadjárat éppen Champagne-ból és a közeli Flandriából indult ki, s a harcosok jó része ide is tért vissza.⁶⁹⁴ Arról, hogy II. András 1213-ban ismét (de nem utoljára) felvette volna a keresztet, más forrásokból nem tudunk, a Laoni Névtelen közlése azonban ennek ellenére hihetőnek tűnik: egyrészt tudjuk – és e vonatkozásban szerzőnk adatait más kútfők is megerősítik –, hogy 1213-ban III. Ince pápa csakugyan legátust küldött több európai országba is, hogy a közelgő keresztes háborúban való részvételre buzdítsanak;⁶⁹⁵ másfelől logikus lépésnek látszik a szentszéki diplomácia részéről, hogy elsőként azokat az uralkodókat igyekezett elkételező nyilatkozatra bírni, akik tudhatólag már korábban is fogadalmat tettek szentföldi hadjáratra: így II. András mellett mindenekelőtt VI. Lipót osztrák és I. Ottó andechs-meráni herceget.⁶⁹⁶ Kútfőnk forrása a magyar uralkodó esküjéről gyanúnk szerint szintén valamiféle szentszéki dokumentum lehetett, vagy esetleg személyesen is tájékozódhatott a premontrei generális káptalanra érkező magyarországi rendtársaitól. Szerzőnk másik témánkba vágó híradása – a magyar király követinek 1215-i részvételéről a IV. lateráni zsinaton – szó szerinti átvétel a zsinati protocollumok anyagából; mivel ez az adat jó néhány további kútfőnkben is megőrződött, a Laoni Névtelennél önálló forrásértékkel nem bír.⁶⁹⁷

⁶⁹¹ WAITZ, G[EOGIUS]: In: ANONYMUS LAUDUNENSIS 442–443.; RF. III. 365.

⁶⁹² WAITZ, G[EOGIUS]: In: ANONYMUS LAUDUNENSIS 442.

⁶⁹³ ANONYMUS LAUDUNENSIS 453., 456.

⁶⁹⁴ VILLEHARDOIN 26–28.; RUNCIMAN 2002. 721.

⁶⁹⁵ RUNCIMAN 2002. 749.

⁶⁹⁶ VESZPRÉMY 2006. 100. – VI. Lipót 1200-ban tett fogadalmára ld. CHR. COLONIENSIS 809.

⁶⁹⁷ WINKELMANN 1878. II. 513.; ZIMMERMANN 2002. 106.

2.1.4. Auxerre-i Róbert krónikájának 1. és 2. folytatása (Continuationes I et II Roberti canonici Autissiodorensis chronicon – G. III. 4441.)⁶⁹⁸

A champagne-i püspöki városban tevékenykedő premontrei művét elhunytá után minden bizonnyal rendtársai írták tovább, mindenesetre két folytatása is ránk maradt. Az egyik az 1214—1218 közötti eseményeket tárgyalja, ill. egyetlen bejegyzést fűz az 1223. évről: ez a folytatás önálló munkának tűnik, és talán az 1228-ban meghalt Hugó auxerre-i premontrei műve; legkorábbi ismert kézírata autographum, méghozzá ugyanabban a kódexben, amelyben Róbert krónikájának sajátkezű szövege is megtalálható.⁶⁹⁹ A másik continuatio az 1211—1224 közötti időszakra tartalmaz adatokat, ám ezeket kivétel nélkül a Laoni Névtelen krónikájából veszi; legkorábbi kézírata a 14. század elejéről való.⁷⁰⁰

Mindkét folytatás egy-egy adatot tartalmaz témánkhoz: az 1. continuatio a magyar király és az osztrák herceg „tengerentúli” hadi vállalkozásáról ad hírt 1217-nél – az értesülés forrását a részlet rövidsége folytán sajnos ezúttal sem sikerült azonosítanunk –, a 2. folytatásban pedig a magyar követek részvételéről olvashatunk az 1215-i IV. lateráni zsinaton, mint már annyiszor, ezúttal is a zsinati protocollumok szövegét másolva, ill. kivonatolva.⁷⁰¹

2.1.5. Liège-i Rainer (Reinerus Leodiensis): A Szent Jakab apátság évkönyvének folytatása (G. III. 4384.)

Szerzőnk 1157-ben született, bencés szerzetes volt, s – művének záródásából kiindulva – 1230 után halt meg. A Liège-i Szent Jakab apátság évkönyveinek Lambertus Parvus által szerkesztett, amúgy 1193-ig haladó anyagának 1066-nál abbamaradt első redakcióját bővítette javarészt 1157-től 1230-ig terjedő adatokkal, saját értesülései alapján.⁷⁰² Egyetlen fennmaradt kézírata 14. századi.⁷⁰³

Témánkba vágó adatai csekély értékűek: részint súlyosan torzultak, részint máshonnan pontosabb formában is ismertek. Ami a Gertrúd elleni merényletről szóló híradást illeti, azt

⁶⁹⁸ Gombosnál a Krónika alapszövegével azonos forrásként, egyazon jelzőszám alatt.

⁶⁹⁹ HOLDER-EGGER, O[SWALDUS]: In: ROBERTUS AUTISSIODORENSIS 223.

⁷⁰⁰ HOLDER-EGGER, O[SWALDUS]: In: ROBERTUS AUTISSIODORENSIS 225.

⁷⁰¹ Continuationes I et II [Robert Autissiodorensis chronici]. Ed.: HOLDER-EGGER, O[SWALDUS]: In: MGH. SS. (26) 276—287.

⁷⁰² PERTZ, GEORGIUS HEINRICUS: In: MGH. SS. (16) 633—634.

⁷⁰³ PERTZ, GEORGIUS HEINRICUS: In: MGH. SS. (16) 632.

dolgozatunknak az esemény forráshagyományát tárgyaló fejezetében már érintettük: ehelyütt csupán annyit szögezünk le újra, hogy a Liège-i Rainernél megőrződött, nyilvánvalóan torzult história – amely úgy tudja, hogy maga a király is csak nagy nehézségek árán tudott egérutat nyerni a gyilkosok elől⁷⁰⁴ – nézetünk szerint ugyanazon tradíciót képviseli, mint a Kölni Királykrónika 1. folytatásában fennmaradt változat; s forrása talán éppen ez utóbbi kútfő lehetett: hogy Rainer előtt a kölni történeti művek adott esetben nem lehettek teljesen ismeretlenek, azt maga árulja el művének az 1179. évhez tett, önéletrajzi ihletettségű bejegyzésében: „Ebben az évben avatta Rainert szerpappá Kölnben Fülöp érsek.”⁷⁰⁵ A magyar követeknek a IV. lateráni zsinaton való részvételére vonatkozó közlés közvetlen vagy közvetett úton magukból a zsinati aktákból származik.⁷⁰⁶ Végül Dímját 1219-i ostromával kapcsolatban Reiner megint csak téved, többszörösen is. Témánk szempontjából az érdekes persze, hogy az észak-egyiptomi kikötővárosnál harcoló keresztetek közt szerepelteti II. Andrást is, aki pedig már 1218 elején, a Szentföldön elvált a kereszteteseiktől; egyetemes történeti aspektusból viszont sokkal súlyosabb az a tévedése amellyel felcseréli az ostromlottakat s az ostromlókat: Rainernél ugyanis a Dímjátnál magukat elsáncoló kereszteteket kerítik körbe a muszlim erők.⁷⁰⁷ Az értesülés ősforrása alighanem Paderborni Olivér *Historia Damiatinája*, azonban valószínűleg sokszoros közvettítés, súlyosan romlott szöveghagyomány nyomán.

2.1.6. Andres-i Vilmos (Guillelmus Andernensis, Guillaume d’Andres) krónikája (Chronica Andernensis – G. II. 2634.)

Vilmos 1177 körül született; 1193-ban lépett a flandriai Andres bencés monostorának tagjai közé. Társai ugyan már 1208-ban apáttá választották, mivel azonban a közösség fölött lelki joghatóságot gyakorló charroux-i püspök a Szentszékhez fellebbezett a döntés ellen, Vilmos kinevezését csak 1211-ben hagyták jóvá. 1207–1221 között négyszer is járt Rómában – meglepő, hogy művében ennek ellenére sem használt más forrásokat, mint a szűkebb hazájában, Flandriában keletkezett krónikákat és évkönyveket. 1234 után hunyt el.⁷⁰⁸ Művében 1024-től 1234-ig halad; 1194-ig elsősorban Marchiennes-i András Krónika a

⁷⁰⁴ REINERUS LEODIENSIS 667.

⁷⁰⁵ „Hoc anno factus est Reinerus diaconus Coloniae a Philippo archiepiscopo.” (REINERUS LEODIENSIS 651.)

⁷⁰⁶ REINERUS LEODIENSIS 674.; vö. WINKELMANN 1878. II. 513.; ZIMMERMANN 2002. 106.

⁷⁰⁷ REINERUS LEODIENSIS 677.; vö. RUNCIMAN 2002. 554–559.

⁷⁰⁸ HELLER, IOH[ANNES]: In: GUILLELMUS ANDERNENSIS 684–685.

frankok királyairól c. munkájából⁷⁰⁹ merít, a mondott évtől azonban – saját szavait idézve – „Szent Bertinus és a szomszédos egyházak krónikáiból gyűjtötte egybe” anyagát.⁷¹⁰ Legkorábbi kézírata is csupán a 16–17. század fordulójáról maradt fenn.⁷¹¹

Témánkba két felületes közlése vág. Egyfelől megemlíti Zára 1202-i ostromát: a mindössze fél mondatos részletet Andres-i Vilmos legvalószínűbben a Szent Bertinus monostor krónikájának kivonatolásával készíthette, hiszen forrásai közt maga jelöli meg ez utóbbi történeti művet, amelynek legkorábbi ismert szövegű redakciója azonban csupán a 14. század második feléből maradt ránk, Jean le Long d'Ypres apát átszerkesztésében. Másfelől tud a magyar követek részvételéről az IV. lateráni zsinaton: ennek az adatnak a forrása kétséget kizáróan a zsinati protocollumok anyaga.⁷¹²

2.1.7. Alberik, Troisfontaines-i (Albericus Trium Fontium) krónikája (G. I. 103.)

Kütfőnk szerzőjének azonosítása a 19. század végéig problémás volt, mivel a szerteágazó kézírati hagyományon belül csupán egyetlen manuscriptum nevezi meg a mű alkotóját; a Krónika különféle tartalmi jegyei alapján azonban a kritikai kiadást gondozó Paul Scheffer-Boichorst meggyőzően bizonyította, hogy valószínűleg champagne-i, azon belül châlón-i származású papi személy alkotásával van dolgunk, aki tényleg a ciszterci rend tagja volt – tehát tökéletesen hihető, hogy a Troisfontaines-i monostorban élt, s ezek után arra sincs okunk, hogy a nevére vonatkozó adatot mint igazolhatatlant elvessük.⁷¹³ Albericus 1232 körül megkezdett és 1251-ben még bizonyosan készülöben lévő⁷¹⁴ műve a világ teremtésétől 1241-ig ível; több régebbi elbeszélő forrás (mindenekelőtt Beda Venerabilis egyháztörténete, Gembloux-i Sigebert krónikája és annak folytatásai, Saint-Victori Hugó és Freisingi Ottó krónikái) anyagát tartalmazza, a saját korára és annak közvetlen előzményeire vonatkozó adatokat pedig a szakirodalom szerint részint oklevelekből, részint pedig a háromévente tartott ciszterci nagykáptalanra érkező rendtársai elbeszéléséből

⁷⁰⁹ *Chronica de regibus Francorum*: eredetileg talán Guillaume Bernard aire-i püspök részére készített mű; csupán 1194-ig haladó kivonata maradt fenn (WERNER 1952.; RF. II. 231.).

⁷¹⁰ GUILLELMUS ANDERNENSIS 722.

⁷¹¹ HELLER, IOH[ANNES]: In: GUILLELMUS ANDERNENSIS 688–689.

⁷¹² GUILLELMUS ANDERNENSIS 728., 757.; vö. WINKELMANN 1878. II. 513.; ZIMMERMANN 2002. 106.

⁷¹³ SCHEFFER-BOICHORST, PAULUS: In: ALBERICUS TRIUM FONTIUM 631–640.; PRELOG, J[AN]: In: LMA I. 282.; ÁLMÁSI TIBOR: In: KMTL 35.

⁷¹⁴ Használta ugyanis Orvali Egyed (Aegidius Aureavallensis) 1251-ben befejezett, *Gesta episcopum Leodiensium* c. művét.

merítette.⁷¹⁵ Kútfőnknek létezik egy interpolált változata is, amelyet a Liège mellett Huy ismeretlen nevű ciszterci szerzetese készíthetett a 13. század második felében.⁷¹⁶ Troisfontaines-i Alberik krónikája alapszövegének legkorábbi fennmaradt kéziratai a 14. századiak.⁷¹⁷

Magyar adatai rendkívül gazdagok: Spalatói Tamás *Historia Salonitanája* mellett Alberik Világkrónikája a legbővebb külhoni kútfőnk a korszak magyarországi eseménytörténetére. A szakirodalom már bő évszázada felvetette annak lehetőségét, hogy szerzőnk jólértesültsége a távoli Magyarországgal kapcsolatban elsősorban ciszterci rendtársainak elbeszéléseire vezethető vissza.⁷¹⁸ Magunk ehhez az észrevételhez annyit fűzhetünk hozzá, hogy Alberik szinte valamennyi olyan adata, amely más nyugati kútfőkből teljesen hiányzik vagy csak sokkal kisebb részletességgel szerepel, valóban a magyarországi ciszterci monostorokkal kapcsolatos ügyekre vonatkozik, vagy éppen olyan eseményekre, amelyek e szerzetesrendi közösségek közvetlen földrajzi környezetéhez köthetők: így a Courtenay Jolánta egresi temetkezési helyére vonatkozó információ, vagy éppen az, amely szerint 1235-ben Kerc környékén ismeretlen lovas nép jelent meg. Hóman Bálint, Latzkovits László és Kristó Gyula eredményei nyomán bizonyos továbbá, hogy Alberik a magyar gestaszerkesztményt, közelebbről annak 1213–1235 között keletkezett szerkesztési fázisát is ismerhette, mivel munkájában azt a tendenciózan torz képet őrizte meg Szent István feleségéről, Gizella királynéről, amelyet – hamis lévén – az államalapítás korára vonatkozó egyetlen hiteles forrásban sem találhatott meg, s amely tartalmi okoknál fogva valószínűleg nem keletkeztethet Gertrúd királyné meggyilkolása előtt.⁷¹⁹

Alberik először 1196-nál, a merániak genealógiája kapcsán szól témánk szempontjából érdekes eseményről: III. Béla haláláról, majd Imre trónraléptéről és feleségének, Aragónia Konstanciának második házasságáról II. Frigyes német-római császárral.⁷²⁰ Az idős uralkodó elhunytát Alberik *in cena Domini*, azaz nagycsütörtökre teszi, ami nagyjából egybe is vág azzal, hogy további külhoni és hazai forrásaink is április végére (jóllehet azon belül különféle időpontokra és sosem nagycsütörtökre) keltezik a gyászos eseményt. Kútfőnk szerföltött jólértesültnek mutatkozik a hírrel kapcsolatban,

⁷¹⁵ LIPPERT, WOLDEMAR: Zu Guido von Bazoches und Alberich von Troisfontaines. In: NA 17 (1892) 408–417., különösen 409–411.

⁷¹⁶ SCHEFFER-BOICHORST, PAULUS: In: ALBERICUS TRIUM FONTIUM 631.; 641–643.

⁷¹⁷ SCHEFFER-BOICHORST, PAULUS: In: ALBERICUS TRIUM FONTIUM 671–674.

⁷¹⁸ LATZKOVITS 1934. 81–82.

⁷¹⁹ HÓMAN 1925. 31.; LATZKOVITS 1934. 71–92.; KRISTÓ 2002. 65–66.

⁷²⁰ ALBERICUS TRIUM FONTIUM 873. – Megjegyzendő, hogy az említett genealógia rendkívül pontatlan (LYON, JONATHAN REED: *Cooperation, Compromise and Conflict Avoidance: Family Relationships in the House of Andechs, ca. 1100–1204*. Notre Dame, 2004. 43.)

feljegyzí azt is, hogy egyesek szerint a király halálát mérgezés okozta, s a gyanú árnyéka Kalán püspökre vetült – aki, mint tudható 1186—1218 között szerepel forrásainkban mint a pécsi egyházmegye főpapja, s 1193—1194-ben egész Dalmácia és Horvátország kormányzója-ként az egész középkori magyar történelem során egyedülként viselt a Délvidéken a bánénál szélesebb jogosítványokat adó hatalmat az uralkodóház tagjain kívül, tehát alighanem III. Béla legbizalmasabb hívei közé tartozhatott.⁷²¹ Az ellenőrizhetetlen szóbeszéd alighanem a magyarországi ciszterciek révén juthatott szerzőnk tudomására.

1202-nél Alberik is beszámol Zára ostromáról, amelyben a velenceiek zsoldjában vagy kényszerítésére az eredetileg a Szentföldre készülő keresztesek is részt vettek.⁷²² A nyugati történeti hagyományban igencsak elterjedt információról lévén szó, amely ráadásul különösen jól reprezentált az észak-francia: flandriai és champagne-i forrásirodalomban, nem tudjuk meghatározni, konkrétan honnan származhat Alberik értesülése; a szöveg más ismert kútfőinkkel formai azonosságot mindenestre nem mutat. 1204-nél Imre haláláról olvashatunk, továbbá titulusát illetően meglehetősen kétértelmű fogalmazatban a kis III. László elhunytáról is: „Magyarországon elhunyt Imre király; fia, a gyermek László meghalván a mennyekben országot.”⁷²³

1213-nál természetesen Alberik művében is szerepel korszakunk magyarországi történetének a nyugati kútfőbázisban legnagyobb visszahangot kiváltó eseménye. Gertrúd királyné meggyilkolása: a troisfontaines-i szerzetes krónikája az országnagyok és az előkelők (*baronum et principum*) összeesküvését teszi felelőssé a történetért,⁷²⁴ ezzel tehát a leghitelesebbnek tűnő tradícióhoz csatlakozik, amelyet többek közt a magyar uralkodócsaláddal ekkoriban szoros rokonságban álló türingiai örgróf környezetében keletkezett kútfők (Apoldai Dietrich Erzsébet-legendája, ill. a Reinhardsbrunni Évkönyv közös, ám elveszett ősforrásai) is képviseltek. A reinhardsbrunni annalesel az is összeköti Alberik krónikáját, hogy mindkettő tud az esztergomi érsek állítólagos kétértelmű leveléről, amelyet János az összeesküvőkhöz intézett volna: az ausztriai és a türingiai forrásokkal kapcsolatban már említettük, hogy ezt a részletet magunk a Gertrúd elleni merénylet hagyományán belül önálló elemnek tekintjük, amely – mint azt már Latzkovits László szóva

⁷²¹ ENGEL PÁL – KOSZTA LÁSZLÓ: In: KMTL. 539.; SZABADOS GYÖRGY: In: KMTL. 649—650.; ZSOLDOS ATTILA: Egész Szlavónia bánja. In: *Analecta mediæevalia*. I. Szerk.: Neumann Tíbor. Bp., 2001. 269—281., különösen 276.

⁷²² ALBERICUS TRIUM FONTIUM 880.

⁷²³ „In Ungaria obiit rex Hemericus, filius eius Lodislaus puer mortuus regnat in caelis.” (ALBERICUS TRIUM FONTIUM 882.).

⁷²⁴ ALBERICUS TRIUM FONTIUM 898.

tette – afféle anekdotaként terjedt a 13–14. századi Európában,⁷²⁵ s került bele a legkülönbözőbb kútfők anyagába.

II. András részvétele az 1217-i keresztes hadjáraton megint csak nem olyan információ, amelynek eredetét pusztán tartalma alapján meghatározhatnánk, hiszen mintegy három tucatnyi nyugati kútfőnk tud az eseményről; értékelhető szövegpárhuzamára pedig nem sikerült bukkannunk.⁷²⁶ A következő magyar vonatkozású adat Alberiknél 1223-nál szerepel: Buda várát (amelyet ekkor még természetesen a mai Óbudával azonosíthatunk),⁷²⁷ ill. Esztergomot ekkor forrásunk szerint tűzvész pusztította el.⁷²⁸ Az adat eredete ismeretlen, de mivel egyéb elbeszélő forrásainkban (sem külföldön, sem idehaza) nem találhatunk ilyesmit, igen valószínű, hogy a távoli Troisfontaines-ben alkotó szerző ezúttal is magyarországi rendtársaitól értesült az eseményről. Az adat igazi jelentőségét középkorászatunk számára az adja, hogy jelentősen árnyalhatja a középkori Esztergom és Óbuda részleges régészeti feltárása nyomán kialakított, meglehetősen sablonos interpretációt: a mondott településeken ugyanis valamennyi, 13. század közepi égett réteget automatikusan a tatárjárás korára szokás keltezni.⁷²⁹ Alberik adata arra hívja fel a figyelmet, hogy ezek az égésnyomok (és persze az égett rétegből előkerült egyéb leletek) két évtizeddel korábbiak is lehetnek; Esztergom esetében pedig egyenesen kiküszöböli azt az ellentmondást, amely a várhegyen feltárt, kiterjedt pusztulási rétegek értelmezésében mutatkozik: ezeket ti. úgy köti a régészeti kutatás a tatárjáráshoz, hogy közben történeti adataink szerint az esztergomi várat az ellenség be sem vette.⁷³⁰ 1224-nél egy újabb csapásról olvashatunk: arról a görög területekről induló járványról, amelynek következtében az állatok többsége elhullott, ekkor érte el a francia területeket; szerzőnk szerint az előző esztendőben (tehát 1223-ban) dühöngött először német földön, s még egygel előbb (1222-ben) Magyarországon.⁷³¹

⁷²⁵ LATZKOVITS 1934. 88.

⁷²⁶ ALBERICUS TRIUM FONTIUM 905.

⁷²⁷ GYÖRFFY: ÁMTF. IV. 678–680.; GYÖRFFY GYÖRGY: *Pest-Buda kialakulása. Budapest története a honfoglalástól az Árpád-kor végi székvárossá alakulásig*. Bp., 1997. 109–110., 138.

⁷²⁸ ALBERICUS TRIUM FONTIUM 913.

⁷²⁹ Esztergomra: HORVÁTH ISTVÁN – H. KELEMEN MÁRTA – TORMA ISTVÁN: *Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás*. Bp., 1979. (Magyarország régészeti topográfiája 5.); HORVÁTH ISTVÁN: Esztergom. In: *Medium regni. Középkori magyar királyi székhelyek*. Bp., 1996. 11–36., különösen 12.; Óbudára: ALTMANN, JÚLIA – BERTALAN, HERTA: Óbuda vom 11. bis 13. Jahrhundert. In: *Budapest im Mittelalter*. Hrsg.: Biegel, Gerd. Braunschweig, 1991. 113–143.

⁷³⁰ THOMAS SPALATENSIS 288.; SCHNEIDER, FEDOR: Ein Schreiben der Ungarn an die Kurie aus der letzten Zeit des Tatareinfales. In: *MIÖG* 36 (1915–1916) 668–670. – magyarul: Magyarok a pápának, 1242. február 2. In: *Tatárjárás*. Szerk.: Nagy Balázs. Bp., 2003. (Nemzet és emlékezet) 177–178. (Gy. Ruitz Izabella); GYÖRFFY: ÁMTF. II. 247.

⁷³¹ ALBERICUS TRIUM FONTIUM 914.

Elsőrendű forrásunk Alberik világkrónikája a kunországi térítés történetére is: úgy véljük, erről legvalószínűbben megint csak rendtársaitól tájékozódhatott, annak ellenére is, hogy a térítésben a ciszterciek nem vettek részt, annál inkább a domonkosok. Kútfontk 1227-i évszám alatt arról számol be, hogy a liège-i származású, veszprémi püspökből lett esztergomi érsek, Róbert szentföldi zárandoklatra készülődvén, megkereste őt a kun fejedelem fia tizenharmadmagával, s kérte, hogy keresztelje meg őt és népét – amit a főpap pápai engedély meg is tett: *Ultra Silvas* 15 ezer kun fejtét hajtotta a keresztvíz alá; 1228-ban pedig kunország püspökévé szentelte Teoderiket.⁷³² Ugyanitt szerzőnk bizonyos Vilmos veszprémi, hasonlóképpen Vilmos erdélyi és Bertalan pécsi püspökök is említ, mint Róbert érsek útítársait: ehhez képest a valóságban a veszprémi főpásztort Bertalannak hívták ekkoriban, az erdélyit pedig Rajnáldnak (igaz, elődje valóban Vilmos volt, de ő már 1221-ben vagy 1222-ben meghalt).⁷³³ Ha Alberik valóban szóbeli értesüléseit jegyezte le a kunországi térítéssel kapcsolatban, akkor talán az első névhibát is megmagyarázhatjuk: nyilván nem tollbamondás alapján dolgozott, az információkat később foglalta írásba, és noha emlékezett rá, hogy a veszprémi főpapot ugyanúgy hívták, mint valamelyik püspöktársát, de eltévesztette az analógiát. Az erdélyi püspök neve esetében még ilyen gyenge mentséget sem tudunk találni szerzőnk hibájának mentegetésére: mindenesetre bizonyos, hogy nem alaptalan, koholt dolgokat jegyzett le, hiszen – mint említettük – nem sokkal korábban valóban egy Vilmos nevű főpap szolgált az erdélyi egyházmegye élén. Magunk a fentiek figyelembevételével ellenőrizhetetlen részleteiben kellő óvatossággal kezelendő, összességében azonban többé-kevésbé hiteles forrásrészletnek tekintjük az iménti passzust. Mivel a kunországi térítés kezdeteiről Alberiknél megőrződött adatsor csupán egyetlen további kútfontkben szerepel akár csak megközelítőleges pontossággal – a Nagy Belga Krónikában, amelyről azonban tudjuk, hogy később, a 14. században keletkezett, és egyik elsődleges forrása a Troisfontaines-i szerzetes műve volt – a fenti híradás kimagasló forrásértékű.⁷³⁴

Az 1230-as évek magyar vonatkozású részleteinek sorát Alberik krónikája egy meglehetősen furcsa, hiteltelen történettel kezdi, mely szerint 1231-ben „Lajost, Bajorország hercegét megölte egy orgyilkos asszasszin, akit a Hegy Véne küldött. Ezt meghallván a magyar király ugyanennek a Vénnek sok mindent küldött aranyban és

⁷³² ALBERICUS TRIUM FONTIUM 920–921.

⁷³³ PAULER 1899. II. 504–505-86. jz.; ENGEL PÁL – KOSZTA LÁSZLÓ: In: KMTL. 193., 728–729.

⁷³⁴ PAULER 1899. II. 98.

ezüstben, és kiérdekelte és megszerezte annak vendégbarátságát és kegyét.”⁷³⁵ A forrás egyértelműen az asszasszinok muszlim szektájára utal: nemcsak szóhasználatával egyértelműsíti ezt – amennyiben a későbbiekben orgyilkost is jelentő *assacinus* szó mellé külön is kiteszi a *sicario* főnevet, amivel az előbbi kifejezést mondattanilag az appositio helyzetébe kerül –, hanem a Hegy Vénére mint az asszasszinok vezetőjére való utalás is. Az orgyilkos szektáról a keresztes hadjáratok során szerzett tudomást a keresztény Nyugat.⁷³⁶ I. Lajos bajor herceg valóban 1231-ben halt meg, s valóban meggyilkolták, azonban a történeti irodalomban komolyan legfeljebb annak a lehetősége merült fel, hogy a Staufok állhattak a merénylet hátterében – az Albericusnál fennmaradt, teljesen valószínűtlen adatot nem fogadják el,⁷³⁷ magunk tehát ugyanígy hiteltelennek véljük azt a részletet is, amely szerint II. András kincsekkel vásárolta volna meg a saját biztonságát a Hegy Vénétől.

1233-nál Jolánta királyné halálhíre szerepel (kútfőnk szerint II. András második hitvesét Egresen temették el), továbbá tudósítás arról, hogy Jakab bíboros (Pecorari Jakab praenestei püspök, pápai legátus)⁷³⁸ országos zsinatot tartott; egy esztendővel később pedig Johannes Teutonicus boszniai püspökké való felszenteléséről olvasunk, ill. András herceg elhunytáról.⁷³⁹ Az 1235. évhez Alberik több magyar vonatkozású eseményt is feljegyzett. Vítán felül hiteles – mert több más forrásunkból (pl. a Barcelonai grófok tettei c. gesta vagy a Rövid Barcelonai Krónika anyagából) ellenőrizhető – az I. Jakab aragón király és Jolánta magyar királyleány házasságáról szóló tudósítás. Tény az is, hogy II. András 1235-ben halt meg: temetkezési helyeként Alberik Váradot jelöli meg, ahol valószínűleg a király testének ideiglenes nyughelye lehetett;⁷⁴⁰ s máshonnet nem ismert, érdekes adat ezzel kapcsolatban, hogy kútfőnk szerint a pilisi apát követelte: a királyt az ő monostorban temessék el⁷⁴¹ (valószínűleg arra hivatkozva, hogy ott nyugszik András első hitvese, Gertrúd is). Végül pedig ugyancsak 1235-nél újabb, mesészerű elemeket felvonultató történet olvasható: „Ugyanezen évben Erdélyben, Kerc mellett – úgy mondják – démoni káprázat jelent meg: vörös emberek jelentek meg, akik egy hegyből jöttek ki vörös lovakon, kisebb termetűek,

⁷³⁵ „*Dux Bavariae Ludovicus a quodam sicario assacino occiditur a Veteri de Montana transmissio. Quod audiens rex Hungariae eidem Veteri multa in auro et argento exenia et eius gratiam impetravit et obtinuit.*” (ALBERICUS TRIUM FONTIUM 929.).

⁷³⁶ LYONS, M. C. – MEYER, W[ILHELM]: In: LMA. I. 1118–1119.

⁷³⁷ *Handbuch der bayerischen Geschichte*. Hrsg.: Spindler, Max – Brunhölz, Franz. I–IV. München, 1971–1975. II. 36.; *Wittelsbach und Bayern. Beiträge zur bayerischen Geschichte und Kunst*. Hrsg.: Glaser, Hubert. I–VI. München, 1980. I. 220.; THORAU, P[ETER]: In: LMA. V. 2192–2193.

⁷³⁸ ALMÁSI TIBOR: In: KMTL. 534–535.

⁷³⁹ ALBERICUS TRIUM FONTIUM 933–934.

⁷⁴⁰ PAULER 1899. II. 509–510: 112. jz.

⁷⁴¹ ALBERICUS TRIUM FONTIUM 938.

mint amilyenek a mieink, nagyjából 200 ember, akik lovaikon fel-alá nyargaltak, a nép pedig bámult. Mikor azonban kirohantak ellenük a városbéliék, barlangjukba mentek, és azután nem jöttek elő; egy pedig, akit rövid időre megragadott egy ember a városból, teljesen vörössé tette ennek a kezét, és így menekült el; a másiknak a keze pedig, míg csak élt, vörös maradt. Csaknem mindenkit, aki látta őket, még ugyanebben az évben valami szerencsétlenség ért.⁷⁴² Ebből a történetből egyetlen dolog derül ki világosan – paradox módon épp olyasmi, ami betű szerint nem szerepel benne –: Kerc említéséből igen valószínű, hogy Alberik ezt a históriát valamelyik magyarországi (alighanem kerci) ciszterciótől hallhatta. Hogy aztán a történetnek, amely ebben a formájában nyilvánvaló képtelenség, van-e tényleges alapja, eldönthetetlen; mindenesetre amennyiben feltételezzük, hogy legalább részben igaz, úgy a vörös embereket talán a Déli-Kárpátok és az Al-Duna közötti területet mintegy bő évtizeddel korábban megszálló kunokkal azonosíthatjuk.

Összefoglalva mármost mindazt, amit a fentiekben részletesebben is kifejtettünk, Troisfontaines-i Alberik világhronikáját mind témánkba vágó adatainak bősége, mind pedig azok tartalmi gazdagsága okán az egyik legfontosabb külhoni forrásnak kell tekintenünk az 1196—1235 közötti évek magyarországi történetére. Értékét növeli, hogy értesüléseit valószínűleg közvetlen és másutt meg nem őrzött forrásból, magyar rendtársainak közléséből merítette. Ugyanakkor egyes adatainak vizsgálata arra is felhívja a figyelmet, hogy némely esetekben Alberiknél kisebb vagy akár nagyobb mértékben torzult információ őrződött meg, ami arra int, hogy máshonnan ellenőrizhetetlen közléseit fokozott óvatossággal kezeljük.

2.1.8. Bernard Gui (Bernardus Guidonis): A krónikák virágai (Flores chronicarum – G. III. 5005., 5012.)⁷⁴³

Az 1261/1262 körül született domonkos szerzetes 1307—1323 között Toulouse-i inkvizítorként a dél-franciaországi katarok elleni küzdelem egyik irányítója volt; 1324-től

⁷⁴² „Eodem anno Ultra Silvas iuxta Kerte apparuit quaedam ut dicitur demonum ludificatio: apparuerunt rubei homines, qui de montana quadam exierunt in equis rubeis, minoris tamen staturae, quam sint nostri, homines fere CC. qui discursus varios spectante populo faciebant. Irruentibus contra eos illis de oppido caveam suam intraverunt, nec postea comparuerunt, unus tamen aliquantulum ab uno de oppido retentus fecit eius manum omnino esse rubeam et sic effugit, quae quamdiu vixit rubea permansit. Fere omnes illi, qui eos viderunt, aliquod infortunium eodem anno incurrerunt.” (ALBERICUS TRIUM FONTIUM 938.).

⁷⁴³ Gombosnál *Vita Innocentii III papae*, ill. *Vita Honorii III papae* cím alatt.

1331-ben bekövetkezett haláláig pedig az Hainaut grófság-béli Lodève püspöke.⁷⁴⁴ Jelen művét 1331-ig összesen tíz redakcióban készítette el, rendkívül széles forrásbázis felhasználásával. Adatai általában kimagasló forrásértékkel bírnak, mivel Bernard Gui egyfelől domonkos inkvizitorként olyan szentszéki dokumentumokhoz is hozzáfért, amelyekhez más szerző aligha, másfelől pápai diplomata lévén személyes értesülései is sokkal részletesebbek voltak kortársaiénál;⁷⁴⁵ magyar vonatkozású passzusai azonban nem különösebben értékesek, mivel egyfelől II. András követeinek részvételéről a IV. lateráni zsinaton – még ha az értesülés forrásaként elsődlegesen szóba jövő protocollumok nem is maradtak ránk – számos más kútfőnk is tudósít; az 1217-i keresztes hadjáratról pedig részletesebb és közvetlenebb forrásaink is vannak.⁷⁴⁶

2.1.9. Jean le Long d'Ypres (Iohannes Longus de Ipra): A Szent Bertinus monostor krónikája (Chronica monasterii Sancti Bertini – G. II. 3185.)

Szerzőnk a 14. század elején született. 1340 körül lépett be a bencés rend Szent Bertinus titulusú St. Omer-i monostorába Flandriában; ám 1345-től már Párizsban találjuk, ahol jogi és teológiai tanulmányokat folytatott – többek közt Guillaume de Grisac, a későbbi V. Orbán pápa tanítványaként. 1366-ban lett a Szent Bertinus monostor apátja; 1383-ban halt meg.⁷⁴⁷ A neve alatt fennmaradt krónikának nem szerzője, hanem átszerkesztője volt: a St. Omer-i bencések valószínűleg a 12. század közepe óta, több redakcióban állították össze azt a szöveget, amely végül Jean le Long megfogalmazásában maradt ránk legkorábbi. Műve 590-től 1294-ig jut el, s halálával torzóban maradt.⁷⁴⁸ Forrásai között igazolható a Szent Bertinus monostor évkönyvének, Gembloux-i Sigebert, Marchiennes-i András, Andres-i Vilmos és Troppai Márton krónikájának, továbbá Jacques de Vitry Jeruzsálemi történetének, ill. Bernard Gui *Flores historiarum*ának használata.⁷⁴⁹ Több mint húsz tételt

⁷⁴⁴ VERNET, A[NDRÉ]: In: LMA. I. 1976—1978.

⁷⁴⁵ ARBELLOT 1896. 18—19.; LAMARRIGUE 2000. 61—74.

⁷⁴⁶ Bernardi Guidonis Flores chronicarum. In: RIS. III/1. 351—684., különösen 485., 568.; vö. WINKELMANN 1878. II. 513.; ZIMMERMANN 2002. 106.

⁷⁴⁷ HOLDER-EGGER, O[SWALDUS]: In: CHR. S. BERTINI 736—737.; BOSSUAT, ROBERT: *Manuel bibliographique de la littérature française du Moyen Âge*. Melun, 1951. (Bibliothèque élzévirienne. Nouvelle série. Études et documents 1.) 537—538.

⁷⁴⁸ Jean le Long a krónika 2. prológusában saját szolgálatával bezárólag összesen 58 apát hivatali idejének ismertetését ígéri, azonban a szöveg utóbb a monostor 54. előjárójának viselt dolgainál megszakad (CHR. S. BERTINI 758., 866.).

⁷⁴⁹ HOLDER-EGGER, O[SWALDUS]: In: CHR. S. BERTINI 737—739.

számláló kézírata hagyománya két főbb ágra tagolódik: kevésbé romlott anyagúnak ezek közül az A-jelű tűnik, amelynek legkorábbi ismert manuscriptuma a 15. század közepéről való; a B-jelű tradíció legidősebb darabja egy 1405-i keletkezésű kódexben olvasható.⁷⁵⁰

Témánkhoz vonható egyetlen közlése Zára 1202-i ostromát beszéli el hibás dátummal, az 1203. évnél.⁷⁵¹ Szinte bizonyosnak tűnik, hogy ez a részlet már azelőtt is szerepelt a Szent Bertinus-krónikában, hogy Jean le Long átszerkesztette volna a szöveget: más szavakkal ugyan, de hasonló tartalommal számol be a dalmáciai város bevételéről Andres-i Vilmos fentebb már tárgyalt műve is, amely 1194 utáni adataira vonatkozólag maga nevezi meg fő forrásaként a *Cronicon Sancti Bertini* anyagát.⁷⁵² Andres-i Vilmosnál az esemény még helyes évszámmal szerepel:⁷⁵³ ez egyszerűen arra is utal, hogy kútfőnk szövegében a zárai ostrom dátuma csak a kései átszerkesztések nyomán torzult.

2.1.10. A flandriai grófok krónikája (Chronicon / Genealogia comitum Flandriae / Flandrensium, Breve chronicon Flandriae, Flandria generosa – G. I. 1293., 1908.)⁷⁵⁴

Az 792–1405 közötti eseményeket tárgyaló korpusz műfaja tulajdonképpen nem krónika, hanem gesta; valószínű keletkezési helye a St. Omer-i Szent Bertinus bencés apátság, a flandriai történetírás egyik középkori központja. Az 1164-ig tartó alapszöveg elsődleges forrása a monostor évkönyve. Négy folytatása maradt fenn: a brüsszeli (amely 1164-től 1196-ig halad), a ghislaini (1168–1206), a dunois-i (1164–1405) és a legterjedelmesebb clairmarais-i (1155–1347), amelynek egyetlen ismert kézírata a 14. század végén keletkezhetett.⁷⁵⁵

Témánkba vágó részlete mindössze egy akad: Zára 1202-i ostromának leírása, amely kizárólag a clairmarais-i ciszterci monostorban készült folytatás anyagában található meg. Ezt a passzus – mint azt már a szövegkiadást gondozó Ludwig Bethmann megállapította –

⁷⁵⁰ HOLDER-EGGER, O[SWALDUS]: In: CHR. S. BERTINI 743–746.

⁷⁵¹ CHR. S. BERTINI 823–824.

⁷⁵² GUILLELMUS ANDERNENSIS 722.

⁷⁵³ GUILLELMUS ANDERNENSIS 728.

⁷⁵⁴ A Gombosnál *De itinere Balduini* c., önálló tételeként szereplő szövegrészlet – mint azt a *Catalogus fontium* összeállítója maga is megjegyzi – nem egyéb, mint *A flandriai grófok krónikája* vonatkozó közlésének egyszerű másolata; magunk ennél fogva nem tárgyaljuk külön.

⁷⁵⁵ BETHMANN, L[UDOVICUS] C[ONRADUS]: In: FLANDRIA GENEROSA 313.; RF. IV. 465–466.

csaknem teljes egészében Balduin flandriai gróf, a későbbi latin császár 1202-ben III. Ince pápához intézett levelének szövegét másolja.⁷⁵⁶

2.2. EGYÉB FRANCIAORSZÁGI FORRÁSOK

A rendkívüli módon koncentrált flandriai és champagne-i történeti irodalom termékeitől eltekintve összesen hat olyan kútfő akad a középkori franciaországi történetírás korpuszában, amely érinti az 1196—1235 közötti magyar történelmet. Ezek keletkezési helyei természetesen igen nagy földrajzi szóródást mutatnak: Beauvais-i Vince Picardiában alkotott, Senones-i Richer a Vogézekben, Rutebeuf pedig Párizsban; a Clunyi Évkönyv Burgundiában keletkezett, míg a Rouen-i Krónika Normandiában, a *Praeclara Francorum facinora* c. kompiláció pedig Észak-Franciaországban, közelebből meghatározhatatlan helyen. A kútfők közül háromban is szerepel II. András 1217-i szentföldi kalandjának híre (a Rouen-i Krónikában, Beauvais-i Vincénél és a *Praeclara Francorum facinora* anyagában); a Clunyi Évkönyv Gertrúd királyné 1213-i haláláról tud, Rutebeuf verses Szent Erzsébet-életrajza az Árpád-házi királyleány megszületéséről, Senones-i Richer műve pedig a magyar követek megjelenéséről az 1215-i IV. lateráni zsinaton.

2.2.1. Clunyi Évkönyv (Annales Cluniacenses, Chronicon Cluniacense – G. I. 246.)

A burgundiai Clunyben 910-ben létesített bencés monostor a középkor egyik legjelentősebb szerzetesközössége volt.⁷⁵⁷ Évkönyvük anyaga az alapítás évétől egészen a 1614-ig elejéig ível, s a 10. század közepétől általában egykorú feljegyzéseket tartalmaz, noha legkorábbi kézírata a 14. század közepéről maradt fenn.⁷⁵⁸ Témánkhoz egyetlen adalékot szolgáltat, Gertrúd királyné 1213-i halálhírét,⁷⁵⁹ ám ennek pontos forrása a hír szükséztávúsága miatt feltárhatatlan.

⁷⁵⁶ FLANDRIA GENEROSA 330.

⁷⁵⁷ BULST, N[EITHARD]: In: LMA. II. 2173—2174.

⁷⁵⁸ RF. III. 312.

⁷⁵⁹ ANN. CLUNIACENSES 592.

2.2.2. Rouen-i Krónika (Chronicon Rotomagensis, Annales Rotomagensis – G. I. 1728.)

Kútfönket a 12. század közepén kezdhették el összeállítani a normandiai érseki székhely ismeretlen kanonokjai. Elsődleges forrása kétséget kizáróan a dijoni Szent Benignus-évkönyv⁷⁶⁰ volt: korai passzusai Keresztelő Szent János születésétől egészen az 1160-as évekig rendre ez utóbbi annales anyagával mutatnak közeli rokonságot. Alapszövege 1282-ig vezet, szerte Normandiában elterjedt folytatásai között pedig olyan is akad, amely 1342-ig ível.⁷⁶¹ Legkorábbi kézírata 16. századi.⁷⁶² Dolgozatunk témájához egyetlen részlete vonható: tud II. András keresztes hadjáratáról, ám rossz, 1218-i évszámmal említi azt⁷⁶³ – ami azt bizonyítja, hogy nem egykorú feljegyzésről van szó. Az értesülés forrását – a részlet rövidsége folytán és szövegpárhuzamok híján – nem tudtuk feltárni (a dátumhiba alapján esetleg Liège-i Rainer művével kapcsolhatnánk össze kútfönket, azonban a banális tévesztés egyezése ehhez mindenféleképpen kevés). A Rouen-i Krónika korszakunk magyar történetére csekély forrásértékkel bír.

2.2.3. Beauvais-i Vince (Vincentius Bellovacensis): Történeti tükör (Speculum historiale – G. III. 4897.)

Az 1180–1190 közt született és 1264 körül elhunyt Vince, a picardiai Beauvais domonkos rendházában alkotó szerzetes fő műve a *Speculum maius* néven ismert, enciklopédikus alkotás, műfajának legjelentősebb darabja a középkori Nyugat-Európában, amely minden bizonnyal 1247–1260 között keletkezhetett. Három nagy egysége – az édenkertből való kiűzetéstől 1244-ig tartó időszakra vonatkozó történeti ismereteket tárgyaló *Speculum historiale*, a teológiai jellegű *Speculum doctinale*, ill. a természettudományos *Speculum naturale* – összesen mintegy kétezer címszót tartalmaz.⁷⁶⁴ Történeti forrásai igen számosak, legjelentősebb csoportjaik: domonkos kútfők (elsősorban a legendairódom), az észak-

⁷⁶⁰ *Annales S. Benigni Divioniensis*: 753-tól 1286-ig ívelő forrás, amely 967-ig tartó anyagában a Kölni Évkönyvvel mutat rokonságot (RF. II. 274.).

⁷⁶¹ RF. III. 430.

⁷⁶² HOLDER-EGGER, OSWALDUS: In: MGH. SS. (26) 489.

⁷⁶³ Ex annalium Rotomagensium continuationibus. Ed.: Holder-Egger, Oswaldus. In: MGH. SS. (26) 500–506., különösen 502.

⁷⁶⁴ PAULMIER-FOUCART, MONIQUE – DUCHENNE, MARIE-CHRISTIE: *Vincent de Beauvais et le Grand miroir du monde*. Turnhout, 2004 (Témoins de notre histoire 10.) 1–2. – A *Speculum maius* késő középkori anyagának negyedik fejezete, az ún. *Speculum morale* már nem Vince műve, hanem a legkülönbözőbb szerzők (köztük pl. Aquinói Szent Tamás vagy Étienne de Bourbon műveiből összeállított kompiláció).

italiai krónikák és évkönyvek, a flandriai és észak-francia történeti hagyomány, egyes százsországi annalesek (elsősorban a Pöhldei évkönyv) továbbá a szentföldi történetírók közül legfőképp Türoszi Vilmos és Jacques de Vitry művei.⁷⁶⁵ Legkorábbi kézirat

Témánkhoz vonható egyetlen adata II. András király és VI. Lipót osztrák herceg szentföldi kalandjára utal, mindössze két rövid mondattal.⁷⁶⁶ Ezen passzus forrását nézetünk szerint leginkább Paderborni Olivérnél találhatjuk meg, mert Beauvais-i Vince egyforma hangsúllyal említi az 1217-ben kezdődő keresztes hadjárat egyéb forrásainkban erősen túlreprezentált szentföldi manővereit és az egyiptomi Dímját hosszan elhúzó ostromát, amelyről viszont kizárólag a paderborni püspök közül terjedelmes beszámolót.

2.2.4. Senones-i Richer (Richerus Senoniensis, Richer de Senones): A senones-i egyház története (Gesta Senoniensis ecclesiae – G. III. 4429.)

Szerzőnk, a Vogézekben található Senones bencés monostorának szerzése valószínűleg 1266-ban hunyt el. Műve 720-tól 1264-ig követi nyomon az eseményeket, s meglepő módon viszonylag sok adatot tartalmaz alkotójának életrajzárol, mivel Senones-i Richier sok helyütt emlegeti elzászi és lotharingiai tanulmányait, továbbá Közép- és Dél-Franciaországban, ill. német területeken tett utazásait.⁷⁶⁷ Forrásairól rendkívül keveset tudunk, mivel Richer meglehetősen autonóm szerzőként még a 8–9. századra vonatkozó részleteket is úgy átalakította, hogy szövegpárhuzamai meghatározhatatlanná váltak: Georg Waitz is mindössze annyit tudott megállapítani, hogy szerzőnk alighanem korábbi francia krónikákat is felhasznált, s hogy saját korát vélhetően személyes tapasztalatai alapján mutatja be.⁷⁶⁸ Legkorábbi fennmaradt kézirat a 13. századból való.⁷⁶⁹

⁷⁶⁵ VOORBIJ, JOHANNES BENEDICTUS: The „Speculum Historiale”: Some Aspects of Its Genesis and Manuscript Tradition. In: *Vincent of Beauvais and Alexander the Great. Studies on the „Speculum Maius” and Its Translations into Medieval Vernaculars*. Ed.: Aerts, Willem J. – Smits, Edmé R. – Voorbij, Johannes Benedictus. Groningen, 1986. (Mediaevalia Groningana 7.) 11–55., különösen 11–20.; VON DEN BRINCKEN, ANNA DOROTHEE: Geschichtsbetrachtung bei Vinzenz von Beauvais. Die „Apologia Actoris” zum „Speculum Maius” In: DA 34 (1978) 410–499., különösen 473–494.; PAULMIER, MONIQUE: Étude sur l'état des connaissances au milieu du XIIIe siècle: Nouvelles recherches sur la genèse du „Speculum maius” de Vincent de Beauvais. In: *Spicae* 1 (1978) 91–121.

⁷⁶⁶ Ex Vincentii Speculo historiali. Ed.: Holder-Egger, Oswaldus. In: MGH. SS. (24) 164–167., különösen 166.

⁷⁶⁷ WAITZ, G[EORGIIUS] In: RICHERUS SENONIENSIS 251.

⁷⁶⁸ WAITZ, G[EORGIIUS] In: RICHERUS SENONIENSIS 250–252.; GASSE-GRANDJEAN, MARIE JOSÉ: *Les livres dans les abbayes vosgiennes du Moyen Âge*. Nancy, 1992. 35–37.

⁷⁶⁹ WAITZ, G[EORGIIUS] In: RICHERUS SENONIENSIS 249.

Korszakunkra vonatkozó egyetlen magyar adata II. András követeinek a IV. lateráni zsinaton való részvételét adja hírül, a zsinati protocollumok anyagát átvéve.⁷⁷⁰

2.2.5. Rutebeuf: Szent Erzsébet élete (La vie de saint Elysabel)⁷⁷¹

Az 1230 körül született és 1280 körül elhunyt énekmondót az francia versirodalom Villon előtti legjelentősebb alakjának szokás tartani; Champagne-ból származott, de ifjúkorától Párizsban élt, s talán a Sorbonne-on folytatott tanulmányokat. Egyebek mellett ő volt az alkotója Árpád-házi Szent Erzsébet első népnyelvi életrajzának, amely alighanem Heisterbachi Caesarius műve alapján építkezik, s amelyet szerzőnk 1258—1270 között, megrendelésre írt: IX. (Szent) Lajos francia király leányának, Isabelle-nek.⁷⁷² Témánkhoz vonható részlete: a királyleány születésének híre.⁷⁷³ Rutebeuf műve alapján két további verses alkotás is keletkezett: Erzsébet ún. Brüsszeli Életrajza (*Vie de Bruxelles*), ill. Nicolas Bozon angliai ferences francia nyelvű, *Vie de seynte Elisabeth* c. alkotása, mindkettő a 13. század végén. Ezeket, mivel Rutebeufhoz képest újabb adatot nem tartalmaznak témánkhoz, nem tárgyaljuk külön.⁷⁷⁴

2.2.6. A frankok nagyhírű cselekedetei (Praeclara Francorum facinora, Chronicon Simonis comitis Montis Fortis – G. I. 4288.)

Az 1202—1311 közötti eseményeket tárgyaló forrás műfaja szerint valójában gesta; szerzője ismeretlen,⁷⁷⁵ pontosabb keletkezési ideje szintén. Legkorábbi kézírata a 15. század elejéről való⁷⁷⁶

⁷⁷⁰ RICHERUS SENONIENSIS 300.; vö. WINKELMANN 1878. II. 513.; ZIMMERMANN 2002. 106.

⁷⁷¹ Gombosnál nem szerepel.

⁷⁷² CLÉDAT, LÉON: *Rutebeuf*. Paris, 1934². 11—12., 89—93.

⁷⁷³ RUTEBEUF: La vie de sainte Elysabel. In: Oeuvres complètes de Rutebeuf. I—II. Ed.: Faral, Edmond – Bastin, Julia. Paris, 1959—1960. II. 60—160.

⁷⁷⁴ Vie de sainte Elisabeth de Hongrie. Ed.: Louis, Karl. In: *Zeitschrift für Romanische Philologie* 34 (1910) 708—733., BOZON, NICOLAS: Vie de sainte Elisabeth de Hongrie. Ed.: Louis, Karl. In: *Zeitschrift für Romanische Philologie* 34 (1910) 295—314.

⁷⁷⁵ A tudomásunk szerint máig egyetlen, 1649-i szövegkiadást gondozó François Duchesne szerint a szerző bizonyos Péter lett volna, aki a 1312-ben állítólag az Hainaut grófság-béli Lodève püspökeként szerepel forrásainkban (In: PRAECLARA FACINORA 764.), azonban a modern szakirodalom nemhogy ekkor, de egész 1385-ig sem tud a mondott városban ilyen nevű főpásztorról, 1312-ben pedig valójában Dieudonné de

Témánkhoz két adatot tartalmaz: az egyik a magyar követek részvételét beszéli el a IV. lateráni zsinaton (s mint annyi más kútfő esetében, ezúttal is kimutatható, hogy ez az értesülés a zsinati akták anyagából került át forrásunkba),⁷⁷⁷ a másik pedig az 1217-i keresztes hadjáratl kapcsolatlanban jegyzi meg szűkszavúan, hogy ahhoz magyar csapatok is csatlakoztak, amelyek azonban még Egyiptom megtámadása (azaz Dímját 1218-ban megkezdett ostroma) előtt elvonultak.⁷⁷⁸ Az utóbbi adat gyakorlatilag bármelyik észak-francia kútfőből származhat (közvetlen szövegtani rokonságot azonban egyikkel sem sikerült kimutatnunk), végső fokon pedig az sem elképzelhetetlen, hogy forrásunk értesülése a keresztes háború valamelyik résztvevőjének személyes beszámolójára megy vissza.

3. SZIGETI (ANGLIAI ÉS SKÓT) FORRÁSOK

Ha Magyarországról (vagyis a témánk szempontjából fontos események többségének színteréről) nézzük, a dolgozatunkban vizsgált földrajzi térség: a középkori Nyugat egyik legtávolabbi szegletét jelentik a Brit-szigetek. Nem véletlen, hogy az ottani kútfők közül mindössze négy (vagy ha Matthew of Parisnak a tulajdon krónikájáról készített kivonatát is számítjuk: öt) forrás akad, amelyben az 1196–1235 közötti magyar történelemre vonatkozó adatot találunk. Mindegyik kútfő az Angol Királyság területén keletkezett, s ezek is mindössze három hírt viszshangoznak, amelyek közül ráadásul kettő (az 1215-i IV. lateráni zsinattal, ill. az 1217-i keresztes hadjáratl kapcsolatos részlet) inkább nemzetközi érdekessége, mintsem magyar vonatkozása miatt lehetett fontos a 13. századi angliai történetíróknak; a harmadik pedig (Jób esztergomi érseknek a Gertrúd királyné ellen merényletet forraló magyar urakhoz intézett, kétértelmű levele, amelyből a címzettek a hangsúlyozástól függően éppúgy kiolvashattak bátorítást, mint feddést) a szakirodalom szerint papi körökben közzsájon forgott korszakunk Európájában.⁷⁷⁹

Témánk szegényes szigeti kútfőbázisának ősforrása valószínűleg Jacques de Vitry *Historia Hierosolymitana* c. műve lehetett; ezt kivonatolta és bővítette Roger of Wendover,

---

Boussage volt Lodève püspöke (MARTIN, ERNEST: *Histoire de la ville Lodève*. Montpellier, 1900. [reprint: Nîmes, 1996] 187., 245–255.).

⁷⁷⁶ RF. IX. 450.

⁷⁷⁷ PRAECLARA FACINORA 772.; vö. WINKELMANN 1878. II. 513.; ZIMMERMANN 2002. 106.

⁷⁷⁸ PRAECLARA FACINORA 780.

⁷⁷⁹ LATZKOVITS 1934. 88.

majd ez utóbbi krónikáját dolgozta át több fázisban Matthew of Paris. A Dunstable-i Évkönyv szintén Jacques de Vitry művének anyagából merítette minket érdeklő adatait; hogy közvetlenül vagy közvetett módon (esetleg épp Wendover krónikája révén), azt nem lehet eldönteni. Végül a Melrose-i Évkönyv egyetlen magyar vonatkozású passzusa semmiféle szövegrokonságot nem mutat a többi angliai kútfőnk anyagával.

3.1. Roger of Wendover (Roger de Wendover) **krónikája** (Chronicon, Flores historiarum – G. III. 4476.)

A hertfordshire-i St. Albans bencés monostorának apátja 1236-ban hunyt el.⁷⁸⁰ Művét 1218-tól haláláig írta. A világ teremtésétől 1234-ig ívelő krónika 1188-ig egy azonosíthatatlan dél-angliai forrás anyagát kivonatolja; legkorábbi fennmaradt kézírata 13. századi, azonban a 14. században keletkezett manuscriptumok valószínűleg kevésbé romlott szöveget őriztek meg.⁷⁸¹ 1188–1212 közötti passzusai részben, 1212 utáni bejegyzései pedig szinte teljes egészében önálló munkának tekinthetők⁷⁸² – témánkba vágó közlései⁷⁸³ azonban épp a csekély számú kivételek közé tartoznak. Kútfőnk előbb megemlékezik a IV. lateráni zsinatról, szót ejtve a magyar követek részvételéről is: mint már több forrás kapcsán leszögeztük, ez a sablonos híradás a szövegpárhuzamok okán valószínűleg a zsinati jegyzőkönyvek azóta elveszett anyagára vezethető vissza. Ezt követően Wendover 1216-nál (hibás évszámmal) említi II. András király keresztes hadjáratát, amely passzus a dátumtévesztést leszámítva kétségszövegbevonhatatlan szövegtani rokonságot mutat Jacques de Vitry *Historia Hierosolymitaná*jával, ill. ennek szemmatikai leszármazottaival.

3.2. Matthew of Paris (Matthaeus Paris): **Nagyobb krónika** (Chronica maiora – G. III. 3664.)

Az angliai bencés történetíró 1200 után született; 1217-től a St. Albans-i monostor szerzetese volt, s többek közt III. Henrik angol királlyal és a pápai udvarral is levelezésben

⁷⁸⁰ SCHNITH, K[ARL]: In: LMA. VII. 944.

⁷⁸¹ LIEBERMANN, FELIX: In: ROGERIUS WENDOVER 18–20.

⁷⁸² GRANSDEN 1974. 320–321, 359–360.; SCHNITH 1974. 7–23.

⁷⁸³ ROGERIUS WENDOVER 48–49., 50.

állott.⁷⁸⁴ Nagyobb krónikája részint Roger of Wendover művének kiegészítése az 1234—1259 közötti adatokkal; a korábbi időszakokra önálló adatot ritkán tartalmaz,⁷⁸⁵ azonban témánkhoz vonható egyetlen részlete ilyen: Gertrúd királyné halálhíre csak Matthew of Parisnál szerepel, Wendovernél nem.⁷⁸⁶ Noha a János esztergomi érseknek tulajdonított levél – amelyből eltérő hangsúlyozással egyformán kiolvasható a magyar király hitvesének meggyilkolására való felbujtás vagy ennek tilalma – nyugat-európai kútfőben ezt leszámítva csak Boncampagnusnál és Troisfontaines-i Alberiknél szerepel, nem jelenthetjük ki, hogy Matthew of Paris biztosan ismerte valamelyiket: a szakirodalom szerint ugyanis a kétértelmű üzenet afféle adomaként terjedt Európa-szerte az 1210-es években.⁷⁸⁷

3.3. Matthew of Paris (Matthaeus Paris): Az angolok története (Historia Anglorum, Historia minor – G. III. 3665.)

Szerzőnk e művében saját Nagyobb krónikáját kivonatolja, ill. néhány ponton ki is egészíti.⁷⁸⁸ Minket érdeklő egyetlen részlete szó szerint megegyezik az előbbi forrásban olvashatóval.⁷⁸⁹

3.4. Dunstable-i Évkönyv (Annales de Dunstaplia – G. I. 271.)

A bedfordshire-i Dunstable ágostonos remeteközösségében keletkezett forrás Krisztus születésétől 1297-ig halad. 1200-ig terjedő részei egyszerű átvételek más kolostori évkönyvekből, az 1201—1242 közötti passzusok azonban – amelyeket a kutatás Richard de Morins perjel művének tart – többnyire önálló fogalmazatúak és sokkal részletesebbek. Autográf kéziratban maradt fenn.⁷⁹⁰

A keresztesek 1219-i díjmáti győzelmére utaló rövid részlet⁷⁹¹ adatait forrásunk valószínűleg Jacques de Vitry *Historia Hierosolymitanájából* merítette (esetleg

⁷⁸⁴ SCHNITH, K[ARL]: In: LMA. VI. 399.

⁷⁸⁵ GRANDEN 1974. 322—325.; SCHNITH 1974. 24—28.

⁷⁸⁶ MATHEUS PARISIENSIS CM. 119.

⁷⁸⁷ LATZKOVITS 1934. 88.

⁷⁸⁸ GRANDEN 1974. 326.; SCHNITH 1974. 33—34.

⁷⁸⁹ MATHEUS PARISIENSIS HA. 400.

⁷⁹⁰ LIEBERMANN, FELIX: In: ANN. DUNSTAPLENSIS 504.

⁷⁹¹ ANN. DUNSTAPLENSIS 505.

elképzeltető, hogy Roger of Wendover krónikájának közvetítésével), azonban félreértve az eredeti szöveget: a Dunstable-i Évkönyv szerint ugyanis II. András is a diadalmas keresztesek között lett volna, holott jól tudjuk, hogy a magyar uralkodó már csaknem két esztendővel korábban, 1218 elején haza indult.

3.5. Melrose-i Évkönyv (Annales Melrosenses, Chronicon Melrosense – G. I. 1392.)

A skóciai Melrose 1136-ban alapított⁷⁹² ciszterci apátságában készült kútfő az 732—1270 közötti időszakra tartalmaz bejegyzéseket.⁷⁹³ 1129-ig részben Beda Venerabilis egyháztörténetének, részben a Northumbriai Évkönyvnek⁷⁹⁴ az anyagát veszi át; a mondott évtől többnyire önálló fogalmazatú. Autográf kéziratban maradt fenn.⁷⁹⁵ Egyetlen, témánkba vágó adata magyar követek részvételét adja hírül a IV. lateráni zsinaton.⁷⁹⁶ a szövegpárhuzamokból megállapíthatólag az információ közvetlen vagy közvetett forrásául az időközben elveszett zsinati jegyzőkönyvek anyaga szolgált.

4. DALMÁCIAI FORRÁS

Dolgozatunk e rövid fejezete – amelyben egyetlen forrásról: Spalatói Tamás *Historia Salonitanájáról* lesz szó – különleges abból a szempontból, hogy nem *per definitionem* külhoni szövegekkel foglalkozik: a dalmát tengerpart tekintélyes része 1195—1235 között nagyjából a magyar király fennhatósága alá tartozott, sőt Spalato városa magyar uralom alatt állt még a 13. század végén, Tamás főesperes műve megszületésének időszakában is. Magunk azért láttuk mégis indokoltnak a fontos forrás beillesztését külföldi kútfőkkel foglalkozó dolgozatunk anyagába, mert a magyar anyaország középkori történetírói hagyományaitól minden ízében különböző szövegről van szó. Másmilyen ugyanis formai szempontból: a gesta episcoporum idehaza ismeretlen műfaját követi; s ami ennél sokkal fontosabb: másmilyen a tartalmát tekintve is, hiszen egyfelől egy Magyarországon

⁷⁹² BARROW, G[EOFFREY] W. S.: In: LMA. VI. 503.

⁷⁹³ RF. III. 381.

⁷⁹⁴ *Annales Northumbriani*: 754—800 közötti eseményeket tartalmazó kútfő, keletkezési helye az észak-angliai grófságon belül ismeretlen (RF. II. 309).

⁷⁹⁵ LIEBERMANN, FELIX: In: ANN. MELROSENSES 432.

⁷⁹⁶ ANN. MELROSENSES 432—442., különösen 438.

ekkoriban még legfeljebb csíráállapotban lévő életformát, teljeskörűen működő városi társadalmat⁷⁹⁷ mutat be, másfelől – magától értetődően – eltérő földrajzi területre összpontosít: az Adriai-tenger keleti partvidékére, s a magyarországi eseményeket minden esetben spalatói kontextusba illesztve vizsgálja, mintegy külhoni nézőpontból.

Dolgozatunk e fejezete azért sem hasonlít a többire, mert csupán egyetlen kútfő kapott benne helyet: a Gombosnál szintén középkori dalmáciai forrásokként szereplő különféle listák ugyanis, amelyek a salónai és spalatói főpapok névsorát tartalmazzák (G. III. 4023., 4283.) valójában nem eredeti források, hanem részletek a 17. századi forráskutató, Ivan Lučić (Giovanni Lucio) által itáliai és dalmát források bevonásával készített segédletből,⁷⁹⁸ amelyet mintegy száz esztendővel később Daniele Farlati hiteles dokumentumként közölt újra.⁷⁹⁹

4.1. Spalatói Tamás: A salónai és spalatói főpapok története (Historia Salonitanorum atque Spalatinarum pontificum – G. III. 4781.)

Az 1201 körül született és 1268-ban elhunyt történetíró Bolognában végzett teológiai és jogi tanulmányokat követően a spalatói főszékesegyház kanonokja és írnoka lett, majd 1230-tól haláláig ugyanott főesperes.⁸⁰⁰ Kizárólag apographumok révén ránk maradt munkája kevert műfajú alkotás: elsődlegesen a *gesta episcoporum* kategóriájába sorolható,⁸⁰¹ azonban gyakori kitekintéseket téven a dalmát tengerpart, sőt egyes esetekben Magyarország és Velence történetére is, sokszor a krónika műfajához közelít. Forrásbázisa a szakirodalom szerint elsősorban helyi feljegyzésekre támaszkodik: az ókori Salona történetéről ilyenek hiányában merőben önkényes spekulációkat közöl hol egy-egy romos épületmaradvány, hol néhány helynév köré kerítvén fiktív históriákat;⁸⁰² a kora középkori

⁷⁹⁷ A magyarországi városiasodás helyzetképehez a 12–13. század fordulóján ld. FÜGEDI ERIK: Városok kialakulása Magyarországon. In: Uő.: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról.* Bp., 1981. 311–335.; KUBINYI ANDRÁS: Középkori városkutatásunk újabb eredményei. In: *Középkori régészetünk újabb eredményei és időszéri feladatai.* Szerk.: Fodor István – Selmeczi László. Bp., 1985. 211–228.

⁷⁹⁸ LUCIUS, JOHANNES: *De regno Dalmatiae et Croatiae.* Amstelodamum, 1666. 385–386.

⁷⁹⁹ FARLATI, DANIELIS: *Illyricum sacrum.* I–VIII. Venetiae, 1751–1819. I. 327–328., 332–337.

⁸⁰⁰ HAFNER, ST[EFAN]: In: LMA. VIII. 852–853.; ALMÁSI TIBOR: In: KMTL. 659–660.

⁸⁰¹ KARBIĆ, DAMIR – MATIJEVIĆ SOKOL, MIRJANA – SWEENEY, JAMES ROSS: In: THOMAS SPALATENSIS. XXX.

⁸⁰² Munkamódszere ezen a ponton egyébként megdöbbentően hasonlít a III. Béla király névtelen jegyzőjénél tapasztalható eljáráshoz, vö. BENKŐ LORÁND: Helynév–személynév–történes korrelációjának szerepe P. magiszter munkamódszerében. In: Uő.: *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról.* Bp., 1998. 11–27.; Uő.: Anonymus beszélő személynevei. In: Uo. 28–39.

horvát településre vonatkozólag főképpen a helyi cartulariumban megőrződött okleveleket dolgozza fel; végül az 1220-as évek második felétől többnyire személyes élményeit írja le.⁸⁰³ Korszakunkban – sőt a mű keletkezésének korában is – Spalato a Magyar Királyság fennhatósága alatt állt,⁸⁰⁴ s mint azt szerzőnk is több helyütt említi, a város érsekei gyakran felkeresték a királyi udvart. Ennek (és a Tengeremlék magyarországinál fejlettebb írásbeliségének) köszönhetően A salonai és spalatói főpapok történetében igen sok a magyar vonatkozású adat; ugyanakkor szintén a magyar udvarral való szoros kapcsolat, a tárgyalt magyarországi eseményekben nem egyszer egyértelműen tetten érhető spalatói érdekeltségek (pl. Bernát érsek elkötelezettsége Imre oldalán a 12–13. század fordulójának trónviszályában) eredményeképp forrásunk gyaníthatólag erősen tendenciózus.⁸⁰⁵

Kútfontk természetesen igen gazdag témánk szempontjából érdekes adatokban: ehelyütt csak leglényegesebbekre van módunk kitérni. Az Imre király és András herceg közötti trónviszály történetére vonatkozólag egyenesen a *Historia Salonitana* jelenti a legbővebb forrást, amely nagy szerencsénkre éppen a belháború utolsó éveiről közöl részletesebb tudósítást⁸⁰⁶ – vagyis arról a periódusról, amely a 12–13. század magyar történetére vonatkozó másik jelentős kútfontból, a Kölni Királykrónikából hiányzik. A belviszály históriájára vonatkozó adatsort dolgozatunk eseménytörténeti részében tüzetesebben elemeztük, ezért itt nem térünk ki rá; csupán arra hívjuk fel újólag a figyelmet, hogy kútfontk maga hangsúlyozza azt a bensőséges viszonyt, amely Imre királyt a trónharc időszakának spalatói érsekeihez, Bernáthoz fűzte.⁸⁰⁷

II. András keresztes hadjáratának előkészületeiről kútfontk megint csak másutt fel nem lelhető, értékes adatokat közöl, elsősorban a király megérkezéséről Spalatóba, a hadinépek elszállásolásáról a váralja-településen, ill. a behajózás nehézségeiről.⁸⁰⁸ Jóllehet ezek a részletek nem érintik az eseménytörténeti rekonstrukció főbb vonalait, a hadra kelt sereg mindennapjaiba mégis olyan bepillantást engednek, amilyent az Árpád-kori magyar történelemnek talán egyetlen más forrása sem. A külpolitika-történet szempontjából szintén fontos információ lelőhelye a *Historia Salonitana* e fejezete: belőle tudhatjuk, hogy a magyar király szentföldi távollétét kihasználva 1217-ben István szerb nagyzsupán koronát

⁸⁰³ KLAJČ, NADA: Način na koji je nastajalo djelo *Historia Salonitana* Maior. In: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 72–73 (1979) 171–198.; KARBIĆ, DAMIR – MATJEVIĆ SOKOL, MIRJANA – SWEENEY, JAMES ROSS: In: THOMAS SPALATENSIS. XXXVIII.

⁸⁰⁴ TEKE ZSUZSA: In: KMTL. 609.

⁸⁰⁵ KLAJČ, NADA: *Povijest hrvata u ranom srednjem vijeku*. Zagreb, 1971. 22–28.; KARBIĆ, DAMIR – MATJEVIĆ SOKOL, MIRJANA – SWEENEY, JAMES ROSS: In: THOMAS SPALATENSIS. XXXVII–XXXIX.

⁸⁰⁶ THOMAS SPALATENSIS 138–142.

⁸⁰⁷ THOMAS SPALATENSIS 138–140.

⁸⁰⁸ THOMAS SPALATENSIS 162–164.

kért és kapott III. Honorius pápától.⁸⁰⁹ Hasonlóképpen Spalatói Tamás tudósít arról is, hogy a keresztes hadjáratból hazatérő II. Andrást II. Aszen Iván bolgár cár 1218-ban foglyul ejtette, s csak azzal a feltétellel bocsátotta ismét szabadon, hogy hozzáadja idősebb leányát, Máriát (a nászra végül 1221-ben került sor).⁸¹⁰

Egyháztörténeti szempontból azért fontos kútfontk A salonai és spalatói főpapak története, mert általa járulékos információkhoz juthatunk korszakunk dalmát (és közvetve: magyarországi) egyházmegyéinek belső életéről, a kánonjogi előírások megtartásáról vagy gyakrabban megsértéséről. Ilyen szempontból kiemelendő az a fejezet, amely Guncellus érsek 1219-i megválasztásáról számol be: az új főpásztort szerzőnk „nemes származású, de nem nagy értékű” emberként jellemzi, akit Spalatói Tamás szerint csupán azért választott meg a káptalan, mert a nagy hatalmú Kán nb. Gyula őt javasolta.⁸¹¹ A magyar egyháztörténetben ez az első konkrét adat, amely az uralkodót leszámítva egyéb világi személy beavatkozását bizonyítja a kánoni választás menetébe.⁸¹² A palliumot 1221-ben Acontius pápai legátus hozta el az új főpásztornak.⁸¹³

5. ITÁLIAI FORRÁSOK

Alább a korszakunkban politikailag igencsak széttagolt Appennini-félszigeten és annak közvetlen környezetében keletkezett kútfontket vesszük számba. Ezekben belül két nagyobb csoportot lehetett egyértelműen elkülöníteni részint a források földrajzi koncentrációja, részint témánkba vágó részleteik valószínű szövegrokonsága okán: a velencei, ill. a padovai-ferrari-estei kútfontket.

5.1. VELENCEI FORRÁSOK

Noha az észak-adriai kikötővárosának fennmaradt kútfontanyagában korszakunkból sajnos nem őrződött meg témánkhoz vonható, egykorú feljegyzés, a városállamban és

⁸⁰⁹ THOMAS SPALATENSIS 162.

⁸¹⁰ THOMAS SPALATENSIS 164.

⁸¹¹ THOMAS SPALATENSIS 166—168.

⁸¹² A korszakunkban érvényben lévő kánonjogi szabályozásra ld. ERDŐ PÉTER: *Egyházjog a középkori Magyarországon*. Bp., 2001. 185—192.

⁸¹³ THOMAS SPALATENSIS 168.

környezetében keletkezett későbbi középkori kútfők mégis viszonylag gazdag anyagot kínálnak dolgozatunkhoz. Adataik négy témakörben csoportosulnak, ezek: Imre és András trónviszálya (amelyről a velencei kútfők közül kizárólag Andrea Dandolo krónikája tudósít); Zára 1202-i ostroma, amelyet a velenceiek a keresztesekkel szövetségben hajtottak végre (ez csupán egyetlen kútfőnkben nem bukkan elő: az idősebb Marino Sanudo művében); II. András 1217-i részvétele a keresztes háborúban (amelyről többnyire Jacques de Vitry *Historia Hierosolymitana* c. munkája alapján tudósítanak a velencei kútfők); végül II. András 1235-i halálhíre (ismét csak kizárólag Dandolónál). A leginkább reprezentált téma természetesen Zára bevétel: ez tökéletesen érthető is, hiszen a fontos adriai kikötőváros visszaszerzése 1181 óta a velencei külpolitika egyik fő célkitűzésének számított.⁸¹⁴

Mivel a legtöbb velencei történetíró által felhasznált városi feljegyzések nem maradtak ránk, a legkorábbi forrásunk az észak-adriai kikötővárosból Andrea Dandolo műve. Többek közt ez utóbbiból merítette értesüléseit Marcantonio Sabellico, majd ennek közvetítésével Andrea Navagero is. Martino da Canale népnyelvi históriája és az idősebb Marino Sanudo alighanem politikai célzatú traktátusa magyar vonatkozású adataiban a többi velencei kútfőtől teljesen különböző forráshagyományt képvisel, mivel mindkét munka csak az 1217-i keresztes hadjárat szentföldi történeti művek alapján összefoglalt eseménysorát tartalmazza témánkra vonatkozólag.

5.1.1. Martino da Canale (Martin da Canal): **Velence története** (Estoiros de Venise, La cronaca dei Veneziani – G. II. 3626.)

A valószínűleg velencei születésű, 13. századi krónikás életrajza szinte teljesen ismeretlen: a kutatás feltételezi, hogy az adriai régiótól távol, Palesztinában vagy esetleg Cipruson élhette le élete nagyobb részét; halálának időpontjára pedig csupán abból következtethetünk, hogy a neve alatt fennmaradt velencei történet az 1275-i eseményeket még tartalmazza.⁸¹⁵ Francia nyelvű munkája, amelyet vélhetően 1267-ben kezdte írni, elsőrendű kútfő a városállam 13. századi levantei kapcsolataira és politikájára. Forrástani szempontból egyedülálló különlegességet jelent a középkori velencei historiográfián belül, mivel a városban keletkezett korábbi történeti munkákhoz csupán rendkívül laza tartalmi kapcsolat fűzi: ezt a szakirodalom szerint azzal magyarázhatjuk, hogy a Velencétől távol

⁸¹⁴ MAKK 1996. 218.

⁸¹⁵ ARNALDI, G[IROLAMO]: In: LMA. II. 1426—1427.

alkotó Martino da Canale – ellentétben pályatársaival – nem használhatta a Szent Márk-bazilika könyvtárának gyűjteményét, s a régebbi eseményekkel kapcsolatban így csupán fiatalkori tanulmányainak emlékeire támaszkodhatott; ugyanakkor műve bizonyíthatóan hatott a 14. századi velencei történetírássra. Legkorábbi kézírata a 13–14. század fordulójáról maradt fenn.⁸¹⁶

Témánkba vágó passzusa Zára 1202-i ostromának igen részletes, katonai szempontú bemutatása.⁸¹⁷ okkal feltételezhetjük, hogy az aggályos pontosságú híradás, amely helyenként az egyes csapatok elhelyezkedésére és mozgására is kitér, s amely ráadásul egyetlen más velencei kútfőben sem őrződött meg, Martino da Canale olyan értesülésein nyugszik, amelyeket valószínűleg a szentföldi keresztesek azóta elveszett, azonosíthatatlan feljegyzéseiből merített.

5.1.2. Marino Sanudo, id.: A Kereszt híveinek titkai a Szentföld visszaszerzéséről és megtartásáról (*Secreta fidelium Crucis super Terrae Sanctae recuperatione et conservatione*, *Historia Hierosolymitana* – G. II. 3619.)

Marino Sanudo 1270 körül született, gazdag velencei kereskedőcsalád sarjaként; már fiatalkorában beutazta a Földközi-tenger keleti partvidékét, előbb csupán üzleti ügyekben, később azonban – elsősorban Róbert nápolyi király megbízásából – diplomáciai küldetéseket is teljesítve; 1343-ban vagy kevéssel később halt meg.⁸¹⁸ Művének fő célja – mint azt maga is leszögezi – az lett volna, hogy az európai uralkodókat egy újabb keresztes hadjárat megindítására ösztökélje, ennek megfelelően csupán vázlatosan foglalkozik a történeti előzményekkel: fő témája a szaracénok ellen indítandó háború pontos haditerve. A *Secreta fidelium Crucis* három redakcióban maradt fenn: ezek közül a legkorábbi 1306-ban készült (a szakirodalom ezt többnyire *Conditiones Terrae Sanctae* néven jelöli), egy újabb 1322-ben (*Opus Terrae Sanctae*, ezt Sanudo XXII. János pápának is bemutatta), a végső változatot pedig szerzőnk 1322–1324 között, az avignoni pápai udvarban dolgozta ki.

⁸¹⁶ PERTUSI, AGOSTINA: Maistre Martino da Canal interprete cortese delle crociate e dell'ambiente veneziano del secolo XIII. In: *Venezia dalla prima crociata alla conquista di Costantinopoli del 1204*. Firenze, 1965. (Storia della civiltà veneziana 11.) 105–135., különösen 117–118.; LIMENTANI, ALBERTO: Martin da Canal e „Les Estoires de Venise”. In: *Storia della cultura veneta*. Cur.: Arnaldi, Girolamo – Folena, Gianfranco. I. Vicenza, 1975. 590–601.

⁸¹⁷ *Les estoires de Venise. Cronaca veneziana in lingua francese dalle origini al 1275*. Cur.: Limentani, Alberto. Firenze, 1973 (Civiltà veneziana. Fonti e testi XII.) 64–67.

⁸¹⁸ TUCCI, U[go]: In: LMA. VII. 1373–1374.

Legkorábbi kézirata 14. századi.⁸¹⁹ Témánkba vágó egyetlen részlete II. András részvételét tárgyalja az 1217-i kereszties hadjáratban, forrása a szakirodalom szerint valószínűleg Jacques de Vitry munkája.⁸²⁰

5.1.3. Andrea Dandolo (Andreas Dandulus): A velenceiek krónikája (Chronicon Venetorum, Chronicon breve – G. I. 160.).

A szerző 1306-ban született Velencében, s 1354-ben ugyanott is halt meg; előbb professzor volt a padovai egyetemen, majd hazájában doge 1342-től haláláig.⁸²¹ Műve a kezdetektől 1280-ig tárgyalja Velence és szűkebb földrajzi környezete történetét; keletkezésére pedig az adja a legkésőbbi terminus post quem-et, hogy Dandolo kimutathatóan használta Velencei Paolino *Speculumát*.⁸²² Elsődleges forrásai a velencei városi évkönyvek és egyéb helyi feljegyzések voltak,⁸²³ azonban bizonyosan használta a témánkra vonatkozó kútfők közül Spalatói Tamás *Historia Salonitanáját* is, és több szentföldi kútfőt is (köztük valószínűsíthetően Jacques de Vitry *Jeruzsálemi történetét*). Legkorábbi kéziratai a 14. század második feléből valók.⁸²⁴

Témánkba vágó, viszonylag terjedelmes részletei négy eseménykört érintenek: Imre és András 1196–1204 közötti belviszályát (ill. II. András 1205-i trónra jutását), Zára 1202-i ostromát, II. András 1217-i kereszties hadjáratát, ill. 1235-i halálát. Imre és András trónharcával két rövidebb bejegyzés foglalkozik.⁸²⁵ Dandolo helyütt nézetünk szerint legalább három hagyományrendszerből merített. Alighanem valamely ismeretlen szentföldi kútfőre vezethető vissza az az értesülés, mely szerint III. Béla özvegye, Capet Margit férje halála után Akkóba ment, és hamarosan meghalt (e közlés tartalmi párhuzama csupán Auxerre-i Róbert és a lübecki Johannes Rode műveiből ismert). Imre és András harcaival kapcsolatban Dandolo egyértelműen Spalatói Tamás művét kivonatolja: a velencei krónikás ugyan csupán néhány sorban emlékezik meg a trónviszályról, ott viszont helyenként szó szerint úgy fogalmaz, mint a nagyjából száz esztendővel korábban alkotó dalmáciai

⁸¹⁹ STEFANI 1881–1882. 945.; MAGNOCVALLO, ARTURO: *Marino Sanudo il vecchio e il suo progetto di crociata*. Bergamo, 1901. 18–34., 142.

⁸²⁰ STEFANI 1881–1882. 945–947.

⁸²¹ MENNITI IPPOLITO, A[NTONIO]: In: LMA. III. 490–491.; TEKE ZSUZSA: In: KMTL. 162.

⁸²² ARNALDI—CAPO 1976. 277.

⁸²³ ARNALDI 1970. 140–156.; ARNALDI—CAPO 1976. 325–332.

⁸²⁴ ARNALDI—CAPO 1976. 331.

⁸²⁵ ANDREA DANDOLO 315., 319.

történetíró.⁸²⁶ Végül ismeretlen forrásra megy vissza szerzőnk azon értesülése, amely III. László halálát és II. András trónrajutását adja hírül: ezek a tények ugyanis egyetlen itáliai kútfőből sem köszönnek vissza.

Zára 1202-i ostromáról leginkább a velencei városi évkönyvekből tájékozódhatott Dandolo: nagy részletességű tudósítása így természetesen kiemelkedő forrásértékkel bír.⁸²⁷ Ugyanitt Martino da Canale Velencei történetének hatását nem sikerült kimutatnunk. Részben szintén korábbi velencei feljegyzésekből, részben szentföldi forrásokból (ill. helyenként megint csak Spalatói Tamás *Historiájából*) meríthetett szerzőnk az 1217-i keresztes hadjárat történetéről és benne II. András szerepéről szólva.⁸²⁸ Az előbbi kútfőcsoportra vezethető vissza azon értesülés, mely szerint a magyar uralkodó a velenceiektől kapott hajókat Dalmáciában, mégpedig azzal a feltétellel, hogy Zárárt illető jogairól formailag is lemond a városállam javára. A szentföldi hadmozdulatokra vonatkozó információk pedig többnyire Jacques de Vitry krónikájából származhatnak: a Dandolónál nagy terjedelemben tárgyalt 1217-i hadmozdulatokat, ill. II. András és hadai kiválását a keresztes seregből ugyanis ez utóbbi egykorú kútfő ismerteti a legrészletesebben. Végezetül a II. András haláláról és özvegye, Estei Beatrix meneküléséről szóló adatsor a padovai-ferrara-estei tradícióból táplálkozik,⁸²⁹ s legvalószínűbben Velencei Paolino Dandolo által bizonyítottan ismert művének közvetítésével található utat kútfőnkbe.

5.1.4. Marcantonio Coccio „Sabellico” (Marcus Antonius Sabellicus): Velencei dolgok (Res Venetae)⁸³⁰

Szerzőnk 1436 körül született humanista, történetíró, aki Rómában folytatott tanulmányok után 1483-ban költözött Velencébe, s lett a Szent Márk-bazilika könyvtárosa; 1506-ban halt meg. 1487-ben megjelent történeti műve – amely a kezdetektől Marco Barbarigo 1485–1486 közötti uralmáig tárgyalja a városállam történetét – önállóan alkotás: rendre a

⁸²⁶ Különösen feltűnő mindez az állítólag Varasd közelében megtörtént, híres 1203-i jelenet kapcsán. Spalatói Tamásnál: „*Moxque depositis armis accepit [sc. Emericus rex] dumtaxat virgam in manu, et ingressus leniter in agmina hostium ibat per medium armatorum multitudinem intensa voce clamando: Nunc videbo, quis erit ausus manum extendere ad cruorem regalis prosapiae.*” (THOMAS SPALATENSIS 142.) – Dandolónál (év nélkül): „*Tunc depositis armis solus sum regali virga aciem hostium intravit, dicens: Quis erit ausus manum extendere ad cruorem regalis prosapiae?*” (ANDREA DANDOLO 315.).

⁸²⁷ ANDREA DANDOLO 315. – ARNALDI 1970. 243.

⁸²⁸ ANDREA DANDOLO 315.

⁸²⁹ Uo. 326.

⁸³⁰ Gombosnál nem szerepel.

korábbi velencei historikusok híradásait fogalmazza át, ill. a városi évkönyvek feljegyzéseit glosszázza.⁸³¹ Az 1196—1235 közötti magyar történelemre vonatkozó egyetlen bekezdése Zára 1202-i ostromát beszéli el,⁸³² forrása Andra Dandolo krónikája.

5.1.5. Andrea Navagero (Andrea Naugerius): A Velencei Köztársaság története (Storia della repubblica Veneziana – G. I. 165.)

Az 1483-ban született Navagero korának jelentős humanistája volt: a velencei Szent Márk-bazilika könyvtárosa, költő, történetíró és diplomata, aki 1525-től megjárta a spanyol és francia királyi udvart is; 1529-ben hunyt el. 1498-ban megjelent, olasz nyelvű történeti művéből csupán a 15. század végére vonatkozó passzusok bírnak önálló forrásértékkel; a korábbi fejezetekben többnyire egykori mestere, Sabellico velencei történetét vett alapul.⁸³³ Így tett a témánkba vágó egyetlen részlet, a Zára 1202-i ostromát bemutató passzus esetében is,⁸³⁴ amelynek anyaga ráadásul végső fokon Andrea Dandolo szintén fennmaradt krónikájára vezethető vissza.

5.2. PADOVAI, FERRARAI ÉS ESTEI FORRÁSOK

Az itáliai korpuszon belül jól elkülönülő csoportba sorolt források kivétel nélkül csakis II. András és Beatrix estei örgrófléány 1235-i házassága és annak utózőngéi kapcsán tárgyalják korszakunk magyar történetét. A nyilvánvaló szövegtani rokonságban álló kútfők legkorábbi kimutatható archetípusa a Padovai Krónika 13. század első felében lejegyzett, feltételezett, de ránk nem maradt szerkesztési fázisa: ezt használta Padovai Rolandino, a padovai Szent Jusztna-évkönyv ismeretlen szerzője, majd Ferrarai Ricobaldo és Velencei Paolino is; a Szent Jusztna monostor annalese alapján dolgozhatott az Estei Krónika redaktora, Ferrarai Ricobaldo műve alapján pedig a *De antiquitatibus et nobilitatibus civium Placentiae* szerzője és Pistoiai Zomino. A Padovai Krónikában és annak közvetlen

⁸³¹ RF. X/3. 12.

⁸³² SABELLICUS, MARCUS ANTONIUS: Rerum Venetiarum ab urbe condita ad Marcum Barbadicum libri XXXIII. In: Uő.: *Opera omnia*. I—IV. Basel, 1560. IV. 11—276., különösen 77—78. – Az egyébként hozzáférhetetlen régi nyomtatvány kézbevételeinek lehetőségét Michel Popoff nyugalalmazott egyetemi tanárnak (Université Paris IV – Nouvelle Sorbonne) köszönöm.

⁸³³ RF. VIII. 78—79.

⁸³⁴ NAVAGERO, ANDREA: Historia Veneta. In: RIS. XXIII. 923—1216., különösen 981—982.

szövegtani lezármazottjaiban megőrződött adatok nagy forráserővel bírnak Beatrix királynénak az országból való menekülésére, ill. gyermeke, István születésére vonatkozólag.

5.2.1. Padovai Rolandino (Rolandinus Patavinus) krónikája (G. III. 4477.)

Szerzőnk 1200-ban született, 1276-ban halt meg. Bolognában Boncompagnus tanítványa volt, majd 1226—1262 között maga is grammatikát és retorikát tanított a padovai egyetemen; 1231-től egyszersmind városi jegyzőként is tevékenykedett.⁸³⁵ 12 könyvből álló krónikája elsősorban az 1188—1262 közötti lombardiai eseményeknek állít emléket, különös tekintettel Ezzelino veronai podesta (1235—1259) rémuralmára és megdöntésére. Javarészt önálló szövegű, megbízható forrás, csupán 1224-ig terjedő első felében lehet kimutatni benne a *Liber regiminum* címen ismert padovai városi krónika hatását. Legkorábbi kéziratát a 13—14. század fordulóján jegyezhettk le.⁸³⁶ Egyetlen magyar vonatkozású adata II. András és Beatrix házasságát adja hírül,⁸³⁷ az értesülés forrása ismeretlen.

5.2.2. A padovai Szent Jusztina monostor évkönyve (Annales Sanctae Iustinae Patavini – G. I. 348.)

Forrásunk az 1207—1270 közötti évek eseményeit beszéli el, különös tekintettel a Lombardiában történetekre. Valószínű keletkezési ideje az 1289—1293 közötti időszak, szerzője ismeretlen: korábban még az is felmerült, hogy kútfőnk nem padovai, hanem veronai alkotó műve, azonban ezt a vélekedést utóbb megcáfolták.⁸³⁸ Két korábbi munka anyagát vegyíti: Padovai Rolandino krónikáját és a *Liber regiminum Paduae* c. forrását. 1260-ig terjedő részei utóbb szinte változtatás nélkül átkerültek az Estei Krónikába. Legkorábbi kéziratai a 14. század elejéről származnak.⁸³⁹ Magyar vonatkozású passzusai II.

⁸³⁵ MENNITI IPPOLITO, ANTONIO: In: LMA. VII. 958—959.

⁸³⁶ ARNALDI—CAPO 1975. 405—407.

⁸³⁷ *Rolandini Patavini Cronica in factis et circa facta Marchiae Trivixanae*. In: RIS.² (8/1) 1—313., különösen 47.

⁸³⁸ BOTTEGHI, LUIGI ALFREDO: Degli „Annales Sanctae Iustinae Patavini”. In: *Archivio Muratoriano* 4 (1907) 173—188.; Uő.: In: CHR. MARCHIAE III—XIX.; LENEL, WALTER: Zur Kritik der Annalen von S. Justina in Padua. In: *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 17 (1914—1924) 250—265.

⁸³⁹ ARNALDI—CAPO 1975. 404—405.

András és Estei Beatrix házasságáról, ill. az özvegy királyné meneküléséről, gyermekének megszületéséről tudósítanak: az előbbi híradás Padovai Rolandino, az utóbbi a *Liber regiminum* szövegét variálja.⁸⁴⁰

5.2.3. Ferrarai Ricobaldo (Ricobaldus Ferrariensis, Ricobaldo da Ferrara): A német-római császárok története (Historia imperatorum Romano-Germanicorum – G. II. 2468.)⁸⁴¹

Szerzőnk a 13–14. század fordulójának egyik legjelentősebb észak-itáliai történetírója. Pályája viszonylag részletesen ismert: szülővárosában az Estei-házból való II. Obizzo ferrarai ögróf környezetéhez tartozott, 1274-től egyenesen tanácsának tagja volt; 1293-ban azonban – ura halála után – Ricobaldo elhagyta Ferrarát, s előbb Padovában, majd Ravennában telepedett le, hogy aztán utolsó éveire ismét hazatérjen; 1318-ban még bizonyosan életben volt.⁸⁴² A német-római császárok története c. munkája Nagy Károly korától 1298-ig tárgyalja a birodalom történetét; szerzőnk ravennai tartózkodása idején készítette, azonban helyenként felhasználta hozzá Padovában írott (és csak részben fennmaradt) világkrónikájának anyagát is. Legkorábbi kézirata 14. század közepi.⁸⁴³

Munkájának egyetlen, témánkba vágó passzusa néhány sorban foglalja össze II. András és Estei Beatrix házasságát, a magyar uralkodó halálát, majd özvegye menekülését az országból.⁸⁴⁴ ezek a motívumok, mint láttuk, rendre szerepelnek – jóllehet más megfogalmazásban és bővebben – a padovai krónikákban; szerzőnk valószínűleg éppen ezek anyagából meríthette értesüléseit, hiszen mint fentebb említettük, korábban éveket töltött Szent Antal városában.

⁸⁴⁰ Annales Sanctae Justinae Patavini. In: CHR. MARCHIAE 13–14.

⁸⁴¹ Bernardino Azzurrini *Liber rubeus* c. gyűjteményének azon részlete (*Chronica breviora aliquae monumenta Faventina a Bernardino Azzurrinio collecta*. Ed. Messeri, Antonia. Città di Castello – Bologna, 1907–1921. [RIS.2 28/3.] 121.), amely Gombosnál önálló tételként szerepel (I. 841.), Ferrarai Ricobaldo magyar vonatkozású passzusainak forráshely megjelölése nélkül közölt másolata, amelyet magunk ennél fogva nem tekintünk önálló kútfőnek.

⁸⁴² PRELOG, J[AN]: In: LMA. VII. 835–386.

⁸⁴³ ZANELLA, GABRIELE: In: *Repertorio della cronachistica Emilio-Romagnola (secc. IX–XV)*. Cur.: Andreolli, B[runo] et alii. Roma, 1991. (Nuovi studi storici 11.) 163–182.

⁸⁴⁴ Historia imperatorum Romano-Germanicorum. In: RIS. IX. 107–144., különösen 128.

5.2.4. Velencei Paolino (Paulinus de Venetiis, Paulinus Minorita): **Nagy kronológia** (Chronologia magna, Compendium, Speculum, Satyrica rerum gestarum mundi historia – G. III. 4191.)

A szerző 1270–1274 között született; ferences pap volt, XXII. János pápa káplánja, 1324-től haláláig Pozzuoli püspöke; 1344-ben hunyt el.⁸⁴⁵ 1320-ig ívelő műve legkorábbi kézírata a 14. század második feléből való. A *Chronologia magna* – amelynek szerzője bizonyíthatóan ismerte és használta Kézai Simon gestáját is⁸⁴⁶ – többnyire az észak-itáliai forráshagyomány-ból táplálkozik,⁸⁴⁷ így nem meglepő, hogy témánkra vonatkozó egyetlen bejegyzése – II. András király haláláról és várandós özvegye meneküléséről – szintén a Padovai Krónika anyagából való átvétel, amelyet ráadásul Paolino hibás, 1236-i évszámhoz tesz.⁸⁴⁸

5.2.5. Padovai Krónika (Chronicon Patavinum / Liber regiminum Paduae – G. I. 1451., II. 3501.)⁸⁴⁹

Ismeretlen szerző tollából kelt kútfőnk legkorábbi fennmaradt redakciója a 14. század közepén keletkezett, azonban bizonyos, hogy léteztek korábbi fázisai is: tudjuk, hogy anyagát mások mellett már Padovai Rolandino és Ferrarai Ricobaldo is használta. 1174-től 1348-ig haladó alapszövegében ez a forrás őrizte meg a padovai krónikairódalom legrégebbi önálló fogalmazatú részleteit (folytatásait 1375-ig, ill. 1399-ig vezették). Legkorábbi kézíratai a 15. században keletkeztek.⁸⁵⁰

Három magyar vonatkozású passzusából⁸⁵¹ kettő – tömörségükből ítélve – valószínűleg egy ismeretlen évkönyv anyagából került (valószínűleg közvetett úton) a krónika szövegébe: az egy-egy mondatos bejegyzések II. András és Estei Beatrix házasságát, ill. a magyar uralkodó halálát adják hírül, az utóbbit hibás napi dátummal (szeptember 21. helyett október 1.). Témánkhoz vonható harmadik közlése viszonylag

⁸⁴⁵ BARONE, G[IULIA]: In: LMA. VI. 1815–1816.

⁸⁴⁶ VESZPRÉMY 1999. 157.

⁸⁴⁷ ARNALDI—CAPO 1976. 276–277.

⁸⁴⁸ Pauli Minoritae Speculum sive Satyrica rerum gestarum mundi historia. In: *Antiquitates Italicae medii aevi*. Ed.: Muratori, Ludovicus Antonius. I—VI. Mediolanum, 1738–1742. IV. 951–1034., különösen 995.

⁸⁴⁹ Gombosnál hibásan, két önálló forrásként szerepel. A *Chronicon Patavinum* és a *Liber regiminum* azonosságára ld. RF. III. 406., V. 282.

⁸⁵⁰ ARNALDI—CAPO 1975. 274–275., 312–313.

⁸⁵¹ Liber regiminum Paduae. In: RIS² (8/1) 291–376., kül. 310–311.

részletes elbeszélés Beatrix özvegy királyné magyarországi fogságáról és meneküléséről, majd gyermeke megszületéséről: ez a történet kizárólag itt, ill. most tárgyalt munkát másoló, további padovai krónikákban maradt fenn, s igen valószínű, hogy önálló értesülésre megy vissza. Mindez annál is inkább elképzelhető, mert éppen a *Liber regiminum*ból tudjuk: Beatrix királyné férje halála után visszatért Észak-Itáliába, ahol előbb Veronában időzött, majd Ferrarában telepedett meg.

5.2.6. Estei Krónika (Chronicon Estense – G. I. 1335.)

Kútfontk sokkal inkább az Estei-házból való ferrarai örgrófok gestája, mintsem világhkrónika; 14. század végi alapszövege 1073-tól 1393-ig halad, ennek folytatásai pedig 1477-ig. Elsődleges forrása a padovai Szent Juszina monostor évkönyve: 1260-ig gyakorlatilag teljes egészében ennek anyagát másolja.⁸⁵² Témánkba vágó közlései – amelyek ezúttal is II. András és Estei Beatrix házasságára, ill. a megözvegyült királyné Magyarországról való szökésére, gyermekének megszületésére vonatkoznak – szintén szó szerinti átvételek ez utóbbi helyről.⁸⁵³

5.2.7. Piacenza polgárainak régi és nemes dolgairól (De antiquitatibus et nobilitatibus civium Placentiae – G. II. 1863.)

A gesta műfajához sorolható forrásunk jobbára Lombardia történetét tárgyalja az 1217–1400 közötti időszakban. Hagyománya igen bonyolult rendszert alkot, a 16. század elejétől fennmaradt egyes kéziratok ugyanis a legkülönbözőbb változatokban kontaminálják a Piacenza város leírása c. munkával,⁸⁵⁴ méghozzá oly mértékben, hogy egyes passzusokról még azt sem lehet eldönteni: vajon kútfontk vagy ez utóbbi forrás szövegállományához tartoznak-e.⁸⁵⁵ Egyetlen magyar vonatkozású részlete – Estei Beatrix meneküléséről és

⁸⁵² PERLBACH, MAX: Zur italienischen Historiographie des 14. Jahrhunderts. In: *Forschungen zur Deutschen Geschichte* 12 (1872) 649–655.; RF. III. 330.

⁸⁵³ *Chronicon Estense cum additamentis usque ad a. 1478.* Ed.: Bertoni, Giulio – Vicini, Emilio Paolo. Città di Castello – Bologna, 1908–1937. (RIS.² 15/3.) 14.

⁸⁵⁴ *Placentinae urbis descriptio*: 917-től 1400-ig haladó történeti mű, szerzője ismeretlen (RF. IX. 121.).

⁸⁵⁵ RF. II. 127–128.

későbbi házasságáról, ill. III. András származásáról – szó szerinti átvétel Ferrarai Ricobaldo krónikájából.⁸⁵⁶

5.2.8. Pistoiai Zomino (Sozomenus Pistoriensis / Parisiensis) **krónikája** (G. III. 4645.)

Az 1387-ben született Zomino toscanai humanista volt, aki 1407—1413 között végzett padovai tanulmányait követően életének nagyobb részét Firenzében töltötte; 1458-ban halt meg.⁸⁵⁷ Munkája témákra vonatkozólag csupán Estei Beatrix meneküléséről és István nevű gyermeke német földön való megszületéséről ír;⁸⁵⁸ értesülése valószínűleg Ferrarai Ricobaldo művéből való, azonban komoly szövegromlással, ugyanis Zomino szerint Beatrix fia, István (nem pedig unokája, III. András) uralkodott utóbb Magyarországon.

5.3. EGYÉB ITÁLIAI FORRÁSOK

A mind földrajzi, mind tartalmi szempontból viszonylag homogén tömböt alkotó velencei, ill. padovai-ferrarai-estei csoporttal ellentétben a többi itáliai kútfőt legfeljebb laza földrajzi pertinencia fűzi egybe: délen a Nápoly melletti San Germanóig, északon és nyugaton Genováig és Milánóig nyúlik a terület, amelynek legkülönbözőbb pontjain ezek a kútfők keletkeztek. Egymással szemmatikai kapcsolatba csupán kettő hozható közülük: a *Liber de temporibus et aetatibus* anyaga Giovanni Codagnellót idézi az egyiptomi Dímját 1218/1219-i ostromával kapcsolatban.

5.3.1. Viterbói Gottfried (Godefridus Viterbiensis): **VI. Henrik császár tettei** (Gesta Heinrici VI imperatoris – G. II. 2562.)

Gottfried 1125 körül a Lazio-béli Viterbóban született, pályafutása során I. Frigyes és VI. Henrik császárok udvari káplánjaként és a császári kancellária írnokaként tevékenykedett, s

⁸⁵⁶ De antiquitatibus, nobilitatibus, dignitatibus laudibus et honoribus civium Placentiae et de eorum gestis. In: RIS. XVI. 585—610., különösen 593.

⁸⁵⁷ RF. XI/4. 233.

⁸⁵⁸ Sozomeni Pistoriensis Chronicon. In: RIS. I. 5—208., különösen 106.

valószínűleg 1192—1200 között, más vélemények szerint 1202-ben halt meg.⁸⁵⁹ A kutatás mintegy másfél évszázada vitatja, hogy a VI. Henrik tetteiről szóló, tartalmából adódóan bizonyosan 1202 után keletkezett, verses elbeszélés szerzősége vajon neki tulajdonítható-e.⁸⁶⁰ A mű mindenesetre 12. század végi kéziratban is ismert: ezt Georg Waitz részben autográf lejegyzésének minősítette.⁸⁶¹ Témánkra vonatkozólag egyetlen, meglehetősen semmitmondó utalást: hogy ti. mikor a császár halála után utóda, Sváb Fülöp 1197-ben német királyként átvette az uralmat, „a magyarokat Mars és Bellona nyugtalanítja.”⁸⁶²

5.3.2. Genovai Évkönyv (Annales Ianuenses – G. III. 4077.)

A liguriai kitőtőváros írnokai által vezetett annales az 1099—1293 közötti évekre tartalmaz anyagot. 1163-ig terjedő alapszövegét, amelyet Caffaro di Caschifelloni jegyzett le, ennek halála után a mindenkori városi írnokok bővítettek.⁸⁶³ Önálló szövegű, többnyire egykorú, megbízható hitelességű forrásunk.⁸⁶⁴

Témánkhoz mindössze egy adatot szolgáltat: rögzíti Zára elestét, noha hibás évszámmal, 1203-nál. Az eredetileg Ogerio Pani (Ogerius Panis) írnok tollából kelt, szűkszavú bejegyzés mellett az autográf kéziratban 15. századi kiegészítés olvasható, amely szerint a keresztesek távoztával a genovaiak elvették Zárát a velenceiektől, és visszaadták eredeti lakosainak⁸⁶⁵ – ez azonban egyéb forrásainkkal egyértelműen cáfolható koholmány, amelyet csupán az évszázadokra visszamenő velencei-genovai ellenségeskedés sugallhatott valamelyik kései városi írnoknak.

⁸⁵⁹ VL. III. 173—182.; BAAKEN, G[ERHARD]: In: LMA. IV. 1607—1608., vö. RF. III. 169.

⁸⁶⁰ Viterbói Gottfriedet tekinti szerzőnek: WAITZ, GEORGIUS: In: GODEFRIDUS VITERBIENSIS IX—X., 46.; SCHULZ, ERNST: Die Entstehungsgeschichte der Werke Gottfrids von Viterbo. In: NA 46 (1926) 86—131., különösen 101—103. – Ismeretlen szerzőnek tulajdonítja a művet: SCHEFFER-BOICHORST, PAUL: *Kaiser Friedrich' I. letzter Streit mit der Kurie*. Berlin, 1866. 441—442.; WATTENBACH—SCHMALE I. 89—99.; BAAKEN, GERHARD: Zur Beurteilung der Werke Gottfrieds von Viterbo. In: *Geschichtsschreibung und geistiges Leben im Mittelalter. Festschrift für Heinz Löwe zum 65. Geburtstag*. Hrsg.: Hauck, Karl – Mordek, Hubert. Köln, 1978. 373—396., különösen 392.

⁸⁶¹ WAITZ, GEORGIUS: In: GODEFRIDUS VITERBIENSIS XI.

⁸⁶² „Mars, Bellona ... turbat ... Ungaros” (GODEFRIDUS VITERBIENSIS 51.)

⁸⁶³ Listájukat ld. RF. II. 291—292.

⁸⁶⁴ VITALE, VITO: Le fonti della storia medioevale genovese. In: *Storia di Genova dalle origini al tempo nostro*. Cur.: Scarsella, Antonio Regolo. I—III. Milano, 1941—1942. III. 327—337.; ARNALDI 1963. 225—245.

⁸⁶⁵ Ogerii Panis annales. In: *[Annales Italici aevi Suevici]*. Ed.: Pertz, Georgius Heinrichus. Hannovera, 1863. (MGH. SS 18.) 115—142., különösen 121.

5.3.3. Signai Boncompagnus (Boncompagno da Signa) formuláskönyve (Epistolarum formularum collectio – G. I. 891.)

Szerzőnk, az *ars dictaminis* meghatározó tekintélye 1170 körül született a toscanai Signában; pályafutása során tanított Bolognában, Velencében, Reggióban és Padovában; 1240 körül halt meg.⁸⁶⁶ Műve az egész középkor egyik leggyakrabban idézett formuláskönyve, már a 13. századból is több kézirata maradt fenn.

Dolgozatunk témájába vágó eseményeket két helyen érint. Először VI. Lipót osztrák és stájer herceg Sváb Fülöphöz intézett 1205-i levelét idézve szól a 12–13. század fordulóján dúló trónviszály utolsó éveinek legfontosabb eseményeiről: András bebörtönzéséről 1203-ban, aztán Imre 1204-i haláláról, ill. András trónraléptéről – amellyel kapcsolatban hangsúlyozza, hogy az új uralkodó az ország előkelőinek (*principum*) akaratából lett királlyá –; tudósít továbbá arról is, hogy miután Konstancia özvegy királyné Bécsbe menekült, II. András háborút indított az osztrákok ellen. Másik részlete, amely az 1196–1235 közötti magyar történelmet érinti, János esztergomi érsek állítólagos kétértelmű levelének lejegyzése, amelyet a magyar főpásztor a Gertrúd ellen összeesküvő nagyuraknak küldött volna: erről azonban a történeti kutatás már régen megállapította, hogy valószínűleg pusztán afféle szóvicc, s mint ilyennek, komoly forrásértéke nincsen.⁸⁶⁷

5.3.4. Giovanni Codagnello (Iohannes Codagnellus): Dímját ostromának története (Gesta obsidionis Damiatae – G. II. 3131.)

A lombardiai Piacenzában 1202–1230 között a városi jegyző, majd kancellár feladatait ellátó Codagnello több történeti művet is hagyott maga után: mint az korszakunk észak-itáliai városi közösségeiben általános volt, jegyzőként ő vezette a maga idejében a városi évkönyvet, azonkívül ismeretes Nagy Károly koráig ívelő világkrónikája és a langobárdok történetét tárgyaló két munkája is.⁸⁶⁸ Dímját ostromáról szóló gestája, amelynek legkorábbi kézirata a 13. század végéről való, Tolvai János művének B-hagyományát kivonatolja; Codagnello talán előtanulmányának szánhatta világkrónikája folytatásához – más okát nem nagyon tudjuk adni annak, hogy miért érdeklődött volna különösebben az egyiptomi

⁸⁶⁶ MANSELLI, R[AOUL]: In: LMA. II. 408–410.

⁸⁶⁷ LATZKOVITS 1934. 88.; SZOVÁK 2004. 505.

⁸⁶⁸ RF. III. 495–497. – Codagnello világkrónikájának „magyar” adataira és azok kontextusára legújabban ld. VESZPRÉMY LÁSZLÓ: Anonymus Itáliában? In: *Századok* 139 (2005) 335–351., különösen 342.

kikötőváros ostroma iránt.⁸⁶⁹ Egyetlen magyar adata ennek megfelelően: a néven nem nevezett magyar püspök (alighanem Tamás egri főpásztor) távozása a keresztes seregből 1219. szeptember 14-én.⁸⁷⁰

5.3.5. San Germano-i Richárd (Ricardus de Santo Germano, Riccardo da San Germano) krónikája (G. III. 4420.)

A szerző valószínűleg 1165 körül született, 1186-tól mint a montecassinói bencés apátság szerzetese szerepel forrásainkban; 1244-ben halt meg.⁸⁷¹ Krónikája két redakcióban maradt ránk: a régiebbnek tartott az 1208—1227, a újabb az 1189—1243 közötti eseményeket tárgyalja,⁸⁷² erősen fókuszálva Dél-Itáliára, azon belül is a montecassinói apátság birtokaira; a térségre vonatkozóan egyenesen ez a mű jelenti a 13. század első feléből a legrészletesebb, legmegbízhatóbb forrást. Pontos értesültségének egyik oka az, hogy San Germano-i Richárd 1220-tól II. Frigyes császár szolgálatában állt, s különféle pénzügyi és diplomáciai feladatokat teljesített; ráadásul valószínűleg testvére volt az a San Germano-i János, aki 1221—1240 között a császári kancellária írnokaként tevékenykedett.⁸⁷³

A műnek az 1196—1235 közötti magyar történelemre egyetlen passzusa vonatkozik, amely Zára ostromát tárgyalja – téves, 1203-i évszám alatt.⁸⁷⁴ Szerzőnk ehelyütt talán a Genovai Évkönyv anyagát kivonatolta: erre utal a közös dátumhibán túl az a lexikái jellegzetesség is, hogy a keresztesek megnevezése mindkét forrásban *Franci* – szemben többi egykorú kútfőnkkal, ahol általában *peregrini*, ritkábban *cruce signati* kifejezéssel utalnak rájuk.

⁸⁶⁹ HOLDER-EGGER, OSWALDUS: In: MGH. SS. (31) 346—347.

⁸⁷⁰ Iohannis Codagnelli Gesta obsidionis Damiatiae. Ed.: Holder-Egger, Oswaldus. In: MGH. SS. (31) 463—503., különösen 493.

⁸⁷¹ PERTZ, GEORGIUS HEINRICUS: In: MGH. SS. (19) 351.; SCHALLER, H[ANS] M[ARTIN]: In: LMA. VII. 825.

⁸⁷² PERTZ, GEORGIUS HEINRICUS: In: MGH. SS. (19) 352—353.

⁸⁷³ PERTZ, GEORGIUS HEINRICUS: In: MGH. SS. (19) 351.; PALUMBO, PIER FAUSTO: *Medio evo meridionale: fonti e letteratura storica dalle invasioni fino alla fine del periodo aragonese*. Roma, 1978. 184—185.

⁸⁷⁴ *Ryccardi di Sancto Germano Notarii Chronicon*. Ed.: Garufi, Carlo Alberto. Città di Castello – Bologna, 1936—1938. (RIS.² 7/2.) 14.

5.3.6. A római pápák és császárok jegyzéke (Catalogus pontificum et imperatorum Romanorum – G. I. 1059.)

Forrásunk eredetileg Viterbói Gottfried Pantheonjának folytatásaként készült, s nagyrészt ez utóbbira épít; Szent Pétertől IV. Miklósig sorolja fel a római főpapokat. Alapszövegét IX. Gergely pápa hivatalviselése idején (1227—1241) állították össze; folytatását IV. Miklós pontifikátusa alatt (1288—1292) készítették. Legkorábbi kézírata 13. századi.⁸⁷⁵ Szerzői elsősorban szentszéki dokumentumokat kivonatoltak; egyetlen, korszakunkba vágó magyar bejegyzését (a magyar követek részvételéről a IV. lateráni zsinaton) a zsinat aktáiból emeltek át.⁸⁷⁶

5.3.7. Könyv a korokról és korszakokról (Liber de temporibus et aetatibus – G. I. 120.)

A két részből álló krónika első egysége Krisztus születésétől 1145-ig halad; a második az 1154—1285 közötti történeket tárgyalja *Memoriale omnium potestatum* c. alatt, s elsősorban a romagnai Reggio városnak környezetében lezajlott eseményekre koncentrál. Egyetlen folytatása 1290-ig terjed.⁸⁷⁷ A mű szerzőjét a szakirodalom korábban Alberto Miliolival, Reggio 1286-ban elhunyt jegyzőjével azonosította,⁸⁷⁸ újabban viszont úgy vélik, hogy Milioli csupán másolója lehetett a szövegnek, nem megfogalmazója.⁸⁷⁹ Legkorábbi kézírata a 13. század végén keletkezhetett.⁸⁸⁰

A mű egyetlen, témánkba vágó adata egy meg nem nevezett magyar püspök részvételét említi az egyiptomi kikötőváros, Dímjât 1218/1219-i ostromában, megjegyezve, hogy a főpásztor emberei élén még az erősség bevétele előtt, 1219. szeptember 14-én elhagyta a keresztes tábor.⁸⁸¹ Kútfontk értesülésének forrása a szövetszerű egyezés miatt

⁸⁷⁵ WAITZ, G[EOGIUS]: In: CAT. PONTIFICUM 359.

⁸⁷⁶ CAT. PONTIFICUM 364.; vö. WINKELMANN 1878. II. 513.; ZIMMERMANN 2002. 106.

⁸⁷⁷ ARNALDI 1963. 138.

⁸⁷⁸ HOLDER—EGGER, OSWALDUS: In: MGH. SS. (31) 336—339.; CERLINI, ALDO: Fra Salimbene e le cronache attribuite ad Alberto Milioli. In: *Archivio Muratoriano* 8 (1910) 383—409., különösen 383., 402.

⁸⁷⁹ ARNALDI 1963. 138.; ARNALDI, GIROLAMO: Cronache con documenti, cronache „autentiche” e pubblica storiografia. In: *Fonti medioevali e problematica storiografica. Atti del Congresso internazionale per il 90 anniversario della fondazione dell'istituto Storico Italiano*. I—II. Roma, 1976. I. 351—374., különösen 369—370.; ROSSI, PIETRO: In: *Repertorio della cronachistica Emilio-Romagnola (secc. IX—XI)*. Cur.: Vasina, Augusto. Roma, 1991. (Nuovi studi storici 11.) 229—233.

⁸⁸⁰ HOLDER—EGGER, OSWALDUS: In: MGH. SS. (31) 339., 352.

⁸⁸¹ Alberti Milioli notarii Regini Liber de temporibus. Ed.: Holder-Egger, Oswaldus. In: MGH. SS. (31) 353—359., különösen 492.

kétséget kizáróan azonosítható Giovanni Codagnello gestájával (hiszen mindkét szövegben szerepel a keresztények megdöbbenéséről, ill. a pogányok ujjongásáról szóló mondat a hírrel kapcsolatban).⁸⁸² A Codagnellótól merített anyagot azonban a *Liber de temporibus* összeállítója Tolvei János művének B-jelű kézirati hagyományából vett adatokkal bővítette (erre utal pl. a Codagnellónál nem szereplő Balduin gróf említése azok között, akik a magyar főpappal egyszerre távoztak).

5.3.8. Luccai Tolomeo (Ptolomaeus / Bartholomaeus Lucensis, Tolomeo da Lucca): egyháztörténete (Historia ecclesiastica – G. III. 4319.)

Az 1236 körül született Tolomeo korának egyik legjelentősebb skolasztikus filozófusa és teológusa volt; Aquinói Szent Tamásnak előbb tanítványa, majd munkatársa, domonkos szerzetesként 1288–1308 között több ízben a luccai San Romano kolostor perjele, 1309–1319 között a pápai kúria titkára Avignonban, 1318-tól torcellói püspök; 1327-ben halt meg.⁸⁸³ Elsősorban természetfilozófiai és teológiai munkássága jelentős, sőt történeti jellegű munkái közül is jobbra csak Aquinói Szent Tamás életrajzát szokták idézni. Egyháztörténete Krisztus születésétől 1312-ig tárgyalja a nyugati kereszténység históriáját, elsősorban szentszéki dokumentumokat, ill. Beauvais-i Vince *Speculum historiale*-jét kivonatolva.⁸⁸⁴

Az 1196–1235 közötti magyar történelemre vonatkozó egyetlen adata II. András részvételét rögzíti az 1217-ben indult keresztes hadjáratban – téves, 1218-i dátum alatt, ráadásul úgy tudva, hogy a magyar király jelen lett volna Dimját ostrománál is.⁸⁸⁵ Értesülésének forrását maga nevezi meg: „ut Vincentius [sc. Bellovacensis] scribit” – márpedig jelenlegi ismereteink szerint Beauvais-i Vince keveset írt ugyan az 1217-i szentföldi eseményekről, viszont adatai kivétel nélkül pontosak. Mivel oktalanság volna azt feltételezni, hogy a 13–14. század fordulójának egyik legnagyobb tekintélyű teológusa több helyen is félreértette volna a *Speculum* egyszerű latin szövegét, az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy Luccai Tolomeo igen gyarló másolatból dolgozott. Művének önálló forrásértéke témánkra vonatkozólag mindazonáltal nincs.

⁸⁸² HOLDER—EGGER, OSWALDUS: In: MGH. SS. (31) 492.

⁸⁸³ ROSSMANN H[ERBERT]: In: LMA. I. 1495–1496.

⁸⁸⁴ *Dictionnaire de théologie catholique*. Ed.: Vacant, Alfred – Mangelot, Eugène. I—XV. Paris, 1903–1950. IX. 1062–1067.

⁸⁸⁵ Ptolemaei Lucensis historia ecclesiastica. In: RIS. XI. 753–1242., különösen 1129.

5.3.9. Galvaneo (Galvaneus) Flamma: Virágcsokor (Manipulus florum – G. II. 2376.)

A szerző milánói domonkos szerzetes; 1283-ban született, és 1316-ban még életben volt. Félrevezető című alkotása valójában Milánó város krónikája. Egyetlen fennmaradt, 14. századi kézírata az 1312. évnél mondat közben megszakad,⁸⁸⁶ így készítésének időpontjára legfeljebb ez a *terminus post quem* kínálkozik. Kútfői között más lombardiai történeti művek mellett Ferrarai Ricobaldo krónikája is azonosítható.⁸⁸⁷

Témánkba vágó közlései ugyanazon csomópontokat érintik, amelyeket többi észak-italiai forrásunk: a II. András és Beatrix házasságára, ill. a magyar király halálára és özvegye kalandos menekülésére vonatkozó értesüléseit szerzőnk alighanem szintén a ferrarai történetíró munkájából merítette.⁸⁸⁸

5.3.10. Francesco Pipino (Franciscus Pipinus) krónikája (G. II. 2317., 2318.)⁸⁸⁹

Szerzőnk 1270 körül született domonkos történetíró; a bolognai Szent Domonkos kolostor levéltárosa, majd 1311-től alperjele; 1320-ban szentföldi zárandoklaton vett részt, amelynek során eljutott Bizáncba és Egyiptomba is; 1328 után hunyt el.⁸⁹⁰ Fő műve egy 31 könyvből álló világkrónika, amely a 754–1314 közötti évekre tartalmaz anyagot (ill. elszórt utalásokat egészen 1322-ig). Ennek 25. könyve *Liber de acquisitione Terrae Sanctae* címen az 1095–1230 közötti keresztes háborúkat foglalja össze, s szinte teljes tartalmi azonosságot mutat Türoszi Vilmos francia nyelvű krónikájának Corvey-i Bernát tollából fennmaradt második folytatásával. A szembeötlő hasonlóságokat a szakirodalom újabb egyöntetűen azzal magyarázza, hogy az amúgy is sok kútfőből merítő Francesco Pipino valószínűleg ismerte a mintegy három generációval előtte alkotó Corvey-i Bernát művét, s azt latinra fordítva átültette saját krónikájába.⁸⁹¹

⁸⁸⁶ RF. IV. 465. – Rejtély, hogy Gombos honnét vette a mű záródásának nála szereplő, 1336-i időpontját: ilyen adatot ugyanis sem Muratori forrásközlésében, sem egybeült nem találtunk.

⁸⁸⁷ RF. IV. 464–465.

⁸⁸⁸ Galvanei Manipulus florum. In: RIS. XI. 662–663.

⁸⁸⁹ Gombosnál két különálló forrásként, *Chronicon* és *Liber de acquisitione Terrae Sanctae* c. alatt; alighanem azért, mert Pipino krónikáját – amelynek tudunkkal a mai napig teljes kritikai kiadása – Muratori részletekben és kivonatolva közölte.

⁸⁹⁰ PINI, A[NTONIO] I[VAN]: In: LMA. VI. 2166.

⁸⁹¹ Francisci Pipini Bononiensis chronicon. In: RIS. IX. 587–752., kül. 667.; Francisci Pipini Bononiensis Liber de acquisitione Terrae Sanctae. In: RIS. VII. 663–848., kül. 821–823.

Francesco Pipino két ízben említ magyarokat műve 1195—1235 közötti részleteiben: először a 2. könyvben, amikor mindössze néhány sorban utal az 1217-i keresztes háborúra és hátterére, majd a 25. könyvben (tehát éppen ott, ahol Corvey-i Bernát krónikájának anyagát veszi át).⁸⁹² ez utóbbi helyen terjedelmesebb beszámoló olvasható a II. András keresztes hadjárataról, s kútfontk itt csakugyan tökéletes párhuzamosságot mutat Türoszi Vilmos folytatójának francia nyelvű elbeszélésével. Ami a 2. könyvben szereplő híradást említi, ennek az egyebek mellett a szaracénokkal 1211-ben kötött s 1216-ban lejáró békét is említő szövege ugyancsak szó szerint egyezik a Jacques de Vitry Jeruzsálemi történetében, továbbá a valószínűleg ez utóbbi műből merítő Reinhardsbrunni Krónikában, ill. Roger of Wendover krónikájában megőrződött passzusokkal: a forrás legvalószínűbben nyilván a *Historia Hierosolymitana* szövege lehetett.

6. IBÉRIAI (ARAGÓIAI) FORRÁSOK

Témánk ibériai kútfontyaga – nyilván a nagy földrajzi távolságnak is köszönhetően – rendkívül szegényes. Mindhárom tétele barcelonai-aragón területen keletkezett: ezek kizárólag a dinasztikus kapcsolatok szintjén említik Magyarországot az 1196—1235 közötti periódusban: előbb Imre magyar király és Konstancia, II. Alfonz (Ildefonz) aragón uralkodó leánya 1196 nyarán vagy kora őszén⁸⁹³ megkötött házasságáról, majd I. Jakab aragón király és Jolánta, a magyar II. András gyermeke 1235-i (talán szeptember 8-i) nászáról szólva. Értesüléseik alighanem minden esetben egykorú, helyi forrásokból táplálkoznak; szemmatikai összefüggésben egymással vélhetően nem állnak.

6.1. A barcelonai grófok és az aragón királyok tettei (Gesta comitum Barcinonensium et regum Aragoniae – G. II. 2487.)

Az eredetileg csupán a barcelonai grófok históriáját taglaló forrást – amely vélhetően a ripolli bencés monostorban keletkezett – csak a 13. századtól kezdődően egészítették ki a II.

⁸⁹² KAEPELLI, THOMAS: *Scriptores Ordinis Praedicatorum medii aevi*. I—III. Roma, 1970—1980. I. 392—395.; PAOLINI, LORENZO: Francesco Pipino OP. In: *Repertorio della cronachistica emiliano-romagnola (sec. IX—XV)*. Cur.: Vasina, Augusto. Roma, 1991. (Nuovi Studi Storici 11.) 131—134.

⁸⁹³ A házasság időpontjához ld. MAKK 1998. 111.; SZABADOS 2002. 341—344. (a kérdés részletes historiográfiájával).

Alfonz, II. Péter és I. Jakab aragón királyok uralkodására vonatkozó feljegyzésekkel, amelyeknek forrását azonban a kutatásnak mindezülig nem sikerült feltárni.⁸⁹⁴ Három fennmaradt változata közül csak az 1162—1184 között lejegyzett alapszöveget és annak 1276-ig tartó kiegészítéseit tartalmazó ún. *Recensio antiqua*, ill. ennek 1267—1283 között keletkezett, katalán nyelvű fordítása tartalmaz témánkhoz vonható adatot.⁸⁹⁵ ez Konstanciára, az 1196-ban elhunyt II. Alfonz (IIdefonz) aragón király leányára, Imre magyar király feleségére vonatkozik, aki férje halála után gyermeke nélkül tért haza (hiszen fia, III. László időközben Bécsben elhalálozott).⁸⁹⁶

6.2. Rövid Barcelonai Krónika (Chronicon Barcinonense breve / I – G. I. 1227.)

A 985—1311 közötti időszak eseményeit elbeszélő forrás a 14. század elején keletkezett; 1296-ig A barcelonai grófok és az aragón királyok tettei c. kútfont anyagát egészíti ki egy – valószínűleg a ripolli bencés monostorban készült – évkönyv bejegyzéseivel.⁸⁹⁷ Egyetlen magyar adata II. András I. Jakab aragón királlyal eljegyzett leányának, Jolántának barcelonai megérkezéséről szól;⁸⁹⁸ az információ forrása alighanem az időközben elveszett ripolli évkönyv egykorú bejegyzése.

⁸⁹⁴ COLL I ALENTORN 1952. 187—195.; RF. IV. 719—720.; VONES, L[UDWIG]: In: LMA. IV. 1406—1407.

⁸⁹⁵ Harmadik variánsát az 1303—1314 között készített ún. *Recensio nova* jelenti, amely III. Péter aragón király uralkodását is tárgyalja 1285-ig (RF. IV. 719.).

⁸⁹⁶ „Constantia fuit nupta regis Ungariae, quo mortuo reversa est in Aragoniam sine prole.” (*Gesta comitum Barcinonensium*. Ed.: Barrau Dihigo, Louis – Massó i Torrents, Jaume. [Chroniques catalanes II.] Barcelona, 1925. 17.) – A szóbanforgó passzus Anderle Ádám értelmezése szerint azt jelentené, hogy „Konstancia ... mert férje gyermekek nélkül elhalálozott, visszatért Aragóniába.” (Aragóniai Konstancia a spanyol történetírásban. In: *Világtörténet* [1994/tavasz—nyár] 32—38., különösen 32.) Fordítását – és teljes koncepcióját – Szabados György meggyőző bírálatban részesítette (SZABADOS 2002. 345.), amellyel magunk már csak azért is egyetértünk, mert a latin nyelv szabályai szerint a főmondati alannal megegyező birtokost kizárólag akkor jelezzük a birtok mellett személyes névmással, ha külön is hangsúlyozni kívánjuk a köztük fennálló viszony szorosságát (HOFMANN, J[OHANN] B[APTIST] – SZANTYR, ANTON: *Lateinische Syntax und Stilistik*. München, 1972. (Handbuch der Altertumswissenschaft II. 2. 3.). A „Constantia ... reversa est in Aragoniam sine prole” szintagma esetünkben *egyedül* helyes fordítása tehát: „Konstancia gyermeke nélkül tért vissza Aragóniába.”

⁸⁹⁷ SÁNCHEZ-ALONSO, BENITO: *Historia de la historiografía española*. I—III. Madrid, 1947². I. 259—260.; COLL I ALENTORN 1952. 162—173.

⁸⁹⁸ *Chronicon Barcinonense*. In: *Veterum aliquot scriptorum qui in Galliae bibliothecis maxime Benedictorum latuerant specilegium*. Ed.: d'Archery, Luca et alii. I—III. Parisium, 1723². III. 140—142., különösen 141.

6.3. Jerónimo Zurita: Az aragóniai királyok tetteinek mutatója (*Indices rerum ab Aragoniae regibus gestarum* – G. III. 3060.)

A 16. századi hispániai történettudós munkája elvileg kívül esik azon az évkörön, amelyet dolgozatunk bevezetőjében vizsgálódásunk tárgyaként meghatározunk; egyedül ebben őrződött meg azonban az a viszonylag részletes tudósítás I. Jakab és Jolánta házasságkötéséről, amely minden másnál pontosabban, 1235. szeptember 8-ra keltezi az esküvőt. Forrásunkból az is kiderül, hogy a magyar királyleányt Bertalan pécsi püspök és bizonyos Dénes ispán kísérte új hazájába – s hogy ettől a Dénestől ered a hispániai Denis család.⁸⁹⁹ Könnyen elképzelhető, hogy Zurita elbeszélése csakugyan egy azóta elveszett (vagy lappangó) középkori forrásra megy vissza; a kútfőt azonban a hispán kutatás mindmáig nem tudta egyértelműen azonosítani.⁹⁰⁰ Történeti irodalmunk mindenesetre a 19. század vége óta hitelesnek fogadja el a Zuritánál megőrződött beszámolót.⁹⁰¹

7. CSEHORSZÁGI FORRÁSOK

Csehországi kútfőink összesen két adatot tartalmaznak az 1196–1235 közötti magyar történelemről: az egyik I. (Přemysl) Ottokár cseh király és Konstancia, III. Béla leánya 1199-i házasságának híre, a másik pedig a Gertrúd királyné 1213-i meggyilkolásáról szóló híradás. Mindkét információ ősforrásának egy azóta elveszett kútfő, az ún. Prágai Évkönyv tekinthető, amelynek anyagát viszonylag a leghívebben Prágai Kozma krónikájának 2. prágai folytatása őrít meg; s csupán egyetlen olyan csehországi forrásunk van – a Zbraslávi Évkönyv – amely a Gertrúd halálára vonatkozó adatát vélhetőleg máshonnet merítette: a Klosterneuburgi Évkönyv 3. folytatásából.

A sztemmatikai összefüggések vizsgálatát illetően két fontos tanulsággal járt a cseh kútfőbázis témánkba vágó adatainak vizsgálata. Egyfelől sikerült újabb adalékot szolgáltatnunk Přibík krónikájának szöveg hagyományához: alább majd kimutatjuk, hogy a krónika forrásaként számon tartott *Continuatio Pragensis II* tartalmi és formai okoknál

⁸⁹⁹ ZURITA, HIERONYMUS: *Indices rerum ab Aragoniae regibus gestarum a minis regni ad annum MCDX*. Zaragoza, 1578. 128–129.

⁹⁰⁰ Erről tanúskodik pl. Magyarországnak a 13. századi elbeszélő forrásokban ezt leszámítva tudtunkkal egyszer sem használt megnevezése: Pannonia.

⁹⁰¹ KROPF LAJOS: Árpádházi Jolán, Aragon királynéja. In: *Századok* 31 (1897) 221–224.; THALLÓCZY LAJOS: Árpádházi Jolán, Aragon királynéja. In: *Századok* 31 (1897) 577–592.; PAULER 1899. II. 509:110. jz.

fogva is csak közvetett módon hathatott a Přibík által lejegyzett szövegre. Másfelől sikerült elkülöníteni a csehországi kútfőkön belül egy markánsan elhatárolódó, 14–15. századi csoportot, amelyek – mint azt a szakirodalom is leszögezi – egyértelműen Prágai Kozma krónikájának folytatásaiból (s így közvetve a Prágai Évkönyv anyagából is) merítették anyaguk meghatározó hányadát, azonban a fentebb említett, magyar vonatkozású adatok közül csak I. Ottokár és Konstancia nászáról tudnak, Gertrúd haláláról nem tesznek említést. Ezek: Giovanni de' Marignolli, Jan Neplach és Přibík krónikái, ill. a valószínűleg Přibík művét átdolgozó ún. Csehországi Krónika. Nézetünk szerint ezek a források Kozma krónikájának 2. prágai folytatását egy olyan változatban használhatták, amely valamilyen elhallgatta az alapszövegében még szereplő adatot a magyar királyné meggyilkolásáról. A fenti felismerést is hasznosítva csehországi kútfőink sztemmáját akképp rajzolhatjuk meg, hogy az egyik ágon a Csehek Krónikája helyezkedik el; a másikon pedig ezzel egy szinten a *Continuatio Pragensis II* egy elveszett kivonata (amely nem tartalmazta Gertrúd királyné halálhírét), majd ettől alárendelt viszonyban Marignolli, Jan Neplach és Přibík krónikája, újabb egy szinttel lejjebb pedig a Přibík által lejegyzett szöveget használó Csehországi Krónika.

7.1. Prágai Kozma krónikájának 2. prágai folytatása (Continuatio Pragensis Chronicae Cosmae II – G. I. 428.)

A prágai Szent Vítus székeskáptalan dékánkanonokjának 1119–1125 között készített műve a korai cseh történelem becses forrása, amely alapszövegében is számos magyar vonatkozású adatot megőrzött.⁹⁰² A szaktudomány három középkori folytatásáról tud: legkorábban valószínűleg az 1142-vel záródó ún. *Continuatio Vissegradensis* keletkezhetett a vyšehradi társaskáptalanban; majd az 1173–1178 közé keltezhető *Continuatio Sazaviensis* a szászavai bencés monostor szerzeteseinek tollából; végül az 1283 körül összeállított 2. prágai folytatás, amely a minket érdeklő adatsorokat is tartalmazza.⁹⁰³ Ez utóbbi continuatiót a vyšehradi változat alapján készítették a cseh főváros püspöksége mfellett működő székeskáptalan tagjai, mégpedig olyképpen, hogy Kozma művének legkorábbi folytatását valószínűleg négy további (és azóta egy kivétellel elveszett)

⁹⁰² RF. III. 656–657.; FIALA 1975. 115–128.

⁹⁰³ RF. III. 657–658.; FIALA 1975. 126–128.; vö. PÜSPÖKI NAGY PÉTER: In: KMTL. 142. – A continuatio azért visel sorszámnevet, mert a kutatás *I. prágai folytatásként* a feltételezett *Prágai évkönyv* ránk nem maradt, alább részletezendő anyagát tartja számon.

munkával kontaminálták. Ezek: az 1140—1195 közötti időszakra a prágai székesegyház évkönyve (*Annales Vincentii Pragensis* – ez a 2. prágai folytatás egyetlen fennmaradt forrása); 1196-tól 1278-ig az ún. Prágai Évkönyv feltételezett 1. fázisa; ez utóbbival párhuzamosan az 1228—1249 közötti eseményekre az *Annales Venceslai I*, az 1253—1278 közöttiekre pedig az *Annales Otokariani*; végül 1278-tól 1283-ig a Prágai Évkönyv feltételezett 2. és 3. fázisa.⁹⁰⁴

A dolgozatunk szempontjából érdekes periódusra vonatkozó értesüléseit Kozma krónikájának 2. prágai folytatása valószínűleg kivétel nélkül az elveszett Prágai Évkönyv első redakciójából merítette. Témánkhoz két bejegyzése tartozik: az egyik 1199-nél I. Ottokár és Konstancia magyar királyleány házasságát közli, a másik 1213-nál a magyar királyné meggyilkolásának hírért.⁹⁰⁵

7.2. Csehek Krónikája (*Chronica Bohemorum* – G. I. 1094.)⁹⁰⁶

Valószínűleg a braunschweigi Szent Balázs székeskáptalan ismeretlen, 14. század eleji kanonokja készítette, Prágai Kozma krónikájának 2. prágai folytatásának kivonatolásával (önálló adatokat csak az 1270-es évekre vonatkozólag tartalmaz).⁹⁰⁷ Témánkba vágó részletei – I. Ottokár és Konstancia 1199-i nászáról, ill. Gertrúd 1213-i haláláról – szó szerinti átvételben, módosítás nélkül visszhangozzák ez utóbbi kútfő adatait.⁹⁰⁸

7.3. Giovanni de' Marignolli (Iohannes de Marignola / Marignolis, Iohannes Florentinus / de Florentia): A csehek krónikája (*Chronica Bohemorum* – G.II. 3143.)

A firenzei származású ferences szerzetes előbb a bolognai egyetemen tanított teológiát, majd 1338-ban XII. Benedek pápa apostoli legátusként Kínába küldte. Innen visszatérve 1354-től bisignanói püspökként és IV. Károly császár és cseh király prágai udvarának káplánjaként szerepel forrásainkban. 1358-ban vagy 1359-ben, Prágában vagy Boroszlóban

⁹⁰⁴ KOEPKE, RUDOLPHUS: In: MGH. SS. (9) 1—31.; RF. III. 658.; FIALA 1975. 127—128.

⁹⁰⁵ ANN. PRAGENSES I. 169—170.

⁹⁰⁶ Mint azt bevezetőnkben említettük, az Oswald Holder-Egger nyomán türingiai keletkezésűnek tartott kútfőt azért tárgyaljuk a csehországiak között, mert szinte kizárólag Prágai Kozma csehországi krónikájának szövegét glosszázza.

⁹⁰⁷ HOLDER-EGGER, OSWALDUS: In: MGH. SS. (30/1) 37.; RF. III. 288.

⁹⁰⁸ CHR. BOHEMORUM 41.

halt meg.⁹⁰⁹ 1355—1358 között összeállított történeti művét (amely címe ellenére műfajilag természetesen gesta) IV. Károly megbízásából készítette.⁹¹⁰ Marignolli kézenfekvő módon elsősorban Prágai Kozma krónikáját és annak folytatásait használta: valószínűleg innen – vagy a Prágai Évkönyvből, amely azóta elveszett ugyan, de a 14. században talán még szerzőnk rendelkezésére állhatott – származik egyetlen magyar vonatkozású adata is: I. Ottokár és Konstancia 1199-i házasságáról,⁹¹¹ e passzus csaknem szó szerint ismétli a Kozma krónikájának 2. prágai folytatásában olvasható részletet.

7.4. Jan Neplach (Iohannes Neplachonis Opatovicensis): Csehországi krónika (Chronica Bohemiae – G. II. 3973.)

A csehországi Opatovice bencés monostorának 1371-ben elhunyt apátja 1365 után fejezte be krónikáját, amelynek a 14. századot megelőző korokra vonatkozó legfontosabb forrása – a többi korabeli cseh kútfőhöz hasonlóan – Prágai Kozma műve és annak folytatásai.⁹¹² Korszakunkba vágó egyetlen magyar adata is innen (vagy a Kozma krónikájának 2. continuatiójához használt, ám azóta eltűnt Prágai Évkönyvből) származik: I. Ottokár és Konstancia házassága Jan Neplachnál azonban egyfelől hibás, 1202-i évszámmal szerepel, másfelől a fentebb említett forrásokhoz képest azzal a többlettel egészül ki, hogy Konstancia királyné apácázárdát alapított a morvaországi Tišnovban⁹¹³ (ezt az információt véleményünk szerint szerzőnk akár valamely azóta elveszett évkönyvből, akár szóbeli hagyományból meríthette).

7.5. Přibík Pulkava (Przibico de Radenin / Tradenina): A csehek krónikája (Chronica Bohemorum – G. III. 4298.)

Az 1378—1380 között elhunyt Přibík – Giovanni de’ Marignollihoz hasonlóan – IV. Károly prágai udvarában, a császár ösztönzésére fogott bele a csehek történetének megírásába.⁹¹⁴

⁹⁰⁹ BAUMGÄRTNER, I.: In: LMA. VI. 292.

⁹¹⁰ EMLER, JOSEPHUS: In: FRB (3) 491.; RF. VII. 459—461.

⁹¹¹ IOHANNES DE MARIGNOLA 603.

⁹¹² ŽEMLIČKA, JOZEF: In: LMA. VI. 1411.

⁹¹³ Iohannis Neplachonis abbas Opatovicensis Chronicon. In: FRB. (3) 451—484., különösen 471. – A morvaországi ciszterci női közösséget I. Ottokár özvegye 1233-ban létesítette (ŠAROCHOVÁ, GABRIELA V.: *Radostný úděl vdovský: Královny vdovy přemyslovských Čech*. Praha, 2004. 147.)

⁹¹⁴ HLAVÁČEK, I[VAN]: In: LMA. VII. 324—325.

Az 1370-es évekre keltezhető⁹¹⁵ művének (amely címe ellenére *per definitionem gesta*) legfontosabb forrása korszakunkra nézve Prágai Kozma krónikája és annak folytatásai voltak.⁹¹⁶

Dolgozatunkhoz egyetlen adatát használhatjuk, amely 1201-nél (tehát hibás évszám alatt) I. Ottokár és Konstancia házasságáról értesít.⁹¹⁷ Ez az adat történeti szempontból nem különösebben értékes (hiszen másutt egykorúnak tűnő forráshagyomány részeként is ránk maradt), szövegfilológiai szempontból az annál izgalmasabb. Az iménti hír ugyanis két változatban is megőrződött Přibík krónikájának két kézirati hagyományában. A szöveget kiadó Josef Emler által hitelesebbnek tartott tradíció Béla király testvérének véli Konstanciát, ezzel nyilvánvalóan kontaminálva két adatot: ti. a cseh királyné apjára vonatkozót azzal, hogy a források többnyire Imre vagy II. András testvéreként határozzák meg I. Ottokár második hitvesét; a másik szöveghagyomány (a továbbiakban B-jelzettel hivatkozunk rá) ugyanezen a helyen „*Andree regis sororem*” variánszt hoz. Ez utóbbi változattal kapcsolatban viszont feltűnő, hogy a Prágai Évkönyv fentebb tárgyalt sztemmatikai leszármazottaival (a Kozma krónikájának folytatásaival, az ezt kivonatoló Csehek Krónikájával, ill. Marignolli és Jan Neplach műveivel) ellentétben nem Imre, hanem András magyar király testvéreként említi Konstanciát – márpedig ez az egyébként szintén helytálló megállapítás aligha lehet önálló kiegészítés az eredetileg az 1370-es években lejegyzett forrásban. A csehországi kutatás már régen rámutatott, hogy Přibík krónikája – a tagadhatatlan tartalmi egyezések mellett – viszonylag ritkán mutat szövegszerű, szó szerinti egyező párhuzamokat valószínű forrásával, Kozma művének 2. prágai folytatásával.⁹¹⁸ Az általunk fentebb részletezett felismerés apró adalékot szolgáltathat ahhoz, hogy a *Continuatio Pragensis II* és Přibík munkája között egy köztes sztemmatikai fázist feltételezzünk: ez egyfelől érthetőbbé tenné a szöveg nagymértékű variálódását, másfelől megmagyarázná, hogy miért váltja fel forrásával ellentétben Přibíknél miért II. András szerepel Imre helyett Konstancia fivéréként: azért, mert a 13. században Prágai Kozma krónikájának valószínűleg keletkezhetett egy olyan, ránk nem maradt folytatása, amely részben aktualizálta a *Continuatio Pragensis II* anyagát.

⁹¹⁵ EMLER, JOSEPHUS: In: FRB (5) 3.

⁹¹⁶ Prágai Kozma műven kívül a 14. század elején (1314 után keletkezett) Dalimil-krónikát használta, ill. a 14. század közepi eseményekhez a prágai királyi levéltár anyagát (BLAHOVÁ, MARIE: *Kroniky doby Karla IV.* Praha, 1987. 572–578.).

⁹¹⁷ Přizibiconis de Radenin dicti Pulkavae Chronicon Bohemiae. In: FRB (5) 3—207., különösen 119., 120.

⁹¹⁸ EMLER, JOSEPHUS: In: FRB (5) 3.

7.6. Csehországi Krónika (Chronicon Bohemiae – G. I. 1246.)

Az ismeretlen szerzőjű kútfő az 1467-i eseményekkel zárul: ez adja keletkezésének terminus post quem-jét is.⁹¹⁹ Témánkba vágólag egyetlen adatot tartalmaz: évszám nélkül ugyan, de említi I. Ottokár és Konstancia házasságát⁹²⁰ – ez az információ legvalószínűbben Přibík művéből származhat, mivel szó szerinti egyezést mutat az ez utóbbi forrásunk B-jeli kézirati hagyományában lejegyzett részlettel.

7.7. Zbraslávi Évkönyv / Legrövidebb Csehországi Évkönyv (Annales Aulae Regiae / Annales Bohemiae brevissimi – G. I. 216., 231., II. 2002 sz.)⁹²¹

Kútfőnk döntő hányadában egyszerű kompiláció Prágai Kozma és Troppai Márton krónikáiból, ill. ezek folytatásaiból, továbbá a Klosterneuburgi Évkönyv anyagából; valószínű keletkezési helye a zbraslávi bencés monostor, ugyanis önálló részletei rendre az itteni közösséggel kapcsolatos eseményekre vonatkoznak. Keletkezésének időpontja ismeretlen. Két fázisa van: az első a 80–1330, a második pedig az 1377–1453 közötti időszakot vizsgálja.⁹²² Egyetlen magyar vonatkozású részlete: Gertrúd királyné halálhíre hibás, 1207-i dátummal.⁹²³ A konkrét értesülés forrása ez esetben talán a Klosterneuburgi Évkönyv 3. folytatása lehet; erre az a szerfelett halvány nyom mutat, hogy a mindössze négyszavas bejegyzés állítmánya: *occiditur* – éppúgy, mint az alsó-ausztriai annalesben, míg a Prágai Évkönyv adatát átvevő többi csehországi forrás ehelyütt rendre az *interficio* ige passzívumát hozza.⁹²⁴

⁹¹⁹ RF. III. 288.

⁹²⁰ CHR. BOHEMIAE 283.

⁹²¹ A *Catalogus fontium*ban forrásunk háromszor is szerepel; Gombost alighanem az tévesztette meg, hogy a Zbraslávi évkönyv különféle részletei három forráskiadványban három különböző cím alatt jelentek meg (Annales Aulae Regiae. In: *Die Königsaller Geschichtsquellen mit den Zusätzen und der Fortsetzung des Domherrn Franz von Prag*. Ed.: Loserth, Johann. Wien, 1875. [FRA. SS. 8.] 21–29.; Annales Bohemiae brevissimi. In: MGH. SS. [17] 719–721.; Excerpta de diversis chronicis. In: FRB [4] 341–346.).

⁹²² LOSERTH, JOHANN: Die Königsaller Geschichtsquellen. Kritische Untersuchung über die Entstehung des Chronicon Aulae Regiae. In: *Archiv für Österreichische Geschichte* 51 (1873) 449–500.; Uő.: Über das Verhältnis der Annales Bohemiae brevissimi zu den Annales Aulae Regiae. In: *Mitteilungen des Vereines für die Geschichte der Deutschen in Böhmen* 14 (1876) 299–305.; RF. II. 257.

⁹²³ Excerpta de diversis chronicis. In: FRB (4) 341–346., különösen 343.

⁹²⁴ ANN. PRAGENSES I. 170.; CHR. BOHEMORUM 41.

8. LENGYELORSZÁGI FORRÁSOK

A középkorban többnyire részfejedelemségekre tagolt lengyel régiók belül csupán az Odera és a Visztula középső folyása közötti nagy-lengyelországi, ill. a Kárpátok északi előterében húzódó kis-lengyelországi területekről maradtak fenn témánkba vágó közlést tartalmazó kútfők. A két részfejedelemség, majd vajdaság történetírásának tradíciója a 12–14. században markánsan elkülönül.⁹²⁵

8.1. NAGY-LENGYELORSZÁGI FORRÁSOK

E kútfők egyetlen vonatkozásban foglalkoznak korszakunk magyarországi történetével csupán egyetlen vonatkozásban foglalkoznak: úgy tudják, hogy Władysław Odonic kaliszi herceg, miután nagybátyja, III. (Őreg) Mieszko nagylengyel fejedelem ugyancsak Władysław nevű legifjabb fia megfosztotta országrészétől, II. András magyar királyhoz menekült, hogy aztán évek múltán visszatérjen Kaliszba, és újra megszerezze a hercegség fölötti uralmat. Dolgozatunk eseménytörténeti fejezetében már elemeztük a fenti híradást, külön kitérve arra is, hogy a forrásainkban szereplő évszámok közül (1197, 1214, ill. 1217) miért éppen a legkésőbbit tartjuk a legvalószínűbbnek.

A részlet ősforrása a kritikai irodalom szerint az *Annales ducum Poloniae Maioris* c., mára elveszett évkönyv volt: ebből merített a Poznańi és a Gnieźnói Káptalan Évkönyve; a sztemmán egy szinttel lejjebb álló Nagy-Lengyelországi Évkönyv pedig ez utóbbi kettő kontaminálásával jött létre. Szintén az *Annales capituli Posnanensis* szövegtani leszármazottja a Nagy-Lengyelországi Krónika, amely azonban jelentős mértékben támaszkodik egy ismeretlen (valószínűleg szintén elveszett) korábbi krónikás alkotásra.

8.1.1. A Poznańi Káptalan Évkönyve (*Annales capituli Posnanienses* – G. I. 241.)

A 968-ban létesített püspökség székhelyén vezetett annales teljes anyaga nem maradt fenn, csupán három – szerencsére viszonylag terjedelmes – töredéke. Az első fragmentum a 965–1231 közötti eseményeket tárgyalja: a kritikai kutatás szerint nem önálló kútfő, jelentősége inkább abban áll, hogy a szerzője által kivonatolt *Annales regum Poloniae* (az

⁹²⁵ DĄBROWSKI 1964. 31–32.

965—1191 közötti évekre vonatkozólag) és *Annales ducum Poloniae maioris* (az 1191-től 1231-ig lezajlott eseményekre) időközben elveszett, s szövegük kútfőnkben őrződött meg legteljesebb formában. Második töredéke folyamatosan vezetett, klasszikus évkönyv, amelynek 1247—1273 közötti bejegyzései csaknem az eseményekkel egyidőben készültek; ehhez a második fragmentumhoz egy izolált, 1279-i bejegyzés is csatlakozik. Végül harmadik töredéke 1295-től 1309-ig halad, s szövege tökéletesen megegyezik az *Annales episcoporum Posnanensium*éval.⁹²⁶ Témánkba vágó egyetlen adata arról tudósít, hogy 1217-ben Władysław Laskonogi megszerezte a Kaliszi hercegséget, Władysław Odonic pedig Magyarországra menekült: az értesülés forrása a kritikai irodalom szerint az *Annales ducum Poloniae maioris*.⁹²⁷

8.1.2. Gnieznói Évkönyv (Annales Gnesnenses – G. I. 323.)

Kútfőnk első bejegyzése 1192-ből való; 1239-ig bizonyosan Gnieznóban készült, utána valószínűleg ezt is Poznańban folytatták 1247-ig. Folytatásai az alapszöveget 1314—1333 közötti adatokkal bővítették, elsősorban a gnieznói érsekek tevéységére vonatkozólag. Csak viszonylag kesei, 14—15. századi kéziratai ismertek.⁹²⁸ Témánkhoz vonható egyetlen adatának furcsaságára alighanem éppen a hányatott szöveghagyomány szolgáltatt magyarázatot. A Gnieznói Évkönyv ugyanis 1217 helyett 1197-nél említi, hogy Władysław Laskonogi ismét hatalomra jutott Kaliszban, unokaöccse pedig Magyarországra menekült.⁹²⁹ Az értesülés forrása az *Annales ducum Poloniae Maioris* c. elveszett évkönyv (mivel ehelyütt kútfőnk szó szerint egyezik azzal a poznańi annalesszel, amely viszont korszakunkra nézvést a mondott kútfőt kivonatolja), a nyilvánvaló dátumhiba legvalószínűbb magyarázata pedig szerintünk a római számok egyszerű figyelmetlenségéből adódó felcserélése lehet a másolás során (MCCXVII helyett MCXCXVII).⁹³⁰

⁹²⁶ KÜRBISÓWNA 1959. 69—89.

⁹²⁷ ANN. POSNANENSES 25.

⁹²⁸ KÜRBISÓWNA 1959. 47—69.

⁹²⁹ ANN. GNESNENSES 3.

⁹³⁰ A kritikai kiadásban Byrgida Kürbis javítja ugyan a Gnieznói évkönyv idézett passzusában szereplő hibás dátumot, arra azonban nem tér ki, hogy mi a tévedés lehetséges oka. (ANN. GNESNENSES I., 3.). A téves évszámnak még forrásunk egybeszerkesztése előtt kellett bekerülnie a szövegbe, az 1197-re vonatkozó passzus ugyanis teljes egészében így szól: „*Boleslaus interfectus est, item eodem anno Wladislaus obtinuit Kalis et filium Odonis fugavit in Ungariam.*” III. Mieszko legidősebb fia, Bolesław kujáviai herceg 1195-ben halt meg: nem 1197-ben, mint kútfőnk tudni véli, de nem is 1217-ben, amikor Władysław Odonic Magyarországra menekült. A Poznańi káptalan évkönyve helyes dátummal említi mindkét eseményt (ANN. POSNANENSES 24—

8.1.3. Nagy-Lengyelországi Krónika (Chronica Poloniae Maioris – G. II. 2569.)

Az 1295 körül (más vélekedések szerint a 14. század első felében) Gnieznóban keletkezett forrás korszakunk nagy-lengyelországi történelmének legteljesebb, legrészletesebb kútforrása. Szerzőjét sokáig az 1253-ban elhunyt Boguphal poznańi püspökkel azonosították, s a krónikát a benne ábrázolt, 13. század eleji eseménnyel gyakorlatilag egykorú forrásnak tekintették.⁹³¹ Újabban többnyire az 1290-es években adatolható Godysław Baszko gnieźnoi örkanonok művének vélik,⁹³² s ha csakugyan ő állította össze a Nagy-Lengyelországi Krónikát, úgy valamely azóta elveszett történeti műből kellett dolgoznia, mert noha részletes tudósításai rendre ellenőrizhetők a gnieźnoi és a poznańi káptalani évkönyvek anyagából, de ott sokkal szűkszavúbban és elnagyoltabban szerepelnek.⁹³³

Témánkhoz vonható egyetlen passzusa szintén Władysław Odonic és Laskonogi 1217-i konfliktusát tárgyalja, azonban furcsa módon kontaminálva kettejük 1206-i első összetűzésének történetével: krónikánk szerint ugyanis az elhunyt Odo herceg fia 1217-ben erőszakkal akarta megszerezni atyai örökségét gyámjául kijelölt nagybátyjától, s csapataival bevonult Kaliszba, ahonnan azonban Władysław Laskonogi elűzte.⁹³⁴ Nyilvánvaló, hogy 1217-ben az akkor 27 esztendősfélebb Władysław már semmi esetre sem állhatott gyámság alatt – 1206-ban viszont még igen. Hasonlóképp tudható, hogy balvégzetű és rövid időn belül megtorolt kaliszi próbálkozására 1206-ban került sor – hiszen azt megelőzően, hogy 1217-ben másodszor is elveszítette a fontos nagy-lengyelországi várost, nem kevesebb mint tíz évig uralkodott benne herceggént. Mindebből kikövetkeztethető, hogy a Nagy-Lengyelországi Krónika szerzője ismeretlen forrását (amelyben részletesen szerepelnie kellett az 1206-i belviszály történetének) alighanem a Gnieźnoi Évkönyvvel kontaminálta

---

25.), amiből arra következtethetünk, hogy a gnieźnoi és poznańi annales közös ősforrása szintén nem tartalmazta még a kútforrásban tetten érhető hibákat. Ha tehát elfogadjuk azt a hipotézist, hogy Władysław Odonic előzetesének évszáma másolási hiba miatt torzult 1217-ről 1197-re a Gnieźnoi évkönyv készítése során, akkor szükségszerűen legalább egy köztes redakciós fázist kell beiktatnunk az *Annales ducum Poloniae maioris* és az *Annales Gnesnenses* közé: előbb készülnie kellett az előbbi évkönyvről egy olyan kivonatnak, amely már tartalmazta a dátumhibákat; és csakis utólag, ezen feltételezett kézirat alapján, az ott található hibás évszámokat helyesnek fogadva el fűszülhették egybe a Władysław Odonic meneküléséről szóló híradást a Bolesław haláláról szóló adattal, létrehozva így a Gnieźnoi évkönyvbe is bekerülő szövegállományt.

⁹³¹ DAVID, PIERRE: *La date et l'auteur de la Chronique de Grande Pologne*. Paris, 1929., különösen 33–46.

⁹³² JASIŃSKI, KAZIMIERZ: W kwestii autorstwa Kroniki wielkopolskiej. In: *Studia Zrodołoznawcze* 1 (1957) 219–321.

⁹³³ KURBISÓWNA, BRYGIDA: *Studia nad Kroniką wielkopolską*. Poznań, 1952. 31–65.; ABGAROWICZ, KAZIMIERZ: *Kronika wielkopolska*. Warszawa, 1956. 15–28.; KURBISÓWNA 1959. 90–224.; DĄBROWSKI 1964. 130–140.

⁹³⁴ CHR. POLONIAE MAIORIS 97.

(amelyben viszont az 1217-i eseményekről olvasható rövid, egyetlen mondatos tudósítás), s a két Władysław közötti két összecsapást egynek vélvén, közös passzusba vonta azokat.

8.1.4. Nagy-Lengyelországi Évkönyv (*Annales Poloniae Maioris* – G. I. 368.)

A 14—15. század fordulóján keletkezett kútfő önálló adatot nem tartalmaz: 730—1191 közötti anyagában az *Annales regum Poloniae* bejegyzéseit másolja, 1191—1395 között pedig hol a Gnieźnói, hol a Poznańi Káptalan Évkönyvét.⁹³⁵ Témánkba vágó egyetlen adata – akárcsak ez utóbbi két forrásban – Władysław Odonic Magyarországra meneküléséről tudósít:⁹³⁶ mivel ezt helyes, 1217-i évszámmal teszi (tehát nem tartalmazza az *Annales Gnesnenses* dátumhibáját), közvetlen forrásként ezúttal a poznańi évkönyvet kell azonosítanunk.

8.2. KIS-LENGYELORSZÁGI FORRÁSOK

Alább tárgyalandó kútfőink között mind régiségét, mind jelentőségét tekintve Szent Kinga legendája áll az első helyen; viszonylag bő magyar vonatkozású anyagának azonban csak kisebbik része esik a dolgozatunkban vizsgált időszakra. A 14. század elején összeállított *Annales Polonorum*ban mindössze Kinga születéséről olvasható rövid tudósítás, ráadásul az is hibás évszámmal; a 15—16. század fordulóján élt humanista, Miechówi Mátyás pedig viszonylag terjedelmes leírásokat közöl ugyan krónikájában korszakunk halicsi eseményeiről, ám a nála megőrződött adatok tartalmi elemzésünk szerint súlyosan torzultak; műve ráadásul keletkezési helye ellenére a nagylengyel történeti hagyományba tartozó *Chronica Poloniae Maiorisszal* mutat részleges tartalmi rokonságot.

8.2.1. Szent Kinga legendája (*Vita Sanctae Kyngae ducissae Cracoviensis* – G. III. 5025.)

IV. Béla és Laszkarisz Mária legidősebb leánya 1224-ben született; 1239-ben apja férjhez adta V. (Szemérmes) Bolesław krakkói és sandomierzi herceghez, akinek 1279-ben bekövetkezett halála után Kinga belépett a klarissza rendbe; az általa alapított ószandeci

⁹³⁵ KŰRBISÓWNA 1959. 44—58.

⁹³⁶ ANN. POLONIAE MAIORIS 80.

kolostorban hunyt el 1292-ben.⁹³⁷ Noha boldoggá csak 1690-ben, szentté pedig 1999-ben avatták, már életében jelentős kultusza alakult ki, legendája pedig a 13. századi lengyel hagiográfia egyik legjelentősebb alkotása.⁹³⁸ A ferences szerző által lejegyzett, 1317–1329 között készült, 68 fejezetből álló vitát a szakirodalom általában véve hiteles forrásnak tekinti, hiszen csupán mintegy három-négy évtizeddel Kinga halála után keletkezett, s ha elfogadjuk a szakirodalom azon feltételezését, hogy összeállítója közeli kapcsolatban állhatott az ószandeci kolostorral s Katarzyna Odolana apátnővel, akkor okkal feltételezzük, hogy információi, ha nem is első-, de legalább másodkézből valók.⁹³⁹

Magyar vonatkozású közléseihez nézetünk szerint mindennek ellenére fokozott óvatossággal kell közelítenünk, hiszen ne feledjük: Kinga jóval korábban, 1239-ben hagyta el apja országát, s ha mesélt is élete alkonyán zárdabéli nővéreinek gyermekkori élményeiről, az ószandeci klarisszák előtt teljesen ismeretlen magyar udvari élet díszletei közé helyezett események részletei írásba foglalásuk előtt erőteljesen torzulhattak az apák emlékezetében, sőt akár kimondottan mesészerű elemekkel is gazdagodhattak. Ez utóbbi lehetőséget jól példázza a legenda 2. fejezete, amely szerint Kingát apja tudta nélkül, egy ládába zárva csempésztette Magyarországról Krakkóba Salome, Kálmán herceg lengyel származású felesége.⁹⁴⁰ Ugyanakkor a legenda szerzője bizonyosan ismerte a magyar gestaszerkesztmény valamelyik 13. századi redakcióját: maga hivatkozik a Magyarok Krónikájára rögtön műve 1. fejezetében mint az Árpád-házakra vonatkozó pontos értesüléseinek forrására, majd innen idézi II. András koronázásának és elhunytának napját, IV. Béla koronázási ünnepének részleteit és halálozási dátumát.⁹⁴¹ Kútfőnk azon közlése, amely szerint a magyar királyi udvarban Laszkarisz Mária kezdeményezésére szokás lett volna a királyi gyermekeket rögtön születésük után megáldoztaták volna,⁹⁴² ellenőrizhetetlen, mindazonáltal ellentmond a létező összes kánonjogi előírásnak. Szent Kinga legendájának további magyar vonatkozású adatai dolgozatunk korszakhatárain kívül esnek.

⁹³⁷ KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC. In: KMTL. 65.; SZWARGA 1982—1987. XI. 75—100.

⁹³⁸ GRZESIK, RYSZARD. In: LEGENDÁK II. 118.

⁹³⁹ WITKOWSKA, MARIA HELENA: Vita sanctae Kyngae ducissae Cracoviensis jako źródło hagiograficzne. In: *Roczniki Humanistyczne* 10 (1961) 41—166., különösen 42—43.; GRZESIK, RYSZARD. In: LEGENDÁK II. 118.

⁹⁴⁰ VITA S. KYNGAE. 664—665. – A legenda magyar fordítása: LEGENDÁK II. 122—180. (Boross Klára).

⁹⁴¹ VITA S. KYNGAE. 663—664.

⁹⁴² Uo. 667.

8.2.2. A Kis-Lengyelországi Évkönyv 1. és 3. redakciója (Annales Poloniae Minoris I et III – G. I. 192., 384., 419., 422. sz.)⁹⁴³

A déli lengyel területek középkori történetének kiemelkedő jelentőségű forráscsoportja legkorábbi ismert redakciójában a 14. század első feléből való: ezt a változatot valószínűleg a krakkói ferences kolostor egyik szerzetese készíthette több korábbi évkönyv és krónikás forrás felhasználásával. Az így keletkezett kompiláció számos eredeti kútfője (pl. a krakkói székeskáptalanban vezetett feljegyzések vagy a szakirodalomban *Annales priores Poloniae Minoris* címen számon tartott évkönyv) mára megsemmisült; legtöbbjüknek még egykori létezésére is csak abból lehet következtetni, hogy bizonyos egyházi intézmények körzetére vonatkozólag a kis-lengyel évkönyvek korpuszának ismeretanyaga érezhetően sűrűbb, mint egyebütt. Forrásunk első redakciójának alapszövege 899-től (más kéziratokban csak 965-től) 1340-ig ível; folytatásai két forráságon helyezhetők el: az A-jelűn az 1335–1348, majd az 1366–1415 közötti időszakra tartalmaznak anyagot a kéziratok (1. és 3. sz. változat); a B-n az 1370–1426 közötti évekre (2., 4., ill. 5–6. redakció).⁹⁴⁴

Témánkba vágó részletet az A jelű forráság tagjai őriztek meg: az 1. sz. variáns kontaminált anyaga 995-től 1340-ig megy el, a 3. sz. pedig ezt folytatja 1415-ig. Szövegük 1270-től kezdődően mutat némi eltérést a többihez képest: mivel önálló fogalmazatúnak tartott részletei többnyire a domonkos rendtörténetet taglalják, felmerült a lehetőség, hogy anyagának eredeti összeállítója a prédikátor testvérek egyike lehetett.⁹⁴⁵ Témánkba vágó egyetlen részlete Béla ifjabb király és Laszkarisz Mária leányának, Kingának (Kunigundának) a születéséről számol be, hibás dátummal: 1224 helyett 1234-re helyezve az eseményt.⁹⁴⁶

8.2.3. Miechówi Mátyás (Matthias Miechovius / de Mechov, Maciej Miechowita / z Miechowa): A lengyelek krónikája (Chronica Polonorum – G. II. 3673.)

Az 1457-ben született lengyel humanista a krakkói egyetem professzora volt: orvos, csillagász, földrajztudós és historikus; 1523-ban halt meg. Történetíróként fő műve A

⁹⁴³ Gombost megtévesztette, hogy August Bielowski forráskiadásában (Rocznik Traski. In: MPH. II. 828–861., különösen 837.; Rocznik Malopolski. In: MPH. III. 140–202.) a kis-lengyelországi évkönyvek más cím alatt szerepelnek, mint Richard Röpelnél és Wilhelm Arndtnál (ANN. POLONORUM), így mind az 1., mind a 3. változat szövegét kétszer közölte.

⁹⁴⁴ KŰRBISÓWNA 1959. 122–127.

⁹⁴⁵ DĄBROWSKI 1964. 66.

⁹⁴⁶ ANN. POLONORUM 632–633.

lengyelek krónikája, amely 1506-ig ível; szövege elsősorban Jan Długosz *Annalesét* dolgozza át és egészíti ki más kútfőkből vett adatokkal: Długosz után Miechówi Mátyás a következő lengyel történetíró, aki közös szerkezetbe foglalta a kis- és a nagy-lengyelországi források által ránk hagyományozott adatokat. Krónikája 1519-ben (majd 1521-ben) már nyomtatásban is megjelent Krakkóban.⁹⁴⁷

Témánkra vonatkozólag természetesen Miechówi Mátyás is tud a nagy-lengyelországi tradícióban erősen reprezentált 1217-i esetről, amikor is Władysław Odonic kaliszi fejedelem a nagybátyja elől kénytelen volt Magyarországra menekülni (kútfőnkben azonban ez a történet 1214-nél szerepel),⁹⁴⁸ forrása ebben az esetben talán a *Nagy-lengyelországi krónika* valamelyik fenn nem maradt, bővebb variánsa lehetett, legalábbis erre utal, hogy ez utóbbi kútfőhöz hasonlóan Mátyás krónikájában is kontaminálódik az 1206-i és az 1217-i kaliszi belviszály története. További magyar vonatkozású adatai korszakunk halicsi hadjáratairól adnak elképesztően pontatlan leírást. II. András fiának, Kálmánnak a halicsi királlyá koronázását kútfőnk 1214 helyett 1208-ra keltezi: ehelyütt talán Korlát fia Benedek erdélyi vajda 1208/1209-i halicsi kormányzóságának emlékei keverednek össze a Kálmán uralmára vonatkozókkal. Kútfőnk azután tudni véli, hogy 1210-ben Kálmán sikertelen hadjáratot vezetett az oroszok ellen (amit már csak azért sem tehetett meg, mert ismereteink szerint két esztendő volt akkoriban): elképzelhető, hogy itt valójában Danyiil Romanovics hadi vállalkozásáról van szó, amelyet II. András nagy erőkkal támogatott, azonban ez sem 1210-ben történt, hanem egy esztendővel később. Végül Miechówi Mátyás 1225-ben zárja le végleg Kálmán halicsi uralmát, betegség vagy méreg áldozatává téve meg a magyar származású monarchát, aki valójában egyfelől ekkor már négy éve nem viselte királyi címét, másfelől még 16 évet élt, és csak 1241-ben halt bele a Sajó menti csatában szerzett sebeibe.⁹⁴⁹ A súlyos félreértésektől terhelt, azonban annál terjedelmesebb tudósítás eredete ismeretlen; mindenesetre megjegyzendő, hogy Miechówi Mátyás az egyetlen történetíró a középkori nyugati kultúrkörön belül, aki a magyarok halicsi háborúival komolyabb terjedelemben foglalkozik.

⁹⁴⁷ RF. VI. 525—526.

⁹⁴⁸ MIECHOVIUS CP. 165.

⁹⁴⁹ Uo. 166—168. – Vö. PAULER 1899. II. 49—50., F. FONT MÁRTA: II. András orosz politikája és hadjárata. In: *Századok* 125 (1991) 107—144., különösen 125—129.; ALMÁSI TIBOR: In: KMTL. 316.

8.3. Leubusi halottaskönyv (Necrologium Lubense – G. II. 3918. sz.)

A sziléziai ciszterci rendház – amelyet 1163-ban alapított I. Boleszló sziléziai herceg⁹⁵⁰ – 12–15. századi adatokat tartalmazó obituariumának tanúsága szerint mindeztidáig fel nem tárt kapcsolatban állott Gertrúd magyar királynéval: II. András első feleségének rossz napra, január 3-ra keltezett halálhíre mellett ugyanis az is szerepel, hogy Gertrúd korábban egy aranykoronát ajándékozott a monostornak, hogy annak árán egy kelyhet készítsenek.⁹⁵¹

9. A KERESZTES HÁBORÚK FORRÁSAI

Összesen öt szöveget kívánunk itt tárgyalni: kettőt az 1202–1204 közötti, Steven Runciman által „célit tévesztettnek” nevezett,⁹⁵² végül Bizánc ellen fordult keresztes hadjárat, hármat pedig az 1217–1219-i szentföldi expedíció kütfői közül. A bevezetőnkben megfogalmazott szigorú alapelvtől, amely szerint minden forrásszöveget lejegyzési helye szerint fogunk fejezetbe osztani, az alább elemzett alkotások némelyike esetében eltekintettük: Geoffroy de Villehardouin és Robert de Clari műveit ugyan már szerzőik hazatérése után, Franciaor-szágban jegyezték le, azonban mindkettő kizárólag az 1202–1204-i keresztes hadjáratot tárgyalja, közvetlen értesülések alapján – témájukat tekintve tehát igen csekély mértékben kötődnek a francia történeti irodalomhoz, pontosabban sajátos zárványt képeznek azon belül.

9.1. AZ 1202–1204-I KERESZTES HADJÁRAT FORRÁSAI

Az alább tárgyalandó két tétel magyar vonatkozású részlete egyazon eseményt írja: Zára 1202-ben megtörtént ostromát. Ismeretes, hogy az 1181 óta magyar kézen lévő⁹⁵³ dalmáciai kikötőváros visszaszerzése ekkor már két évtizede a velencei külpolitikai törekvések egyik fő célkitűzése volt, s amikor 1202-ben Flandriai Balduin és Monferrati Bonifác által vezetett, ekkor még valóban a Szentföldre igyekvő keresztesek Szent Márk városa mellett

⁹⁵⁰ MENZEL, J[OSEPH] J[OACHIM]: In: LMA. V. 1915.

⁹⁵¹ Necrologium Lubense. In: *Monumenta Lubensia*. Hrsg.: Wattenbach, Wilhelm. Breslau, 1861. 36–59., különösen 36.

⁹⁵² RUNCIMAN 2002. 719.

⁹⁵³ MAKK 1996. 213.

tábort ütöttek, Enrico Dandolo doge csak azzal a feltétellel volt hajlandó hajókat biztosítani számukra az átkeléshez, ha segítenek elfoglalni Zárát. A november 10-én indított ostrom alig két hét alatt felőrölte a védők ellenállását, s a város november 24-én velencei kézre került. A keresztések egy része – köztük Monferrati Bonifác maga – már az ostrom előtt elváltak a többiekől, más részük azt követően hagyta ott a sereget, hogy Zára bevételét követően, 1203 elején nyilvánvalóvá vált: Flandriai Balduin nem a muszlimok, hanem Bizánc ellen fogja vezetni őket, hogy ott helyreállítság Alexiosz császárfi uralmát. III. Ince pápa pedig rögtön Zára elpusztítása után egyházi fenytétkkel sújtotta a keresztény kikötőváros elpusztításában közreműködőket.⁹⁵⁴ Geoffroy de Villehardouin és Robert de Clari egyformán részt vettek az ostromban: mindkettejük műve hiteles és elsőrangú forrás a magyar király fennhatósága alatt álló Zára bevételéről.

9.1.1. Geoffroy de Villehardouin: Konstantinápoly megvétele (La conquête de Constantinople – G. II. 2429. sz.)

A IV. kereszties hadjárat egyik vezetője és valószínűleg legismertebb krónikása 1150 előtt született a champagne-i Troyes közelében, és 1212–1218 között halt meg a peloponnészoszi Moreában.⁹⁵⁵ 1207/1208 körül lejegyzett, francia nyelvű műve a IV. kereszties hadjárat nagy jelentőségű, elsőrendű forrása, amelynek adatai szinte kivétel nélkül a szerző személyes tapasztalain nyugszanak.⁹⁵⁶

Az 1198-tól 1207-ig megtörtént eseményeket taglaló kútfő magyar vonatkozású részletet csupán Zára 1202-i ostroma kapcsán tartalmaz,⁹⁵⁷ ennek viszont legterjedelmesebb és valószínűleg egyik leghitelesebb, önálló szövegű leírását adja: aprólékosan kitér a keresztieseknek a velenceiekkel kötött alkujára (nem megfélekezve természetesen a Szentföld felszabadítására indult harcosok apológiájáról sem: hogy ti. egyfelől Velence jogosan tartott igényt a magyar király fennhatósága alatt álló dalmáciai kikötővárosra, ill. hogy a keresztiesek csupán az anyagi kényszer hatására vállaltak részt az ostromban), a zárai ostrom technikai részleteire, a Sváb Fülöp által támogatott Alexiosz császárfi

⁹⁵⁴ PAULER 1899. II. 26—27.; RUNCIMAN 2002. 725.

⁹⁵⁵ LALOU, E[LISABETH]: In: LMA. VIII. 1687—1688.

⁹⁵⁶ FARAL, EDMOND: Geoffroy de Villehardouin. La question de sa sincérité. In: *Revue Historique* 177 (1936) 530—582.; PAUPHILET 1950. 219—238.

⁹⁵⁷ VILLEHARDOUIN, GEOFFROY DE: *La conquête de Constantinople*. Ed.: Dufournet, Jean. Paris, 1969. 42—29. — Magyar fordítása: VILLEHARDOUIN, GEOFFROY: *Bizánc megvétele*. Bp., 1985. (Szabics Imre).

felbukkanására és a III. Ince pápa által kirótt, majd visszavont egyházi fenyítékre. Villehardouin említést tesz azokról a keresztesekről is, akik Zára ostroma után elváltak a főseregtől, és eredeti célukhoz híven Bizánc helyett Magyarországon keresztül a Szentföldre folytatták útjukat – erről szerzőnket leszámítva kizárólag a Würzburgi Évkönyv mellett megőrződött *Devastatio Constantinopolitana* c. részlet, ill. A Halberstadti püspökök gestája c. gesta tudósít.

9.1.2. Robert de Clari: Konstantinápoly megvétele (La conquête de Constantinople – G. III. 4437. sz.)

Szerzőnk – akit 1216-ban még élőként említenek – maga is részt vett a IV. keresztes hadjáraton; ennyiben hasonlít tehát a háború legnevesebb krónikásához, Geoffroy de Villehardouin-hez, azonban utóbbival ellentétben Robert de Clari nem tartozott a vezérek közé: a hadjárat eseménytörténetével kapcsolatban ennek megfelelően kevésbé tájékozott, mint Villehardouin, a részleteket azonban sokkal aprólékosabban ábrázolja.⁹⁵⁸ Maga írástudatlan lévén, francia nyelvű művét tollba mondta.

Nagy jelentőségű, kiemelkedő hitelű forrásunk; magyar vonatkozása azonban sajnos igen kevés: két rövid fejezetben beszámol ugyan Zára ostromáról, azonban ennek története felől akár Villehardouin-től, akár Dandolótól jóval részletesebben is tájékozódhatunk. A Robert de Clarinál megőrződött részletek mindezt: a velencei doge megszorolta a kereszteseket, akik csak kénytelen-kelletlen vállalták a kikötőváros ostromában való részvételt, Zára elpusztítása után pedig a pápa kiközösítette őket.⁹⁵⁹

9.2. AZ 1217—1219-I KERESZTES HADJÁRAT FORRÁSAI

Az a szentföldi expedíció, amely a magyar történeti köztudatban mint II. András keresztes hadjárata él, s amelynek nyomán a történeti emlékezet néha a *Jeruzsálemi* melléknévvvel ruházza fel említett királyunkat, valójában természetesen több európai uralkodó: a magyar

⁹⁵⁸ SCHEIN, S[YL]VIA: In: LMA. VII. 902—903.; PAUPHLET 1950. 239—241.; LONGNON, JEAN: *Les compagnons de Villehardouin. Recherches sur les croisés de la quatrième croisade*. Genève—Paris, 1978. (Hautes études médiévales et modernes) 202.

⁹⁵⁹ CLARI, ROBERT DE: *La Conquête de Constantinople*. Ed. Lauer, Philippe. Paris, 1924. [reprint: 1956, 1996] 14—15.

mellett I. Hugó ciprusi király, VI. Lipót osztrák és I. Lajos bajor herceg vezetésével zajló, III. Ince pápa (majd utóda, III. Honorius) által alaposan előkészített háború volt, amely nagy visszhangot váltott ki a korabeli európai történetírásban – a Gertrúd királyné elleni merényletet leszámítva az 1196—1235 közötti magyar történelem legtöbb külföldi kútfőben említett eseménye épp II. András részvétele az 1217-i hadjáraton. Alább tárgyalandó kútfőink e közismert motívumon túl azonban arról is beszámolnak, hogy a magyar királyt két hazai főpap (alighanem Tamás választott egri és Péter győri püspök) is elkísérte a Szentföldre, sőt mindketten a keresztesekkel maradtak azután is, hogy uralkodójuk 1218 elején – az európai történetírásban ugyancsak sokfelé és nagy, jóllehet nem egészen jogos felháborodással⁹⁶⁰ említett részlet ez is – elhagyta a főszerepet, s emberei java részével hazatért. Péter püspök Dímját ostrománál lelte halálát, Tamás azonban hazatért, s még őt esztendőn át, 1224-ig állt az egri egyházmegye élén.⁹⁶¹

Alább tárgyalandó valamennyi kútfőnk szerzője a leírt események szemtanúja volt: műveik kimagasló forrásértékűek. Közülük kettő, Jacques de Vitry *Historia Hierosolymitana*ja és Paderborni Olivér Dímjáti története valószínűleg szövegrokonságban áll egymással, még hozzá oly módon, hogy a bajor származású szerző vett át a francia születésű akkói püspök által eredetileg levélként megalkott szövegekből: az egyezések azonban csak az 1217-i események leírásában érhetők tetten, Dímját ostromáról már egymástól függetlenül értekeznek. Tolvai János *Gesta obsidionis Damiatæ* c. alkotása a forráskritikai irodalom szerint az előző kettőtől független, önálló szövegű kútfőnk.

9.2.1. Jacques de Vitry (Iacobus de Vitriaco): Jeruzsálemi történet (*Historia Hierosolymitana* / *Orientalis* – G. II. 2993. sz.)

Az 1160—1170 között született Jacques de Vitry párizsi tanulóévek, majd tanítószkodás után előbb 1211-től a flandriai Oignies bencés monostorában élt, 1213-tól pedig Dél-Franciaországban működött, mivel III. Ince pápa az albigenes eretnekek ellen küldte prédikálni. Karrierje 1216-tól ívelt igazán magasra, mivel ebben az évben Akkó püspökévé választották: a Szentföldön szemtanúja volt az 1217-i keresztes hadjáratnak, s személyesen is részt vett az egyiptomi Dímját 1218/1221-i ostromában; 1225-ben azonban letette püspöki hivatalát, s végleg visszatért Európába, ahol III. Honorius, majd IX. Gergely

⁹⁶⁰ VESZPRÉMY 2006. 105.

⁹⁶¹ SUGÁR ISTVÁN: *Az egri püspökök története*. Bp., 1984. 62—68.

diplomatajaként tevékenykedett. 1228-ban tuscolumi püspök-bíboros lett; 1240-ben halt meg.⁹⁶² Gazdag irodalmi életművet hagyott hátra: egyebek mellett mintegy 450 prédikációt, egy életrajzot a 13. századi beginamozgalom megalapítójáról, Oignies-i Máriáról, továbbá legjelentősebb történeti alkotását: az 1220-ban (más vélekedések szerint 1221–1223 között)⁹⁶³ keletkezett *Historia Hierosolymitaná*t. A Jeruzsálemi történetet szerzője háromrészes műnek tervezte, amelyből végül két egység készült el: az első a tulajdonképpeni *Historia Orientalis*, amely a Szentföld történetét írja le; a második pedig a *Historia Occidentalis*, a nyugati egyház története.⁹⁶⁴

A mű legértékesebb fejezete természetesen az 1217-i keresztes hadjáratnak a szemtanú hiteles tapasztalatain nyugvó, igen részletes leírása, amely a későbbiekben számos nyugati kútfő forrásául szolgált, s amelynek részleteit a szerző eredetileg a szentszéki kúriához címzett beszámolókként, levélformában írta meg. Jacques de Vitry említi elsőként, hogy a hadjárat időpontját a pápai politika tudatosan időzítette 1217-re, vagyis a szaracénokkal 1211-ben kötött, öt éves béke lejártá utáni lehetséges legkorábbi időpontra: erre vonatkozó közlését egyebek mellett a Reinhardsbrunni Krónika szerzője, Roger of Wendover és Francesco Pipino is átvette. Magyar vonatkozása természetesen II. Andrásnak a hadjáraton való részvételével kapcsolatos: kútfőnk hosszan kitér arra, hogy a magyar király milyen nehéz helyzetbe hozta a kereszteseket akkor, amikor 1218 elején minden környögrés ellenére távozott a Szentföldről.⁹⁶⁵

9.2.2. Paderborni Olivér (Oliverius Paderbornensis / Coloniensis): *Dímjáti történet* (*Historia Damiatina* – G. II. 4081. sz.)

Szerzőnk először 1196-ban, mint paderborni magister szerepel forrásainkban; később a kölni dómkolostor tagja volt, akit 1213-ban III. Ince pápa azzal bízott meg, hogy a Rajna-mentén népszerűsítse a tervezett keresztes hadjárat eszméjét. 1217-ben Paderborni Olivér maga is csatlakozott a Szentföldre indulókhoz, személyesen is részt vett az egyiptomi kikötőváros, Dímját sikeres ostromában, sőt a város egyik tornyát az általa készítette

⁹⁶² BOURGAIN, P[ASCALE]: In: LMA. V. 294–295.

⁹⁶³ CANNUYER, CHRISTIAN: La date de rédaction de l'Histoire orientale de Jacques de Vitry (1160/1170–1240), évêque d'Acre. In: *Revue d'histoire ecclésiastique* 78 (1983) 65–72.; SCHÖNDORFER 1997. 34.

⁹⁶⁴ SCHÖNDORFER 1997. 45–56.

⁹⁶⁵ Jacobi de Vitriaco *Historia Hierosolymitana abbreviata*. In: *Itinera Hierosolymitana Crucesignatorum*. Ed.: De Sandoli, Sabino. I–IV. Jerusalem, 1978–1985. III. 231–267., különösen 259–262.

ostromgép rombolta le. 1225-ben paderborni püspökké választották, ám még ugyanebben az évben Rómába távozott, mivel III. Honorius San Sabina-i püspök-bíborossá tette; 1227-ben halt meg.⁹⁶⁶ Összesen három munkája maradt ránk a Szentföld történetéről, ezeknél azonban sokkal jelentősebb az 1217-ben megkezdett keresztes hadjáratot, s azon belül is kiemelten Dímját 1218/1219-i ostromát bemutató műve, amely az **egyetlen** első kézből származó híradás a fontos egyiptomi kikötőváros bevételéről. Ez a munka három forrástani egységre bontható: az első tulajdonképpen szerzőnknek Engelbert kölni érsekhez címzett levele, amely 1219 novemberéig beszéli el az eseményeket; a második ezt követően 1220 júliusáig ível, s valószínűleg még Egyiptomban keletkezett; végül a harmadik 1222 szeptemberével zárul, s Paderborni Olivér valószínűleg már odahaza, Kölnben vetette pergamre.⁹⁶⁷

A *Historia Damiatina* nem teljes egészében önálló mű: az 1217-ben kezdődő keresztes hadjárat szentföldi eseményeinek leírása Paderborni Olivér előadásában ugyanis hosszú szakaszokon keresztül szó szerint egyezik a Jacques de Vitry akkói püspök művében olvasható beszámolóval. A két szöveg közötti terjedelmes párhuzam kétséget kizáróan bizonyítja a szövegtani rokonságot; így a szakirodalom azon tétele, amely mindkét munkát tökéletesen önálló szövegű forrásnak tartja az 1217/1221-i keresztes hadjárat történetére,⁹⁶⁸ biztosan nem tartható. Az alábbiakban megkíséreljük feltárni a filológiai kapcsolat irányát is: arra a kérdésre keressük tehát a választ, hogy melyik szerző vett át a másik anyagából.

Egyrészt nyilvánvaló képtelenség azt feltételezni, hogy Jacques de Vitry használta volna Paderborni Olivér munkáját: ebben az esetben ugyanis az előbbi történetíró, aki akkói püspök lévén a hadjárat szentföldi eseményeit maga is nyomon követhette, éppen azokra az 1217-i eseményekre vonatkozólag idézné szolgálja Olivért, amelyeknek maga tevékeny részese volt, paderborni paptársa azonban legfeljebb passzív szemtanúja. Másrészt tudjuk, hogy Jacques de Vitry – aki történetírói igénnyel valóban csupán az 1217-i szentföldi hadi eseményeket követően kezdett a keresztes hadjáratok történetével foglalkozni – már korábban, a hadjárat idején is készített feljegyzéseket a Szentszék részére a háború alakulásáról; amelyek könnyen Paderborni Olivér kezébe kerülhettek, hiszen ő ez idő tájt Pelagius bíboros titkáráként tevékenykedett.⁹⁶⁹ Magunk tehát azt feltételezzük, hogy Paderborni Olivér merített Jacques de Vitry munkájából. Harmadrészt könnyen

⁹⁶⁶ THORAU, P[ETER]: In: LMA. VI. 1317.

⁹⁶⁷ HOOGEWEG, HERMANN: Der Kreuzzug von Damiette 1218—1221. I—II. In: MIOG 8 (1887) 188—218., 9 (1888) 249—288., VL. VII. 36—38.

⁹⁶⁸ WATTENBACH—SCHMALE I. 367—369.; SCHÖNDORFER 1997.

⁹⁶⁹ THORAU, P[ETER]: In: LMA. VI. 1317.

megválaszolható az a kérdés is, hogy az egész hadjáratot személyesen megélő bajor történetíró miért támaszkodott más forrásra, miért nem a saját tapasztalatait írta le az 1217-i eseményekkel kapcsolatban: azért, mert ő maga nem tartozott a keresztesek vezérei közé, tehát nem is volt olyan rálátása a hadjárat egészére, mint az akkori püspököknek; ugyanakkor viszont egyes részleteket illetően, ahol tulajdon személye is előtérbe kerül – ld. Dímját ostromának aprólékos bemutatása – igenis a saját élményeiből merített. Magunk tehát azt feltételezzük, hogy Paderborni Olivér merített Jacques de Vitry munkájából. A másik lehetséges magyarázat – bár ezt kevésbé tartjuk valószínűnek – az lehetne, hogy mindkét szerzőnk egy azóta elveszett, közös ősforrást használt: ebben az esetben azonban nehéz volna megindokolni, hogy két, a hadjáratot saját személyében végigélő történetírónk közül miért nem vállalkozott egyik sem arra, hogy a maga tapasztalatait is megörökítse az 1217-i szentföldi eseményekkel kapcsolatban.

Visszatérve azoban a *Historia Damiatina* magyar vonatkozású részleteinek tartalmi kérdéseihöz: II. András szerepéről, majd tévozásáról kútfőnk szó szerint ugyanazt írja, mint Jacques de Vitry feljegyzései; az 1218-ban kezdődő dímjáti ostromot megörökítő, páratlan részletességű, primér forrásnak tekinthető passzusoknak azonban témánk szempontjából is különös jelentősége van, mivel elbeszélük, hogy az egyiptomi kikötővárost körülzáró seregben az egri püspök és egy közelebről meg nem jelölt, másik magyar főpap is harcolt (ezek Tamás választott egri és Péter győri főpásztorral azonosíthatók), akik közül az utóbbi meg is halt az ostrom során.⁹⁷⁰ Ez az adatsor nem csupán egyháztörténeti szempontból érdekes, hanem azért is, mert – mint arról fentebb már szót ejtettünk – közvetett bizonyítékot szolgáltat arra nézvést, hogy II. András mégsem a teljes magyar haderővel vonult haza 1218 elején: a vele érkezett csapatok kisebb része bizonyára a Szentföldön maradt a magyar püspökök vezetésével.⁹⁷¹

⁹⁷⁰ OLIVERUS PADERBORNENSIS 197—199., 202., 205—206.

⁹⁷¹ VESZPRÉMY 2006. 104—105. – Azzal kapcsolatban azonban, hogy Dímját ostrománál hány magyar püspök volt jelen, és ezek közül hány halt meg, magunk Veszprémy Lászlóval ellentétben az eseményt személyes tapasztalatai alapján megörökítő Paderborni Olivér krónikáját tekintjük elsőrendű forrásnak, nem pedig a valószínűleg éppen ez utóbbit kivonatoló – és ezen a ponton részben félreértő –, 14. század közepi Reinhardsburni krónikát.

9.2.3. Tolvei János (Iohannes de Tulbia): Dímját ostromának története (Gesta obsidionis Damiatiae, De domino Iohanne rege Ierusalem – G. II. 3153., 3154. sz.)⁹⁷²

Szerzőnk tipikus *vir unius libri*: ténylegesen semmi sem tudható róla azon kívül, ami egyetlen művéből kiderül, ti. hogy áldozópap volt, valószínűleg a dél-itáliai Tolve városának szülötte volt, aki utóbb I. János jeruzsálemi király szolgálatába szegődött, s hogy személyesen is részt vett Dímját 1218/1219-i ostromában.⁹⁷³ Gestája elsőrendű forrás Dímját 1218/1219-i ostromára vonatkozólag; Paderborni Olivér *Historia Damiatinája* mellett leginkább ennek segítségével rekonstruálható az ütközet története. A műnek két kézirat hagyománya létezik: a A-jelű bővebb (és a kritikai vizsgálat szerint pontosabb is), a B kevésbé terjedelmes (viszont a középkorban elterjedtebb volt).

Magyar vonatkozású adata: említi, hogy egy néven nem nevezett magyar püspök (Olivér nyomán kikövetkeztethető, hogy az egri főpásztorról van szó) 1219. szeptember 2-án (a B-jelű kéziratcsaládban: szeptember 14-én), még az ostrom befejezése előtt embereivel együtt elvonult az egyiptomi kikötőváros falai alól.⁹⁷⁴

10. DOMONKOS RENDTÖRTÉNETI FORRÁSOK

Mint dolgozatunk adattári részének bevezetőjében már jeleztük, az elsődleges szerkesztési elvként meghatározott szigorú területi pertinenciától – amelynek értelmében az egyes kútföket keletkezési helyük szerint soroljuk fejezetekbe – a két koldulórend történetével foglalkozó ferences, ill. domonkos források esetében eltekintünk. Ezek ugyanis földrajzi környezetüktől független alkotásokként születtek meg, amelyek szinte kizárólag a korábbi rendtörténeti szövegekből merítettek: így sokkal szorosabb kapcsolatban állnak egymással, s egyértelműen elkülönülnek a földrajzi közelségükben keletkezett többi történeti szövegtől.

A Prédikátor Testvérek 1216-ban alapított rendjének tagjai által készített források közül kizártuk az 1236-ban elhunyt Andalói Boldog Diána életrajzát (G. III. 4962.), amelynek egyfelől nem tudunk középkori lejegyzéséről (csupán 1605-ben foglalta írásba

⁹⁷² Gombost a gesta két különböző kéziratát önálló forrásoknak tekinti, jöllehet a forráskritikai irodalom szerint pusztán egyazon kútfő két hagyományáról van szó (HOLDER-EGGER, O[SWALDUS]: In: IOHANNES DE TULBIA 669–673.).

⁹⁷³ HOLDER-EGGER, O[SWALDUS]: In: IOHANNES DE TULBIA 669.

⁹⁷⁴ IOHANNES DE TULBIA 694., 695.

Tomás Malvenda spanyol domonkos);⁹⁷⁵ másfelől témánkhoz ugyanazt az egyetlen adatot isméli, mint az alatt tárgyalandó, bizonyítottan középkori kútfők.⁹⁷⁶ Rövid fejezetünkbe így aztán mindössze három tétel tartozik, s ezek csak közvetett sztemmatikai kapcsolatba hozhatók egymással – amennyiben valószínűleg mindhárom a generális káptalan aktáiból merítette a rend magyarországi kezdeteire: a rendtartomány kialakítására és az első provinciális perjel, Paulus Hungarus 1221-i kinevezésére vonatkozó adatait.⁹⁷⁷

10.1. A Prédikátor Testvérek története Dániában (Historia Fratrum Praedicatorum in Dania – G. II. 2840.)

Rendtörténeti forrásunk 1216—1246 közötti eseményeket tartalmaz, számos kitekintéssel a Dánián kívüli területekre. Szászországi Jordán *Libellus*át egészíti ki különféle – részben elveszett – rendtörténeti feljegyzésekből merített adatokkal.⁹⁷⁸ Egyetlen kézirat elpusztult, szövege csupán Peter Frederik Suhm 1723-i forrásközléséből ismert.⁹⁷⁹ Kritikai irodalma gyakorlatilag nincsen, keletkezési helyéről vagy idejéről sem tudnak semmit; záródását figyelembe véve talán a 13. század második felében jegyezhették le.

Témánkhoz vonható egyetlen adatsora a rend hazai megjelenésével kapcsolatos: 1220 húsvétja után Paulus Hungarus bizonyos Salamon testvér társaságában állítólag Magyarországra indult, azonban mivel a friauli közösséget pap nélkül találták, Salamon ott maradt, Pál pedig egyedül folytatta útját. Az információ forrása kideríthetetlen, s hitelével szemben is komoly kételyt ébreszt az a körülmény, hogy más kútfőkből vett, ellenőrizhető adataink szerint Paulus Hungarust, a bolognai egyetem kánonjogász professzorát csupán az 1221-i generális káptalan helyezte az újonnan kialakított magyarországi provincia élére, s küldte vissza más domonkosok társaságában hazájába.⁹⁸⁰

⁹⁷⁵ DEÁK 2005. 210.

⁹⁷⁶ THOMAS MALVESA: *De paradiso voluptatis*. Roma, 1605. 358—363., különösen 359.

⁹⁷⁷ HARSÁNYI ANDRÁS: *A Domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen, 1938. 20—21.

⁹⁷⁸ RF. III. 163.

⁹⁷⁹ WAITZ, G[EOERG]: In: *[Ex rerum Danicarum scriptoribus saec. XII et XIII. Ex historiis Islandicis. Ex rerum Polonicarum scriptoribus saec. XII et XIII. Ex rerum Ungaricarum scriptoribus saec. XIII]*. Hannovera, 1892. (MGH. SS. 29.) 242.

⁹⁸⁰ *Historia fratrum Praedicatorum in Dania*. Ed.: Suhm, Petrus Fredericus. In: *Scriptores rerum Danicarum medii aevi*. Ed.: Langebek, Jacobus – Suhm, Petrus Fredericus – Engelstoft, Laurentius – Werlauff, Ericus Christianus. I—IX. Hafnia, 1772—1878. V. 500—502., különösen 500.

10.2. Apoldai Dietrich (Theodericus de Apolda, Dietrich von Apolda): **Könyvecske Szent Domonkos életéről, haláláról és csodáiról és a rendről, amelyet alapított** (Libellus de vita et obitu et miraculis Sancti Dominici et de ordine quem instituit – G. II. 2880. sz.)

A Prédikátor Testvérek rendjének megalapítója 1221-ben halt meg, s 1234-ben iktatták a szentek sorába. Életrajzát elsőként Szászországi Jordán foglalta össze *Libellus de principiis Ordinis Fratrum Praedicatorum* c., vélhetően 1233-ban elkészült, nehezen meghatározható műfajú munkájában; ennek felhasználásával alkotta meg a rendalapító első igazi legendáját a hispániai domonkos, Petrus Ferrandi kevéssel 1238 előtt. Második hivatalos életrajzát 1246/1247-ben készítette el Orvietói Konstantin, a harmadikat pedig 1260 előtt Humbertus de Romanis. A továbbiakban a domonkos hagiográfia többnyire a meglévő életrajzok anyagát kontaminálta; az egyetlen kivételt Apoldai Dietrich műve jelenti, mert ennek szerzője a korábbi legendákon kívül a rendalapító szenttéavatási perének dokumentumait és a rendi káptalanok iratanyagát is felhasználta. Legkorábbi kézírata paleográfiai jegyei alapján a 14. század első felére keltezhető.⁹⁸¹

Dietrich 1288-ban már bizonyosan dolgozott most tárgyalt művén, amelynek végleges szövege 1292-re alakult ki.⁹⁸² Magyar vonatkozású adatai: az első német domonkosok között említett Iohannes Teuthonicusról megjegyzi, hogy utóbb *Bernensis* (helyesebben boszniai, *Bosnensis*) püspök lett; ill. 1221-nél tudósít arról, hogy a Bolognában kánonjogot oktató Paulus Hungarus belépett a rendbe, a generális káptalan pedig Magyarországra küldte négy testvérrel együtt.⁹⁸³ Az adatok legvalószínűbben ezúttal is a rend belső feljegyzéseiből kerülhettek át Apoldai Dietrich művébe.

10.3. Bernard Gui (Bernardus Guidonis): **A Domonkos Rend generálisainak jegyzéke** (Catalogus / Libellus / Tractatus magistrorum generalium Ordinis Praedicatorum – G. I. 851. sz.)

Az 1261/1262 körül született domonkos inkvizítornak – aki 1324–1331 között a lodève-i püspökség élén állt⁹⁸⁴ – számos történeti műve maradt ránk,⁹⁸⁵ amelyek közül kettő: a most

⁹⁸¹ ALTANER 1922. 170–171.; DEÁK 2005. 100–143., 210.

⁹⁸² ALTANER 1922. 170.

⁹⁸³ Vita Sancti Dominici. In: *Acta sanctorum quotquot toto orbe coluntur, vel a catholicis scriptoribus celebrantur*. Ed.: Bollandus, Ioannes – Henschenius, Godefridus. I–LX. Roma–Parisi, 1863–1870³. XXX. 558–628., különösen 593–594.

⁹⁸⁴ VERNET, A[NDRÉ]: In: LMA. I. 1976–1978.

tárgyalt szöveg, ill. a fentebb már tárgyalt, *Flores chronicarum* c. gyűjtemény tartalmaz témánkba vágó adatot. A domonkos generálisok jegyzéke a kor hagyományainak megfelelően neme gyszerű katalógus, hanem teljes rendtörténeti összefoglaló; 1304-ben keletkezett, kiegészítései 1311/1312-ből valók; teljes szövege Bernard Gui műve, folytatásai nem ismertek. Forrásai között a rendalapító 1260 előtt keletkezett, Humbertus de Romanis által írott életrajzát és az általános káptalan iratanyagát sikerült azonosítani.⁹⁸⁶

Témánkba vágó egyetlen részlete szerint az 1221-i bolognai generális káptalan, amely a Domonkos Rendet nyolc provinciára osztotta, létrehozta a magyarországi rendtartományt is, s annak élére Paulus Hungarust állította; ez utóbbi pedig még ugyanebben az évben, négy testvér kíséretében útra kelt Magyarországra.⁹⁸⁷ Az értesülés forrása valószínűleg a rendi káptalan iratanyaga.

11. FERENCES RENDTÖRTÉNETI FORRÁSOK

A domonkos rendtörténeti irodalomhoz hasonlóan dolgozatunk önálló fejezetében tárgyaljuk azokat a ferences szerzők tollából kelt műveket is, amelyek a Kisebb Testvérek 1223-ban jóváhagyott rendjének története kapcsán érintik a 1196–1235 közötti magyar vonatkozású eseményeket. A fejezetünkben tárgyalt kútfők magyar vonatkozású adatai – az első, ill. a második magyarországi ferences misszióról – véleményünk szerint valamennyi esetben Giordano da Giano krónikájából eredeztethetők. Közülük történeti újdonságot mindenekelőtt az a történet jelent, amely 1219-i évszámmal szerepel Giordano da Giano krónikájában (méghez a szemtanúra hivatkozva): eszerint Szent Ferenc már 1219-ben is megpróbálta testvérei révén népszerűsíteni tanait Magyarországon, ám küldöttjeit többször is kirabolták és megverték. Ugyanezt az adatot – vélhetően Giordano da Giano krónikájából átvéve – a rendalapítónak a Perugiai Névtelen tollából kelt életrajzában is megtaláljuk. Ezek után a ferencesesség első – jöllehet sikertelen – hazai megjelenését nem az 1220-as évek második felére, hanem 1219-re kell tennünk.

⁹⁸⁵ ARBELLOT 1896.; RF. II. 507–514.; LAMARRIGUE 2000. 29–142.

⁹⁸⁶ ARBELLOT 1896. 7.; LAMARRIGUE 2000. 40–49.

⁹⁸⁷ Bernardi Guidonis Catalogus magistrorum generalium Ordinis Praedicatorum. In: *Veterum scriptorum et monumentorum historicorum, dogmaticorum, moralium amplissima collectio*. Ed.: Martene, Edmundus – Durand, Ursinus. I–IX. Parisii, 1724–1733. VI. 397–417., különösen 403.

11.1. Giordano da Giano (Iordanus a Iano) krónikája (G. II. 3235.)

Az 1195 körül született és 1262 után elhunyt, itáliai származású minorita 1224–1235 között a rend turingiai, 1239–1242 között cseh–lengyel, 1242 után pedig szászországi tartományának élén állt; a 13. századi német ferenceség talán legnagyobb alakja.⁹⁸⁸ Tárgyalt műve, amely 1238-ig halad, az első kézből származó információk tömege miatt felbecsülhetetlen értékű rendtörténeti forrás. Legkorábbi kézírata a 13. század második feléből maradt fenn.⁹⁸⁹

Témánkhoz vonható adatai közül a legérdekesebb arról számol be, hogy Szent Ferenc már 1219-ben elküldte társait Magyarországra is, ezek azonban kevés sikerrel jártak: „A Magyarországra küldött testvérek pedig egy magyarországi püspök segítségével átkeltek a tengeren, és mikor vidám kedvvel a mezők földjére léptek, a pásztorok kutyákat uszítottak rájuk, és dárdáik tompa végével, szó nélkül, szakadatlanul döfködtek őket. Mikor pedig a testvérek egymástól kérdezték, hogy miért sanyargatják így őket, egyikük azt mondta: »Talán mert a köpenyeinket akarják.« Miután ezeket odaadták, amazok még mindig nem hagyták abba a verést. Akkor azt mondta: »Talán a köntöseinket is akarják.« Miután ezeket odaadták, amazok még mindig nem szüntek meg döfködni őket. Akkor azt mondta: »Talán az ingeinket is akatják.« Miután ezeket odaadták, azok abbahagyták a verést, és hagyták, hogy a testvérek meztelenül távozzanak. Nekem pedig arról számolt be az egyik ezen testvérek közül, hogy ő maga tizenöt alkalommal veszítette el így az ingét. És mivel a szegénytől és szeméremtől meggyőzve jobban sajnálták az ingeiket, mint a többi ruhát, ingüket marhák piszkával és más mocsokkal szennyezték be, és így a pásztorok, undorodván azoktól, megengedték nekik, hogy megtartsák az ingeiket. Ők pedig, több más gyalázatos sérelemtől meggyőztörtetvén, visszatértek Itáliába.»⁹⁹⁰ A rendtörténeti kutatás mit sem tud a fenti históriáról, sőt arról sem, hogy Szent Ferenc testvérei ilyen korán

⁹⁸⁸ BERG, D[IETER]: In: LMA. V. 627–628.

⁹⁸⁹ DENIFLE, HEINRICH: Zur Quellenkunde der Franziskanergeschichte. Balduin von Braunschweig (Brandenburg). In: *Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters* 1 (1885) 630–640.

⁹⁹⁰ „*Fratres vero in Hungariam missi per quendam episcopum Hungariae per mare in Hungariam sunt conducti, et cum derisi per campos incederent, pastores ipsos canibus impetierunt et aversa cuspidē sub silentio incessanter eos lanceis percusserunt. Et cum inter se fratres conquererent, quare sic mactarentur, dixit unus: »Forte quia tunicas nostras superiores habere volunt.« Quas cum dedissent, nec sic a verberibus desierunt. Et dixit: »Forte etiam et tunicas nostras inferiores habere volunt.« Quas cum dedissent, nec sic percutere desierunt. Et dixit »Forte et braccas nostras habere volunt.« Quas cum dedissent, a verberibus destiterunt, et nudos abire permisierunt. Et mihi retulit unus ex eisdem fratribus, quod XV vicibus ipse sic braccas amiserat. Et cum pudore et verecundia victus plus de braccis quam de aliis vestibus doleret, ipsas braccas luto boum et aliis immunditiis polluit, et sic ipsi pastores super eis nauseam habentes ipsi braccas retinere concesserunt. Et hi aliis pluribus contumeliis affecti in Italiam sunt reversi.*” (IORDANUS A IANO 3.).

megjelentek volna Magyarországon: a minoriták első megjelenést az ország területén a szakirodalom 1229-re teszi.⁹⁹¹

Giordano da Giano krónikája a fentiekén kívül két olyan adatot őrzött meg korszakunkból, amelynek magyar vonatkozása van: 1222-nél bizonyos Abrahamus Hungarus pappá szentelésének hírét, majd 1228-nál azt az információt, hogy a német rendtartomány új gvardiánja, Iohannes de Plano Carpinis egyebek mellett Magyarországra is küldött testvéreket, hogy itt prédikáljanak: ez az a misszió, amelynek nyomán magyar területen is tartósan meghonosodott a ferencesség.⁹⁹²

11.2. Perugiai Névtelen (Anonymus Perusinus): Szent Ferenc legendája (Vita Sancti Francisci – G. II. 3387. sz.)⁹⁹³

Az 1226-ban elhunyt, 1228-ban pedig már szentté is avatott Assisi Ferenc életét és csodáit már a 13. században szerteágozó, bonyolult filiációs rendszert alkotó legendairódalom tárgyalta. A szakirodalom a rendalapító kortársai által írott munkákat az ún. „régébbi legendák” körébe sorolja: így ide tartozik Celanói Tamás három Ferenc-életrajza (1230, 1246/1247 és 1252/1253), Speyeri Julián Officiuma (1236 – amely részben maga is a Celanói Tamás tollából kelt első vitából merít), továbbá a Szent Bonaventura által jegyzett Nagyobb legenda, vagy középkori elnevezésével: Szent a szentről c. munkája (1263). Ezek felhasználásával keletkezett a szakirodalomban „ifjabb legendáknak” nevezett forráscsoport, amelynek legjelentősebb darabjai az ún. Perugiai Legenda, A három társ legendája (*Legenda trium sociorum*), A tökéletesség tükré (*Speculum perfectionis*) c. írás, a Szent Ferenc cselekedeteiről szóló feljegyzések, végül mindezek közül az egyetlen olyan kútfő, amely témánkba vágó magyar adatot is tartalmaz: a Perugiai Névtelen legendája.⁹⁹⁴

Kútfőnk az 1230-as évek második felében keletkezett. Lejegyzője talán az Leó testvér, aki Szent Ferenc egyik legközelebbi barátjának számított a rendalapító életének utolsó éveiben,⁹⁹⁵ és aki a Három társ legendájának is egyik szerzője; ez utóbbi életrajz

⁹⁹¹ KARÁCSONYI 1922. I. 14.; SZÁNTÓ KONRÁD: In: KMTL. 218—219.

⁹⁹² KARÁCSONYI 1922. I. 14—15.; SZÁNTÓ KONRÁD: In: KMTL. 218—219.

⁹⁹³ Gombosnál *Legenda trium sociorum* cím alatt.

⁹⁹⁴ ELM, K[ASPAR]: In: LMA. IV. 832—833.

⁹⁹⁵ FONZO, LORENZO DI: *L'Anonimo Perugino tra le fonti francescane del secolo XIII*. Roma, 1982. (Miscellanea Franciscana 72.) 121.; DESBONNETS, THÉOPHILE: La Légende des Trois Compagnons, Nouvelles recherches sur la généalogie des biographies primitives de Saint François. In: *Archivum Franciscanum Historicum* 65 (1972) 66—106., különösen 91—98.

mindenesetre anyagának második felét forrásunkból veszi át.⁹⁹⁶ Az életrajz egyetlen magyar vonatkozású adata szerint Szent Ferenc már életében, 1219-ben szerzeteseket küldött Európa más területei mellett Magyarországra is. Az adat valószínűleg Giordano da Giano ferences krónikájából származik.

11.3. Nikolaus Glassberger: Az obszerváns ferencesek krónikája (Chronica Ordinis Fratrum Minoris observantium – G. II. 3996. sz.)

A 15. század második felében tevékenykedő, morvaországi származású ferences előbb a bajorországi Armbergben, majd Nürnbergben volt a helyi klarissza közösség felügyelője; 1508 körül halt meg.⁹⁹⁷ Bartholomäus Wyer nürnbergi gvardián kérésére készített rendtörténeti krónikájában elsősorban a csehországi és az észak-német ferencesek históriájára összpontosít. 1206–1472 közötti anyagát bizonyosan, 1472–1485 közötti részét valószínűleg tényleg Glassberger írta; az 1517-ig, ill. 1580-ig haladó folytatások szerzői ismeretlenek.⁹⁹⁸ Szerzőnk elsősorban itáliai és német kútföket használt: többek közt Celanói Tamás és Szent Bonaventura tollából kelt Szent Ferenc-legendákat, Bolognai Peregrin azóta elveszett krónikáját és Regensburgi András történeti munkáját,⁹⁹⁹ forrásaiból általában szó szerint átmásolta az érdekesnek vélt részleteket. Magyar vonatkozású adatai szintén különösebb változtatás nélkül visszahangozzák a Perugiai Névtelen művéből, ill. Giordano da Giano krónikájából már ismert adatokat.¹⁰⁰⁰

⁹⁹⁶ Anonymus Perusinus. In: *Corpus des sources franciscaines*. Ed.: Godet, Jean-François – Mailleux, Georges. I–V. Louvain, 1974–1978. III. 47–79., különösen 74.; vö. *Legenda trium sociorum*. Ed.: Desbonnets, Théophile. In: *Archivum Franciscanum Historicum* 67 (1974) 38–144., különösen 131. – Magyar fordítása: A három társ legendája. Szerk.: Hidász Ferenc – Várnai Jakab. Szeged, 1995. (Ferences források) (Balanyi György).

⁹⁹⁷ LThK. IV. 912–913.

⁹⁹⁸ SETON 1923. 12.; RF. V. 162.

⁹⁹⁹ SETON 1923. 12–14.; RF. V. 162.

¹⁰⁰⁰ *Narratio de fratribus minorum ordinis eiusque progressi*. Ed.: Evers, Carolus. In: *Analecta ad Fratrum Minorum Historiam* 1 (1882) 1–82., különösen 12., 20–21., 27., 33., 47–48. – Az Evers által gondozott szöveg kizárólag a krónika 1206–1262 közötti részeit tartalmazza; a teljes mű kiadása: *Chronica fratris Nicolai Glassberger*. In: *Analecta Franciscana* 2 (1885) 1–579.; ám ez utóbbi Konrad Eubel recenziója szerint elképesztő hibákkal terhelt, hitvány forrásközlés (In: *Historisches Jahrbuch* 10 [1888] 376–383.). Nikolaus Glassberger ezen művének azonban nem ismerjük egyéb teljes *editióját* (RF. V. 162.). Mivel Gombos is ezt a kiadást használta, az általa közölt szöveget összevetettük az Evers által gondozottal, de súlyosabb eltérést nem találtunk, csak néhány betűhibát.

ZÁRSZÓ

Disszertációnk bevezetésében a magyar történelem 1196—1235 közötti szakaszára vonatkozó külhoni (nyugati) kútffbázis áttekintését, az egyes források kritikai elemzését tűztük ki célul. Adattárunk 11 fejezetében összesen 160 szöveggel foglalkoztunk: áttekintettük keletkezésük körülményeit, mérlegre tettük hitelüket, s tételes végigvettük témánkhoz vonható adataikat. Mindennek alapján három eseménnyel kapcsolatban dátumkorrekciót hajtottunk végre, két ponton – az 1209-i pilseni tanácskozás, ill. Władysław Odonic kaliszi herceg 1217-i Magyarországra menekülése kapcsán – pedig olyan adatokra bukkantunk, amelyeknek külpolitika-történetű becsük ellenére a hazai kutatás kevés figyelmet szentel. Dolgozatunk két esettanulmány-jellegű fejezetében érveket hoztunk fel azon alsó-ausztriai évkönyvhagyomány hitele mellett, amely András herceg 1203-i foglyul ejtését – Spalatói Tamás művével ellentétben – egyszerűen az uralkodó családságának tulajdonítja, ill. igyekeztünk feltárni a Gertrúd elleni merénylet emlékét fenntartó külhoni forráshagyományok rendszerét, egyszersmind arra is kitérve, hogyan kapcsolódik ehhez a magyar gestaszerkesztmény vonatkozó passzusa.

A munka – főleg a témára vonatkozó szakirodalom irdatlan mennyisége miatt – teljes egészében talán sohasem fejezhető be. Dolgozatunkat semmiképp sem nevezhetjük minden szempontból kész alkotásnak, az alapvető forráshierarchiát azonban reményeink szerint az esetek többségében sikerült tisztáznunk. A nyugati kútffok korszakunkba vágó részletei olyan adatokat őriztek meg számunkra, amelyek – hazai kútffbázisunk szegénysége okán – nem egyszer még az eseménytörténeti rekonstrukcióhoz is nélkülözhetetlenek; komplex vizsgálatuk pedig számos további lehetőséget rejt magában.

A FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM JEGYZÉKE

1. RÖVIDÍTVE IDÉZETT FOLYÓIRATOK ÉS KÖNYVSOROZATOK

DA	<i>Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters</i>
FRB	Fontes Rerum Bohemicarum (Praha, 1873—1932)
FRB (3)	[<i>Dalimili Bohemiae Chronicon et alia</i>]. Ed. Emler, Josephus. Praha, 1882.
FRB (4)	[<i>Chronicon Aulae Regiae – Excerpta de diversis chronicis additis quibusdam Aulae Regiae memorabilibus</i>]. Ed.: Emler, Josephus. Praha, 1884.
FRB (5)	[<i>Prizibiconis de Radenin dicti Pulkavae Chronicon Bohemiae et alia</i>]. Ed.: Emler, Josephus. Praha, 1893.
MGH. Nocr.	Monumenta Germaniae historica. Necrologia Germaniae
MGH. Nocr. (2)	<i>Dioecesis Salisburgensis</i> . Ed.: Herzberg-Fränkell, Sigismundus. Berolinum, 1904.
MGH. Nocr. (5)	<i>Dioecesis Pataviensis. Austria inferior</i> . Ed.: Fuchs, Adalbertus Franciscus. Berolinum, 1913.
MGH. SS	Monumenta Germaniae Historica. Scriptores
MGH. SS. (2)	[<i>Scriptores rerum Sangallensium. Annales, chronica et historiae aevi Carolini</i>]. Ed.: Pertz, Georgius Heinricus. Hanovera, 1826.
MGH. SS. (9)	[<i>Chronica et annales aevi Salici</i>]. Ed.: Pertz, Georgius Heinricus. Hanovera, 1851.
MGH. SS. (10)	[<i>Annales et chronica aevi Salici. Vitae aevi Carolini et Saxonic</i>]. Ed.: Pertz, Georgius Heinricus. Hanovera, 1852.
MGH. SS. (16)	[<i>Annales aevi Suevici</i>]. Ed.: Pertz, Georgius Heinricus. Hanovera, 1859.
MGH. SS. (17)	[<i>Annales aevi Suevici</i>]. Ed.: Pertz, Georgius Heinricus. Hanovera, 1861.
MGH. SS. (23)	[<i>Chronica aevi Suevici</i>]. Ed.: Pertz, Georgius Heinricus. Hanovera, 1874.
MGH. SS. (24)	[<i>Annales aevi Suevici. Supplementa tomorum XVI et XVII</i>]. Hanovera, 1879.
MGH. SS. (25)	[<i>Gesta saec. XIII</i>]. Hanovera, 1880.
MGH. SS. (26)	[<i>Ex rerum Francgallicarum scriptoribus. Ex historiis auctorum Flandriensium Francogallica lingua scriptis. Supplementum tomi XXIV</i>]. Ed.: Waitz, G[eorgius]. Hanovera, 1882.

MGH. SS. (27)	<i>[Ex rerum Anglicarum scriptoribus saeculi XII et XIII]</i> . Ed.: Liebermann, Felix – Pauli, Reinhold. Hanovera, 1885.
MGH. SS. (28)	<i>[Ex rerum Anglicarum scribtoribus saeculi XIII]</i> . Ed.: Liebermann, Felix. Hanovera, 1888.
MGH. SS. (30/1)	<i>[Supplementa tomorum XVI–XXV]</i> . Ed.: Holder-Egger, Oswaldus. Hanovera, 1896.
MGH. SS. (31)	<i>[Annales et chronica Italica aevi Suevici]</i> . Ed.: Holder-Egger, Oswald. Hannover, 1903.
MGH. SS. rer. Germ.	Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatin editi
MGH. Dt. Chron.	Monumenta Germaniae historica. Deutsche Chroniken
MGH. Dt. Chron. (2)	<i>[Sächsische Weltchronik, Eberhards Reimchronik von Gandersheim, Braunschweigische Reimchronik, Chronik des Stiftes S. Simon und Judas zu Goslar, Holsteinische Reimchronik]</i> . Hanovera, 1877. (MGH. Scriptores qui vernacula lingua usi sunt 2.)
MIÖG	<i>Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung</i>
MPH	Monumenta Poloniae historica
MPH. SN	Monumenta Poloniae historica. Series nova
MPH. SN (6)	<i>Annales Poloniae Maioris</i> . Ed.: Kürbis, Brygida. Warszawa, 1962.
NA	<i>Neues Archiv der Gesellschaft für Ältere deutsche Geschichtskunde</i>
RIS	<i>Rerum Italicarum scriptores</i> . Ed.: Muratori, Ludovicus Antonius. I—XXVIII. Mediolanum, 1723—1751.
RIS. ²	Rerum Italicarum scriptores. Nova editio
RIS. ² (8/1)	<i>Rolandini Patavini Cronica in factis et circa facta Marchiae Trivixanae</i> . Ed.: Bonardi, Antonio. Città di Castello, 1905—1908.
SzKK	Szegedi Középkortörténeti Könyvtár

2. FORRÁSOK, FORRÁSKIADVÁNYOK

ALBERICUS TRIUM FONTIUM	Chronici Albrici monachi Trium fontium. Ed.: Scheffer-Boichorst, Paulus. In: MGH. SS. (23) 631—950. Alberti Milioli notarii Regini Liber de temporibus. Ed.: Holder-Egger, Oswaldus. In: MGH. SS. (31) 353—579.
ALBERTUS STADENSIS	Annales Stadenses auctore Alberto. Ed.: Lappenberg, Io[hannes] M[artinus]. In: MGH. SS. (16) 271—379.

- ANDREA DANDOLO   DANDOLO, ANDREA: *Chronica brevis*. Cur: Pastorello, Ester. Bologna, 1941. (RIS. NE. XII/1.)
- ANDREAS RATISBONENSIS   ANDREAS VON REGENSBURG: *Chronicon pontificum et imperatorum Romanorum*. In: Uö.: *Sämtliche Werke*. Hrsg.: Leidinger, Georg. München, 1903. (Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte. Neue Folge 1.) 1—158.
- ANN. AUGUSTENSES   Annales SS. Udalrici et Afrae Augustenses. Ed.: Jaffé, Philippus. In: MGH. SS. (17) 428—436.
- Annales Aulæ Regiæ. In: *Die Königsaller Geschichtsquellen mit den Zusätzen und der Fortsetzung des Domherrn Franz von Prag*. Ed.: Loserth, Johann. Wien, 1875. (Fontes rerum Austriacarum. Scriptores 8.) 21—29.
- ANN. BAWARICO-AUSTRIACI   Annales Bawarici et Austriaci breves. In: MGH. SS. (30/1) 3—4.
- Annales Bohemiae brevissimi. In: MGH. SS. (17) 719—721.
- Annales breves de landgraviis Thuringiæ. In: *Historia genealogica principum Saxoniarum superioris*. Ed.: Eccartius, Johannes Georgius. Lipsia, 1722. 345—350.
- Annales breves seu brevissimi de veterum Thuringiæ landgraviorum origine. In: *Illustres veteres scriptores, qui rerum a Germanis per multas aetates gestarum historias vel annales posteris reliquerunt*. Ed.: Pistorius, Ioannes. I—III. Francofurtum, 1583—1607. I. 956.
- ANN. BURGHAUSENSES   Annales Burghausenses. Ed.: Waitz, G[eorgius]. In: MGH. SS. (24) 61—62.
- ANN. DUNSTAPLENSES   Ex Annalibus Dunsaplensibus. In: MGH. SS. (27) 504—513.
- ANN. ERPHORDENSES   Annales Erphordenses. In: MGH. SS. (16) 26—40.
- Annales Frisacenses. Ed.: Weiland, Ludewicus. In: MGH. SS. (24) 65—67.
- ANN. GNESNENSES   Annales capituli Gnesnenses. In: MPH. SN (6) 2—20.
- ANN. GOTWICENSES   Annales Gotwicenses. Ed.: Wattenbach, Wilhelmus. In: MGH. SS. (9) 600—604.
- ANN. HERBIPOLENSES   Annales Herbipolenses. In: MGH. SS. (16) 1—12.
- ANN. MELROSENSES   Ex Annalibus Melrosensibus. In: MGH. SS. (27) 432—442.
- Annales Neresheimenses. Ed.: Abel, Otto. In: MGH. SS. (10) 20—25.
- ANN. OSTERHOVENSES   Annales Osterhovenses. Ed.: Wattenbach, W[ilhelmus]. In: MGH. SS. (17) 537—558.
- ANN. POLONIAE MAIORIS   Annales dicti Poloniae Maioris. In: MPH. SN. (6) 79—168.
- ANN. POLONORUM   Annales Polonorum I., II., III., IV. Ed.: Röpell, Ricardus – Arndt, Wilhelmus. In: *[Annales aevi Suevici]*. Ed.: Pertz, Gregorius Heinricus. Hanovera, 1866. (MGH. SS. 19.) 612—663.
- ANN. POSNANENSES   Annales capituli Posnanenses. In: MPH. SN. (6) 21—78.
- Annales dicti Poloniae Maioris. In: MPH. SN. (6) 79—168.

- ANN. PRAGENSES I   Annalium Pragensium pars I. Ed.: Koepke, Rudolphus. In: MGH. SS. (9) 169—181.
- ANN. SALISBURGENSES   Annales Sancti Rutberti Salisburgenses. Ed.: Wattenbach, Wilhelmus. In: MGH. SS. (9) 758—810.
- ANN. SAMBIENSES   Annales canonici Sambiensis. Ed.: Arndt, Wilhelmus. In: *[Annales aevi Suevici]*. Ed.: Pertz, Georgius Heinrichus. Hanovera, 1866. (MGH. SS. 19.) 696—708.
- ANN. S. STEPHANI   Annales Sanctae Justinae Patavini. Ed. Bottegghi, Luigi Alfredo. In: CHR. MARCHIAE 1—44.
- ANN. S. STEPHANI   Annales S. Stephani Frisingenses. Ed.: Waitz, G[eorgius]. In: *[Supplementa tomorum I—XII, pars I.]*. Hanovera, 1881. (MGH. SS. 13.)
- ANN. SELDENTALENSES   Annales Seldentalenses. In: *Martyrium Arnoldi archiepiscopi Moguntini und andere Geschichtsquellen Deutschlands im zwölften Jahrhundert*. Ed.: Boehmer, Johann Friedrich. Stuttgart, 1853. (Fontes rerum Germanicarum 3.) 526—529., különösen 527.
- ANN. WORMIATENSES   Annales breves Wormiatenses. Ed.: Pertz, Georgius Heinrichus. In: MGH. SS. (17) 74—79.
- ANN. WORMIATENSES   Anonymi chronicon Erfordienne. In: *Vindemiae literariae, hoc est vetera monumenta ad Germaniam sacram praecipue spectantia*. Ed.: Schannat, Johannes Fredericus. I—II. Fulda—Lipsia, 1723—1724. I. 91—106.
- ANN. ZWETLENSES   Chronicon Zwetlense vetustius. In: SRA. (Pez) I. 974—1001.
- ANONYMUS LAUDUNENSIS   Ex chronico universali Anonymi Laudunensis. In: MGH. SS. (26) 442—457.
- ANONYMUS LEOBIENSIS   *Anonymi Leobensis Chronicon nach dem Originale herausgegeben*. Ed.: Zahn, Joseph von. Graz, 1865.
- ANONYMUS LEOBIENSIS   Anonymus Perusinus. In: *Corpus des sources franciscaines*. Ed.: Godet, Jean-François – Mailleux, Georges. I—V. Louvain, 1974—1978. III. 47—79.
- ARNOLDUS LUBECENSIS   Arnoldi abbatis Lubecensis chronica. Ed.: Lappenberg, I[ohannes] M[artinus]. In: *[Historici Germaniae saec. XII]*. Ed.: Pertz, Georgius Heinrichus. Hanovera, 1869. (MGH. SS 21.) 100—250.
- ARNPECK CHR. AUST.   ARNPECK, VEIT: Chronicon Austriacum. In: Uö.: *Sämtliche Chroniken*. Hrsg.: Leidinger, Georg. München, 1915. (Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte. Neue Folge 3.) 709—845.
- ARNPECK CHR. BAV.   ARNPECK, VEIT: Chronicon Baioariorum. In: Uö.: *Sämtliche Chroniken*. Hrsg.: Leidinger, Georg. München, 1915. (Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte. Neue Folge 3.) 1—443.
- ARNPECK CHR. BAV.   Bernardi Guidonis Flores chronicarum. In: RIS. III/1. 351—684.
- ARNPECK CHR. BAV.   BOZON, NICOLAS: Vie de sainte Elisabeth de Hongrie. Ed.: Louis, Karl. In: *Zeitschrift für Romanische Philologie* 34 (1910) 295—314.
- ÁUO   *Árpádokori új okmánytár*. Szerk.: Wenzel Gusztáv. I—XII. Pest—Bp., 1860—1874. [Reprint: Pépa, 2001—2003.]

- BRAUNSCHWIG. REIMCHR. Braunschweigische Reimchronik. Ed.: Weiland, Ludwig. In: MGH. Dt. Chron. (2) 430—574.
- Budapest történetének okleveles emlékei.* Szerk.: Csánki Dezső – Gárdonyi Albert. I. Bp., 1936.
- Burchardi et Cuonradi Urspergensium Chronicon. Ed.: Abel, Otto – Weiland, Ludewicus. In: MGH. SS. (23) 333—382.
- CART. LAUSANNE *Cartulaire du chapitre de Notre-Dame de Lausanne.* Ed.: Roth, Charles. I. Texte. Lausanne, 1948. (Mémoires et documents publiés par la Société d'histoire de la Suisse romande. III. 3.)
- CAT. MAGISTRORUM OT Catalogus magistrorum generalium Ordinis Theutonicorum. In: MPH. IV. 54—57.
- CAT. PONTIFICUM Catalogus pontificum et imperatorum Romanorum. Ed.: Waitz, G[eorgius] In: *[Historici Germaniae saec. XIII]*. Ed.: Pertz, Georgius Heinricus. Hanovera, 1872. (MGH. SS. 22.) 54—57.
- Chronica fratris Nicolai Glassberger. In: *Analecta Franciscana* 2 (1885) 1—579.
- Chronica Poloniae Maioris.* Ed.: Kürbis, Brygida. Warszawa, 1970. (MPH. SN. 8.)
- Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed.: Domanovszky, Alexander. In: SRH. I. 217—505.
- Chronicon abbatis Urspergensis a Nino rege Assyriorum magno usque ad Fridericum II Romanorum imperatorem.* Augusta Vindelicorum, 1515.
- CHR. AUSTRIACUM Chronicon Garstense. In: SRA. (Rauch) II. 213—300..
- Chronicon Barcinonense. In: *Veterum aliquot scriptorum qui in Galliae bibliothecis maxime Benedictorum latuerant specilegium.* Ed.: d'Archery, Luca et alii. I—III. Parisium, 1723². III. 140—142.
- Chronicon Belgicum magnum. In: SRG. III. 1—456.
- CHR. BOHEMIAE Chronicon Bohemiae. In: *Reliquiae manuscriptorum omnis aevi diplomatum ac monumentorum ineditorum adhuc.* Ed.: Ludewig, Johannes Petrus. I—XI. Francofurtum—Lipsia, 1720—1741. XI. 128—383.
- CHR. BOHEMORUM Chronica Bohemorum In: MGH. SS. (30/1) 37—43.
- Chronicon breve principum Romanorum.* In: SRBR. III. 426—430.
- Chronica breviora alique monumenta Faventina a Bernardino Azzurrinio collecta.* Ed. Messeri, Antonia. Città di Castello – Bologna, 1907—1921. [RIS.2 28/3.]
- CHR. BURCHARDI *Die Chronik des Propstes Burchard von UrsbErgb.* Hrsg.: Holder-Egger, Oswald – Simson, Bernhard von. Hannover—Leipzig, 1916². (MGH. SS. rer. Germ. [16.])
- CHR. COLONIENSIS Annales Colonienses maximi ab O. C. Ed.: Pertz, Karolus. In: MGH. SS. (17) 723—847.

- CHR. COLONIENSIS CONT. I   Chronicae regiae Coloniensis continuatio prima. In: MGH. SS. (24) 1—20.
- CHR. ELWACENSE   Chronicon Elwacense. Ed.: Abel, Otto. In: MGH. SS. (10) 34—51.
- CHR. ERFORDENSIS MODERNA   Chronica Erfordensis moderna. In: MGH. SS. (30/1) 335—472.
- Chronicon Erphurdense. In: *Codex diplomaticus anecdotorum res Moguntinas illustrantium*. Ed.: Gudenus, Valentinus Ferdinandus. I—V. Goettinga—Francofurtum—Lipsia, 1743—1768. I. 511—637.
- Chronicon Estense cum additamentis usque ad a. 1478*. Ed.: Bertoni, Giulio – Vicini, Emilio Paolo. Città di Castello – Bologna, 1908—1937. (RIS.² 15/3.)
- Chronicon Garstense. In: SRA. (Rauch) I. 5—40.
- CHR. HOHENBURGENSIS   *Annales Marbacenses qui dicitur (Chronica Hohenburgensis cum continuatione et additamentis Neoburgensibus)*. Ed.: Bloch, Hermannus. Hanovera—Lipsia, 1907. (MGH. SS. rerum Germanicarum [9].)
- CHR. LIVONIAE   *Heinrici Chronicon Livoniae*. Ed.: Arbusow, Leonid – Bauer, Albert. Hannover, 1955. (MGH. SS. rer. Germ. 31.)
- CHR. MARCHIAE   *Chronicon Marchiae Tarvisinae et Lombardiae*. Ed.: Botteggi, Luigi Alfredo. Città di Castello, 1914—1916. (RIS.² 8/3.)
- Chronicon Moguntinum. In: *Chroniken der mittelhheinischen Städte. Mainz*. I. Ed.: Hegel, Karl. Leipzig, 1885. (Chroniken der deutschen Städte 17.) 147—242.
- CHR. MONTIS SERENI   Chronicon Montis Sereni. Ed.: Ehrenfeuchter, Ernestus. In: MGH. SS. (23) 130—226.
- CHR. POLONIAE MAIORIS   *Kronika wielkopolska*. Ed.: Kürbis, Brygida. Warszawa, 1970. (MPH. SN. 8.)
- CHR. REINHARDSBR.   Chronica Reinhardsbrunnensis. In: MGH. SS. (30/1) 490—656.
- CHR. RHYTHMICUM   Chronicon rhythmicum Austriacum. Ed.: Wattenbach, Wilhelmus. In: *[Gesta saeculi XIII]*. Hanovera, 1880. (MGH. SS. 25.) 349—368.
- CHR. S. BERTINI   Chronica monasterii Sancti Bertini auctore Iohanne Longo de Ipra. Ed.: Holder-Egger, O[swaldus]. In: MGH. SS. (25) 736—866.
- CHR. S. GALLI CONT. II   C[hronici] casuum S. Galli continuatio II. Ed.: Arx, Ildefonsus ab. In: MGH. SS. (2) 148—163.
- Chronicon S. Thomae Lipsiensis. In: *Scriptores rerum Germanicarum praecipue Saxonicarum*. Ed.: Menckenius, Io[hannes] Burchardus. I—III. Lipsia, 1728—1730. II. 315—376.
- Chronik des Stiftes S. Simon und Judas in Goslar. Hrsg.: Weiland, Ludwig. In: MGH. Dt. Chron. (2) 586—604.
- La Chronique de Richier de Senones. Texte. In: DANTAND 1996. 180—283.
- CHUONRADUS SCHIERENSIS   Chuonradi Schirensis annales. Ed.: Jaffé, Philippus. In: MGH. SS. (17) 629—633.
- CLARI, ROBERT DE: *La Conquête de Constantinople*. Ed. Lauer, Philippe. Paris, 1924. [reprint: 1956, 1996]

- CONT. ADMUNTENSIS   Continuatio Admuntensis. Ed.: Wattenbach, Wilhelmus. In: MGH. SS. (9) 579—593.
- CONT. CHR. MAGNI   Continuatio Magni presbyteri annalium Reicherspergensium. Ed.: Wattenbach, W[ilhelmus]. In: MGH. SS. (17) 523—534.
- CONT. CLAUSTRONB. II   Continuatio Claustroneoburgensis II. Ed.: Wattenbach, Wilhelmus. In: MGH. SS. (9) 613—624.
- CONT. CLAUSTRONB. III   Continuatio Claustroneoburgensis III. Ed.: Wattenbach, Wilhelmus. In: MGH. SS. (9) 628—637.
- CONT. CREMIFANENSIS   Continuatio Cremifanensis. Ed. Wattenbach, Wilhelmus. In: MGH. SS. (9) 544—549.
- CONT. GARSTENSIS   Continuatio Garstensis. Ed. Wattenbach, Wilhelmus. In: MGH. SS. (9) 593—600.
- CONT. LAMBACENSIS   Continuatio Lambacensis. Ed.: Wattenbach, Wilhelmus. In: MGH. SS. (9) 556—561.
- CONT. MELLICENSIS   Continuatio Mellicensis. Ed.: Wattenbach, Wilhelmus. In: MGH. SS. (9) 501—535.
- CONT. PRAEDICATORUM   Continuatio Praedicatorum Vindobonensium. Ed.: Wattenbach, Wilhelmus. In: MGH. SS. (9) 724—732.
- CONT. SANCRUCENSIS I   Continuatio Sanrucensis I. Ed.: Wattenbach, Wilhelmus. In: MGH. SS. (9) 626—628.
- CONT. SANCRUCENSIS II   Continuatio Sanrucensis II. Ed.: Wattenbach, Wilhelmus. In: MGH. SS. (9) 637—646.
- CONT. ZWETLENSIS   Continuatio Zwetlensis III. Ed.: Wattenbach, Wilhelmus. In: MGH. SS. (9) 654—669.
- Continuationes I et II [Robert Autissiodorensis chronici]. Ed.: HOLDER-EGGER, O[SWALDUS]. In: MGH. SS. (26) 276—287.
- Cronecken der Sassen. In: SRBR. III. 277—423.
- De antiquitatibus, nobilitatibus, dignitatibus laudibus et honoribus civium Placentiae et de eorum gestis. In: RIS. XVI. 585—610.
- DÜRINGISCHE CHR.   *Düringische Chronik des Johannes Rothe*. Hrsg.: Liliencron, Rochus von. Jena, 1859. (Thüringische Geschichtsquellen 3.)
- Les estoires de Venise. Cronaca veneziana in lingua francese dalle origini al 1275*. Cur.: Limentani, Alberto. Firenze, 1973 (Civiltà veneziana. Fonti e testi XII.)
- Narratio de fratribus minorum ordinis eiusque progressi. Ed.: Evers, Carolus. In: *Analecta ad Fratrum Minorum Historiam* 1 (1882) 1—82.
- Ex Annalium Rotomagensium continuationibus. Ed.: Holder-Egger, Oswaldus. In: MGH. SS. (26) 500—506.
- Ex Vincentii Speculo historiali. Ed.: Holder-Egger, Oswaldus. In: MGH. SS. (24) 164—167.

- Excerpta de diversis chronicis. In: FRB (4) 341—346.
- F *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Ed.: Fejér, Georgius. I—XI. Buda, 1829—1844.
- FLANDRIA GENEROSA *Flandria generosa*. Ed.: Bethmann, L[udovicus] C[onradus]. In: MGH. SS. (9) 313—334.
- Francisci Pipini Bononiensis chronicon*. In: RIS. IX. 587—752.
- Francisci Pipini Bononiensis Liber de acquisitione Terrae Sanctae*. In: RIS. VII. 663—848.
- FUND. BAVARIAE *Compilatio chronologica rerum Boicarum*. In: *Scriptores rerum Boicarum*. Ed.: Oefelius, Andreas Felix. I—II. Augsburg, 1763. II. 332—344.
- FUND. DIESSENSES *De fundatoribus monasterii Diessensis*. Ed.: Jaffé, Philippus. In: MGH. SS. (17) 328—331.
- G *Catalogus fontium historiae Hungariae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenditum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI*. Ed.: Gombos, Albinus Franciscus, I—III. Bp., 1937—1938. [reprint: Bp., 2005—]
- Galvanei Manipulus florum*. In: RIS. XI. 662—663.
- Gesta comitum Barcinonensium*. Ed.: Barrau Dihigo, Louis – Massó i Torrents, Jaume. (Chroniques catalanes II.) Barcelona, 1925.
- GESTA HALBERSTADENSIS *Gesta episcoporum Halberstadensium*. Ed.: Weiland, Ludewicus. In: MGH. SS. (23) 73—123.
- GODEFRIDUS VITERBIENSIS *Gesta Heinrici VI*. In: *Gotfredi Viterbiensis Gesta Friderici I. és Heinrici VI*. Ed.: Waitzius, Georgius. Hanovera, 1870. (MGH. SRG. in usum scholarum 30.) 46—51.
- Grosse Hochmeisterschronik*. Ed.: Hirsch, Max. In: SRP. V. 43—148.
- GUILLELMUS ANDERNENSIS *Willelmi chronica Andrensis*. Ed.: Ioh[annes] Heller. In: MGH. SS. (24) 684—773.
- GUILLELMUS TYRIUS *Guillaume de Tyr: Chronique*. Ed.: Huygens, R[obert] B. C. I—II. Turnhout, 1986. (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis 63—63A.)
- GÜNTHER VON PAIRIS: *Hystoria Constantinopolitana*. Ed.: Orth, Peter. Hildesheim—Zürich, 1994. (Spolia Berolinensia 5.)
- A három társ legendája*. Szerk.: Hidász Ferenc – Várnai Jakab. Szeged, 1995. (Ferencs források)
- Hazai okmánytár*. Szerk.: Nagy Imre – Paur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső – Ipolyi Arnold. I—VIII. Győr—Bp., 1865—1891.
- HEINRICUS DE HEIMBURG *Heinrici de Heimburg annales*. Ed.: Wattenbach, Wilhelmus. In: MGH. SS. (17) 711—718.
- Vita sanctae Elisabeth, Landgraviae Thuringiae auctore anonymo nunc primum in lucem edita*. Ed.: Henniges, Diodorus. In: *Archivum Franciscanum Historicum* 2 (1909) 240—268.

- HERMANNUS ALTAHENSIS   Hermannii Althenses annales. Ed.: Jaffé, Philippus. In: MGH. SS. (17) 381—407.
- Historia de landgraviis Thuringiae. In: SRG. I. 1296—1365.
- Historia fratrum Praedicatorum in Dania. Ed.: Suhm, Petrus Fredericus. In: *Scriptores rerum Danicarum medii aevi*. Ed.: Langebek, Jacobus – Suhm, Petrus Fredericus – Engelstoft, Laurentius – Werlauff, Ericus Christianus. I—IX. Hafnia, 1772—1878. V. 500—502.
- Hochmeisterskatalog. Ed.: Strehlke, Ernst In: SRP. III. 388—397.
- HONORII CONT. STIRENSIS   Honorii Augustidunensis continuatio Stirensis. In: MGH. SS. (24) 63—64.
- Der sogenannte Libellus de dictis quatuor ancillarum St. Elisabeth confectus*. Hrsg.: Huyskens, Albert. München, 1911.
- IOHANNES DE MARIGNOLA   Johannis de Marignola Chronicon. In: FRB. (3) 492—604.
- IOHANNES DE TULBIA   Ioannis de Tulbia Gesta obsidionis Damiatae et Liber duelli Christiani in obsidione Damiatae exacti. Ed.: Holder-Egger, O[swaldus]. In: MGH. SS. (31) 669—704.
- Iohannis Codagnelli Gesta obsidionis Damiatae. Ed.: Holder-Egger, Oswaldus. In: MGH. SS. (31) 463—503.
- Írott források az 1050—1116 közötti magyar történelemről*. Szerk.: Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor. Szeged, 2006. (SzKK 22.)
- Jacobi de Vitriaco Historia Hierosolymitana abbreviata. In: *Itinera Hierosolymitana Crucesignatorum*. Ed.: De Sandoli, Sabino. I—IV. Jerusalem, 1978—1985. III. 231—267.
- JENS ENIKEL: FÜRSTENBUCH   ENIKEL, JANSEN: Fürstenbuch. In: *Jansen Enikels Werke*. Hrsg.: Strauch, Philipp. Hannover—Leipzig, 1900. (MGH. Dt. Chron.. 3.)
- Johannes Rothes Elisabethleben*. Hrsg.: Schubert, Martin J. – Haase, Annegret. Berlin, 2005. (Deutsche Texte des Mittelalters 85.)
- Johannis Neplachonis abbatiss Opatovicensis Chronicon. In: FRB. (3) 451—484.
- Kroniek van het klooster Bloemhof te Wittewierum*. Ed. Jansen, H. P. H. – Janse, Antheun. Hilversum, 1991. (Middelleeuwse Studies en Bronnen 20.)
- Legenda trium sociorum. Ed.: Desbonnets, Théophile. In: *Archivum Franciscanum Historicum* 67 (1974) 38—144.
- LEGENDÁK II   *Szentek a magyar középkorból. II. Legendák és csodák (13—16. század)*. Szerk.: Madas Edit – Klaniczay Gábor. Bp., 2001. (Millenniumi magyar történelem. Források)
- Liber regiminum Paduae. In: RIS.² (8/1) 291—376.
- Martini Fuldensis chronicon. In: *Corpus historicorum medii aevi*. Ed.: Eccardus, Jo[hannes] Georgius. I—II. Francofurtum, 1743². II. 1643—1732.
- MATHEUS PARIISIENSIS CM   Ex Mathei Parisiensis operibus. Ex Chronicis Maioribus. In: MGH. SS. (28) 107—389.

- MATHEUS PARISIENSIS HA Ex Mathei Parisiensis operibus. Ex Historia Anglorum. In: MGH. SS. (28) 390—434.
- MINORITA ERPH. *Chronica minor auctore Minorita Erphordiensi.* Ed.: Holder-Egger, O[swaldus]. In: MGH. SS. (24) 172—204.
- NAVAGERO, ANDREA: *Historia Veneta.* In: RIS. XXIII. 923—1216.
- NECR. ADMUNTENSE *Necrologium Admuntense.* In: MGH. Nocr (2) 288—309.
- Necrologium Bambergense.* In: *Heinricus de Diessenhofen und andere Geschichtsquellen Deutschlands im späteren Mittelalter.* Ed.: Huber, Alphons. Stuttgart, 1868. (Fontes rerum Germanicarum 4.) 505—507.
- NECR. CLAUSTONB. *Necrologia Claustreoburgensia.* In: MGH. Nocr. (5) 5—78.
- Necrologium Diessense.* In: *Dioceses Augustensis, Constantiensis, Curiensis.* Ed.: Baumann, Franciscus Ludovicus. Berolinum, 1888. (MGH. Nocr. 1.) 7—32.
- Necrologium Lubense.* In: *Monumenta Lubensia.* Hrsg.: Wattenbach, Wilhelm. Breslau, 1861. 36—59.
- Necrologium Ossiacense.* In: MGH. Nocr. (2) 443—447.
- Necrologia S. Rutberti Salisburgensis.* In: MGH. Nocr. (2) 91—198.
- NECR. SANCRUCENSE *Catalogus anniversariorum monasterii S. Crucis.* In: MGH. Nocr. (5) 120—121.
- Necrologium Thuringense.* In: *Heinricus de Diessenhofen und andere Geschichtsquellen Deutschlands im späteren Mittelalter.* Ed.: Huber, Alphons. Stuttgart, 1868. (Fontes rerum Germanicarum 4.) 457.
- NICOLAUS AMBIANENSIS *Auctuarium Nicolai Ambianensis.* Ed.: Bethmann, L[udovicus] C[onradus]. In: *[Chronica et annales aevi Salici]*. Ed.: Pertz, Georgius Heinricus. Hanovera, 1844. (MGH. SS. 6.) 473—474.
- Ogerii Panis annales.* In: *[Annales Italici aevi Suevici]*. Ed.: Pertz, Georgius Heinricus. Hanovera, 1863. (MGH. SS 18.) 115—142.
- OLIVERUS PADERBORNENSIS *Die Schriften des Kölner Domscholasters, späteren Bischofs von Paderborn und Kardinalbischof von S. Sabina, Oliverus.* Hrsg.: Hoogeweg, Hermann. I—II. Tübingen, 1894. (Bibliothek des Literarischen Vereins in Stuttgart 202.)
- Ottonis de Sancto Blasio Chronica.* Ed. Hofmeister, Andreas. Hanovera, 1912. (MGH. SS. rer. Germ. 7.)
- PALTRAM VATZO *Paltrami seu Vatzonis chronicon.* In: SRA. (Pez) I. 707—724.
- Pauli Minoritae Speculum sive Satyrica rerum gestarum mundi historia.* In: *Antiquitates Italicae medii aevi.* Ed.: Muratori, Ludovicus Antonius. I—VI. Mediolanum, 1738—1742. IV. 951—1034.
- PRAECLARA FACINORA *Praeclara Francorum facinora variaeque ipsorum certamina.* In: *Historiae Francorum scriptores coetanei.* Ed.: Duchesne, Andrea — Duchesne, Franciscus. I—V. Lutetia Parisiorum, 1636—1649. V. 764—792.

- Prizibiconis de Radenin dicti Pulkavae Chronicon Bohemiae. In: FRB (5) 3—207.
- Ptolemaei Lucensis historia ecclesiastica. In: RIS. XI. 753—1242.
- REINERUS LEODIENSIS Reineri annales. In: MGH. SS. (16) 651—680.
- RICHERUS SENONIENSIS Richeri gesta Senoniensis ecclesiae. In: MGH. SS. (25) 249—345.
- ROBERTUS AUTISSIORENSIS Roberti canonici S. Mariani Autissiodoriensis chronicon. Ed.: Holder-Egger, O[swaldus]. In: MGH. SS. (26) 219—276.
- Rocznik Traski. In: MPH. II. 828—861.
- Rocznik Malopolski. In: MPH. III. 140—202.
- ROGERIUS WENDOVER Ex Rogeri de Wendover Floribus historiarum. In: MGH. SS. (28) 3—73.
- Rolandini Patavini Cronica in factis et circa facta Marchiae Trivixanae*. In: RIS.² (8/1) 1—313.
- RUTEBEUF: La vie de sainte Elysabel. In: Oeuvres complètes de Rutebeuf. I—II. Ed.: Faral, Edmond – Bastin, Julia. Paris, 1959—1960. II. 60—160.
- Ryccardi di Sancto Germano Notarii Chronicon*. Ed.: Garufi, Carlo Alberto. Città di Castello – Bologna, 1936—1938. (RIS.² 7/2.)
- SABELLICUS, MARCUS ANTONIUS: *Rerum Venetiarum ab urbe condita ad Marcum Barbadicum libri XXXIII*. In: U6.: *Opera omnia*. I—IV. Basel, 1560. IV. 11—276.
- SÄCHSISCHE WELTCHR. Sächsische Weltchronik. Hrsg.: Weiland, Ludwig. In: MGH. Dt. Chron. (2) 1—270.
- Sozomeni Pistoriensis Chronicon. In: RIS. I. 5—208.
- SRA. (Pez) *Scriptores rerum Austriacarum veteres ac genuini*. Ed.: Pez, Hieronymus. I—III. Lipsia—Ratisbona, 1721—1745.
- SRA. (Rauch) *Rerum Austriarum scriptores, qui lucem publicam hactenus non viderunt, et alia monumanta diplomatica nondum edita*. Ed.: Rauch, Hadrianus. I—III. Vindobona, 1793—1794.
- SRBR *Scriptores rerum Brunsviciensium illustrationi inservientes, antiqui omnes et religionis reformatae priores*. Ed.: Leibnitiuss, Godefride Guilielmus. I—III. Hanovera, 1707—1710.
- SRG *Rerum Germanicarum scriptores aliquot insignes, qui historiam et res gestas Germanorum medi potissimum aevi inde a Carolo Magno ad Carolum V usque per annales litteris consignarunt*. Ed.: Pistorius, Joannes – Struvius, Burcardus. I—III. Ratispona, 1731⁴.
- SRH *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed.: Szentpétery, Emericus. I—II. Bp., 1937—1938. [Reprint: 1999.]
- SRP *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichte der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*. Hrsg.: Hirsch, Theodor – Töppen, Max

- Strehlke, Ernst. I—V. Leipzig, 1861—1874. [Reprint: Frankfurt a. M., 1965—1968.]
- THOMAS EBENDORFER EBENDORFER, THOMAS: *Chronica Austriae*. Hrsg.: Lhotsky, Alphons. Berlin—Zürich, 1967. (MGH. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series 13.)
- THOMAS SPALATENSIS *Thomae Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*. Ed.: Perić, Olga – Karbić, Damir – Matijević Sokol, Mirjana – Sweeney, James Ross. Bp. – New York, 2006. (Central European Medieval Texts 4.)
- UB *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*. I—V. Bearb.: Wagner, Hans – Lindeck-Pozza, Irmtraut. Graz – Köln – Wien, 1955—2000.
- VARAZZE, JACOPO DA: *Legenda aurea*. I—II. Cur.: Maggioni, Giovanni Paolo. Milano, 1988.
- Vie de sainte Elisabeth de Hongrie. Ed.: Louis, Karl. In: *Zeitschrift für Romanische Philologie* 34 (1910) 708—733.
- VILLEHARDOUIN, GEOFFROY DE: *La conquête de Constantinople*. Ed.: Dufournet, Jean. Paris, 1969. 42—29.
- VILLEHARDOUIN, GEOFFROY: *Bizánc megvétele*. Bp., 1985.
- Die Vita der heiligen Elisabeth des Dietrich von Apolda*. Hrsg.: Renner, Monika. Marburg, 1993. (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Hessen)
- VITA S. KYNGAE *Vita et miracula Sanctae Kyngae ducissae Cracoviensis*. Ed.: Kętrzyński, Wojciech. In: MPH. IV. 662—744.
- Vita Sancti Dominici*. In: *Acta sanctorum quotquot toto orbe coluntur, vel a catholicis scriptoribus celebrantur*. Ed.: Bollandus, Ioannes – Henschenius, Godefridus. I—LX. Roma—Parisi, 1863—1870³. XXX. 558—628.
- VORAGINE, JACOBUS DE: *Legenda aurea. Szentek csodái és szenvedései*. Szerk.: Madas Edit. Bp., 1990.
- ZURITA, HIERONYMUS: *Indices rerum ab Aragoniae regibus gestarum a minis regni ad annum MCDX*. Zaragoza, 1578.

3. SZAKIRODALOM

- ABGAROWICZ, KAZIMIERZ: *Kronika wielkopolska*. Warszawa, 1956.
- ALLER, OTTO: Johannes Kungstein, der Verfasser des Chronikon Moguntinum. In: NA 43 (1922) 613—621.
- ALMÁSI TIBOR: *A tizenharmadik század története*. Bp., 2000. (Magyar századok)

- ALTMANN, JÚLIA – BERTALAN, HERTA: Óbuda vom 11. bis 13. Jahrhundert. In: *Budapest im Mittelalter*. Hrsg.: Biegel, Gerd. Braunschweig, 1991. 113—143.
- ANDERLE ÁDÁM: Aragóniai Konstancia a spanyol történetírásban. In: *Világtörténet* (1994/tavasz—nyár) 32—38.
- ARNALDI 1963 ARNALDI, GIROLAMO: *Studi sui cronisti della Marca Trevigiana nell'età di Ezzelino da Romano*. Roma, 1963. (Studi Storici 48—50.)
- ARNALDI 1970 ARNALDI, GIROLAMO: Andrea Dandolo doge-cronista. In: *La storiografia veneziana fino al secolo XVI. Aspetti e problemi*. Cur.: Pertusi, Agostina. Firenze, 1970. 127—268.
- ARNALDI, GIROLAMO: Cronache con documenti, cronache „autentiche” e pubblica storiografia. In: *Fonti medioevali e problematica storiografica. Atti del Congresso internazionale per il 90 anniversario della fondazione dell' Instituto Storico Italiano*. I—II. Roma, 1976. I. 351—374.
- ARNALDI—CAPO 1975 ARNALDI, GIROLAMO – CAPO, LIDIA: I cronisti di Venezia e della Marca Trevigiana dalle origini alla fine del secolo XIII. In: *Storia della cultura veneta*. Cur.: Arnaldi, Girolamo – Folena, Gianfranco. I. Vicenza, 1975. 387—423.
- ARNALDI—CAPO 1976 ARNALDI, GIROLAMO – CAPO, LIDIA: I cronisti di Venezia e della Marca Trevigiana nel secolo XIV. In: *Storia della cultura veneta*. Cur.: Arnaldi, Girolamo – Folena, Gianfranco. II. Vicenza, 1976. 272—373.
- ALTANER 1922 ALTANER, BERTHOLD: *Der heilige Dominikus. Untersuchungen und Texte*. Breslau, 1922.
- ARBELLOT 1896 ARBELLOT, FRANÇOIS: *Étude biographique et bibliographique sur Bernard Guidonis, évêque de Lodève*. Paris, 1896.
- BAAKEN, GERHARD: Zur Beurteilung der Werke Gottfrieds von Viterbo. In: *Geschichtsschreibung und geistiges Leben im Mittelalter. Festschrift für Heinz Löwe zum 65. Geburtstag*. Hrsg.: Hauck, Karl – Mordek, Hubert. Köln, 1978. 373—396.
- BACKMUND, NORBERT: *Monasticon Praemonstratense, id est historia circiarum atque canoniary candidi et canonici Ordinis Praemonstratensis*. I—III. Straubing, 1949—1956.
- BACKMUND 1972 BACKMUND, NORBERT: *Die mittelalterliche Geschichtsschreiber des Prämonstratenserordens*. Averbode, 1972. (Bibliotheca Analectorum Praemonstratesium 10.)
- BAETHGEN, FRIEDRICH: Eine neue Rezension der Regensburger Annalen. In: *NA* 45 (1924) 256—269.
- BEIHAMMER 1998 BEIHAMMER, ALEXANDER: Die alpenländische Annalengruppe und ihre Quellen. In: *MÖG* 106 (1998) 253—327.
- BALTZER 1897 BALTZER, MARTIN: Zur Kunde thüringischer Geschichtsquellen des 14. und 15. Jahrhunderts, besonders ihrer handschriftlichen Überlieferung. In: *Zeitschrift des Vereins für Thüringische Geschichte und Alerthumskunde. Neue Folge* 10 (1897) 1—60.

BENKŐ LORÁND: Helynév—személynév—történet korrelációjának szerepe P. magiszter munkamódszerében. In: Uő.: *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Bp., 1998. 11—27.;

BENKŐ LORÁND: Anonymus beszélő személynevei. In: Uő.: *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Bp., 1998. 28—39.

BERG, DIETER: Studien zur Geschichte und Historiographie der Franziskaner im flämischen und norddeutschen Raum im 13. und beginnenden 14. Jahrhundert. In: *Franziskanische Studien* 65 (1983) 114—155.

BILKINS, WILIS: *Die Spuren von Vulgata, Brevier und Missale in der Sprache von Heinrichs Chronicon Livoniae*. Riga, 1928.

BLAHOVÁ, MARIE: *Kroniky doby Karla IV*. Praha, 1987.

BOSSUAT, ROBERT: *Manuel bibliographique de la littérature française du Moyen Âge*. Melun, 1951. (Bibliothèque elzévirienne. Nouvelle série. Études et documents 1.)

BOTTEGGI, LUIGI ALFREDO: Degli „Annales Sanctae Justiniae Patavini”. In: *Archivio Muratoriano* 4 (1907) 173—188.

BREISACH 2004

BREISACH, ERNST: *Historiográfia*. Ford.: Baics Gergely. Bp., 2004. (Osiris tankönyvek)

BREITENBACH, OSKAR: Die Quellen der Reichenauer Chronik des Gallus Öhem und der historische Werth dieses Werkes. In: *NA* 2 (1877) 157—203.

BRUCH, H.: *Supplement bij de Geschiedenis van de Noord-Nederlandse geschiedschrijving in de middeleeuwen van Dr. Jan Romein*. Haarlem, 1956.

BRUNNER, OTTO: *Das Wiener Bürgertum in Jans Enikels Fürstenbuch*. In: *MIÖG* 58 (1950) 550—574.

C. TÖTH NORBERT: A Győr-nemzettség az Árpád-korban. In: *Analecta mediaevalia*. I. Szerk.: Neumann Tibor. Bp., 2001. 53—72.

CANNUYER, CHRISTIAN: La date de rédaction de l'Histoire orientale de Jacques de Vitry (1160/1170—1240), évêque d'Acre. In: *Revue d'histoire ecclésiastique* 78 (1983) 65—72.

CERLINI, ALDO: Fra Salimbene e le cronache attribuite ad Alberto Milioli. In: *Archivio Muratoriano* 8 (1910) 383—409.

COLL I ALENTORN 1952

COLL I ALENTORN, MIQUEL: La historiografia de Catalunya en el període primitiu. In: *Estudis Romànics* 3 (1951—1952) 139—196.

COZZI, GAETANO: Marino Sanudo il giovane: dalla cronaca alla storia. In: *Rivista Storica Italiana* 80 (1968) 297—314.

CLÉDAT, LÉON: *Rutebeuf*. Paris, 1934².

COZZI, GAETANO: Marino Sanudo il giovane. In: *La storiografia veneziana fino al secolo XVI. Aspetti e problemi*. Cur.: Pertusi, Agostina. Firenze, 1970. 333—358.

CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I—V. Bp., 1890—1913.

- DĄBROWSKI 1964 DĄBROWSKI, JAN: *Dawne dziejopisarstwo polskie (do roku 1480)*. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1964.
- DAVID, PIERRE: *La date et l'auteur de la Chronique de Grande Pologne*. Paris, 1929.
- DEÁK 2005 DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG: *Árpád-házi Szent Margit és a domonkos hagiográfia. Garinus legendája nyomában*. Bp., 2005.
- DENIFLE, HEINRICH: Zur Quellenkunde der Franziskanergeschichte. Balduin von Braunschweig (Brandenburg). In: *Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters* 1 (1885) 630—640.
- DESBONNETS, THÉOPHILE: La Légende des Trois Compagnons, Nouvelles recherches sur la généalogie des biographies primitives de Saint François. In: *Archivum Franciscanum Historicum* 65 (1972) 66—106.
- DEUTINGER, ROMAN: *Rahewin von Freising. Ein gelehrter des 12. Jahrhunderts*. Hannover, 1999. (Monumenta Germaniae Historica. Schriften 47.)
- DEUTINGER 2000 DEUTINGER, ROMAN: Zur Entstehung der Marbacher Annalen. In: *Deutsches Archiv* 56 (2000) 505—523.
- Dictionnaire de théologie catholique*. Ed.: Vacant, Alfred – Mangelot, Eugène. I—XV. Paris, 1903—1950.
- ENGEL, RICHARD: Arnold von Lübeck. In: *Weltbild und Realität. Einführung in die mittelalterliche Geschichtsschreibung*. Hrsg.: Knefelkamp, Ulrich. H. n., 1992. 129—136.
- ERDŐ PÉTER: *Egyházjog a középkori Magyarországon*. Bp., 2001.
- ÉRDÚHELYI MENYHÉRT: *Újvidék története*. Újvidék, 1894. [reprint: Temerin, 1990.]
- EUBEL, KONRAD: Chronica fratris Nicolai Glassberger. In: *Historisches Jahrbuch* 10 (1888) 376—383.
- F. ROMHÁNYI 2000 F. ROMHÁNYI BEATRIX: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Katalógus*. Bp., 2000.
- FARAL, EDMOND: Geoffroy de Villehardouin. La question de sa sincérité. In: *Revue Historique* 177 (1936) 530—582.
- FARLATI, DANIELIS: *Illyricum sacrum*. I—VIII. Venetiae, 1751—1819.
- FELLER, RICHARD – BONJOUR, EDGAR: *Geschichtsschreibung der Schweiz*. I—II. Basel—Stuttgart, 1978—1979.
- FIALA 1975 FIALA, ZDENĚK: *Přemyslovské Čechy. Český stát a společnost v letech 995—1310*. Praha, 1975.
- FICHTENAU 1949 FICHTENAU, HARRY VON: Unbekannte Lambacher Annalen 1187—1242. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv*. Ergb. 2 (1949) 406—411.
- FLINT, VALERIE: World History in the Early Twelfth Century: The Imago Mundi of Honorius Augustodunensis. In: *The Writing of History in the Middle*

- Agas. Essays presented to Richard William Southern*. Ed.: Davis, Ralph H. C. – Wallace-Hadrill, John M. Oxford, 1981. 211—238.
- FONT MÁRTA, F.: II. András orosz politikája és hadjáratai. In: *Századok* 125 (1991) 107—144.
- FONZO, LORENZO DI: *L'Anonimo Perugino tra le fonti francescane del secolo XIII*. Roma, 1982. (Miscellanea Francescana 72.)
- FREYTAG, HANS-JOACHIM: Der Nordosten des Reiches nach dem Sturz Heinrichs des Löwen. In: *Deutsches Archiv* 25 (1969) 470—530.
- FUNKE 2001 FUNKE, BRIGITTE: *Cronecken der sassen. Entwurf und Erfolg einer sächsischen Geschichtskonzeption am Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit*. Braunschweig, 2001. (Braunschweiger Werkstücke 104.)
- FÜGEDI ERIK: Városok kialakulása Magyarországon. In: Uő.: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Bp., 1981. 311—335.
- GASSE-GRANDJEAN, MARIE JOSÉ: *Les livres dans les abbayes vosgiennes du Moyen Age*. Nancy, 1992.
- GELHORN, JOHANNES: *Die Chronik Emo's und Menko's von Floridus Hortus*. Danzig, [1932].
- GERICS JÓZSEF: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái*. Bp., 1961. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 22.)
- GERICS JÓZSEF: Adalékok a Kézai Krónika problémáinak megoldásához. In: *Annales Universitatis Scientiarum de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica* 1 (1957) 106—134.
- GRABMAYER, JOHANNES: *Zwischen Diesseits und Jenseits. Oberrheinische Chroniken als Quellen zur Kulturgeschichte des späten Mittelalters*. Köln—Weimar—Wien, 1999.
- GRANDSDEN 1974 GRANDSDEN, ANTONIA: *Historical Writing in England c. 550 to c. 1307*. Ithaca, 1974.
- GRUNDMANN, HERBERT: *Geschichtsschreibung im Mittelalter. Gattungen – Epochen – Eigenart*. Göttingen, 1987⁴.
- GYÖRFFY: ÁMTF GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I—IV. 1963—1998.
- GYÖRFFY GYÖRGY: *Pest-Buda kialakulása. Budapest története a honfoglalástól az Árpád-kor végi székvárossá alakulásig*. Bp., 1997.
- Handbuch der bayerischen Geschichte*. Hrsg.: Spindler, Max – Brunhölzl, Franz. I—IV. München, 1971—1975.
- HEINEMANN 1888 HEINEMANN, LOTHAR VON: Über die Deutsche Chronik und andere historische Schriften des Magisters Dietrich Engelhus. In: *NA* 13 (1888) 171—187.
- HERKOMMER 1972 HERKOMMER, HUBERT: *Überlieferungsgeschichte der „Sächsischen Weltchronik“*. Ein Beitrag zur deutschen Geschichtsschreibung des

- Mittelalters*. München, 1972. (Münchener Texte und Untersuchungen der deutschen Literatur des Mittelalters 38.)
- HERKOMMER, HUBERT: Eike von Repgows „Sachsenspiegel“ und die „Sächsische Weltchronik“. Prolegomena zur Bestimmung des Sächsischen Weltchroniste. In: *Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung* 100 (1977) 7—42.
- HERVAY 1984. HERVAY, FERENC L[EVENTE]: *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*. Roma, 1984. (Bibliotheca Cisterciensis 7.)
- HIESTAND, RUDOLF: Zum Leben und Laufbahn Wilhelms von Tyrus. In: *DA* 34 (1978) 345—380.
- HOLDER-EGGER, OSWALD: Studien zu Lambert von Hersfeld. In: *NA* 19 (1894) 141—213.
- HOLDER-EGGER 1895a HOLDER-EGGER, OSWALD: Studien zu Thüringischen Geschichtsquellen. I. Ueber die Thüringischen Landgrafengeschichten. In: *NA* 20 (1895) 375—421.
- HOLDER-EGGER 1895b HOLDER-EGGER, OSWALD: Studien zu Thüringischen Geschichtsquellen. II. Ueber die Composition der Chronik von Reinhardsbrunn und ihre verlorenen Quellen. In: *NA* 20 (1895) 571—637.
- HOLDER-EGGER 1896a HOLDER-EGGER, OSWALD: Studien zu Thüringischen Geschichtsquellen. III. Ueber die Ueberlieferung und die Ableitungen der Reinhardsbrunner Chronik In: *NA* 21 (1896) 236—297.
- HOLDER-EGGER 1896b HOLDER-EGGER, OSWALD: Studien zu Thüringischen Geschichtsquellen. IV. Ueber die Chronica S. Petri Erfordensis moderna und verwandte Erfurter Quellen. In: *NA* 21 (1896) 441—546.
- HOLDER-EGGER 1896c HOLDER-EGGER, OSWALD: Studien zu Thüringischen Geschichtsquellen. V. Ueber die Erfurter Annalen des 12. Jahrhunderts, die Chronica Sancti Petri moderna und verlorene Reinhardsbrunner Annalen. In: *NA* 21 (1896) 697—725.
- HÓMAN 1925 HÓMAN BALINT: *A Szent László-kori Gesta Hungarorum és XII—XIII. századi lezármaazói. Forrástanulmány*. Bp., 1925.
- HONEMANN 1987 HONEMANN, VOLKER: Johannes Rothe und seine „Thüringische Weltchronik“. In: *Geschichtschreibung und Geschichtsbewußtsein im späten Mittelalter*. Hrsg.: Patze, Hans. Siegmaringen, 1987. (Vorträge und Forschungen 31.) 497—522.
- HOOGEWEG, HERMANN: *Die Chronik des sogenannten Martinus Fuldensis*. Paderborn, 1883. (Münsterische Beiträge zur Geschichtsforschung 2.)
- HOOGEWEG, HERMANN: Der Kreuzzug von Damiette 1218—1221. I—II. In: *MIOG* 8 (1887) 188—218., 9 (1888) 249—288.
- HORVÁTH ISTVÁN: Esztergom. In: *Medium regni. Középkori magyar királyi székhelyek*. Bp., 1996. 11—36.
- HORVÁTH ISTVÁN – H. KELEMEN MÁRTA – TORMA ISTVÁN: *Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás*. Bp., 1979. (Magyarország régészeti topográfiája 5.)

- HORVÁTH 1954 HORVÁTH JÁNOS: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Bp., 1954.
- HORVÁTH 1970 HORVÁTH, JÁNOS: Die ungarischen Chronisten der Angiovinenzeit. In: *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 21 (1971) 321—377.
- HUBER, ALFONS: Studien über die Geschichte Ungarns im Zeitalter der Arpaden. III. Die Ermordung der Königin Gertrud von Ungarn im Jahre 1213. In: *Archiv für Österreichische Geschichte* 65 (1884) 163—175.
- HUCKER, BERND ULRICH: Die Chronik Arnolds von Lübeck als „Historia Regum“. In: *Deutsches Archiv* 44 (1988) 98—119.
- HUYSKENS 1908 HUYSKENS, ALBERT: *Quellenstudien zur Geschichte der heiligen Elisabeth Landgräfin von Thüringen*. Marburg, 1908.
- HUYSKENS 1937 HUYSKENS, ALBERT: Die Schriften über die heiligen Elisabeth von Thüringen. In: *Die Wundergeschichten des Caesarius von Heisterbach*. Hrsg.: Hilka, Alfons. I—III. Köln—Bonn, 1933—1937. III. 329—390.
- JÄSCHKE, KURT-ULRICH: *Die älteste Halberstädter Bischofschronik*. Köln—Wien, 1970. (Mitteldeutsche Forschungen 62/1.)
- JASIŃSKI, KAZIMIERZ: W kwestii autorstwa Kroniki wielkopolskiej. In: *Studia Zdrołoznawcze* 1 (1957) 219—321.
- JOETZE 1893 JOETZE, KARL FRANZ: Veit Aernpekch, ein Vorläufer Aventins. In: *Abhandlungen des Historisches Vereines für Niederbayern* 29 (1893) 45—128.
- KAPELLI, THOMAS: *Scriptores Ordinis Praedicatorum medii aevi*. I—III. Roma, 1970—1980.
- KARÁCSONYI 1922 KARÁCSONYI JÁNOS: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I—II. Bp., 1922.
- KEHR 1883 KEHR, PAUL FRIDOLIN: *Hermann von Altaich und seine Fortsetzer*. Göttingen, 1883.
- KERSKEN 1995 KERSKEN, NORBERT: *Geschichtsschreibung im Europa der „nationes“*. *Nationalgeschichtliche Gesamtdarstellungen im Mittelalter*. Köln—Weimar—Wien, 1995. (Münstersche Historische Forschungen 8.)
- KLAIĆ, NADA: *Povijest hrvata u ranom srednjem vijeku*. Zagreb, 1971.
- KLAIĆ, NADA: Način na koji je nastajalo djelo Historia Salonitana Maior. In: *Vjesnik za arheologiju z historiju dalmatinsku* 72—73 (1979) 171—198.
- KLANICZAY 2000 KLANICZAY GÁBOR: *Az uralkodók szentsége a középkorban*. *Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Bp., 2000.
- KLEBEL, ERNST: Zu den Fassungen und Bearbeitungen von *Johanns von Viktring Liber certarum historiarum*. In: *MIÖG Ergb.* 11 (1929) 354—373.
- KLEINEIDAM, ERICH: *Universitas studii Erfordensis*. I—II. [Leipzig], 1985—1992.

- KLEINSCHMIDT 1972 KLEINSCHMIDT, ERICH: Die Colmarer Dominikaner-Geschichtsschreibung im 13. und 14. Jahrhundert. Neue Handschriftenfunde und Forschungen zur Überlieferungsgeschichte. In: *Deutsches Archiv* 28 (1972) 371—496.
- KMTL. Korai magyar történeti lexikon (9—14. század). Főszerk.: Kristó Gyula, szerk.: Engel Pál – Makk Ferenc. Bp., 1994.
- KÖRMENDI TAMÁS: A premontrei szerzetesrend megalapítása az Árpád-kori Magyarországon (A rend korai története a kezdetektől az 1235-i II. Catalogus Ninivensisig). I—II. In: *Turul* 74 (2001) 103—111., 75 (2002) 45—55.
- KÖRMENDI TAMÁS: A Kölni Királykrónika Imre és András trónviszályának történetére vonatkozó passzusáról. In: *Kút* 3 (2004/2) 13—17.
- KRISTÓ GYULA: *História és kortörténet a Képes Krónikában*. Bp., 1977. (Gyorsuló idő)
- KRISTÓ 1986 KRISTÓ GYULA: *Az Árpád-kor háborúi*. Bp., 1986.
- KRISTÓ GYULA: *A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig*. Bp., 1994. (Irodalomtörténeti füzetek 135.)
- KRISTÓ 1998 KRISTÓ GYULA: *Az Aranybullák százada*. Bp., 1998.
- KRISTÓ 2000 KRISTÓ GYULA: Gizella királyné az Árpád-kori történetírásban. In: *Vár ucca tizenhét* 8 (2000/1.) 93—97.
- KRISTÓ GYULA: *A korai Erdély (895—1324)*. Szeged, 2002. (SzKK. 18.)
- KRISTÓ 2002 KRISTÓ GYULA: Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. Bp., 2002. (A történettudomány kézikönyve)
- KRISTÓ GYULA: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Bp., 2003. (Kisebbségkutatás könyvek)
- KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC: *Az Árpádok. Fejedelmek és királyok*. Szeged, 2000.
- KROLLMANN, CHRISTIAN: Wer war der Verfasser der Epitome gestorum Prussiae? In: *Mitteilungen des Vereins für die Geschichte von Ost- und Westpreußen* 2 (1928) 51—53.
- KRONOLÓGIA *Magyarország történeti kronológiája*. Főszerk.: Benda Kálmán. I—IV. Bp., 1986.
- KROOS, RENATE: Die Bilderhandschriften des Klosters Scheyern aus dem 13. Jahrhundert. In: *Wittelsbach und Bayern. Die Zeit der frühen Herzöge von Otto I. zu Ludwig dem Bayern. Beiträge zur bayerischen Geschichte und Kunst*. Hrsg.: Glaser, Hubert. I—II. München—Zürich, 1980. I/1. 477—495.
- KROPF LAJOS: Árpádházi Jolán, Aragon királynéja. In: *Századok* 31 (1987) 221—224.
- KUBINYI ANDRÁS: Középkori városkutatásunk újabb eredményei. In: *Középkori régészetünk újabb eredményei és időszzerű feladatai*. Szerk.: Fodor István – Selmeczi László. Bp., 1985. 211—228.
- KÜRBISÓWNA, BRYGIDA: *Studia nad Kroniką wielkopolską*. Poznań, 1952.

- KÚRBISÓWNA 1959 KÚRBISÓWNA, BRYGIDA: *Dziejopisarstwo wielkopolskie XIII i XIV wieku*. Warszawa, 1959.
- LABUDA, GERARD: Studia nad annalistyką pomorską z XIII—XIV wieku. In: *Zapiski historyczne Towarzystwa naukowe w Toruniu* 20 (1950) 107—114.
- LAMARRIGUE 2000 LAMARRIGUE, ANNE-MARIE: *Bernard Gui 1261—1331: un historien et sa méthode*. Paris, 2000.
- LATZKOVITS 1934 LATZKOVITS LÁSZLÓ: *Alberik világkrónikájának magyar adatai. Forrástanulmány*. Szeged, 1934. (Kolozsvár-szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből 23.)
- LEFÈVRE, YVES: Innocent III et son temps vus de Rome. Étude sur la biographie anonyme de ce pape. In: *Mélanges d'archéologie et d'histoire de l'École française de Rome* 61 (1949) 242—245.
- LEIDINGER 1893. LEIDINGER, GEORG: *Über die Schriften des bayerischen Chronisten Veit Arnpeck*. München, 1893.
- LEMMENS, LEONHARD: Zur Biographie der heiligen Elisabeth Landgräfin von Thüringen. In: *Mitteilungen des Historischen Vereins der Diözese Fulda* 4 (1911) 1—24.
- LENEL, WALTER: Zur Kritik der Annalen von S. Justina in Padua. In: *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 17 (1914—1924) 250—265.
- LHOTSKY 1957 LHOTSKY, ALPHONS: *Thomas Ebendorfer. Ein österreichischer Geschichtsschreiber, Theologe und Diplomat des 15. Jahrhunderts*. Stuttgart, 1957. (Monumenta Germaniae Historica. Schriften 15.)
- LHOTSKY, ALPHONS: Zum Anonymus Leobensis. In: *Schlern-Schriften* 206 (1960) 87—91.
- LHOTSKY 1961 LHOTSKY, ALPHONS: Zur Edition der Cronica Austriae des Thomas Ebendorfer. In: *DA* 17 (1961) 537—539.
- LHOTSKY 1963 LHOTSKY, ALPHONS: *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs*. Graz—Köln, 1963. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergbd. XIX.)
- LIMENTANI, ALBERTO: Martin da Canal e „Les Estoiros de Venise”. In: *Storia della cultura veneta*. Cur.: Arnaldi, Girolamo – Folena, Gianfranco. I. Vicenza, 1975. 590—601.
- LIPPERT, WOLDEMAR: Zu Guido von Bazoches und Alberich von Troisfontaines. In: *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 17 (1892) 408—417.
- LMA Lexikon des Mittelalters. I—X. München—Zürich, 1980—2000.
- LONGNON, JEAN: *Les compagnons de Villehardouin. Recherches sur les croisés de la quatrième croisade*. Genève—Paris, 1978. (Hautes études médiévales et modernes)
- LOSERTH, JOHANN: Die Königsaalr Geschichtsquellen. Kritische Untersuchung über die Entstehung des Chronicon Aulae Regiae. In: *Archiv für Österreichische Geschichte* 51 (1873) 449—500.

LOSERTH, JOHANN: Über das Verhältnis der Annales Bohemiae brevissimi zu den Annales Aulac Regiae. In: *Mitteilungen des Vereines für die Geschichte der Deutschen in Böhmen* 14 (1876) 299—305.

LUCIUS, JOHANNES: *De regno Dalmatiae et Croatiae*. Amstelodamum, 1666.

LÜCKERATH, CARL A.: *Kölner Königschronik und Chronik aus St. Pantaleon*. Darmstadt, 2004. (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters 21.)

LYON, JONATHAN REED: *Cooperation, Compromise and Conflict Avoidance: Family Relationships in the House of Andechs, ca. 1100—1204*. Notre Dame, 2004.

MAECK, GERDA: Vom Benediktinerabt zum Minderbruder. Studien zur Geschichtsschreibung Alberts von Stade. In: *Wissenschaft und Weisheit* 63 (2000) 86—135.

MAECK, GERDA: *Die Weltchronik des Albert von Stade, ein Zeitzeugnis des Mittelalters. Studien zur Geschichtsschreibung Alberts von Stade*. Norderstedt, 2001. 53—62.

MAGNOCVALLO, ARTURO: *Marino Sanudo il vecchio e il suo progetto di crociata*. Bergamo, 1901.

MAKK, FERENC: *The Árpáds and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century*. Bp., 1989.

MAKK 1996

MAKK FERENC: *Magyar külpolitika (896—1196)*. Szeged, 1996². (SzKK. 2.)

MAKK 1998

MAKK FERENC: Külföldi források és a korai magyar történelem (X—XII. század). In: Uő.: *A turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a régebbi magyar történelemből*. Szeged, 1998. 95—115.

MÁLYUSZ ELEMÉR: Krónika-problémák. In: *Századok* 100 (1966) 713—762. = Uő.: *Klió szolgálatában. Válogatott történelmi tanulmányok*. Bp., 2003. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 30.) 231—278.

MÁLYUSZ ELEMÉR: *Az V. István-kori gesta*. Bp., 1971. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 58.)

MÁLYUSZ—KRISTÓ

THUROCZ, JOHANNES DE: *Chronica Hungarorum. II. Commentarii*. Comp.: Mályusz, Elemér – Kristó, Julius. 1—2. Bp., 1988. (Bibliotheca scriptorum medii recetisue aevorum)

MARZALI HENRIK: *A magyar történelem kútfoi az Árpádok korában*. Bp., 1880.

MARZALI HENRIK: Záh Felicián pöre. In: *Akadémiai Értesítő* 11 (1900) 35—44.

MARQUIS, BETTINA: *Meißnische Geschichtsschreibung des späten Mittelalters (ca. 1215—1420)*. München, 1998.

MARTIN, ERNEST: *Histoire de la ville Lodève*. Montpellier, 1900. [reprint: Nîmes, 1996]

MÁTYÁS FLÓRIÁN: Népmondák és történeti adatok Gertrud királyné erőszakos haláláról. In: *Századok* 41 (1907) 873—886.

- MENZEL, MICHAEL: *Die Sächsische Weltchronik. Quellen und Stoffauswahl*. Sigmaringen, 1985. (Vorträge und Forschungen. Sonderband 34.)
- MENZEL, OTTOKAR: Untersuchungen zur mittelalterlichen Geschichtsschreibung des Bistums Halberstadt. In: *Sachsen-Anhalt* 12 (1936) 95—178.
- MEY, JOHANNES: *Zur Kritik Arnolds von Lübeck*. Leipzig, 1872.
- MINDERMAN, AREND: Abt Albert von Stade. Ein Chronist des 13. Jahrhunderts. In: *Stupor Saxoniae inferioris. Ernst Schubert zum 60. Geburtstag*. Hrsg.: Hinrichs, Wiard – Schütz, Siegfried – Wilke, Jürgen. Göttingen, 2001. 51—58.
- MORGAN 1973 MORGAN, M[ARGARET] R.: *The Chronicle of Ernoul and the Continuations of William of Tyre*. Oxford, 1973. (Oxford Historical Monographs)
- MÖSER-MERSKY 1965 MÖSER-MERSKY, GERLINDE: Das österreichische „Chronicon rhythmicum“. In: *MIÖG* 73 (1965) 17—38.
- MT. I. *Magyarország története. I. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Főszerk.: Székely György, szerk.: Bartha Antal. Bp., 1984.
- MÜLLER, K. E. H.: *Das Magnum Chronicon Belgicum und die in demselben enthaltenen Quellen. Ein Beitrag zur Historiographie des 15. Jahrhunderts*. Berlin, 1888.
- MÜLLER 1983 MÜLLER, MICHAEL: *Die Annalen und Chroniken im Herzogtum Bayern 1250—1314*. München, 1983. (Schriftenreihe zur bayerischen Landesgeschichte 77.)
- NASS 1996 NASS, KLAUS: *Die Reichschronik des Annalista Saxo und die sächsische Geschichtsschreibung im 12. Jahrhundert*. Hannover, 1996. (MGH. Schriften 41.)
- NEEL, CAROL L.: The Historical Work of Burchard of UrsbErgb. I. The Ursb „Chronicon“ Text. In: *Analecta Praemonstratensia* 58 (1982) 96—129.
- NEEL, CAROL L.: The Historical Work of Burchard of UrsbErgb. III. The Historian and His Sources. In: *Analecta Praemonstratensia* 59 (1983) 19—42.
- NÓTÁRI TAMÁS: *A salzburgi historiográfia kezdetei*. Szeged, 2007. (SzKK 23.)
- OEHRING, SIGLINDE: *Erzbischof Konrad I. von Mainz im Spiegel seiner Urkunden und Briefe (1161—1200)*. Darmstadt, 1973. (Quellen und Forschungen zur hessischen Geschichte 25.)
- PATZE 1968 PATZE, HANS: Landesgeschichtsschreibung in Thüringen. In: *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands* 16/17 (1968) 95—168.
- PÄTZOLD, STEFAN: *Die frühen Wettiner. Adelsfamilie und Hausüberlieferung bis 1221*. Köln—Weimar—Wien, 1997. (Geschichte und Politik in Sachsen 6.)
- PAULER 1899 PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I—II. Bp., 1899²*.

- PAULMIER, MONIQUE: Étude sur l'état des connaissances au milieu du XIIIe siècle: Nouvelles recherches sur la genèse du „Speculum maius” de Vincent de Beauvais. In: *Spicae* 1 (1978) 91—121.
- PAULMIER-FOUCART, MONIQUE – DUCHENNE, MARIE-CHRISTIE: *Vincent de Beauvais et le Grand miroir du monde*. Turnhout, 2004 (Témoins de notre histoire 10.)
- PAUPHILET 1950 PAUPHILET, ALBERT: Villehardouin, Robert de Clari et la conquête de Constantinople. In: Uö.: *Le legs du Moyen Âge. Études de littérature médiévale*. Melun, 1950. 219—238.
- PERLBACH, MAX: Zur italienischen Historiographie des 14. Jahrhunderts. In: *Forschungen zur Deutschen Geschichte* 12 (1872) 649—655.
- PERTUSI, AGOSTINA: Maistre Martino da Canal interprete cortese delle crociate e dell'ambiente veneziano del secolo XIII. In: *Venezia dalla prima crociata alla conquista di Constantinopoli del 1204*. Firenze, 1965. (Storia della civiltà veneziana 11.) 105—135.
- PETERSOHN, JÜRGEN: *Der südliche Ostseeraum im kirchlich-politischen Kräftespiel des Reichs, Polens und Dänemarks vom 10. bis 13. Jahrhundert*. Köln—Wien, 1979.
- Polscy święci*. Red.: Bar, Joakim Roman. I—XII. Warszawa, 1982—1987.
- REBER, ORTRUD: *Die Gestaltung des Kultes weiblicher Heiligen im Mittelalter. Die Verehrung der heiligen Elisabeth, Klara, Hedwig und Brigitta*. Hersbruck, 1963.
- REDLICH 1882 REDLICH, OSWALD: Die österreichische Annalistik bis zum Augange des XIII. Jahrhunderts. In: *MIÖG* 3 (1882) 499—538.
- Repertorio della cronachistica Emilio-Romagnola (secc. IX—XI)*. Cur.: Vasina, Augusto. Roma, 1991. (Nuovi studi storici 11.)
- RF *Repertorium fontium historiae mediæ aevi*. Ed.: Potthast, Augustus – Morghen, Raffaello – Arnaldi, Girolamo. I—XI/4. Roma, 1962—2007.
- RÖDEL, DIETER: Publikumsbezogene Zweisprachigkeit bei „Chronica Baioariorum” und Bayerischer Chronik. In: *Zweisprachige Geschichtsschreibung im spätmittelalterlichen Deutschland*. Hrsg.: Sprandel, Rolf. Wiesbaden, 1993. (Wissensliteratur im Mittelalter 14.) 227—270.
- RÖDEL, DIETER: Veit Arnpeck. Publikumsorientierte Darstellungsweise in zweisprachigen Chroniken. In: *Wissensliteratur im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. Bedingungen, Typen, Publikum, Sprache*. Hrsg.: Brunner, Horst – Wolf, Norbert Richard. Wiesbaden, 1993. (Wissensliteratur im Mittelalter 13.) 252—256.
- ROMEIN, JAN: *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche geschiedschrijving in de middeleeuwen*. Haarlem, 1932.
- ROTH, CHARLES: Le cartulaire du chapitre de Notre-Dame de Lausanne. Sa composition et sa place dans l'historiographie romande. In: *Mémoires de la Société pour l'histoire du droit et des institutions des anciens pays Bourguignons, Comtois et Romands* 12 (1948—1949) 287—291.
- ROTHE, EVA: *Goslar als Residenz der Salier*. Dresden, 1940.

- RUF, PAUL: Die Handschriften des Klosters Schäftlarn. In: *1200 Jahre Kloster Schäftlarn (762—1962)*. Hrsg.: Mitterer, SigisbErgb. Schäftlarn, 1962. (Beiträge zur altbayerischen Kirchengeschichte. Neue Folge 22.) 21—122.
- RUNCIMAN 2002 RUNCIMAN, STEVEN: *A keresztés hadjáratok története*. Ford.: Bánki Vera – Nagy Mónika Zsuzsanna. Bp., 2006.
- ŠAROCHOVÁ, GABRIELA V.: *Radostný úděl vdovský. Královny vdovy přemyslovských Čech*. Praha, 2004.
- SCHAEFFER-BOICHORST, PAUL: *Kaiser Friedrich' I. letzter Streit mit der Kurie*. Berlin, 1866.
- SCHIFFMANN, KONRAD: Zur Garstener Geschichtsschreibung. In: *MIÖG* 23 (1902) 290—313.
- SCHMALE, FRANZ-JOSEPH: „Paderborner“ oder „Korveyer“ Annalen? In: *DA*. 30 (1974) 505—526.
- SCHMALE 1975 SCHMALE, FRANZ-JOSEPH: Die österreichische Annalistik im 12. Jahrhundert. In: *Deutsches Archiv* 31 (1975) 315—368.
- SCHMALE 1996 SCHMALE, FRANZ-JOSEPH: *Die größeren Annalen von Corvey (Annales Corbeienses maiores)*. Münster, 1996. (Veröffentlichungen der Historischen Commission für Westfalen 10.)
- SCHNEIDER, FEDOR: Ein Schreiben der Ungarn an die Kurie aus der letzten Zeit des Tatareinfales. In: *MIÖG* 36 (1915—1916) 668—670.
- SCHMALE-OTT, IRENE: Die Rezension C der Weltchronik Ekkehards. In: *DA* 12 (1956) 363—387.
- SCHMEIDLER, BERNHARD: Abt Arnold von Kloster Berge und Reichskloster Nienburg [1119—1166] und die Nienburg-Magdeburgische Geschichtsschreibung des 12. Jahrhunderts. In: *Sachsen-Anhalt* 15 [1939] 116—130.
- SCHNITH 1974 SCHNITH, KARL: *England in einer sich wandelnden Welt (1189—1259). Studien zu Roger Wendover und Matthäus Paris*. Stuttgart, 1974. (Monographien zur Geschichte des Mittelalters 7.)
- SCHÖNDORFER 1997 SCHÖNDORFER, ILSE: *Orient und Okzident nach den Hauptwerken des Jakob von Vitry*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris –Wien, 1997. (Europäische Hochschulschriften. Reihe 3.: Geschichte und ihre Hilfswissenschaften 743.)
- SCHULZ, ERNST: Die Entstehungsgeschichte der Werke Gottfrids von Viterbo. In: *NA* 46 (1926) 86—131.
- SEIBT, FERDINAND: Die böhmische Nachbarschaft in der österreichischen Historiographie des 13. und 14. Jahrhunderts. In: *Zeitschrift für Ostforschung* 14 (1965) 1—26.
- SETON 1923 SETON, WALTER W.: *Nicholas Glassberger and His Works*. Manchester, 1923.
- SIEBERT, RICHARD: *Über die Nienburger Jahrbücher und die Verfasserschaft des Annalista Saxo*. Berlin, 1935.

- SOMMERLECHNER 1999 SOMMERLECHNER, ANDREA: *Stupor mundi? Kaiser Friedrich II. und die mittelalterliche Geschichtsschreibung*. Wien, 1999. (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturinstitut in Rom I. 11.)
- STEFANI 1881—1882 STEFANI, FEDERIGO: Della vite e delle opere di Marin Sanudo Torcetto. In: *Atti del Regio Istituto Veneto* 8 (1881—1882) 931—949.
- STELZER, WINFRIED: Studien zur österreichischen Historiographie im 14. Jahrhundert. I. Die Chronik des „Anonymus Leobensis“ und die Leobener Martinschronik. In: *MIOG* 103 (1995) 369—391.
- STELZER, WINFRIED: Die verschollene Trauttmansdorfer Handschrift des Anonymus Leobensis: cvp. 3445, 8221 und ihre Kontamination in den „Commentarii“ Anton Scheyers (1725). In: *Unsere Heimat* 66 (1995) 189—199.
- SUGÁR ISTVÁN: *Az egri püspökök története*. Bp., 1984.
- SWIETEK, FRANCIS R.: Gunther of Pairis and the „Historia Constantinopolitana“. In: *Speculum* 53 (1978) 49—79.
- SZ. JÓNÁS ILONA: *Árpád-házi Szent Erzsébet*. Bp., 1986. (Életek és korok)
- SZABADOS 1999 SZABADOS GYÖRGY: Imre és András. In: *Századok* 133 (1999) 85—111.
- SZABADOS 2002 SZABADOS GYÖRGY: Imre király házassága, aranybullája. In: *Századok* 136 (2002) 341—350.
- SZOVÁK 2004 SZOVÁK KORNÉL: Boncompagnus (Adalék a XIII. század eleji magyar történet külföldi forrásaihoz). In: „*Quasi liber et pictura*“. *Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára*. Szerk.: Kovács Gyöngyi. Bp., 2004. 503—510.
- SZÜCS JENŐ: Társadalomelmélet, politikai teória és történelemszemlélet Kézai Gesta Hungarorumában (A nacionalizmus középkori genezisének elméleti alapjai). In: *Századok* 107 (1973) 569—643., 823—878.
- SZWARGA 1982—1987 SZWARGA, KAZIMIERZ: In: *Polscy święci*. Red.: Bar, Joakim Roman. I—XII. Warszawa, 1982—1987.
- TAKÁCS MIKLÓS: *A bélakúti/péteriáradai ciszterci monostor*. Újvidék, 1989.
- THALLÓCZY LAJOS: Árpádházi Jolán, Aragon királynéja. In: *Századok* 31 (1897) 577—592.
- UIBLEIN 1982 UIBLEIN, PAUL: Die Quellen des Spätmittelalters. In: *Die Quellen der Geschichte Österreichs*. Hrsg.: Zöllner, Erich. Wien, 1982. (Schriften des Instituts für Österreichkunde) 55—113.
- URL, EBERHARD: *Das mittelalterliche Geschichtswerk „Casus S. Galli“*. Eine Bestandesaufnahme. Sankt-Gallen, 1969.
- VESZPRÉMY 1999 VESZPRÉMY LÁSZLÓ: Utószó. In: ANONYMUS: *A magyarok cselekedetei* – KÉZAI SIMON: *A magyarok cselekedetei*. Bp., 1999. (Millenniumi magyar történelem. Források)
- VESZPRÉMY LÁSZLÓ: Anonymus Itáliában? In: *Századok* 139 (2005) 335—351.

- VESZPRÉMY 2006 VESZPRÉMY LÁSZLÓ: II. András magyar király kereszties hadjárata, 1217—1218. In: *Magyarország és a kereszties háborúk. Lovagrendek és emlékeik*. Szerk.: Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengeller József. Máriabesnyő—Gödöllő, 2006. 99—111.
- VESZPRÉMY LÁSZLÓ: A scheyerni középkori forrásceport. In: *Századok* 141 (2007) 991—1009.
- VITALE, VITO: Le fonti della storia medioevale genovese. In: *Storia di Genova dalle origini al tempo nostro*. Cur.: Scarsella, Antonio Regolo. I—III. Milano, 1941—1942. III. 327—337.
- VL. *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. Hrsg.: Ruh, Kurt—Schröder, Werner – Wachinger, Burghart – Worstbrock, Franz-Joseph. I—XIII. Berlin – New York, 1977—2007.
- VON DEN BRINCKEN, ANNA DOROTHEE: Geschichtsbetrachtung bei Vinzenz von Beauvais. Die „Apologia Actoris“ zum „Speculum Maius“ In: DA 34 (1978) 410—499.
- VON DEN BRINCKEN, ANNA DOROTHEE: Martin von Troppau. In: *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewußtsein im späten Mittelalter*. Hrsg.: Patze, Hans. Siegmaringen, 1987. (Vorträge und Forschungen 31.) 155—193., 195—214.
- VOORBIJ, JOHANNES BENEDICTUS: The „Speculum Historiale“: Some Aspects of Its Genesis and Manuscript Tradition. In: *Vincent of Beauvais and Alexander the Great. Studies on the „Speculum Maius“ and Its Translations into Medieval Vernaculars*. Ed.: Aerts, Willem J. – Smits, Edmé R. – Voorbij, Johannes Benedictus. Groningen, 1986. (Mediaevalia Groningana 7.) 11—55.
- WATTENBACH, WILHELM: Über eine bisher unbenützte Handschrift österreichischer Annalen. In: NA 7 (1882) 135—142.
- WATTENBACH—SCHMALE *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*. Hrsg.: Wattenbach, Wilhelm – Schmale, Franz-Joseph. I. Vom Tode Kaiser Heinrichs V. bis zum Ende des Interregnum. Darmstadt, 1976.
- WENCK 1878 WENCK, KARL: Die Entstehung der Reinharsbrunner Geschichtsbücher. Halle, 1878.
- WENCK 1885 WENCK, KARL: Zur Entstehungsgeschichte der Reinhardsbrunner Historien und der Erfurter Peterschronik. In: NA 10 (1885) 95—138.
- WENTA 2000 WENTA, JAROSLAW: *Studien über die Ordensgeschichtsschreibung am Beispiel Preußens*. Toruń, 2000. (Subsidia Historiographica 2.)
- WERNER, GÜNTER: *Ahnen und Autoren. Landeschroniken und kollektive Identitäten um 1500 in Sachsen, Oldenburg und Mecklenburg*. Husum, 2002. (Historische Studien 467.)
- WERNER, KARL FERDINAND: Andreas von Marchiennes und die Geschichtsschreibung von Anchin und Marchiennes in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts. In: *Deutsches Archiv* 9 (1952) 402—463.
- WERNER, MATTHIAS: *Dietrich von Apolda und seine Vita S. Elisabeth*. Marburg, 1986. (Untersuchungen und Materialien zur Verfassungs- und Landesgeschichte 9.)

- WERNER, MATTHIAS: Der Elisabeth-Vita des Dietrich von Apolda als Beispiel spätmittelalterlicher Hagiographie. In: *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewußtsein im späten Mittelalter*. Hrsg.: Patze, Hans. Siegmaringen, 1987. (Vortäge und Forschungen 31.) 523—542.
- WERTNER 1892   WERTNER MÓR: *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerek, 1892.
- WICHERT 1876   WICHERT, THEODOR: Die Annalen Hermanns von Nieder-Altaich. In: NA 1 (1876) 371—393.
- WILL, CORNELIUS: Über den Verfasser des Chronicon Moguntinum (Liber de calamitate ecclesiae Moguntinae). In: *Historisches Jahrbuch* 2 (1881) 335—387.
- WINKEL, HARALD: Die Genealogia Wettinensis. Ein Zeugnis dynastischen und monastischen Selbstverständnisses im Hochmittelalter. In: *Neues Archiv für Sächsische Geschichte* 70 (1999) 1—31.
- WINKELMANN 1878   WINKELMANN, EDUARD: *Philipp von Schwaben und Otto IV. von Braunschweig*. I—II. Leipzig, 1873—1878.
- WITKOWSKA, MARIA HELENA: Vita sanctae Kyngae ducissae Cracoviensis jako źródło hagiograficzne. In: *Roczniki Humanistyczne* 10 (1961) 41—166.
- Wittelsbach und Bayern. Beiträge zur bayerischen Geschichte und Kunst. Hrsg.: Glaser, Hubert. I—VI. München, 1980.
- WITZSCHEL, AUGUST: Über das Leben der heiligen Elisabeth von Johannes Rothe. In: *Zeitschrift des Vereins für Thüringisches Geschichte und Altertumskunde* 7 (1869) 359—412.
- WRIEDT, KLAUS: Geschichtsschreibung in den wendischen Hansestädten. In: *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewußtsein im späten Mittelalter*. Hrsg.: Patze, Hans. Siegmaringen, 1987. (Vortäge und Forschungen 31.) 401—426.
- WYSS, ARTHUR – REIMER, HEINRICH: *Hessisches Urkundenbuch. I. Urkundenbuch der Deutschordens-Ballei Hessen*. I—III. Leipzig, 1879—1899. [Reprint: Osnabrück, 1965.]
- ZEUMER, KARL: Die Sächsische Weltchronik, ein Werk Eikes von Regow. In: *Festschrift für Heinrich Brunner zum 70. Geburtstag*. Weimar, 1910. 135—174.
- ZÖLLNER 1998   ZÖLLNER, ERICH: *Ausztria története*. Ford.: Bojtár Endre. Bp., 1998. (Europica Varietas)
- ZSOLDOS 1997.   ZSOLDOS ATTILA: *Az Árpádok és alattvalóik (Magyarország története 1301-ig)*. Debrecen, 1997. (Történelmi kézikönyvtár)
- ZSOLDOS ATTILA: Egész Szlavónia bánja. In: *Analecta mediaevalia*. I. Szerk.: Neumann Tibor. Bp., 2001. 269—281.
- ZSOLDOS ATTILA: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában*. Bp., 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.)